

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
3 (28) 2022

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
3 (28) 2022

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
3 (28) 2022

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ**

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилишод Сафарбек Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Наҷот Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Хайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холевич Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Искандаров Қосимшо Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Абдуназаров Хушвахт Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Азамов Хурсанд Саидович Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ғуломов Ислои Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иззатова Муҳаббат Инноятвна Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иброҳимов Грез Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳоҷаев Давлатбек Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Худойдодова Шарофат Зардовна Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳолиқова Зайналбӣ Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муродов Баҳриддин Раҳмонович Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии КҶҶЛОБ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад.
Нисбонӣ: 735360, ҚТ, ш.КҶҶЛОБ, кӯчаи С. Сафаров, 16.
Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj, E-mail: rayot@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холевич Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Абдуназаров Хушвахт Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Исло Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Изатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой общеуниверситетского русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayomt@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Series of historical, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Abdunazarov Khushvakht *Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the General University Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, Head of the chair of linguistics and comparative typology, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

УДК: 8/80 (2-точ)

ББК: 80/84 (2-точ)

Г-80

ОБЩЕСТВЕННАЯ И ИНТЕГРАТИВНАЯ СУЩНОСТЬ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Гулов С.Н., к.ф.н., доцент ТНУ

Сафарзода М.Н., ст. преподаватель КГУ имени А. Рудаки

В рамках исследования необходимо обратить внимание на интеграционные функции журналистики, и далее рассмотреть особенности данного явления по телевидению. В одной из статей И.Н. Блохин обращается к С. Г. Корконосенко, одному из ведущих теоретиков журналистики, отмечающий, что такая функция, как интеграция составных элементов общества «приобретает все большее значение по мере того, как в современном мире набирает силу тенденция к объединению не только в пределах государств, но и в межнациональном пространстве». [5, с. 93]

И.Н. Блохин выделяет различные типы функции интеграции: «Во-первых, в культурном смысле журналистика создает согласованность между культурными стандартами, нормами, образцами поведения. Во-вторых, в нормативном смысле журналистика внедряет культурные стандарты в поведение людей институционально путем регулирования общественного мнения. В-третьих, в коммуникативном смысле журналистика является субъектом обмена культурными смыслами, символами и значениями в интегрируемом обществе. В-четвертых, в функциональном смысле журналистика является фактором социальной дифференциации и одновременно ее продуктом, играя свою специфическую роль в мире “органической” солидарности» [1, с. 158]

Рассматривая журналистику как довольно автономный институт, мы можем думать о целях интеграции. Как И.Н. Блохин пишет, без ответа на этот вопрос «журналистика превращается либо в морализаторство, либо становится инструментом в руках сил, подменяющих лозунгом интеграции свои цели экономического и геополитического доминирования. Без понимания целей интеграции и общество перестает быть единым целым». [1, с. 162]

Совершенная система СМИ позволяет видеть в них эффективный механизм реального включения граждан в политическом процессе. Аналогичная система участия граждан в политическом процессе только возникает в современной Таджикистане. И уже во многих материалах СМИ социально значимые качества журналистики, такие как ее ориентир на выполнении коммуникативных, организующих, идеологических и других функций, на принципе объективности, помощь не к утверждениям между предметами политики и экономики и их интеграции в пользу достижения общественного согласия показывают.

То, что государственная политика эффективно выполняет функцию организации и обеспечения общественного диалога, взаимодействие всех ее предметов необходимо. Следует отметить, что данном случае журналистика также становится предметом политического процесса. Следовательно, мы будем отнести к публичной политики государственную политику, СМИ и политиков.

В этом случае А. В. Груша делит политиков на «публичные» де-юре, выбранные людьми и «общественностью» де-факто, назначенные на самые высокие посты. Они участвуют в обмене информацией скорее активно. Оказывается, что роль прессы в ходе интеграции состоит в контакте с ее многими функциями. Как А.В. Груша отмечает, в первую очередь, это - коммуникативная функция: «способность связывать, соединять всех участников диалога, быть его движущим механизмом», а во-вторых, «с участием СМИ в таком обсуждении как равноправного партнера». [3, с. 34]

Необходимо отметить, что у субъектов политического процесса, субъектов информационного процесса и электората есть различный потенциал участия. Первые принимают решения, и это право предоставили им избирателями, СМИ сообщают и обращают внимание на срочные проблемы, и граждане должны наблюдать, реагировать и обсудить.

А.В. Груша справедливо отмечает: «Информационный обмен, реальная практика взаимодействия, взаимовлияния, в которой и осуществляется поиск лучших стратегий общественного развития, условий политического согласия, должен быть непрерывным». [3, с. 34]

Результаты понятия общественно-политической интеграции можно рассмотреть в нескольких вариантах. Во-первых, в создании независимого политического целого в определенных территориальных границах, во-вторых, в появлении политического сообщества, у которого нет точного закрепления с территорией. Участники политического сообщества на втором типе состоят в контакте общей культурой, ценностями, эстетическими канонами. В таком единстве исследователи наблюдают увеличенный уровень доверия и взаимопонимания между всеми, кто участвует в таком образовании. Подобная точка зрения была развита К. Дойчем, назвав его «коммуникативной интеграцией» между с политической точки зрения знаками. Он определил, что информация должна циркулировать, омывать политическую, руководящую структуру, проникнуть через сеть каналов. Чтобы власти функционировали эффективно, им нужно сообщить и иметь потенциал информирования. Эта коммуникация должна быть двусторонней: от власти до граждан и наоборот.

Выполняет ли действительно телевидение заявленные функции, а именно, доносит на то, что происходит в мире? Исследователь Н. Больц советует тщательно приблизиться к информации, полученной посредством телевидения. Новости, заявляет он, «показывают не то, что происходит, а то, что другие считают важным. Масс-медиа следят не за событиями, а за тем, как другие следят за событиями». [2, с. 36]

Телевидение как один из средств массовой информации, является самым массовым из них, покрывая также те слои населения, которые остаются вне объема влияния других каналов СМИ. Эта способность телевидения объяснена ее специфическими особенностями как инструменты, передачи и восприятие информации. Во-первых, данная особенность состоит из мощности электромагнитных колебаний, несущий сигнал телевизионный и проникает во все точки пространства в диапазоне действия передатчика.

Многие исследователи полагают, что телевидение способно поддержать нормальное функционирование общества на которое влияет. Даже факт регулярного просмотра программ различными людьми уже говорит об определенном единстве, но значительная сила телевидения - то, что у этой динамики есть возможность работать на укрепление чувства участия в чем-то. И хорошо, если это - идентификация ценностей на каком-либо уровне (национальный, региональный и т.д.), обсуждение решений обычных проблем и опасных тенденций. На самом деле телевизионные программы могут вынудить каждого зрителя чувствовать сопричастным к чему-либо, желать быть частью этого единства.

Н. Больц отвергает идею равного общественного диалога, основанного на равноправном участии субъектов политического процесса, субъектов информационного процесса и электората. Он пишет, что «по положению, которое телезритель занимает перед экраном, можно разделить два вида отношения к воспринимаемому: *lean back*, то есть, откинувшись назад, и *seat forward*, то есть, наклонившись вперед». [2, с. 38]

Теперь большинство телезрителей не хочет обрабатывать информацию пассивно больше. Они хотят вмешаться активно в действительность СМИ, участвовать в создании новостей, жить в единственном сообществе СМИ.

Как Н. Больц утверждает, «одна из базовых истин серьезной медийной науки состоит в том, что масс-медиа в принципе не могут быть интерактивными. Но стремление к активному использованию медиа сегодня столь сильно, что вынуждает технологов и

руководителей программ создавать устойчивую видимость интерактивности. Попытка всерьез учесть пожелание сотни телезрителей приведет канал в состояние хаоса». [2, с. 42]

В связи с этим исследователь говорит о принципе разнообразного выбора - чтобы принять решение из предлагаемых альтернатив - не создать собственный.

Оказывается, что формирование из определенного политического сообщества как успешный результат политической интеграции появляется кому-то прибыльным. Кроме того, тот, который интересуется им, может успешно влиять на формирование из такого политического единства, его строя, происхождение собственных интересов. Многие исследователи говорят об ослаблении интегральной функции телевидения под влиянием коммерциализации, ориентации к зарубежным образцам и т.д.

В нашем исследовании мы хотели бы понять истинные цели общественно-политической интеграции посредством телевидения. Г.В. Кузнецов пишет, что «для журналиста, осознанно реализующего интегративную функцию телевидения, первейшим качеством можно назвать умение объединять в подходе к материалу потребности общества с заботами отдельного человека у телевизора». [6, с. 104]

Телевидение становится доступным самой широкой аудитории благодаря такой собственности как экранность, являющийся информационной передачей посредством движущегося изображения, сопровождаемого со звуком. Моральное сенсорное восприятие изображений на экране так обеспечено. Природа представленной информации увеличена персонификацией, подтвердившая во всем мире в течение долгого времени пункт пространства в зоне действия передатчиков.

Симультанность как А. Князев пишет, присутствует в телевизионных передачах не постоянно, однако очень важно для психологии восприятия зрителя, как будто напоминание о надежности действия, происходящего на экране. [4, с. 72]

Созданный эффект присутствия зрителя на месте событий дает телевизионному сообщению специальную надежность, документацию, реальность.

Многие исследователи утверждают, что визуально-образная информация воспринимается субъектом как более объективная, чем тот, который передан другими методами. Так, В.В.Миронов утверждает, что «на уровне обыденного сознания не всегда удастся осознать тот факт, что информационные фрагменты, которые мы своими глазами видим на телеэкране и которые уже в силу этого (ведь мы не читаем текст, который всегда воспринимается как написанный кем-то) выглядят как единственно объективные, на самом деле являются такими же скомпонованными, как и газетные статьи». [7, с. 24]

Трудно обывателю понять: то, что он видит на экране, может быть не столь объективным, как это кажется ему. Телевизионные материалы могут быть построены так, чтобы передать определенную информацию, прибыльную создателю программы. Оказывается, что формирование определенного сообщества как успешный результат интеграции, оказывается кому-то прибыльным.

Передовое качество для журналиста, сознательно осознающего интеграционную функцию телевидения, можно назвать способностью объединяться в подходе к материалу требования общества с заботами о конкретном человеке на телевидении. Журналист способен, чтобы создать эффект присутствия зрителя на месте событий, которое дает телевизионному сообщению специальную надежность, реальность. Вездесущность телевизионного сообщения позволяет зрителю чувствовать себя частью этого единства.

Созданный эффект присутствия зрителя на месте событий дает телевизионному сообщению специальную надежность, документацию, реальность. Немецкий исследователь Н. Больц полагает, что «масс-медиа обеспечивают социальную координацию моральных перспектив. Ведь такие медиумы взаимодействия, как деньги и власть, морально нейтральны. Поэтому масс-медиа дают приют бездомному моральному суждению. В результате, они обеспечивают общество не только информацией, которая раздражает и возбуждает, но и моралью, которая стабилизирует и успокаивает». [2, с. 48]

И в том, какое предоставление человек чувствует факты государства через телевизионную призму? Чувствует ли действительно он себя защищенным? Чувствует ли он уверенность в собственном будущем? Чувствует ли он часть единственного сообщества, способного, чтобы сопротивляться социально-экономическим проблемам?

Телерадиовещательные сетки заставляют чтобы думать о средстве просмотра в черно-белом формате, чувствовать действительность через призму того, что к нему диктуют. Драматическое искусство программ создано принципом пирамиды: сила средства просмотра, находящегося перед экраном, растет каждую минуту. Скорее всего, после просмотра простой обыватель даже не задаст себе вопрос: от того, где у журналистов есть такая запись? И конец программ убеждает, чтобы оставить все сомнения в случае себя вообще, чтобы верить в абсолютную законность того, что было замечено: Если заинтересованные лица в видео хотят обвинить нас в публикации подделки, мы можем провозгласить полную версию без «примечаний». Однако что-то запрашивает нас, что люди, заинтересованные подвергнуть сомнению подлинность этих материалов, не будут.

Каждая эфирная минута там - жесткое давление: у обывателя не должно быть сомнений в выборе позиции. Конфигурация ряда видео, ускорение звука, точности и выразительности речи, одной ориентации оценок - все подчинено ему. Н. Больц предлагает полагать, что лучше из всех для СМИ рассмотреть как организацию коммерческой службы. Средство просмотра должно чувствовать, что он хорошо обслуживается. И если он не чувствует его? Один из возможных ответов: реакция на телевидение состоит не в том, что человек занимает позицию «белое» или «черное», «за» или «против», а в том, что он либо выключает телевизор, либо остается в мифическом мире, в котором ему предлагается жить.

Из-за отсутствия в эфире многополюсного изображения мира, в котором объяснение, информативные и образовательные графики, телевизионная аудитория помогла бы спланироваться в незнании в наивном доверии и страхе сегодня. Оказывается, что текущий процесс интеграции общества подчиняется частным интересам определенного человека или группы. Современная интеграция преследует цель слияния общества только одной определенной идеи вокруг, не позволяя множество значений и оттенков. Для средства просмотра есть мир упрощенных или уменьшенных причин и отношений эффекта. У кого в тщеславии дней есть время для проверки новостей? Большинство видит мир в своей примитивной окраске: или это ослепляет белый, или более черно, чем черный. Однако, западные исследователи соглашаются с мнением, что время, чтобы говорить наставало: не я видел его по телевизору, и я видел его посредством ТВ. Возможно, позади него «видел» - более широкий смысл, чем просто определение на визуальном восприятии: реализованный, понятый, постигавший.

Литература:

1. Блохин, И.Н. Журналистика в мире национальных отношений: политическое функционирование и профессиональное участие/И.Н.Блохин.- СПб., 2008.
2. Больц, Н. Азбука медиа/Н.Больц.- М., 2011.
3. Груша, А.В. Формы и методы организации взаимодействия субъектов политики. Пресса и политический диалог/А.В.Груша.- М., 2000.
4. Князев, А.А. Особенности тележурналистики и телерепортажа/А.А.Князев.- Бишкек, 2001.
5. Корконосенко, С. Г. Журналистика в мире политики. Исследовательские подходы и практика участия/С.Г.Корконосенко.- СПб., 2004
6. Кузнецов, Г. В., Цвик В. Л., Юровский А. Я. Телевизионная журналистика/Г.В.Кузнецов.- М., 2005.
7. Миронов В.В. Информационное пространство: вызов культуре/ В.В.Миронов.-М., 2000. с. 24

ОБЩЕСТВЕННАЯ И ИНТЕГРАТИВНАЯ СУЩНОСТЬ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

В данной статье рассматриваются задачи социальной интеграции в телевизионных программах и ее особенности. В статье авторы рассмотрели различные аспекты интеграционных задач, используя работы исследователей журналистики. Как они отмечают, журналистика в культурном смысле создает совместимость между культурными стандартами, нормами, образцами поведения.

В то же время в нормативном смысле журналистика применяет культурные стандарты в поведении людей через регулирование общественно-институционального мнения. В коммуникативном смысле журналистика является предметом обмена смыслами, символами и культурными значениями в интегрированном обществе. В функциональном смысле журналистика рассматривается авторами как фактор социального разделения и одновременно его продукт, выполняющий свою специфическую роль в мире «органической» солидарности.

В завершение полученных выводов авторы статьи рассмотрели журналистику как относительно самостоятельный институт и задумались о целях его интеграции.

Ключевые слова: характеристика, программа, поведение, культура, стандарт, общество, роль, специфический, мир, независимый, мнение, цель, отличие, обзор.

МОҲИЯТИ УМУМӢ ВА ИНТЕГРАТИВИИ ТЕЛЕВИЗИОН

Мақолаи мазкур атрофи вазифаҳои ҳамгироии ҷамъиятӣ дар барномаҳои телевизион ва вижагҳои он баҳс мекунад. Муаллифон дар мақола бо истифода аз асарҳои муҳаққиқони соҳаи журналистика ҷиҳатҳои гуногуни вазифаҳои интегратсионро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Таъри онҳо қайд мекунанд, журналистика ба маънои фарҳангӣ, мутобиқати байни стандартҳои фарҳангӣ, меъёрҳо, намунаҳои рафторро ба вучуд меорад.

Ҳамзамон, ба маънои меъёрӣ, журналистика стандартҳои фарҳангиро дар рафтори инсон тавассути танзими афкори ҷамъиятӣ-институтсионӣ татбиқ мекунад. Ба маънои коммуникативӣ, журналистика мавзӯи мубодилаи маъноҳо, рамзҳо ва маъноҳои фарҳангӣ дар ҷомеаи ҳамгирӣ мебошад. Ба маънои функционалӣ, муаллифон журналистикаро омили тафриқи иҷтимоӣ ва ҳамзамон маҳсули он меҳисобанд, ки нақши мушаххаси худро дар ҷаҳони ҳамбастагии «органикӣ» иҷро мекунад.

Дар анҷом аз ҳулосаҳои бадастовардашуда муаллифони мақола журналистикаро ҳамчун як ниҳоди нисбатан мустақил баррасӣ карда, дар бораи ҳадафҳои ҳамгироии он андеша рондаанд.

Калидвожаҳо: вижагӣҳо, барнома, рафтор, фарҳанг, меъёр, ҷамъият, нақш, мушаххас, ҷаҳон, мустақил, андеша, ҳадаф, фарқ, баррасӣ.

PUBLIC AND INTEGRATIVE ESSENCE OF TELEVISION

This article discusses the tasks of social integration in television programs and its features. In the article, the authors considered various aspects of integration tasks, using the work of journalism researchers. As they note, journalism in the cultural sense creates compatibility between cultural standards, norms, patterns of behavior.

At the same time, in a normative sense, journalism applies cultural standards in people's behavior through the regulation of public and institutional opinion. In a communicative sense, journalism is the subject of an exchange of meanings, symbols and cultural meanings in an integrated society. In a functional sense, journalism is considered by the authors as a factor of social division and at the same time its product, fulfilling its specific role in the world of "organic" solidarity.

In conclusion, the authors of the article considered journalism as a relatively independent institution and thought about the goals of its integration.

Key words: characteristic, program, behavior, culture, standard, society, role, specific, world, independent, opinion, goal, distinction, review.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Сангин Нурович, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи телевизион ва радиоишунавоии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ҚТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]935676035, E-mail. gulsang@mail.ru

Сафарзода Манучехри Начот, саромӯзгори кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

Информация об авторах: Гулов Сангин Нурович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой телевидения и радиовещания Национального университета Таджикистана, адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: [+992]935676035, E-mail: gulsang@mail.ru

Сафарзода Манучехри Наджот, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Кулоб, к. С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail: nadzhotzoda@mail.ru

Information about the authors: Gulov Sangin Nurovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Television and Radio Broadcasting, National University of Tajikistan, address: 734025, RT, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: [+992]935676035, E-mail : gulsang@mail.ru

Safarzoda Manuchehri Najot, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tatarstan, Kulob, k. S. Safarova - 16. Tel.: 918484405, E-mail: nadzhotzoda@mail.ru

УДК:80+81 (2-точ)

ББК:80+3 (2-точ)

Г-52

САЛОМ - АЛИФБОИ ОДОБ

Гулов А.А., н.и.ф., Қурбонмамадов С.Х., н.и.ф., дотсент

Кучакшоева М.С., ассистент, Рачабова Г.Қ., ассистент

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

«Ба ростӣ дуруд!» Авасто[3].

Яке аз унсурҳои таркибӣ ва ҷавҳари асосии «Одоби муошират» салом додан мебошад. Хангоми вохӯрӣ одамон (қисман) ба ҳамдигар салом мегӯянд. Салом додан суннат асту посухи он фарз, яъне ӯҳдадорист. Доништан лозим аст, ки яке аз ҳаққое, ки инсон ба инсонии дигар дорад, ин ифшоии салом аст. Мегӯянд, ки мусалмон бо салом шинохта шавад.

Салом як амали солеҳи инсон буда, тавассути он камолоти маънавии ӯ муайян карда мешавад. Дар миёни мардуми тоҷик бошад, он ба як рукни анъанавии миллии табиқ ёфта, аз ҷониби хурду бузург аз овони кӯдакӣ то ба охири умр риоя мешавад. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик қариб адибе нест, ки ба ҷузъиёти тарбияи инсон диққат надиҳад. Шоирону нависандагони форсу тоҷик чи дар ашъори хурди лирикӣ ва чи дар осори эпикӣ хеш ба масоили тарбия ва таълими инсон диққати махсус додаанд, ҳатто асарҳои қисман ахлоқӣ - тарбиявӣ ва таълимӣ таълиф намудаанд, ки ба аҳли маонӣ ва оммаи васеъ маъмулу маъруфанд (танҳо дар асри X ва нимаи аввали асри XI зиёда аз 166 асари ахлоқӣ таълиф гардида будааст).

“Салом” калимаи арабӣ буда, маънояш осоиш, сулҳу амонӣ, осудаҳолӣ мебошад, яъне салом додан изҳори сулҳу хайрхоҳӣ асту бас, салом меҳроо афзун мегардонад ва муроди он дар забони тоҷикӣ мафҳуми “дуруд” мебошад. Дар замони пеш аз ислом аҷамиён дар китоби муқаддаси худ “Авасто” дуруд гуфтанд (зиёда аз 500 бор такрор шудааст) ҳамчун ҷузъи таълимӣ ва фарҳангии миллии ситиш менамудаанд.

Ба некӣ кӯшидан ва дуруд гуфтан, беҳтарин оини мардуми Аҷам ба шумор рафта, дар зиндагии ҳаррӯза аз он истифода мешудааст ва он баъдтар низ дар шакли дигар тавассути ислом бозҳам зиёдтар истифода гардида, ташаккул ёфтааст. Дар давраи зуҳури ислом дар Осиёи Марказӣ ва пас аз он миёни тоҷикон эҳтиром гузоштан ба ҳамдигар тавассути риояи одоби салом боз ҳам густариш ёфт. Он ҳам ба одат ва ҳам ба суннат табдил ёфта, дар муносибати байни одамон ҳамчун рукни кадр кардани ҳамдигар шинохта шуд. Дар ин давра салом муқаддас ва табаррук эълон гардид. Ба яке аз номҳои мубораки Худованд пайванд шуд ва ба он арзиши муқаддамтар аз одоб дода шуд. Акнун зуҳури салом ба сифати тарбия бештар арзиши эътиқодӣ ва маърифатӣ пайдо намуд ва дар тафаккури мардум ҳамчун маърифати исломиву милли ҷойгоҳи ҳешро пайдо намуд. Дар сураи “Нур”, ояти 27 масъалаи салом ва тарзи риояи он дар мавриди эҳтиром гузоштан, ҳангоми ба хонаи дигарон ворид шудан таъкид мешавад: “Эй муъминон, ба хонаҳое ғайри хонаҳои хеш надароед, то ин ки иҷозат талабед ва бар аҳли он салом диҳед, ин барои шумо беҳтар аст, бувад, ки пандпазир шавед” [2, с. 24]. Дар оятҳои 28, 29 – и ин сура низ суннати салом додан таъкид шудааст. Ҳамчунон, дар сураҳои Ҳашр, Тоҳо, Раъд, Анъом, Нисо оид ба моҳияти салом ва эҳтиром гузоштан ба одамон таъкидҳои қиддӣ омадааст, ки ҳар як фард бояд онро риоя намояд [2, с. 59, 20, 13, 6, 4].

Дар баробари он ки дар “Қуръон” моҳияти салом баён гардидааст, инчунин дар ҳадисҳо низ эҳтиром гузоштан ба салом, риояи он, таъсири салом ба рӯҳи инсон ва адлу осоиш овардани он ифода ёфтаанд, ки аҳамияти бағоят бузурги тарбиявӣ доранд. Дар ҳадисҳое, ки сухан аз салом меравад, эҳсос мешавад, ки ҷанбаи ахлоқӣ бештар мебошад ва барои тарбия намудани фарзандон дар рӯҳияи инсондӯстӣ ва эҳтиром гузоштан ба калонсолон таъсири баландро дорост. Масалан, дар китоби “Ҳисн-ул-муслим” омадааст, ки “Ҳазрати расул (с) фармуданд: “Доҳили бихишт намешавед, то имон наоред ва соҳиби имон намешавед, то ба ҳамдигар дӯст набошед. Оё далолат накунам шуморо ба чизе, ки агар онро ба ҷо оред, дӯстиатон зиёд гардад, пас **саломро** байни худ ошкоро гӯед”. Амирулмуъминин Алӣ (а) мефармояд: “Чун ду мусалмон ба якдигар салом кунанд, сад раҳмат миёни эшон ҳосил шавад, навад (90) онро бувад, ки саломкарда бувад ва даҳ (10) онро, ки ҷавоб гуфта бошад” [4, с. 82].

Паёмбар (с) фармудааст: “Мусалмонро назди мусалмон шаш ҳақ аст: ҳангоми вохӯрӣ ба ӯ салом гӯяд, даъвати ӯро бипазирад, маслиҳаташ бидиҳад, агар аз ӯ чизе бихоҳад, бидиҳад, агар атса зад “Алҳамдулиллоҳ” гӯяд, дар посух “Ярҳамукаллоҳ” бигӯяд, ҳангоме ки бемор аст, ӯро аҳволпурсӣ намояд, чун ин оламо падруд гуфт, дар ҷанозааш ширкат намояд”.

“Ба аҳли хонавода салом кун, то ин ки баракати хона зиёд гардад”.

Ривоят мекунам, ки: “Нафаре аз паёмбар пурсид? Ё расулуллоҳ! Дар ислом чӣ беҳтар аст?” Паёмбар ҷавоб дод: “Сер гардонидани гурусна ва салом додан ба шиносу ношинос” [5, с. 286].

Дар ҳадисе омадааст: “Салом яке аз номҳои Худои таъолост, ки онро дар рӯи замин гузоштааст. Пас саломро дар миёни худ ошкор намоед...” Бо пайванд шудани салом бо номи Худованд арзиши ахлоқӣ ва фарҳангии он боло рафт ва ба як ҷузъи маънавиёт табдил ёфт.

Дигар аз сарчашмаҳое, ки дар бораи салом шарҳу тавзеҳ медиҳад, асарҳои донишмандони илми фикҳу калом (ал-Манзурӣ, ал-Бухорӣ, Имом Навоӣ) ва зумрае аз намояндагони тасаввуф (Шайх Аттор, Саной, Ҷалолиддини Балхӣ) мебошанд, ки оид ба моҳият ва арзиши салом назару андеша баён дошта, беҳтарин воситаи муносибати байни одамон будани онро таъкид кардаанд.

Мардуми тоҷик ҳам бо он гуна аҳамияте, ки салом пайдо намуд, онро чун ҷузъи фарҳанги худ пазируфтаанд ва барои риоя ва таълими он тадбирҳо андешида, дар ин замина рисолаҳои алоҳида таҳия карданд ва арзиши онро дар ҳусни одоби инсонӣ муҳим шуморида, қиматашро бо шеваҳои муҳталиф шарҳ додаанд.

Яке аз бузургтарин муаллимони ахлоқ Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар китоби худ “**Футувватномаи султонӣ**” ба шарҳи муфасссали одоби инсонӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда,

арзиши саломро дар муносибати инсонӣ муфасссал шарҳ додааст. Мувофиқи таълимоти ӯ салом ҷой ва мақоми хосеро дар ҷомеа доро мебошад. Чунончӣ:

“Агар пурсанд, ки дар чанд мавзеъ салом бояд кард, бигӯй дар ҳафт мавзеъ:

- аввал чун бародари тариқро бинӣ, салом бояд кард;
- чун дар роҳ равӣ, ба одамон салом бояд кард;
- чун ба дари хонаи бародар равӣ, салом бояд кард;
- чун ба ҷамъе дарой, салом бояд кард;
- чун аз мавзее, ки нишастаи бархезӣ ва ҷамъе онҷо бошад, салом бояд кард;
- чун ба мақбарае расӣ, салом бояд кард;
- чун ба хонаи худ дарой, ба аҳли байти худ салом бояд кард.

Агар пурсанд, ки дар чанд мавзеъ салом набояд кард, бигӯй дар панҷ мавзеъ:

- дар ҳаммом;
- бар касе ки ба қазои ҳочат машғул бошад;
- бар каси қуръонхон;
- ба намозгузор;
- ба занони номаҳрам;

Агар пурсанд, ки одоби салом кардан чанд аст, бигӯй, ҳафт:

- аввал пок бошад;
- савора бар пиёда ва истода бар нишаста салом кунад;
- он ки хурдтар аст бар бузургтар;
- дар салом кардан рӯй хандон ва пешонӣ кушода дорад;
- ба ишорат салом накунад, балки ба лафз бигӯяд;
- ибораҳои хато ва разилона ба ҷои салом нагӯяд;
- чун ду ба якдигар расанд ва вохӯрӣ кунанд.

Агар пурсанд, ки одоби ҷавоб додан чанд аст, бигӯй, ҳафт:

- бо тозарӯи ҷавоб диҳад;
- он ки ба зиёда ҷавоб гӯяд;
- бояд бар таҳорат бошад;
- ҷавоби салом бо лафз диҳад, на ба ишорат;
- агар гурӯҳе истода бошанд, як нафар ҷавоби салом диҳад, басандааст;
- агар касе бошад, ки хориҷи миллати ислом бошад ва бар он кас салом кунад, дар ҷавоб **“алеӣк”** гӯяд;

- бояд чунон ҷавоб дод, ки саломдиҳанда бишунавад [8, с. 86].

Албатта, он чи гуфтем ва ё он чи навиштем дарсе буд аз гузашта ва аз сарчашмаҳои гуногун, акнун меҳостем ба воқеагарой пардозем, яъне он чи мо ҳаррӯза мебинем ва мешунавем. Одатан, ҳангоми вохӯрӣ одамон (қисман) ба ҳамдигар салом мегӯянд. Бархе аз мардум, ғолибан мунтазиранд, ки дигарон пеш аз онҳо салом кунанд. Ин одати бисёр бад аст ва нишон медиҳад, ки онҳо ҳудашонро болотар аз дигарон медонанду гирифтори сифати нописанди такаббур ҳастанд. Барҳи дигар, ҳангоми иҷроиши одоби муошират, ҳатто айнакҳо (барои муҳофизат аз нурҳои офтобӣ) - ро аз ҷашмонашон намегиранд, аз он беҳабаранд, ки алоқаи босиравӣ низ монанди муоширати забонӣ зарур аст. Дар баробари онҳо касоне ҳам дида мешаванд, ки бо пешдастӣ дар салом ҳолати поку хоксоронаи ҳудро нишон медиҳанд. Афзал аст, ки хурдон аввал бузургонро, раҳгузарон нишастагонро салом диҳанд ва низ ҳар кас ки бар ҷоҳу неъмат зиёда бошад, ӯ ибтидо бар ғафир салом кунад, зеро ки ҳабиби Худо ин адаб аз парвардигори худ дар шаби меъроҷ омӯхта буданд [5, с. 284].

Дар салом кардан бояд бахилӣ накунад. Расули Худо (с) фармуданд: “Абхалунноси ман баҳила биссаломӣ”, яъне бахилтарини мардум касест, ки дар салом кардан бахилӣ кунад. Саломро дуруст иҷро намудан, ё худ дуруст салом додан лозим аст, чунон ки дар боло қайд намудем, ибораҳои хато ва разилона ба ҷойи салом нагӯяд. Масалан, ривояте ҳаст, ки “Яҳудие ба расули Худо (с) бо чунин лафз салом дод: “Ассому алайк”, яъне бар ту лаънат бод! Расул (с) дар ҷавоб чунин гуфтанд: “Ваалайкас сом”, яъне лаънат бар худат боз гардад”.

Фикр мекунам, бо гузаштани вақт, яъне бо мурури замон одоби муошират шаклҳои гуногунро касб карда, эҳтимолияти аз байн рафтанро дорад. Агар дар байни одамон одоби “саломкунӣ” аз байн равад, аз ӯ дигар чӣ нишона аз одамият мемонад? Ҳангоми салом додан, баъзе бо тааҷҷуб ба мо менигаранду баъзе посухи саломӣ моро бо ишораи «каллачунбонӣ» ҷавоб медиҳанд.

Дар китоби “**Дуррат-ул-воизин**” ривояте аст, ки “Расули акрам (с) фармудаанд, ки аз замони ҳазрати Одам (а) то замони ҳазрати Иброҳим саломӣ мардумон сачда кардан буд. Чун навбати замони ҳазрати Иброҳим (а) омад бо муонақа (ба оғӯшигирӣ, дасти якдигарро бар китфи якдигар партофта канорагирӣ кардан) салом мекарданд. Чун замони ҳазрати Расул омад, мусохафа (дасти ҳамдигарро гирифтани) суннати ислом шуд. Акнун имрӯз саломӣ мо чигуна аст, оё ба одоби муошират мувофиқат мекунад ё на?

Қайд кардан бамаврид аст, ки Абдурахмони Ҷомӣ, ки худ муаллими ахлоқ аст, дар бисёре аз рисолаҳои худ ахлоқи ҳамидаро ситоиш мекунад, дар баёни салом ва риояи он низ назари хоса баён карда, ба касе ки саломро алейк намегирад, як қатор алфози қабехро раво медонад ва бори дигар аз қадру қимати салом сухан гуфта, дигаронро низ хушдор медиҳад, ки ҳангоми салом бо тавозуъ ва дар ҷавоби он ҳамеша омода бошанд:

**Сад салом ар шунавӣ аз пасу пеш,
Бе алайка накушоӣ лаби хеш [1, с. 85].**

Бале ҳақ ба ҷониби шоир аст, инсон дар кадом ҷоҳ ва мансабе, ки набошад бояд одам будани худро фаромӯш накунад, чун мардуми ҷоҳталаб ҳамеша дар инизори таърифу тавсифи дигарон ҳастанд. Ҳол он ки як инсони оқил набояд ҷоҳталаб бошад. Инсонро набояд аз рӯи ҷоҳу мансаб, балки аз рӯи хоксорӣ эҳтиром кард.

Доштани ахлоқи нақӯ ва рафтори хуш шартӣ муваффақият дар корхост ва онҳое ки бо дурушті ва бадхулқӣ бо дигарон рафтор мекунанд, оқибат хушӣ нахоҳанд дид. Бинобар ин, бидонед, ки шартӣ муваффақият дар корҳо, доштани рӯҳияи хуб ва ахлоқи нақӯ аст.

Бузургмарде менависад, ки : “Фарз кардем, ки на умеде ба бихишт ва на биме аз дӯзах дошта бошем ва фарз кардем, ки дар рӯзи растохез подошу кайфаре ҳам даркор набошад, боз ҳам лозим аст, ки фазилатҳои ахлоқӣ ва олии инсониро касб кунем, зеро ба даст овардан ва амал кардан ба онҳо мояи хушбахтию саодат ва аз омилҳои муҳими растагории инсон аст”[4, с. 180].

Воқеан, сазовор аст, ки ҳар як инсон рафтори бузургон ва он сарчашмаҳоро ҳамчун намуна ва сармашқи зиндагии худ қарор диҳад. Пеш аз дигарон салом кардан ҳам бузургворӣ ва қаромати нафси саломкунандаро нишон медиҳад ва аз фазои ахлоқии ӯ бахусус, аз тавозуъ ва фурӯтанӣ ӯ ҳикоят мекунад ва ҳам барои ӯ подоши индунёӣ ва охираӣ дорад. Ҳамчунон ки медонед, салом дуруди аҳли бихишт аст.

**Эй писар гар пештар доӣ салом,
Оташи дӯзах шавад бар ту ҳаром[7, с. 20].**

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор. ҷ.3. Душанбе. Адиб. 1990.
2. Қуръон. Эр-Граф. Душанбе. 2011. 640 сах.
3. Рака И.В. Авесто. СПб. 1997. 480 с.
4. Ризои Исфahонӣ. Ахлоқ барои ҳама. ҷ.3. Душанбе 2007.
5. Сайфиддини Язидҷӣ “Асосҳои маърифати исломӣ”
6. Х. Ҷураева, А. Ҷураева. Тарбияи одоби ахлоқи ҳамида. Кова. Хучанд. 2016.
7. Ҳоҷи Мирзоиброҳим Саидзодаи Хучандӣ. “Ахлоқи ҳамида”. Хучанд. 2002.
8. Ҳусайн Воизи Кошифӣ “Футувватномаи султонӣ”. Душанбе. Адиб. 1991.

САЛОМ - АЛИФБОИ ОДОБ

Салом додан яке аз арзишҳои олитарини инсонӣ буда, аз нигоҳи таълимоти динӣ, ҳам суннат ва ҳам фарз мебошад. Тарзи дуруст ва бамавқеъ салом додан тарбияи маънавӣ, маърифату ахлоқи ҳамида доштани инсонро инъикос менамояд. Муаллифон дар мақолаи мазкур дар бораи нақш ё мақоми салом дар фарҳанги Аҷам ва Араб, яъне то давраи ислом, давраи исломӣ ва даврони имрӯз, изҳори ақида менамоянд. Барои асоснок намудани фикру андешаи худ муаллифон аз сарчашмаҳои гуногун, аз қабилӣ “Авасто”, “Қуръони мачид”, ҳадис ва осори муҳаддисин, аз осори шоирону бузургони адабиёти форсу тоҷик васеъ истифода бурдаанд.

Дар мақола маънои луғавии вожаи “салом” шарҳу тавзеъ ёфта, аз сарчашмаҳои бузургон, шеърҳо ва пандҳо барои тақвияти фикр оварда шудаанд. Дар баробари ин, муаллифон ба масъалаи каставии маърифати салом додан дар замони ҳозира диққати хешро равона намуда, таъкид бар он доранд, ки ҳар як фарди ҷомеа бояд ин арзиши олии инсониро аз даст надихад ва баръақс беш аз пеш ба он аҳамият диҳад ва ба ин васила дар тарбияи маънавии насли наврас ҳиссаи арзанда гузорад.

Калидвожаҳо: салом, арзиш, одоби муошират, тарбия, анъанаҳои миллӣ, расул, ҳадис, такаббур, бихишт, ҷаҳаннам.

ПРИВЕТСТВИЕ – АЗБУКА ЭТИКЕТА

Приветствие – одна из высших человеческих ценностей, а с точки зрения религиозных учений – и сунна, и обязанность. Правильный и уместный способ приветствия отражает духовное образование, знания и нравственность человека. В данной статье авторы высказывают свое мнение о роли или статусе приветствия в культуре Аджам и в арабской культуре, то есть до ислама, в исламский период и сегодня. Для обоснования своего мнения авторы широко использовали различные источники, такие как «Авесто», «Коран», предание и великие произведения персидско-таджикской литературы.

В статье разъясняются и поясняются словарное значение слова «приветствие», а также изречения великих людей, стихи и советы из разных источников для укрепления мнения. При этом авторы акцентируют свое внимание на проблеме упадка знаний о приветствии в настоящее время и подчеркивают, что каждый член общества не должен утратить эту высокую человеческую ценность и, наоборот, должен придавать ей значение в первую очередь и тем самым в сфере образования вносят значительный вклад в духовность подрастающего поколения.

Ключевые слова: приветствие, ценность, этикет общения, воспитание, национальные традиции, посланник, предание, амбиция, рай, ад.

GREETING - ABC OF ETIQUETTE

Greeting is one of the highest human values, and from the point of view of religious teachings, it is both a sunnah and a duty. The correct and appropriate way of greeting reflects the spiritual education, knowledge and morality of a person. In this article, the authors express their opinion on the role or status of the greeting in the culture of Ajam and Arab culture, that is, before Islam, the Islamic period and today. To substantiate their opinion, the authors widely used various sources, such as «Avesto», «Koran», legend and great works of Persian-Tajik literature. The article explains and explains the dictionary meaning of the word "greeting", as well as the sayings of great people, poems and advice from sources to strengthen the opinion. At the same time, the authors focus on the problem of the decline in knowledge about greetings at the present time and emphasize that each member of society should not lose this high human value and, on the contrary, should attach importance to it in the first place, and thus, in the field of education, make a significant contribution to spirituality of the younger generation.

Key words: greeting, value, communication etiquette, education, national traditions, messenger, tradition, ambition, heaven, hell.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Асламшо Амирназарович, номзоди илмҳои фалсафа, мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Нишонӣ: Тоҷикистон. 735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи И.Шариф-3. Тел: +992 91 8646415.

Қурбонмамадов Сомон Хушқадамович, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Нишонӣ: Тоҷикистон. 735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи И.Шариф-3. Тел: +992 93 516 01 48, E-mail: somon8383@mail.ru.

Кучакшоева Мавсима Саодатшоевна, омӯзгори кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Нишонӣ: Тоҷикистон. 735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи И.Шариф-3. Тел: +992 50 1261492.

Рачабова Гулшан Қурбановна, омӯзгори кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Нишонӣ: Тоҷикистон. 735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи И.Шариф-3. Рақами тел: +992 98 9141451.

Сведение об авторах: Гулов Асламшо Амирназарович, кандидат философских наук, заведующий кафедрой обществоведения Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 91 8646415.

Қурбонмамадов Сомон Хушқадамович, кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 93 516 01 48, E-mail: somon8383@mail.ru.

Кучакшоева Мавсима Саодатшоевна, преподаватель кафедры обществоведения Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 50 1261492.

Рачабова Гулшан Қурбановна, преподаватель кафедры обществоведения Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 98 9141451.

Information about the authors: Gulov Aslamsho Amirnazarovich, candidate of philosophy, head of the department of social science, Khatlon state medical University. Address: Tajikistan, 735320, Khatlon region, Dangara district, I. Sharif-3 street. Tel: +992 91 8646415.

Qurbonmamadov Somon Khushqadamovich, candidate of philological sciences, docent of Department of Languages, Khatlon State Medical University. Address: Ismat Sharif Str. 3 Dangara District, Khatlon Region, Tajikistan. Tel: +992935160148, e-mail: somon8383@mail.ru

Kuchakshoeva Mavsima Saodatshoevna, lecturer, department of social science, Khatlon state medical University. Address: Tajikistan, 735320, Khatlon region, Dangara district, I. Sharif-3 street. Tel: +992 50 1261492.

Rachabova Gulshan Kurbanovna, lecturer, department of social science, Khatlon state medical University. Address: Tajikistan, 735320, Khatlon region, Dangara district, I. Sharif-3 street. Tel: +992 98 9141451.

НАҚШИ ОЧЕРК ДАР БАРАСИИ ПРОБЛЕМАҲОИ МУҲИМИ ҲАЁТИ ХАЛҚ (дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф)

Алишери А., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.

Очерк ҳеҷ гоҳ жанри соф бадеӣ набуда, балки жанри публицистии бадеӣ мебошад. Очеркнависон лаҳзаи беҳтарини ҳаёти қаҳрамонони худро боварибахш нишон дода, проблемаҳои муҳими ҳалталабро ба миён мегузоранд. Қаҳрамонони очерк одамони ҳаётианд ва публицистону журналистон фаъолияти ҳаёти онҳоро мушаххас ба қалам медиҳанд. Қаҳрамонони очерк бо хислатҳои наҷиб, диловариҳо ва ахлоқи ҳамидаи хеш маҳбуби дигарон шудаанд, сазовори ҳурмату эҳтироми аъзои ҷомеа буданду ҳастанд. Дар маркази очерк образи инсонӣ комил ва пешқадам меистад, ки ба дигарон намуна аст. Муаллифи очерк бояд ташаккули характери қаҳрамонро тасвир намояд. Ин жанр аз муаллиф дониши амиқи илмӣ, ҷаҳонбинии васеъ мушоҳидакорӣ дақиқ, мусаввири моҳирбудан ва тарзи баёни реалистиро тақозо мекунад.

Адиб ва очеркнависи шинохтаи тоҷик Шодон Ҳаниф аз ибтидои фаъолияти ин жанри публицистикаро сабакиҷодии худ интихоб карда, то охири умр ба он содиқ монда буд.

Мунаққид ва адабиётшинос С. Табаров дар бораи Шодӣ Ҳаниф сухан ронда аз ҷумла чунин навиштааст: «Яке аз он адибоне, ки садокати худро ба ин жанр (очерк - А. А.) доимӣ нигоҳ дошта ва аз рӯзҳои авали фаъолияти эҷодӣ то кунун чандин очеркҳои ҷолиби диққати портретӣ, сафарӣ, таърихӣ, проблемавӣ ва ғайра офаридааст, Шодӣ Ҳаниф мебошад» [6].

Дар воқеъ, очерк дар эҷодиёти Шодон Ҳаниф аз жанрҳои хеле муҳим ва серистифода аст. Ў дар очеркҳояш ҳалли проблемаҳо ва ниёзҳои муҳими ҳаёти халқро рӯи қор гирифта, онро бо образҳои дилчаспи бадеӣ ва тасвири хуби табиату ҷеҳраи мардум ба хонанда манзур намудааст. Маҳорат ва қалами вай аз як очерк то очерки дигар такмилу сайқал ёфтааст. Агар аз ин лиҳоз очеркҳои нахустини ӯ «Кӯҳдоман», «Он шаби моҳтобӣ», «Ситораи сахарӣ», «Ҳавличае дар сари роҳ» ва ғайра бо очеркҳои баъдан навиштаи вай «Ҷилои мрамор», «Пули кишлок», «Мураббӣ ва мураббо» ва «Эҳёи дил» муқоиса намоем, тафовути мусбат ва бозёфтҳои ҳунаро дар дарёфти мавзӯ, масъалагӯзорӣ, офариниш образ, услуби баён ва монанди ин мебинем.

Дар саҳифаҳои матбуот ба маҷмӯаи очеркҳои Шодӣ Ҳаниф чандин тақризҳо ба таъъ расидаанд. Бо вучуди ин маҳорати очеркофарии адиб ба таври бояд таҳқиқ нашудааст. Мо дар рафти таҳқиқи очеркҳои Шодӣ Ҳаниф ҷиҳатҳои фарқкунандаи лабораторияи эҷодии ин публицисти маъруфро нишон дода, таваҷҷӯҳи асосиро ба кашф намудани маҳорати эҷодӣ, тарзи баён, интихоб ва ҳалли мавзӯ, забон ва дигар бозёфтҳои бадеии ӯ хоҳем дод.

Дар яке аз суҳбатҳои радиои Шодон Ҳаниф дар иртибот ба фаъолияти эҷодии худ ва публицистика андешаҳои хешро дар бораи зиндагӣ чунин иброз намудааст: «Ҳаёт тунду тез мегузорад, инсон дар талоши зиндагӣ ҳам ҷисман обдида мешавад ва ҳам афқору маънавияти инсонӣ ва имонии худро ғани мегардонад. Он инсонҳое, ки ҳамеша байни мардум буда, ҷиҳати хушбахтӣ, саодат ва зебоии дигарон умр ба сар мебаранд, покизатарин, боинсофтарин ва ҳамдатарин одамон мебошанд. Умри онҳо аз дигарон тӯлонитар ва пурбаракаттар аст, зеро онҳо дар тӯли зиндагии худ ба ҳақиқати ҳаёт ба тақдир ва имони пок ва ҷасурият назар мекунанд. Ин қабил одамон ҳарчанд ба амри тақдир бо зиндагӣ падруд гӯянд ҳам, аммо қоруноми неки онҳороқӣ мемонад ва он давоми умри онҳо хоҳад буд! Онҳо зеро ҳок хуспанд ҳам, қорҳои

некашон зинда мемонад. Ин қабил инсонҳо чароғи дурнамои соҳили укёнусро мемонанд, ки ба киштиҳои андаруни меғ (туман) монда роҳ нишон дода, ба соҳили мурод ва офият раҳнамоӣ мекунанд.

Дар зиндагӣ одам на бо одам, балки бояд бо мамониятҳои ҳаёт, бо бадӣ, бомакру разолат ва бо ҳамаи он носозиҳои табиат, ки ба ризку рӯзии инсон ҳалал мерасонанд, мубориза барад. Одаме, ки ба ин чизҳо бетафовут аст ва бо таъбири «ӯро газад, маро чӣ ғам» умр ба сар мебарад, дили ганда, имони ганда ва ҳаёти ганда дорад, онҳо мисли тукумшулукҳо (лесакҳо) мебошанд, ки дар чамани зиндагӣ ифлосиҳо ва зарарҳо меоваранд. Ба ин хотир аст, ки яке аз қаҳрамонҳои нависанда Чингиз Айтматов ба писари худ талқин карда мегӯяд: «Инсон шав, писаракам. Дар ҳар кучое набошӣ, инсон бош!».

Ба ҳаёлам публитсистон ҳам бо заҳмати саршори қалбҳои худ ва дар ҳама ҷо бо инсонияти худ содиқ мемонанд. Садоқат ба пешаи худ ҳадафи асосии зиндагии онҳо мебошад. Роҳкушӣ, раҳнамоӣ ва мавзӯӣ хислатҳои ҳамидаи онҳо аст. Онҳо худ дармегиранд ва ба дигарон ҳарорат ва рӯшноӣ мебахшанд. Публитсистони воқеӣ онҳое мебошанд, ки ҳар рӯз ба истиқболи тулӯи хуршед мераванд, ба дигарон пайраҳҳои навро мекушоянд, рӯи шабнам қадам мезананд, дарҳои бастаро мекушоянд!» [4].

Бале, публитсистон ва очеркнависон воқеанигорони зиндагӣ буда, онҳо пештозони муҳити воқеӣ ва дарккунандагони муаммоҳои зиндагӣ мебошанд. Онҳо кашшофони ҳаёт ва тасвиргарони рӯйдодҳои ҷомеаи худ ҳастанд, ки масъалаҳои умдатарини зиндагиро таҳлил намуда, бо далелҳои дақиқ ва перохани бадеӣ ба хонанда пешкаш мекунанд.

Ба қавле онҳо «разведкачиёни зиндагӣ буда, аввалин зарбаҳои ҳаётро таҳаммул мекунанд ва аз ояндаи зиндагӣ пайғом медиҳанд» [5, с. 10].

Яке аз масъалаҳои доғ барои сарзамин камзамини мо масъалаи аз худ кардани заминҳои кӯҳдоман ва эҳёи деҳаҳои кӯҳистонии мардумаш муҳоҷиршуда буд. Мушкилоти эҳёи заминҳои бекорхобидаи ёлаҳои кӯҳ ва аз нав беҳбуд бахшидани ҳаёт мардуми кӯҳистон, обод кардани деҳаҳои холишуда ва ба мақсади пешрафти ҷомеа истифода бурдани сарвати кӯҳистонро низ публитсистон ба хонандагон ёдовар шуданд. Баъдтар муҳаққиқон ҳам ба ин мавзӯи муҳим даст заданд. Ҳукумати Тоҷикистон ин иқдоми публитсистонро дастгирӣ намуда, барои истифода бурдани заминҳои лалмӣ кӯҳистон чораҳои зиёдеро амалӣ сохт. Дар як муддати кӯтоҳ дар доманаҳои кӯҳҳои минтақаҳои гуногуни мамалакат - Фаҳробод, Ҳисор, Норақ, Ёвон, Кофарниҳон, Ховалингу Фарм ҳазорҳо гектар зинабоғҳо обод шуданд ва аз самари онҳо ҳам мардум баҳра бурданду ҳам иқтисоди зиндагии сокинон боло рафт. Ҳанӯз ҳам ин раванд идома дорад. Дар минтақаҳои кӯҳистон бунёди деҳу шаҳракҳои нави аҳолинишин суръат гирифт. Мо инро дар мисоли эҳёи дубораи ноҳияҳои Балҷувон, Кӯҳистони Мастҷоҳ ва ғайра мебинем.

Журналистону публитсистон ҳамчунин проблемаҳои истифода бурдани пирахҳои кӯҳӣ, аз эрозия нигоҳ доштани замин, ба вучуд овардани навъҳои хуби пахта ва гандумро ба миён гузоштанд. Онҳо наватарин кашфиёти олимонро таблиғ карда, дар ҷиҳати ба ҳаёт татбиқ кардани онҳо силсилаочеркҳо навиштанд.

Шодон Ҳаниф тавонистааст, ки рӯйдодҳои ҳаётро дақику боварибахш тасвир намояд. Номбурда мавзӯи ҳамаи асарҳояшро аз рӯзгори мардум гирифта ва ба онҳо обу ранги бадеӣ дода, боз ба халқ баргардондааст. Адабиётшинос ва мунаққиди соҳиумақтаб Соҳиб Табаров ҳанӯз соли 1976 дар хусуси эҷодиёти ин адиб сухан рондаву ҷумла чунин навиштааст: «Шодӣ Ҳаниф ба қатори он адибон дохил мешавад, ки аз оғози фаъолияти эҷодӣ то кунун ба як жанр - ба очерки бадеӣ дилбастагӣ ва муҳаббати беинтиҳо дорад. Ин ба муаллиф барои офариниши очеркҳои нав ба нави баландмазмун ва баландсанъати ҳозиразамон ёрии қалон хоҳад расонд» [6].

Жанри очерк аз адиб покдилӣ ва часорату маҳорати баландро тақозо мекунад. Нависанда мисли оҳангар бояд дар сари сандони худ ба по истад. Ҳар қадар оҳани ба кор гирифтааш пуртобтар гардаду бештар кор хӯрад, ҳамон қадар сухани ӯ ҷило медиҳад. Касе ки ба чорсӯи зиндагӣ бетафовут менигарад ва аз кофтукобу талоши

эҷодӣ кор намегирад, очеркнависи бомаҳорат намешавад. Ҳамчунин қаламкаше, ки навиштани очеркро кори сахл мепиндорад, ба сабукборе шабоҳат дорад.

«Ҳар як очерки бадеӣ, - мегӯяд Шодон Ҳаниф, - мисли як достонест, ки онро худ мардум дар бораи кору пайкор, талошҳо, садоқату шуҷоат ва зебоиҳои офаридаи худ сурудааст. Ба қалам овардани ин гуна очерк аз аҳли сухан заҳмату масъулияти зиёдеро талаб мекунад» [4]. Агар аз ҳамин ҷиҳат ба офаридаҳои Шодон Ҳаниф нигарем, мебинем, ки дар ҳар як очеркаш симои қаҳрамони рӯзгор намоён мешавад. Очеркҳои «Кӯҳдоман», «Диловари Вахш», «Садои чашмасорон», «Бародари калонӣ», «Ҷилои мармар», «Муҳаббат ва мураббо», «Сурхоб гувоҳ аст», «Эҳёи дил» ва ғайраро бо ҳаминҳадаф иншо кардааст.

«Нависанда вичдони халқи худ аст, - мегӯяд Шодон Ҳаниф. - Ин вичдон бо аллаҳои модар, бо афсонаҳои халқ, бо бурду бохт ва ҳуқуқи даҳлати ҳар як фарди халқи худ дар вучуди ӯ парвариш меёбад. Асари ӯ ҳамон вақт маҳбуби халқ мешавад, ки асар зиндагиро аз баландии дида нанависад, балки ба назди мардуми худ рафта, ҳар чизи нав тавлидӣфта, аз нав ба арсаи вучуд омадаро бо чашмони ҳеш бинад, аз мардум гирифта обу ранги бадеӣ бидиҳад ва аз нав ба вай баргардонад. Бе диди амиқ дур парвоз карда наметавонад, ба мисли парвона ба сӯи оташи шӯҳрат pariда, зуд маҳв мешавад» [4]. Пӯшида нест, ки ҳар адиб барои очерк навиштан ҷуръат карда наметавонад. Дар очерк ҳаводис ғайриҷашмдошт ба вукӯъ мепайванданд. Азбаски очерк дар бораи одамони зинда, ашхоси таърихӣ офарида мешавад, барои адиб майдони тахайюлот тангтар аст. Баъдан образи қаҳрамон дилҷасп намебарояд ё худ зиндагии баъзе касон пур аз воқеаҳои ҳайратангез ва пурмазмуну рангин бошад ҳам, ҳудашон қобилияти ҳикоя кардан надоранд.

Асари хуб ҳеҷ гоҳ ба осонӣ эҷод намешавад. Шодон Ҳаниф дар ҷустуҷӯи санаду ҳуҷҷатҳои очерки «Кӯҳдоман»-и худ аз остонаи водии Қаротегину Файзобод пойи пиёда, ба роҳбаладе тамоми дараҳои ин минтақаро паймудааст. Шабе ӯ аз кӯҳҳои Сағирдашт гузашта, ба Балҷувон ва Ховалинг роҳ мепаймуд. Дар болооби рӯди Яхсу ба ҳамлаи хирсҳо гирифтор шуда, шабро дар шохи дарахте рӯз кард. дар пистазори фарози ағбае роҳ гум карда, ба вартае афтод ва бо мӯъҷизае ҳудро наҷот дод. Дар ин сафар муаллиф ба хавфу хатари аз ин ҳам ногувор дучор омад. Дар даст асои заранг меҳост аз болои тармае, ки дар тангно меҳобад убур кунад. Нохост як қисми тарма шикасту фурӯ рафт ва Шодон Ҳаниф ҳудро дар зулмоте дид. Ягона роҳи наҷот ба ҷараёни оби сарди зери тарма шино карда, ҳудро ба берун кашидан буд. Очеркнавис он рӯз гӯё дубора рӯзи равшан дид. Вақте ки очеркаш ба таъъ расиду писанди хонандагон гардид, мукофоти заҳматҳои ҳудро дарёфт. Барои аҳли қалам ин, албатта, хушбахтӣ ва ифтихор аст.

«Боре Шодӣ Ҳаниф аз ҳаёти яке аз коргарони заводи семент очерк навиштани шуд, - ёдовар мешавад, шоир Алӣ Бобоҷон - Ба коргоҳи қаҳрамонаш маро ҳам бурд. Ба ӯ хеле сӯҳбат кард, вале аз натиҷаи саволу ҷавобаш қаноатманд нашуд, агарчи ним дафтар нақли ўро навишта гирифт, ҳангоми бозгашт афсӯс хурд, хеле кораш барор нагирифт. зимнан ҳамаи нақлҳои қаҳрамон ба очерк намегунҷид ва ҳоҷати ба хонанда пешниҳод кардани онҳо набуд. Дар чунин маврид ба муаллиф лозим омад, ки андешаҳои борҳо аз гирбол бехта, дурдонро азафгараҳо ҷудо кунад. Шодӣ Ҳаниф дубораю себора ба назди он коргар рафт, оқибат чизҳои даркориро ба даст овард. Даре нагузашта очеркаш бо номи «Пули кишлок» дарҷ ёфт. Ман аз ӯ пурсидам, ки дар аввал кораш омад накарда буди чӣ хел комгор шуд? Гуфт «То дилашро ёфта санаду ҳуҷҷат гирифтани як моҳи тамоми вақтам рафт. Се моҳ ман либоси коргарӣ пӯшида, бо ӯ дар як сеҳ кор кардам» [1].

Шодон Ҳаниф хуб дарк мекард, ки хонандагон ба мутолиаи асарҳои публицистӣ ва очеркҳои, ки масъалаҳои судбахшро баррасӣ менамоянд, майлу рағбати бештаре доранд. Онҳо медонанд, ки очерк ва публицистикаи ҳақиқӣ ҳамон аст, ки бо ҷаҳонбинии васеъ ва амри дил навишта шуда бошад, очерк ва публицистикаи ҳақиқӣ ҳамон аст, ки ба дили хонанда роҳ ёбад. То ҳамин гуна асарҳои публицистӣ М. Шагинян, Б. Полевой, В. Катаев, Т. Жуков, Б. Агатов, Ф. Муҳаммадиев, И.

Файзуллоев, Р. Мардон, Б. Муртазоев дар байни хонандагон маҳбубият пайдо кардаанд. Ҳанӯз М. Горький фармуда буд, ки: «Ҳар як факт синтези чандин тахминҳост, вай гиреҳест, ки чандин киштхоро бо ҳам мепайвандад, вай чавҳари қатраҳои хуни дил, ашк ва яъсу ноумедиҳо мебошад. Дар ҳар факт мазмуни амиқи ҳаёт таҷсум ёфтааст, ки вай дар замонҳои пеш реша давонда буд» [2, с. 46].

Публицистика аз муаллиф на танҳо донишу маҳорат, балки часорати масъалагузорию низ талаб мекунад. Публицист бояд инсонро пурчуръат бошад. Ин буд, ки Шодон Ҳаниф аз байни публицистони Тоҷикистон нахустин шуда, ба Чернобил рафт, як силсила мақолаҳои публицистӣ навишт ва ба гирифтани Ҷоизаи ИЖТ ба номи А. Лоҳутӣ мушарраф шуд.

Жанри очерк аз муаллиф ҷаҳонбинии васеъро талаб мекунад. Адиби публицист Шодон Ҳаниф дорои чунин ҷаҳонбинӣ аст. Ба ин гуфтаҳо очеркҳои офаридаи ӯ далели равшан шуда метавонанд. Барои мисол «Кӯҳдоман» ном очерки ӯро таҳлил мекунем.

Аз мазмуни очерк бармеояд, ки на танҳо аз худ кардани дашту биёбонҳои ташналаб, балки талу доман ва тепаву адирҳои кӯхистонро дуруст истифода бурдан лозим аст. Шодон Ҳаниф баъд аз омӯхтан ва сафар ба минтақаҳои гуногун он масъалаи муҳимро ба миён мегузорад, ки то кунун ҳисси хеле ками сарватҳои беинтиҳо ва бойи кӯхистон дар иқтисодиёт ва хоҷагии халқ истифода мешаванд.

Нависанда тасвир ва талқин мекунад, ки садҳо гектар заминҳои ҳосилхези кӯхистонро ба хизмати кишоварзон гузаштан зарур аст. Ба қадри ҳар як гектар замини кӯхистон, ки ба халқу Ватан ҳосили зиёди ғалла, мева, сабзавот, маҳсулоти чорво, алафу беда ва монанди инҳо медиҳад, бояд расид. Ба некии табиат ба неки ҷавоб додан ва дилсӯзона муносибат кардан лозим аст, ин некиро пеш аз ҳама бо истифодаи дурусти техника, бо дуруст ба кор бурдани қоидаҳои агрономӣ ва ғайра таъмин намудан мумкин аст. Некии табиат меҳнати некро металабад ва ҳамин ақида дар маркази очерк қарор гирифтааст. Муаллиф дар очерк чандин проблема гузашта, ҳалли онҳоро ҳам нишон додааст. Кӯҳдоманхое, ки бекор истодаанд, бояд боғу тоқзор, яъне манбаи мева гардонда шаванд. Нависанда ба таваккал тарафдори кони мевачот шудани кӯҳдоманҳо розӣ нашуда, ҳар як маҳал, боду ҳаво ва замини онро ба назар гирифта, кадом навъи мева ҳосили хуб доданаширо дар ин ҷойҳо тавсия мекунад.

Ногуфта намонад, ки дар тӯли ин солҳо чандин проблемахое, ки дар очерки «Кӯҳдоман» гузошта шуда буданд, ҳаллу фасли худро ёфтанд. Дар ин ҷода, албатта, ҳисси Шодон Ҳаниф ҳамчун публицисти масъалагузор бузург аст.

Шодон Ҳаниф дар мавзӯҳои гуногун, кишоварзӣ, чорводорӣ, боғдорӣ ва ғайра менавишт, вале ӯ ҳамеша мавзӯи рӯи кор гирифташиро чуқур дарк кардаву ҳаматарафа таҳлилу часурона ибрази ақида менамуд. Ин, бозгӯии ҷиҳати фарқкунандаи лабораторияи эҷодии адиби публицист аст.

Ҳамин ҷо, як таъкиди Шодон Ҳаниф ба хотир мерасад, ки овардани он ба маврид аст: «Публицистон эҷодкорони фидокоранд. Пешаи онҳо ҷидду ҷаҳди ҳарлаҳзаина, сарфи ҳарорати қалб ва ба сони мучассамасоз аз ҳар мушти лой (фактҳои гирдовардааш) офаридани чехраи ҳайкалро талаб мекунад. Дар бобати ҷи навиштан ва кадом гиреҳу проблемаи зиндагиро, кушодану ҳал кардани ӯ, ифодааш ба вай раҳнамоӣ мекунад. Зиндагӣ ҳар рӯз ранги дигар мегирад, сиёсатҳо радду бадал мешаванд, одамон тағйир меёбанд, зимнан ин таҳаввулот ҳаргиз ӯро ором намегузоранд. Вай кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки барг-барг мушоҳидаҳо ва диду боздидҳои худро рӯи коғаз овард ва аз неку бади онҳо қазоват кунад» [4].

Ташаккул ва тарбияи деҳқони нав, бо замин дилгарм кардани мардум, ҳифзи табиат, онро ба наслҳои оянда пок ва бегазанд мерос гузоштан, заминро хусн бахшидан, аз обу ҳаво, аз ёлаҳои кӯҳӣ пурсамар истифода бурдан, мардуми кишварро бо ғаллаи худ таъмин кардан, ба вучуд овардани боғҳои серҳосил, рушди қароқулпарварӣ, бунёди хоҷагиҳои асалпарварӣ, набототи доруворӣ ва ғайра аз он масъалаҳои мебошад, ки тавачҷӯи Шодон Ҳанифро ҳамеша ба худ ҷалб мекарданд ва дар ҳалли он ӯ д заҳмат мекашид. Ва дар ин мавзӯҳо очеркҳои «Кӯҳдоман», «Он шаби маҳтобӣ», «Пули қишлоқ», «Ҳавличае дар сари роҳ», «Ситори шаҳарӣ», «Соҳиби ганҷ»,

«Дил ёбу қанд хӯр» ва ғайра иншо шудаанд. Ва дар меҳвари ҳамаи ин осор инсони кор – шахсияти соҳибэҳтирому кордон ва масъулиятшинос меистад

Таърих гувоҳи медиҳад, ки дар ҳар давра замон дили қаламкаши асил ба халку кишвари худ месӯхт. Аз мутолиа ва баррасии очеркҳои Шодон Ҳаниф ҳамин ҷиҳати масъала, ки барои публицист ва очеркнавис хеле муҳим аст, дарк карда мешавад.

Адабиёт:

1. Алӣ Бобочон. Гулҳои Шодӣ. // Адабиёт ва санъат, 12 апрели соли 1984.
 2. Горький М. О литературе. - М.: Советский писатель, 1965. - С. 410-415
 3. Гулов С. Амвоҷи сухан. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 96 с.
 4. Дар сӯҳбати адиб // Радиои тоҷик, 4 феввали соли 1995
 5. Сагал Г. 25 интервью. - М.: Полит, литературы, 1978.
 6. Табаров С. Жанри мақбул. // Тоҷикистони Советӣ, 26 октябри 1976.
- Шодӣ Ҳаниф, Эҳёи дил, Адабиёт ва санъат, 15 июн - 17 сентябри соли 1994.

НАҚШИ ОЧЕРК ДАР БАРРАСИИ ПРОБЛЕМАҲОИ МУҲИМИ ҲАЁТИ ХАЛҚ

(дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф)

Дар ин мақола сухан дар бораи инъикоси ҳалли проблемаҳо ва ниёзҳои муҳими ҳаёти халқ дар очеркҳои Шодон Ҳаниф меравад. Публицистика аз муаллиф на танҳо донишу маҳорат, балки ҳасрати масъалагӯзори низ талаб мекунад. Очерк дар эҷодиёти адиби публицист Шодон Ҳаниф мавқеи меҳварӣ дошта, интиҳоби мавзӯ, проблема ва ниёзҳои ҳаётии халқ дар тафаккури бадеии муаллиф ҷойгоҳи хос дорад. Очеркнавис лаҳзаи беҳтарини ҷаҳолияти меҳнативу ҷамъиятии қаҳрамонони ҳудудовари бахш нишон дода, дар айни замон проблемаҳои муҳими ҳалталабро ба миён мегузорад. Ин жанр аз муаллиф дониши амиқи илмӣ, ҷаҳонбинии васеъ мушоҳидакории дақиқ, мусаввири моҳир будан ва тарзи баёни реалистиро тақозо мекунад.

Ташаккул ва тарбияи деҳқони нав, бо замин дилгарм кардани мардум, ҳифзи табиат, онро ба наслҳои оянда пок ва бегазанд мерос гузоштан, заминро ҳусн бахшидан, аз обу ҳаво, аз ёлаҳои кӯҳӣ пурсамар истифода бурдан, мардуми кишварро бо ғаллаи ҳудуд таъмин кардан, ба вучуд овардани боғҳои серҳосил, рушди қароқулпарварӣ, бунёди ҳоҷаҳои асалпарварӣ, набототи доруворӣ ва ғайра аз он масъалаҳои мебошад, ки таваҷҷӯҳи Шодон Ҳанифро ҳамеша ба ҳудуд ҷалб мекарданд ва дар ҳалли он ӯ дарахт мекашид. Ва дар ин мавзӯҳои очеркҳои «Кӯхдоман», «Он шаби маҳтобӣ», «Пули қишлоқ», «Ҳавличае дар сари роҳ», «Ситори шаҳарӣ», «Соҳиби ганҷ», «Дил ёбу қанд хӯр» ва ғайра иншо шудаанд. Ва дар меҳвари ҳамаи ин осор инсони кор – шахсияти соҳибэҳтирому кордон ва масъулиятшинос меистад.

Хулоса, Шодон Ҳаниф дар мавзӯҳои гуногун, кишоварзӣ, қорводорӣ, боғдорӣ ва ғайра менавишту масъалагӯзорӣ менамуд, вале ӯ ҳамеша мавзӯи рӯи қор гирифташро амиқ дарк ва ҳамаҷафа таҳлил кардаву ҳасрати ибрази ақида менамуд.

Калидвожаҳо: публицистика, публицист, жанр, очерк, воқеият, проблема, масъалагӯзорӣ, тасвир, образ, маҳорат, қаҳрамон, ҳарактер.

РОЛЬ ЭССЕ В ОБЗОРЕ ВАЖНЫХ ПРОБЛЕМ ЖИЗНИ НАРОДА

(на примере сочинений Шодон Ҳаниф)

В данной статье речь идет об отражении решений проблем и важных потребностей жизни людей в эссе Шодон Ҳаниф. Журналистика требует от автора не только знаний и умений, но и смелости задавать вопросы. Эссе занимает центральное место в творчестве писателя-публициста Шодон Ҳаниф, а выбор темы, проблем и жизненных потребностей народа занимает особое место в художественном мышлении автора. Эссеист убедительно показывает лучшие моменты профессиональной и общественной деятельности своих героев, и в то же время ставит важные проблемы, требующие решения. Этот жанр требует от автора глубоких научных знаний, широкого

мировоззрения, точной наблюдательности, искусного иллюстратора, реалистической манеры изложения.

Формирование и обучение новых фермеров, привлечение людей к земле, защита природы, оставление ее чистой и невредимой для будущих поколений, благословение земли, эффективное использование погоды и горных склонов, обеспечение жителей страны собственным зерном, Создание плодородных садов, развитие карпового хозяйства, создание медовых ферм, лекарственных растений и т.д. – вот те вопросы, которые всегда привлекали внимание Шодон Ханифа и над их решением он много работал. И на эти темы очерки «Кухдоман», «Той лунной ночью», «Деревенский мост», «Двор на дороге», «Утренняя звезда», «Хозяин клада», «Найди свое сердце и съешь сахар». " и другие были написаны. И в центре всех этих работ находится рабочий человек - профессионал, профессионал и ответственный человек.

Словом, Шодон Ханиф писал и обсуждал разные темы, сельское хозяйство, животноводство, садоводство и т. д., но всегда глубоко понимал и тщательно анализировал тему и смело высказывал свое мнение.

Ключевые слова: публицистика, публицист, жанр, очерк, действительность, проблема, решение проблемы, образ, образ, мастерство, герой, персонаж.

THE ROLE OF THE ESSAY IN THE REVIEW OF IMPORTANT PROBLEMS OF THE PEOPLE'S LIFE

(on the example of the works of Shodon Hanif)

This article is about reflecting solutions to problems and important needs of people's lives in an essay by Shodon Hanif. Journalism requires from the author not only knowledge and skills, but also the courage to ask questions. The essay occupies a central place in the work of the writer-publicist Shodon Hanif, and the choice of the topic, problems and vital needs of the people occupies a special place in the artistic thinking of the author. The essayist convincingly shows the best moments of the professional and social activities of his heroes, and at the same time poses important problems that need to be addressed. This genre requires the author to have deep scientific knowledge, a broad outlook, accurate observation, a skillful illustrator, and a realistic manner of presentation.

Formation and training of new farmers, attracting people to the land, protecting nature, leaving it clean and unharmed for future generations, blessing the land, making efficient use of weather and mountain slopes, providing the inhabitants of the country with their own grain, Creating fertile gardens, developing carp farming, creating honey farms, medicinal plants, etc. - these are the questions that have always attracted the attention of Shodon Hanif and he worked hard to solve them. And on these topics, the essays "Kuhdoman", "That Moonlight Night", "Village Bridge", "Courtyard on the Road", "Morning Star", "Master of the Treasure", "Find Your Heart and Eat Sugar". " and others were written. And at the center of all these works is a working person - a professional, a professional and a responsible person.

In a word, Shodon Hanif wrote and discussed various topics, agriculture, animal husbandry, horticulture, etc., but he always deeply understood and carefully analyzed the topic and boldly expressed his opinion.

Key words: journalism, publicist, genre, essay, reality, problem, problem solution, image, image, skill, hero, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алишери Абдулмачид, докторанти (PhD) кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Телефон: 918-33-44-42. Е-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Сведения об авторах: Алишери Абдулмаджид, докторант (PhD) кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Телефон: 918-33-44-42. Е-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Information about the authors: Alisheri Abdulmajid, doctoral student (PhD), Department of Journalism, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT. Kulyab, st. S. Safarov – 16. Contacts: tel.: +992 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

УДК:8/80 (2-тоҷ)
ББК: 80/84 (2-тоҷ)
А-14

ШОДОН ҲАНИФ ВА ТАСВИРИ ЗИНДАГИИ ВОҶЕИИ МАРДУМ

Алишери А. докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.

Доманаи фаъолияти эҷодии Шодон Ҳаниф дар эҷоди очерк густурда буда, самт ва равияҳои гуногунро фаро мегирад. Ӯ аз зумраи адибонест, ки аз мактаби бузурги публитсистика гузашта, ба дараҷаи адибӣ расидааст. Адиб ва очеркнависи шинохтаи тоҷик Шодон Ҳаниф аз ибтидои фаъолиятҳои жанри очеркро сабки эҷодии худ интихоб карда, то охири умр ба он содиқ монда буд. Сатҳи таъсири эҳсосоти очеркро маърифат, маҳорат ва таҷрибаи очеркнавис муайян мекунанд. Ҳама гуна очерк хоҳ портретӣ бошад, хоҳ проблемавӣ ва хоҳ манзаравӣ, заҳмату талоши инсонро нишон медиҳад, одамонро ба фаъолияти созанда роҳнамоӣ мекунанд. Дар хусуси ҷиҳати маърифатбахшии очерк ҷойи баҳс нест, ки ба мушаххас будани объект ва қаҳрамон вобаста аст. Аксар муҳаққиқон ба ҷиҳати тарбиявии очерк таваҷҷуҳ доранд ва ин ҷиҳатро муҳим меҳисобанд.

Шодон Ҳаниф фаъолияти эҷодиаширо ҳарчанд чун ҳикоянавис оғоз карда бошад ҳам, аммо баъдтар ба публитсистика рӯ оварда, дар жанри очерк муваффақ мешавад. Дар бораи эҷодиёташ муҳаққиқони зиёде андешаҳои ҷолиби таваҷҷуҳ баён намудаанд. Аксарият Шодон Ҳанифро дар эҷоди очерк пайрави мактаби устодаш Фазлиддин Муҳаммадиев медонанд. Пайравии Шодон Ҳаниф аз устодаш Фазлиддин Муҳаммадиев пайравии эҷодкорона аст. Вай воқеоти зиндагӣ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаропайгирӣ карда, онҳоро бо диди нави эҷодӣ бомаҳорати баланд ба муҳокимаи хонанда волеғузорад. Мазмуну мундариҷаи очеркҳои Шодон Ҳанифро зиндагиву фаъолияти мардуми меҳнаткашу меҳнатқарин, олами ботиниву маънавии онҳо, анъанаву суннатҳои мардумӣ, мушкilotи рӯзмарраи зиндагӣ ва монанди ин ташкил медиҳад. Дар ин бора профессор Мурод Муродӣ қайд мекунанд: «Муаллиф дар тасвири зиндагии воқеии мардум аз аносири лафзиву маънавӣ, таъбиру ибораҳои халқӣ, ганҷинаҳои фарҳангиву адабӣ фаровон ва моҳирона истифода намуда ба нигоштаҳояш хусну малоҳат мебахшад.» [3, с. 14].

Муҳимтарин хусусияти очеркҳои Шодон Ҳаниф дар он аст, ки муаллиф ба фактҳои ҳаётӣ таъия карда, ҳамзамон аз ном бурдани факту рақамҳои зиёду нозарур худдорӣ мекунанд. Асарҳои Шодон Ҳаниф баргирiftа аз ҳаётанд, хонанда бо мутолиаи онҳо аз муҳити худ чунин одамонро меҷӯянд ва аксаран дар одамон хусусиятҳои мебинанд, ки аввалин бор ба воситаи очеркҳои Шодон Ҳаниф дида буд. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои асосии ҷолиб будани очеркҳои Шодон Ҳаниф ҳамин хусусияташон аст.

Ҳарчанд очеркҳои Шодон Ҳаниф аз натиҷаву мушоҳидаҳои сафар, мушкilotи зиндагӣ меҷӯянд, аммо аксаран мушкilotи рӯз ба воситаи симову фаъолияти қаҳрамонон нишон дода мешавад. Маҳз фаъолмандии чунин қаҳрамонон боиси дарк ва ҳалли мушкilotи мавҷуда мегардад. Дар очеркҳои «Кӯҳдоман», «Мураббӣ ва мураббо», «Он шаби маҳтобӣ», «Ситораи сахарӣ», «Ҷилои мрамор», «Пули қишлоқ», «Навои думбра». «Эҳёи дил» ва ғайра ин махсусиятро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

Шодон Ҳаниф чун дигар эҷодкорони ҳамнаслаш дар публитсистикаи худ на танҳо фаъолмандиҳои касбии қаҳрамонони арсаи рӯзгору меҳнтро нишон додааст, балки зимни таҳлилу баррасии қору рӯзгори онҳо ба мушкилоти ҷойдошта, аз ҷумла сарфаю сариштакорӣ, афзун гардонидани истехсол, боло бурдани сифати маҳсулот, муносибатҳои инсонии ҳамкорон, ғамхорӣи устод ба шогирду роҳбар ба зердастон ва ғайра эътибори медиҳад. Бо тасвиру баррасии чунин масъалаҳо ҳам мушкилотро ҳамаҷониба мекушояд ва ҳам образи қаҳрамононашро комилтар ба қалам медиҳад.

Муҳаққиқ С. Гулов қайд мекунад: “Очерки портретӣ такозо дорад, ки симои қаҳрамон бо ҷузъҳои конкрет, тарзи амал, тафаккур, тасвири ҷузъиёти симои зоҳирии қаҳрамон (баёнгари ботин) мучассам гардонда шавад.” (1, с. 64) Масалан қаҳрамони очерки «Кӯҳдоман» муандиси заминсоз Ҳабиб Дарвешов, олими ҷавон Нозирҷон Давлатов, директори совхоз Лочин Шоаҳмадов ва дигар мутахассисони соҳаҳои гуногун мебошанд. Ба навиштаи муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев «Яке аз қаъри замин асрори зиндагиву боигарӣ ҷӯяд, дигаре роҳҳои ба киштзор табдил додани домана ва ба бағоти сарсабз мубаддал гардондани ёнаҳои кӯхро мекобад. Директори совхоз Шоаҳмадов бошад фаровонии неъматҳои кӯҳ ва ҷангалро на танҳо дар бозуи бақувват, балки двар ҳамкорӣи коргарони заводҳо, ҳавсалаи худи кӯҳистониён, мадади маблағгузoron мебинад.» [4, с. 123].

Гарчанде қаҳрамонони очерки мазкур одамони касбу қори гуногун мебошанд, аммо андешаву мақсади онҳо як аст. Ҳама дар андеша ободиву пешрафт ва аз байн бурдани мушкилот мебошанд. Онҳо ҳамеша бо ҳам дар суҳбати дилхушкунанда, созандаву бунёдкорона мебошанд. Аз ҷумлаи чунин суҳбатҳои дилнавозу рӯҳбахш метавон суҳбатҳои собиқадори ҷангу меҳнат Саидаҳмад Каримовро бо роҳбарони гуногунро дар самти азхудкунии порчаҳои нави замини кӯҳистон ёд овард. Мавсуф дар суҳбатҳои худ ҳамеша ҷолибу хотирмон сухан мегӯяд. Ва инро муаллиф Шодон Ҳаниф хеле хуб ба тасвир додааст.

Дигар хусусияти очеркҳои Шодон Ҳаниф он аст, ки ӯ ба ҳислату рафтор ва раванди фаъолияти қарамононаш басо амиқ ва ҷиддӣ ворид мешавад, масъалаҳоро ҳамаҷониба дар муҳокима бо мутахассисон ба миён мегузорад ва тақиқ мекунад. Тасаввуроте ҳосил мешавад, ки на эҷодкор, балки намояндаи соҳа, мутахассис муҳокимаю масъалагузорӣ менамояд. Барои ӯ ҷузъиёти ҳар мушкилу масъала муҳим аст, ин аст, ки ба ама палу назар меандозад. Инро метавон дар «Пули кишлок», «Соҳибони ганҷ» ва «Эҳёи дил» ба мушоҳида гирифт. Ин очеркҳо ба фаъолияти коргарони қорхонаи сементбарории Душанбе, қони тиллои Моғиён ва олими шинохтаи тиб, профессор Неъматулло Усмонов баҳшида шудаанд. Масалан қаҳрамонони очерки «Пули кишлок» шайдои касби худ ҳастанд. Дар баробари дӯст доштани касби худ масъулиятшинос ҳастанд, тарафдори пешрафту хайрҳои ҳамкасбон мебошанд, дар ҳар лаҳза омода ҳастанд ба мадади ҳамдмгар шитобанд. Сафар маҳз бо дастгириву роҳнамоии муҳандисони ботачрибаи ордендор Ҳофиз Ҳомидов ва Ярослав Слезак тадриҷан қорр ёд гирифта, то дараҷаи устои баст мерасад. Дар ҳар лаҳзаи мушкил дастӣ ёриву пуштибонии мураббӣнашро дар амал мебинад. Муаллиф муносибати устодону шогирдон, раванди қор, роҳҳои мушкилоти пайдошударо бо ҷашми сар мебинаду ба тасвир мегирад ва ҳонандаи худро шӯҳиди ҳар лаҳзаи тасвирамудааш месозад. «Печ гулдурросзанон қарх мезад. Ҳаври тафсони он сеҳро фаро гирифта буд. Агар қараёни шамоли аз бодкашак вазанда намебуд, дар ин ҷо нафас кашидан маҳол буд. Сафар айнаки сиёхро ба ҷашм гузошта ба печ нигоҳ кард.

Дар дили печ забонаҳои оташ печутоб хӯрда, деворҳои фӯлодини онро мелесиданд. Ҳалқаҳои занҷирҳои ғафс аз давр задани печ ғалдар-ғалдар овоз бароварда, қои ба печ дохилшудаистодаро меомехтанд.» [5, с. 86]. «Сафар аз завод бо димоғи сӯхта баромад. Вай бо хоҳири мушавваш қадам зада, роҳи кишлоқро пеш гирифт ва омада беихтиёр ба болои пули кишлоқ рост истод. Оринчи худро ба панҷараи кӯпрук тақя дода, ба дарё ҷашм дӯхт. Вай ҳоло худро дар амвоҷи дарёи ҳаёт ба монанди заврақи бекасмона ҳис кард...» [5, с. 89].

Ҳамин гуна манзараву лахзаҳо дар очеркҳои дигари муаллиф низ тасвир шудаанд. Ба гунаи мисол метавон аз очеркҳои «Мураббӣ ва мураббо», «Чароғи ёқут», «Кӯҳдоман», «Ситораҳои сахарӣ», «Шабе дар кӯҳсор» ёд кард. Ба назар чунин мерасад, ки гӯиё ин очеркҳо манзаравӣ буда, муаллиф тавассути тасвири чузъиёт меҳаҳад симои қаҳрамонро нишон диҳад, аммо дар асл тавассути ин тасвирҳо проблемаҳои муҳими иҷтимоиву маънавию мекушояд. Маҳорату таҷрибаи эҷодии муаллиф имкон додааст, ки таъсирбахшу нишонрас баён намояд. Масалан, мо дар очерки «Мураббӣ ва мураббо» дар аввал ба проблемаи ҳунари қаннодиву ширинпазиро ошно мешавам, дар пасманзар бошад, муаллиф риоя ва пос доштани анъанаву суннатҳои ниёгонро таълиф менамояд. Мо ин очеркро дар қисмати баъдии қор муфассал таҳлил мекунем.

Хусусияти дигари публитсистикаи Шодон Ҳаниф диди таҳқиқии муаллиф ба проблемаву рӯйдодҳо мебошад. Аз ҷумла, дар меҳвари очерки «Эҳёи дил» фаъолият ва рӯзгори ибратомӯзи устои ҷарроҳони ҷумҳурӣ, академик Неъматулло Усмонов меистад. Дар ин очерк муаллиф дар баробари тасвири симои қаҳрамон ба таҳқиқи масъалаҳои дигар, аз ҷумла қадри инсон, ҳифзи саломатӣ, маънавияти ҷомеа ва ғайра дахл намуда, шахомати симои қаҳрамонро пеши назар ҷилвагар месозад. Ё худ тадқиқи рӯзгор ва фаъолияти шоири ҷанговар, шаҳиди Ҷанги Бузурги Ватанӣ Ҳабиб Юсуфӣ дар маркази романи «Уқоби захмин» меистад.

Дар воқеъ, очерк дар эҷодиёти Шодон Ҳаниф аз жанрҳои хеле муҳим ва серистифода аст. Ё дар очеркҳояш ҳалли проблемаҳо ва ниёзҳои муҳими ҳаёти халқро рӯи қор гирифта, онро бо образҳои дилчаспи бадеӣ ва тасвири хуби табиату ҳаёт мардум ба ҳонанда манзур намудааст. Маҳорат ва қалами вай аз як очерк то очерки дигар тақмилу сайқал ёфтааст. Агар аз ин лиҳоз очеркҳои нахустини ӯ «Кӯҳдоман», «Он шаби моҳтобӣ», «Ситораи сахарӣ», «Ҳавличае дар сари роҳ» ва ғайра бо очеркҳои баъдан навиштаи вай «Ҷилои мармар», «Пули кишлок», «Мураббӣ ва мураббо» ва «Эҳёи дил» муқоиса намоем, тафовути мусбат ва бозёфтҳои ҳунариро дар дарёфти мавзӯ, масъалагӯзорӣ, офариниш образ, услуби баён ва монанди ин мебинем.

«Ҳар як очерки бадеӣ, - мегӯяд Шодон Ҳаниф, - мисли як достонест, ки онро ҳуди мардум дар бораи қору пайқор, талошҳо, садоқату шӯҷоат вазебҳои офаридаи худ сурудааст. Ба қалам овардани ин гуна очерк аз аҳли сухан захираи масъулияти зиёдеро талаб мекунад.» [2] Агар аз ҳамин ҷиҳат ба офаридаҳои Шодон Ҳаниф нигарем, мебинем, ки дар ҳар як очеркаш симои қаҳрамони рӯзгор намоён мешавад. Очеркҳои «Кӯҳдоман», «Диловари Вахш», «Садои ҷашмасорон», «Бародари қалонӣ», «Ҷилои мармар», «Муҳаббат ва мураббо», «Сурхоб гувоҳ аст», «Эҳёи дил» ва ғайраро бо ҳамин ҳадаф иншо кардааст.

«Нависанда вичдони халқи худ аст, - мегӯяд Шодон Ҳаниф. - Ин вичдон бо аллаҳои модар, бо афсонаҳои халқ, бо бурду бохт ва ҳуқуқи даҳлати ҳар як фарди халқи худ дар вучуди ӯ парвариш меёбад. Асари ӯ ҳамон вақт маҳбуби халқ мешавад, ки асар зиндагиро аз баландии дида наанвисад, балки ба назди мардуми худ рафта, ҳар чизи нав тавлидӣ, аз нав ба арсаи вучуд омадаро бо ҷашмони ҳеш бинад, аз мардум гирифта обу ранги бадеӣ бидиҳад ва аз нав ба вай баргардонад. Бе диди амиқ дур парвоз карда наметавонад, ба мисли парвона ба сӯи оташи шӯҳрат парида, зуд маҳв мешавад.» [2] Таърих гувоҳи меҳнат, ки дар ҳар давра замон дили қаламкаши асил ба халқу кишвари худ месӯхт. Аз мутолиа ва баррасии очеркҳои Шодон Ҳаниф ҳамин ҷиҳати масъала, ки барои публитсист ва очеркнавис хеле муҳим аст, дарк карда мешавад.

Публитсистика навъи эҷодиётест, ки дар он самтҳои тадқиқи бадеиву илмӣ ва сиёсӣ ба ҳам иртиботи қавӣ дошта, чун як пайванди қонунии ин самт қабул карда мешавад. Нав будани ҳулосаҳо, таҳқиқи ҳамаҷаҳаи воқеият, мавқеи шахсии муаллиф ба зиндагӣ, маҳорати фикри субъективӣ ба объективӣ гардондан, яъне «ман»-и қаҳрамонро ба «мо»-и ҷамъиятӣ табдил додан - ин аст он меъёрҳои, ки дар назди публитсистика ва публитсистон гузашта мешавад. Очеркҳои, ки дар маҷмӯаҳои «Дидор», «Кӯҳ ҳам ба кӯҳ мерасад», «Таъия қуллаҳо», «Ҷони падар» ҷой дода шудаанд, ҳамин хусусиятҳоро доранд.

Адабиёт:

1. Гулов С. Махсусияти очерки муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 136 с.
2. Дар суҳбати адиб // Радиои тоҷик, 4 феввали соли 1995.
3. Муродов М. Аз замон то замон. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 248 с.
4. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
5. Ҳаниф Ш. Кӯҳ ҳам кӯҳ мерасад. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 176 с.

ШОДОН ҲАНИФ ВА ТАСВИРИ ЗИНДАГИИ ВОҶЕИИ МАРДУМ

Мақолаи мазкур ба маҳорати нигорандагии яке аз публитсистон ва очеркнависони машҳури тоҷик Шодон Ҳаниф бахшида шудааст. Муаллиф дар мақолаи худ тасвири зиндагии воқеии мардумро дар очеркҳои муаллиф мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Адиб ва очеркнависи шинохтаи тоҷик Шодон Ҳаниф аз ибтидои фаъолиятҳои жанри очерк сабки эҷодии худ интихоб карда, то охири умр ба он содиқ монда буд. Сатҳи таъсири эҳсосоти очерк маърифат, маҳорат ва таҷрибаи очеркнавис муайян мекунад. Ҳама гуна очерк хоҳ портретӣ бошад, хоҳ проблемавӣ ва хоҳ манзаравӣ, заҳмату талоши инсонро нишон медиҳад, одамонро ба фаъолияти созанда роҳнамоӣ мекунад. Дар хусуси ҷиҳати маърифатбахшии очерк ҷойи баҳс нест, ки ба мушаххас будани объект ва қаҳрамон вобаста аст. Аксар муҳаққиқон ба ҷиҳати тарбиявии очерк таваҷҷуҳ доранд ва ин ҷиҳатро муҳим меҳисобанд.

Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки муҳимтарин хусусияти очеркҳои Шодон Ҳаниф дар он аст, ки муаллиф ба фактҳои ҳаёти така карда, ҳамзамон аз ном бурдани факту рақамҳои зиёду нозарур худдорӣ мекунад, зиндагии воқеии мардумро тасвир менамояд. Асарҳои Шодон Ҳаниф баргирифта аз ҳаётанд, хонанда бо мутолиаи онҳо аз муҳити худ чунин одамонро меҷӯянд ва аксаран дар одамон хусусиятҳои мебинанд, ки аввалин бор ба воситаи очеркҳои Шодон Ҳаниф дида буд. Ба ақидаи муаллифи мақола, яке аз сабабҳои асосии ҷолиб будани очеркҳои Шодон Ҳаниф ҳамин хусусияташон аст.

Очеркҳои «Кӯҳдоман», «Дилвари Вахш», «Садои чашмасорон», «Бародари калонӣ», «Ҷилои мармар», «Муҳаббат ва мураббо», «Сурхоб гувоҳ аст», «Эҳёи дил» ва ғайра бо ҳамин хусусият дар хотир мемонанд.

Калидвожаҳо: очерк, публитсист, муҳаққиқ, маҳорат, ҷаҳонбинӣ, маърифат, тасвир, воқеият, ҷасрат, жанр, халқ, масъалагузорӣ, проблема

ШОДОН ҲАНИФ И КАРТИНА РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ НАРОДА

Данная статья посвящена писательскому мастерству Шодона Ханифа, одного из известных таджикских публицистов и эссеистов. В своей статье автор исследовал изображение реальной жизни народа в авторских очерках.

Известный таджикский писатель и эссеист Шодон Ханиф с самого начала своего творческого пути избрал жанр эссе своим творческим стилем и остался ему верен до конца жизни. Уровень эмоционального воздействия эссе определяется знаниями, умениями и опытом эссеиста. Любое эссе, будь то портретное, проблемное или пейзажное, показывает человеческое усилие, направляет людей к творческой деятельности. Не вызывает сомнения воспитательный аспект сочинения, который зависит от специфики предмета и героя. Большинство исследователей обращают внимание на воспитательный аспект эссе и считают этот аспект важным.

Автор правильно отмечает, что важнейшей особенностью очерков Шодон Ханиф является то, что автор опирается на факты реальной жизни и в то же время воздерживается от наименования слишком большого количества ненужных фактов и цифр, описывает реальную жизнь народа. Произведения Шодон Ханиф взяты из жизни, читая их, читатель ищет таких людей в своем окружении и часто видит в людях те черты, которые он впервые увидел через очерки Шодон Ханиф. По мнению автора статьи, одной из главных причин привлекательности сочинений Шодон Ханиф является их характеристика.

Вспоминаются очерки «Кухдоман», «Храбрец из Вахша», «Шум родников», «Старший брат», «Мраморный полироль», «Любовь и варенье», «Сурхоб свидетель», «Возрождение сердца» и другие. с этой функцией.

Ключевые слова: эссе, публицист, исследователь, мастерство, мировоззрение, знание, образ, действительность, мужество, жанр, люди, решение проблемы, проблема.

SHODON HANIF AND THE PICTURE OF THE REAL LIFE OF THE PEOPLE

This article is devoted to the writing skills of Shodon Hanif, one of the famous Tajik publicists and essayists. In his article, the author explored the image of the real life of the people in the author's essays. The well-known Tajik writer and essayist Shodon Hanif from the very beginning of his career chose the essay genre as his creative style and remained faithful to it until the end of his life. The level of emotional impact of an essay is determined by the knowledge, skills and experience of the essayist. Any essay, whether portrait, problem or landscape, shows human effort, directs people to creative activity. There is no doubt about the educational aspect of the composition, which depends on the specifics of the subject and the character. Most researchers pay attention to the educational aspect of the essay and consider this aspect important.

The author correctly notes that the most important feature of Shodon Hanif's essays is that the author relies on the facts of real life and at the same time refrains from naming too many unnecessary facts and figures, describes the real life of the people. The works of Shodon Hanif are taken from life, reading them, the reader is looking for such people in his environment and often sees in people those features that he first saw through the essays of Shodon Hanif. According to the author of the article, one of the main reasons for the attractiveness of the works of Shodon Hanif is their characterization. I recall the essays "Kukhdoman", "The Brave from Vakhsh", "Noise of Springs", "Big Brother", "Marble Polish", "Love and Jam", "Surkhob Witness", "Rebirth of the Heart" and others. with this feature.

Keywords: essay, publicist, researcher, skill, worldview, knowledge, image, reality, courage, genre, people, problem solving, problem.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алишер Абдулмачид, докторанти (PhD) кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Сведения об авторах: Алишер Абдулмачид, докторант (PhD) кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Information about the authors: Alisheri Abdulmajid, doctoral student (PhD), Department of Journalism, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT. Kulyab, st. S. Safarov – 16. Contacts: tel.: +992 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

УДК-81.27+81.374.822
Ф-22

ШАРҲИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ НАВЪИ FIND OUT, TAKE IN ДАР САРЧАШМАҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Фатоев А.Т., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муҳаққиқони англис чандин истилохотро онд ба сохтори феълҳои забони мавриди омӯзиш дар ихтиёр доранд, ки ба якдигар ниҳоят монанд буда, қорбурди онҳо

баъзан аз якдигар тафовут мекунад. Аммо ҳамаи ин истилоҳот бо норавшанӣ ва думаъноӣ тавсиф мешаванд: phrasal verbs, prepositional verbs, discontinuous verbs, two-part verbs, multi-word verbs. Зери ҳар яке аз ин номҳо метавонад ҳар навъ мувофиқати феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ қарор дошта бошанд. Масалан:

Феъл+феъл	<i>They had to make do with cold salad served on paper plates after the gas supply was cut off.</i>
Исм+феъл	<i>He masterminded the plan</i>
Сифат+феъл	<i>That's the second time I have been short-changed in that shop</i>
Зарф+феъл	<i>If you back-comb your hair you brush it towards your scalp rather than away from it</i>
Ҳиссаҷа+феъл	<i>They soon overtook us and were at the picnic grounds before we arrived</i>
Феъл+ҳиссаҷа	<i>She took in her parents.</i>
Феъл+ҳиссаҷа+пешоянд	<i>He puts up with a lot of teasing.</i>

Истилоҳоти пешниҳодшудаи забоншиносони рус низ андаке исми маъно дур аст: мувофиқати феъл бо зарф, феъл бо пешвандҳои постпозитивӣ, калимаҳои сохтаи таҳлилӣ, ибораҳои феълӣ. Зери мафҳуми охири аксар вақт мувофиқатиҳои зерин фаҳмида мешаванд: *to have a smoke, to take the chair* [1, с. 66-68]. Дар бисёр ҳолатҳо муҳаққиқон аз тавсифоти ҷузъи дуюм дар ибораи навъи *find out* кӯшиши худдорӣ намудан карда, корбурд норавшани «ҳиссаҷа»-ро (particle) мавриди истифода қарор медиҳанд (Голубкова 1990, Зилберман 1955, Morokhovskaya 1984, Fraser 1976, Dietrich 1960, Sroka 1972, Live 1965).

Онҳо таърифи нисбатан маълум ва норавшанро аз фарҳанги «Webster's New International Dictionary of the English Language» қайд мекунанд, ки ин ибораи феълии идиоматикӣ бо иштироки ҳиссаҷаҳои пешоянддор (prepositional particles) сохташуда мебошад. Муаллифони фарҳанги «The American Heritage Dictionary of the English Language» мафҳуми мазкурро ибораҳои феълие ҳисоб мекунанд, ки аз феъл ва аз як ё зиёда ҳиссаҷа сохта шуда, ҳамчун як воҳиди комили маъноӣ ва нахвӣ амал мекунад.

Фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture» (соли 1993) шарҳи нисбатан мушаххасро пешниҳод менамояд, ки «phrasal verb» ин ибораи устувор буда, аз феъл таркиб ёфтааст, ки пас аз он зарф (*give out*), пешоянд (*look after*) ва ё ҳарду (*put up with*) меоянд [2, с. 111-116].

Муаллифони фарҳанги «The Oxford Russian Dictionary» мувофиқати феълро зарфро аз мувофиқати феъл ва пешоянд маҳдуд карда, аввалиро бо истилоҳи «phrasal verbs» номгузорӣ намуда, ба ҳар ҳол ҳолати онҳоро ҳамчун идиомаҳо қайд менамоянд. «Фарҳанги англисӣ-русии нави бузург» зери таҳрири Ю.Д. Апресян ва Е.М. Медникова феълҳои дар дохили иборабударо чун феълҳои дорои аломатҳои зарфии постпозитивӣ муайян кардааст. Тавре ки дида мешавад, шарҳу таърифоти овардашуда возеҳияти барои мо зарурро надоранд. Аммо, бояд таъкид дод, ки фарҳангҳои ишорашуда, асосан, ҷанбаи умумӣ ва шарҳдиҳанда дошта, муаллифони онҳо тавзеҳи масъалаи маҳдуд ва «муҳимро» чун ибораҳои феълии мустақил маънидод намуданд.

Забоншинос Л. Александер ба мафҳуми «phrasal verbs» мувофиқати феълро бо пешоянд ва ё феълро бо ҳиссаҷаи зарфӣ (adverb particle) мансуб медонад, ки онҳоро ба асосӣ (essential), ғайриасосӣ (non-essential) ва идиоматикӣ ҷудо менамояд [3, с. 152]. Ба аввали Л.Александер он мувофиқатии феъл бо пешояндро номбар мекунад, ки дар истифодаи феъл

хатмӣ мебошад. Масалан, пешоянди *to* бояд пас аз феъли *listen* (метавонад худ аз худ «*Listen!*» истифода шавад) ояд, ки охирӣ пуркунанда дорад:

- **We spent the afternoon listening to records.**

Баъзан мувофиқати феъл бо пешоянд ё ҳиссаҷаи зарфӣ хатмӣ нест, аммо маъноӣ феълро тақвият мебахшад. Масалан, феъли *drink* дар ифодаи «*Drink up your milk!*» метавонад ба воситаи *up* аз ҷиҳати маъно тақвият дода шавад ва маъноӣ «пурра нӯшидан» ё «ба нӯшидан хотима додан»-ро гирад. Баъзан ҳангоми мувофиқати феъл бо пешоянд ё ҳиссаҷа маъноӣ асосии феъл пурра тағйир меёбад. Аз ин рӯ, феъли навед сохта мешавад, ки қомилан маъноӣ дигар, маъноӣ идиоматикӣ ё якҷанд ҷунин маъноҳои мухталиф дошта бошад. Масалан, якҷанд ибораҳои бо феъли *make / make for* (мусоид будан; фиристода шудан), *make off* (гурехтан, бо шитоб гурехтан), *make up* (пурра қардан; ҳаёл қарда баровардан) вучуд доранд [3, с. 48-55].

Оид ба тафовути байни истилоҳоти «*phrasal verbs*» ва «*non-phrasal verbs*» сухан ронда, Л. Александер ҷунин қайд мекунад: «Ақсар вақт пас аз феъл унсуре меояд, ки пешоянд ё ҳиссаҷа бошад: *Let's eat in the garden / on the terrace / under that tree.* Дар ин мисолҳо *in* ва *on* ба феъли *eat* ягон муносибати махсус надоранд. Онҳо дар робитаи озод қарор доранд, ҳамин тавр *eat in* ва *eat on* дар ин ҷо он мафҳуме нестанд, ки дар сарчашмаҳои англисӣ «*phrasal verbs*» номида мешавад. Қисми зиёди феълҳо (махсусан феълҳои ифодакунандаи ҳаракат) бо пешояндҳо ва ҳиссаҷаҳо дар ибораҳои озод дида мешаванд, аммо ҷунин мувофиқатӣ ҳамеша ҳосил ибораҳои феълӣ нестанд» [2, с. 67-71]. Масалан, *climb, come, go, walk* ва ғайраҳо озодона бо *down, from, in, up* ва ғайраҳо мувофиқат мекунад: *I go to the bank on Fridays* (феъл + пешоянд). *You can come out now* (феъл + ҳиссаҷа). Дар ҷунин мисолҳо феълҳои пеш аз пешоянд ё ҳиссаҷа озодона омада метавонанд иваз шаванд. *He hurried / ran / walked / went up (the hill).*

Илова бар ин, дар ин мисолҳо қолаби «феъл + пешоянд» ба маъноӣ аслии истифода шудааст. Маъноӣ феъл мувофиқати маъноҳои ду қалимаи истифодашудаи *come + out* (маъно ҳамон маъноӣ ҷузъҳои алоҳида) мебошад. Л.Александер ҷунин ҳисоб мекунад, ки мувофиқати феъл бо пешоянд ё ҳиссаҷа, агар ду (се) ҷузъ дар шакли умумӣ (на ин ки озодона) қарор дошта, маъноӣ махсусро ташкил диҳанд, ки метавонад иборати озод (*I took off my jacket*) ё идиоматикӣ (*the plane took off*) бошад, метавон ҷун «*phrasal*» баррасӣ намуд. «Вале, – эътироф менамояд олим, – ҷудо намудани сарҳади байни «*non-phrasal*» ва «*phrasal verbs*» на ҳама вақт осон аст» [5, с. 154].

Як гурӯҳ олимони Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik ибораҳои феълӣ навъи *find out*-ро аз нуқтаи назари гузаранда будан / гузаранда набудани феъл мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Яке аз шаклҳои маълумро, ки онҳо «*multi-word verb*» меноманд, мувофиқати гузаранда набудани феъл ва ҳиссаҷа мебошад:

The children were *sitting down*. He is *playing around*.

Drink up quickly! *Get up* at once!

The plane has now *taken off*. Did he *catch on*?

When will they *give in*? He *turned up unexpectedly*.

Қисми зиёди ҳиссаҷаҳо ҳоли макон (*place adjuncts*) буда, ё ҷун онҳо амал мекунанд. Зершакли ибораҳои феълӣ бо зарфи пешоянддор омада (*prepositional adverb*) ба сифати ҳиссаҷа мебошад, ки худро ҷун пешоянд бо баъзе шаклҳои кӯтоҳшуда пуркунанда намудор месозад:

He *walked past* (the object/place).

They *ran across* (the intervening space).

Дар баъзе ҳолатҳо ҳиссаҷа ба сифоти пешоянди мураккаб ҷузъи асосиро ташкил медиҳад:

Come along (with us/re)!

They moved out (of the house).

Аксари ибораҳои феълӣ дорои пуркунандаи бевосита мебошанд:

We will set up a new unit.

They called off the strike.

They turned on the light.

I can't make out what he means.

They gave in their resignation.

He looked up his former friends.

Дар таркиби бештари ибораҳои феълӣ ҳиссаҷаҳо метавонанд аз пуркунандаи бевосита пеш бошанд ё аз паси он қарор гиранд:

They turned on the light ~ They turned the light on.

Ин муаллифон дар таҳқиқоти худ «A Comprehensive Grammar of the English Language» баъзе меъёрҳои ҷудокунии пешояндҳоро аз зарфҳои пешоянддор дар таркиби ибораҳои феълӣ пешниҳод кардаанд. Онҳо қайд мекунанд, ки «... маънои пешояндҳо (алалхусус пешояндҳои замон ва макон) метавонанд дучори тағйироти дараҷа ва андоза гарданд ва аз ин рӯ, аз пешояндҳо (чун аксари сифат ва зарфҳо) метавонанд ҳиссаҷаҳои пурзӯркунанда (intensifiers) пеш гузаранд» [12, с. 8-9].

a) I left it just outside the garage [a little way].

b) He had wandered right off the path [completely].

v) There was rubbish all over the place...

z) The dog was lying right in the middle of the floor.

Муаллифон дар пешниҳодоти худ то андозае ба ин гуфтаҳо равшанӣ меандозанд. Масалан, дар мисоли (г) *right* метавонад танҳо барои ибораи *in the middle* ва инчунин барои ҳамаи ифодаи пешниҳодшудаи *in the middle of the floor* таъин гардад. Ҳамин тавр, аз рӯйи монандӣ ҳиссаҷаҳои пурзӯркунандаи *just, right, all* аз мисолҳои (а), (б) ва (г) метавонанд танҳо пешояндҳои *inside, off* ва *over* ва ҳамаи ибораҳои пешниҳодшудаи *inside, the garage, off the path* ва *over the place*-ро иваз намоянд.

Дар фарзияи якум пешояндҳое, ки бо зарфҳо иваз карда мешаванд, дар ҳақиқат зарфҳои пешоянддор хоҳанд шуд, ки муаллифон барои мо чунин таърифро пешниҳод мекунанд: «Зарфҳои пешоянддор инҳо ҳиссаҷаҳои аз рӯйи шакл ба пешояндҳо монанд ё наздик мебошанд, ки аксар вақт худро чун пешоянд бо пуркунандаи кӯтоҳшуда намудор месозанд» [12, с. 12-18]. Мушоҳидаи ба ин монандро муҳаққиқи рус Н.Ф. Карягина дорад ва ӯ чунин ҳисоб мекунанд, ки яке аз роҳҳои ташаккули сохтори навъи *come in* эллипсис мебошад, яъне талафоти сохтори сеаъзо ё чораъзои V (+ N) + Pr + N ҷузъи ниҳоии бо исм ифодашудаи худ, ҳангоми пурра нигоҳ доштани семантикаи (*come in (to) style* – >*come in*) аст.

Пас, дар ҷумлаи «A car drove past the door» воҳиди *past* пешоянд мебошад, ҳол он ки дар ҷумлаи «A car drove past» суҳан дар бораи зарфи пешоянддори *past* меравад.

Муаллифон дубора таъкид месозанд, ки зарфи пешоянддор на ин ки мақоми наҳви пешоянд, балки шакли онро ҷудо мекунанд, чунки он метавонад танҳо дар гуфтор бидуни пурра қардан аз тарафи рост намудор гардад.

Тафовути дигари байни зарфи пешоянддор ва пешояндҳо он аст, ки аввалӣ бо зада ҷудо карда мешавад, вале дуюмӣ бо зада ҷудо карда намешавад.

a) Which prisoner did they march 'in?

b) Which uniform did they 'march in?

Вале, ҳамон тавр, ки олим П. Бусуттил қайд мекунанд, таҷзияи пешояндҳо ва зарфҳои пешоянддор имконият медиҳанд, ки на ҳамаи далелҳои забоншиносӣ фаҳмонида шаванд. Ду мисоли зеринро баррасӣ менамоем:

a) A car drove past.

6) The rain let up, and in the villages of grass huts the lime kilns were sending clouds of smoke into the palm groves.

Тибқи принципи баёнгардида, калимаи *past* дар ҷумлаи (а) ва *up* дар ҷумлаи (б) пешоянд нестанд, чунки ягон аломати пешояндии онҳо дида намешавад.

Аз ин рӯ, сухан дар бораи он зарфҳое меравад, ки агар ифода ҳамон маъноро дошта бошад, бояд дар маъно тавассути ҳиссачаҳои пурзӯркунанда қобилияти ивазшавандагиро доро бошанд, вале дар асл ин тавр нест. Агар, «*A car drove right past*» пурра имконпазир бошад, пас гуфтаи «*The rain let suddenly up*» хилофи қоидаи грамматикӣ мебошад.

Ибораи «*let+up*» шаклгирии мантиқӣ ва маънои ягона гардид, ки ягон зарф наметавонад ҳалалдор созад. Пас, *up*-ро танҳо ҳамчун зарфи тағйирдиҳандаи феъли *let barrasī* намудан мумкин нест. Баръакс, ибораи пурраи *let up* ба сифати шаклгирии феълии тақсимнашаванадари метавон дар маъно тавассути зарф тағйир дод, ки чунин баён «*The rain suddenl let up*» аз ҷиҳати грамматикӣ пурра дуруст мебошад [6, с. 21-29].

Дар сарчашмаи илмӣ ин тафовути муҳими байни баёни навъи (а) ва (б) умуман ҳосияти нисбатан идиоматикӣ охириро дар муқоиса бо аввалин мефаҳмонад, вале дараҷаи идиоматикӣ асосан ба таври субъективӣ муайян карда мешавад, ки муҳаққикро қонеъ намегардонад.

Р. Кверк ва ҳамсафони ӯ дар таҳқиқоти худ «*A Comprehensive Grammar of the English Language*» шаклгирии «*multiword verbs*», номидашонро баррасӣ намуда, тасдиқ мекунад, ки масалан таркиби *dispose of*, дар ҷумлаи «*We disposed of the problem*», чун таркиби ягона амал мекунад, ки ҷудо намудани ин ибора тибқи нақшаи [We] [disposedof] [theproblem] назар ба нақшаи [We] [disposed] [oftheproblem], нисбатан дуруст мебошад, чунки таркиби *dispose of* ягонагии маъноро ташкил мекунад. Бо қавли Пер Бусуттил, чунин ҷудокунӣ баён метавонад фарҳангшигори ё грамматикашиносро қонеъ намояд, аммо он ҷавобгӯи ҳақиқати овозии забони англисии гуфтугӯӣ нест. Дар ҷумлаи «*We disposed of the problem*» на *of*, балки маҳз *dispose* интиқолдиҳандаи зада мебошад ва агар фосолаи оҳангро нишон диҳем, он гоҳ он то *of* мегузарад, на баъди он. Азбаски дар ин таҳқиқот бартарии иброзшуда назар ба навиштор таъкид мегардад, бо чунин принцип розӣ шудан мумкин нест. Далели маънои ягонро ташкил кардани *dispose of* (ки барои мақсади таҷрибавӣ касе метавонад онро чун як калима баррасӣ намояд) қобили мубоҳиса нест, аммо дар сатҳи нахв ва овозшиносӣ мо танҳо бо феълҳои гузаранда ва пешоянд сару кор дорем, ки вазифаи пуркунандари дар ҷумла иҷро мекунад [7, с. 44-47].

Муаллифон, инчунин тафовути байни феълҳои пешоянддори (prepositional verbs) таҷассумкунандаи маънои ягонро муқаррар кардаанд ва бо истифода аз ду меъёри ҷудонашавандагии ҳиссачаҳо ва ҷойи задаи лаҳнӣ «*phrasal verbs*» номидаанд. Дар ҷумлаи «*She called on her friends*» мо, бешубҳа бо феълҳои пешоянддор сару кор дорем, чунки «*She called her friends on*» имконпазир нест: вазифаи пешояндори пуркунанда иҷро мекунад ва аз ин рӯ, пешоянд наметавонад пас аз он ҷо гирад. Аз тарафи дигар, дар ин мисол, ба монанди ҳолатҳои феълҳои пешоянддори дигар, маҳз асоси феъл зада мегирад. Вақте ки шахс талаффуз мекунад «*She called on her friends*», иттилооти асосии баёни ӯро табиист, ки на пешоянд, балки асоси феълӣ *call-ро* бар дӯш дорад.

Дар ҷумлаҳои:

а) *He'turned 'on his supporters* (phrasal verb = excited them),

б) *He 'turned on his supporters* (prepositional verb = attacked them) феъли *turn* таҳти зада қарор дорад. Вале дар мисоли (а) унсури нави иттилоот бо

ёрии *on* дода мешавад ва маҳз барои хамин ҳам *on* бо зада чудо карда мешавад.

Муҳакқиқ Силвия Чокер дар таҳқиқоти худ «Current English Grammar» диққати моро ба қолаби дигари «феъл + ҳиссача» ҷалб намуда, инчунин таъкид мекунад, ки як гурӯҳ олимон онро «*phrasal verb*» ном мебаранд, ҳол он ки гурӯҳи дигари олимон ӯ ба меъёрҳои семантикӣ ӯ ба меъёрҳои ғайрирасмӣ он таъя намуда, онҳоро «*prepositional verbs*» номидаанд. Ў иброз медорад, ки танҳо ба гурӯҳбандии меъёрҳои ғайрирасмӣ таъя карда шавад ва равшанӣ меандозад, ки гарчанде дараҷаи идиоматикӣ меъёри самарабахш нест дар таҳқиқоти ӯ масъалаи маъно аз мадди назар дур намондааст, чунки мувофиқати «феъл+ҳиссача» аз маъноии возеҳ дар ҷумлаи «*Take your clothes off(= remove)*» то мувофиқат, ки дар онҳо ду ҷузъи таркибӣ маъноии навро маҳдуд накарда «*He took us in(= deceived)*» бо маъноии аслии калима алоқа дорад.

Муаллифон аз як тараф, дар байни феълҳои пешоянддор ва ибораҳои феълӣ, ки пас аз онҳо пуркунанда меояд ва аз тарафи дигар, дар феълҳои «маъмулӣ», ки пас аз онҳо пуркунандаи пешояндшуда қарор мегирад, фарқиат мегузоранд. Ин тафовут бо ду роҳ амалӣ мегардад:

1. Дар сатҳи забони гуфтугӯӣ.

Дар ин ибораҳо тамоюли фосилаи навъи [*He ran up*] [*a huge bill*] барои ибораҳои феълӣ «*phrasal verbs*» ва «*prepositional verbs*» номидашаванда мушоҳида мегардад, ки пас аз онҳо пуркунанда меояд, ҳол он ки дар ифодаи феъли «маъмулӣ» нақшаи оҳанг [*He ran*] [*up the hill*] баръало мушоҳида мешавад.

2. Дар сатҳи наҳв.

Дар ҳолати феълҳои «маъмулӣ» бо пуркунандаи пешоянддор омадан имконияти дар байни феъл ва пуркунанда ҷойгир кардани зарф вучуд дорад. Масалан, метавон гуфт, ки «*He ran hurriedly up the hill*», он гоҳ дар ҳолати «*phrasal verbs*» ва «*prepositional verbs*» ин қоида имконпазир нест: «*He ran stupidly up a bill*», чунки алоқаи «феъл- ҳиссача» нисбатан зич мебошад.

Барои нишон додани ин калимаҳо муаллифон ба мо ҷадвалеро пешниҳод менамояд, ки аз тарафи чап феълҳои пешоянддор+пуркунанда ва ибораҳои феълӣ (рӯйхати А) ва аз тарафи рост феълҳои «маъмулӣ» (рӯйхати В) ҷойгир карда шудаанд, ки дар он пуркунандаи феълҳои рӯйхати А ба саволҳои «*what*» ӯ «*who*» ва пуркунандаи феълҳои рӯйхати В ба саволҳои навъи «*when*» ӯ «*where*» ҷавоб мешаванд [4, с. 231].

А	В
He ran up a huge bill. He turned down my offer. We joined in the celebrations. She waited for her boyfriend. He looked at his watch.	He ran up the hill. They turned down the lane. We joined in April 1980. She waited for a long time. I looked at six o'clock

Ду мувофиқати овардашуда бо ибораи *run+ up* дар ҳақиқат монанд нестанд: якумӣ (А) дар худ ибораи феълӣ ҳақиқиро таҷассум мекунад, аммо дуюмӣ (В) чунин нест. Бо зарф ӯ оҳанг дар байни ду ҷузъи гузошташуда тақсим нашудани ибораи *run up*, ки соҳиби маъноии возеҳ аст, мантикӣ хоҳад буд. Ба андешаи мо, мисолҳои сутуни А на он қадар возеҳ мебошанд ӯ ба ҳар ҳол на ҳамаи онҳо бояд ба як намуди категория дохил карда шаванд: агар ду мисоли аввалин дар маҷмӯъ «*phrasal verbs*» номида шаванд, пас дар ифодаи тарҳи оҳангии [феъл-ҳиссача] [пуркунанда] бидуни шубҳа бошанд, ду мисоли баъдина дохил намешаванд ва нофаҳмо аст, ки иҷрои фонетикӣ онҳо чӣ тавр метавонад ба як навъ мансуб бошад. Мисоли сеюм (*We joined in the celebrations*) бошад мушкilotи нисбатан шадидро эҷод мекунад: онро назар ба навъи [феъл] [ҳиссача-

пуркунанда] бидуни таҳлили нисбатан амиқ ба ифодаи навъи [феъл-хиссача] [пуркунанда] дохил намудан мушкил аст.

Тибқи гурӯҳбандии С. Чокер бояд ду мисоли охирин аз сутуни А ба монанди *[She waited for] [her boyfriend]* ва *[He looked at] [his watch]*. Далели гуфтаҳои мост. Шубҳаовар аст, ки чунин ақидаи муаллиф ҷавобгӯи воқеияти забони англисӣ бошад ва агар тамоюл ба фосилае, ки муаллиф ба он муроҷиат менамояд дар иҷрои овозиш ин ибораҳо мушоҳида шаванд, пас ин фосила дар ин ибораҳо мутаносибан на пас аз онҳо, балки пеш аз *for* ва *at* ҷой хоҳанд дошт.

Инчунин, метавон савол дод, ки чаро қолаби *wait+for* дар ҷумлаи «*She waited for her boyfriend*» феъли пешоянддор ҳисоб меёбад, ҳол он ки дар ҷумлаи «*She waited for alongtime*» мавҷудияти чунин шаклгирӣ эътироф нашудааст. Аз муаллиф мо чунин ҷавоби нопурраро интизорем: «Феълҳо барои он пешоянддор номида мешаванд, ки ҳиссача худро чун пешоянд нишон медиҳад, яъне одатан он бояд пеш аз пуркунандаи худ (исм ё ҷонишин) қарор гирад, масалан: «*He looked at the timetable. He looked at it*» [4, с. 232]. Дар ҳақиқат ин маънои онро дорад, ки ба истиснои ҳолате ки мавҷудияти зарфи мобайнӣ, эҳтимол феъл ва ҳиссача дар ибораҳои феълӣ наметавонанд чудо карда шаванд.

Чунин ба назар мерасад, ки тафовути дар байни ҷумлаҳои «*She waited for her boyfriend*» ва «*She waited for a long time*» муқарраршуда ниҳоят сунъӣ мебошад. Дар ин ду ҳолат сухан дар бораи истифодаи феъли *wait* бо пуркунандаҳои мухталиф меравад. Агар чунин фарқият вучуд дошта бошад, пас он на дар сатҳи мавҷудияти тахминии ягонагии алоҳидаи *wait for*, балки дар сатҳҳои гуногуни истифодаи пешоянди *for* қарор дорад.

Дар грамматикаи «Collins COBUILD English Grammar» (соли 1990) байни истилоҳоти «prepositional verbs» ва «phrasal verbs» ягон тафовут муайян карда нашудааст. Ҳамаи қолабҳои дар поён овардашуда «phrasal verbs» ном гирифтаанд ва аз рӯи шаклҳои зерин тақсим карда мешаванд:

1. Феъл + зарф.

а) **He sat down.**

б) **Ralph stood on his head and fell over.**

в) **The cold weather set in.**

2. Феъл + пешоянд.

г) **She looked after her invalid mother.**

ғ) **She sailed through her exam.**

д) **The other day I came across a letter from Brunei written in the last year of his life.**

3. Феъл + зарф + пешоянд.

е) **You may come up against unexpected difficulties.**

ё) **I look forward to reading it.**

ж) **Fame has crept up on her almost by accident.**

Муаллифон чунин андеша доранд, ки «ҳамин тавр феъл ва зарф ё пешояндро мувофиқат кунонида, мо метавонем маънои маъмулии феълро васеъ намоем ё маънои нав дар фарқият аз маънои доштаи худ феъл худ аз худ эҷод кунем. Бинобар ин, бо тавачҷух ба маънои маъмулии феъл ва зарф ё пешоянд на ҳамеша метавон ба маънои ибораҳои феълӣ сарфаҳм рафт».

Номгӯи мисолҳои шакли «феъл + пешоянд»-ро омӯхта (он дар боло пурра оварда шудааст), метавон қайд намуд, ки ин номгӯй ягон мисоли навъи 3) *She looked at women with their aprons, running across the street to join in*-ро дар бар намегирад.

Метавон ба чунин хулоса омад, ки муҳаққиқон феълҳои пешоянддори «маъмулӣ»-ро (яъне, он феълҳое, ки зарурати додани шарҳи маҷозӣ вучуд надорад) «phrasal verbs» номидаанд. Эҳтимол, сухан дар бораи кӯшишҳои ба қатори пешояндҳо дохил намудани *after, through, across* ва *at* дар мисолҳои (г), (ғ) ва (д) аз як тараф ва мисоли (з) аз тарафи дигар

меравад. Дар ҳақиқат, агар дар мисоли (з) калимаҳои *at* ва *across* пешоянд бошанд, нақши ягонаи онҳо ба худ қабул намудани пуркунанда мебошад, ки инро дар мавриди *after, through* ва *across* дар мисолҳои (г), (ғ) ва (д) наметавон мушоҳида кард. Метавон гуфт, ки пешоянд бо баъзе роҳҳо маънои шаклгирии «фeyл + пешоянд»-ро тағйир медиҳад [8, с. 12-18].

Ҳамин тавр, зада бевосита ба пешоянд меафтад ва эҳтимол мавҷудияти фосолаи оҳангӣ пас аз пешоянд меёри ивазшавии вазифаи он мебошад. Мутаассифона, ду мисоли овардашуда имконият намедиҳанд, ки ин меёрҳо мавриди истифода қарор гиранд. Калимаҳои *after* ва *across* духиҷой буда, чун ҳамаи пешояндҳои ин навъ онҳо як ҳиҷои тахти зада қарордоштара бар дӯш доранд. Дар натиҷаи ин, гарчанде *across* пешоянд бошад ҳам, он тавассути зада чудо карда мешавад. Дар мавриди шаклгирии *sail through* он метавонад танҳо бо як сабаб ба ҳайси ибораи феълӣ баррасӣ гардад: пуркунандаи воқеии *her exams* ба он шиора мекунад, ки сухан метавонад танҳо дар бораи ба маънои маҷозӣ равад, ки баъзе сабукиҳоро ҳангоми супоридани имтиҳонҳо дар назар дорад. Аммо, агар дар бораи зада сухан ронем, он гоҳ чунин фикр кардан ҷоиз аст, ки ҳолати нави «сарҳадӣ» (монанди мисоли *We joined in the celebrations*), вақте ки тасдиқи мавҷудияти фосола дар талаффузи ибораи *sail through* ва дар қучо ҷойгир будани он мушкул аст. Ин думаъногӣ сабаби ихтилофот дар байни олимони гардидааст. Муаллифони грамматикаи «Collins COBUILD English Grammar» тасдиқ мекунанд, ки ибораҳои феълӣ аз нигоҳи шакл «phrasal verbs» ҳеҷ гоҳ бо як калима навишта намешавад ва инчунин онҳо наметавонанд дар байни худ аломати тире дошта бошанд. Муаллифони «An Advanced English Grammar» П. Кристоферсен ва А.Сэндвед чунин ҳисоб мекунанд, ки вақте ки ибораи феъли дорои ду маъно аст, он гоҳ алоқаи зичи байни феъл ва зарф дар навиштор бо аломати тире нишон дода мешавад. Масалан: *drinking-in the crisp spring air, the difficulty of setting-in in new surroundings* [5, с. 82].

Боз як хусусияти ибораҳои феълӣ, ки дар «Collins COBUILD English Grammar» қайд шудааст, дар номбар кардани шаклгирҳои ба категорияҳои сершумор мувофиқаткунанда мебошад:

1. Фeyлҳои монда + зарф.
The boys were fooling around.
2. Фeyлҳои монда + пешояндҳо.
The arguments that stem from gossip.
3. Фeyлҳои монда + зарф ё пешояндҳо.
A dog who had lagged behind the others. After a while, I see he is deliberately lagging behind.
4. Фeyлҳои гузаранда + зарф.
She read the poem out quietly.
5. Ибораҳои феълӣ + феълӣ гузаранда ва монда (аз рӯйи маъно).
A plane took off.
Gretchen took off her coat.
6. Ибораҳои феълӣ + феълӣ гузаранда ва монда бо маънои ягона.
It won't take me a moment to clear away.
Brody began to clear away the soup bowls.
7. Ибораҳои феълӣ бо ҳиссаҳои ҷудокунанда.
Jon won't wake him up just yet.
He woke up in the middle of the night.
8. Ибораҳои феълии навъи «фeyл + пуркунандаи объектӣ + ҳиссаҳо».
Captain Dean was still ordering everybody about.

9. Ибораҳои феълие, ки худро чун феълҳои гурӯҳи 8 нишон медиҳанд ва вақте ки онҳо маънои махсус доранд.

The scent of the hcty took Ash back to long-ago evenings in Davon.

10. Феълҳои гузаранда + пешояндҳо.

They agreed to let him into their secret.

11. Феълҳои гузаранда + зарф ӯ пешояндҳо.

Rudolph showed them around the theatre. Come on, I'll show you around. I left my pack behind.

12. Ибораҳои феъли + феъли мондаи иборат аз се калима.

Terry Holbrook caught up with me.

13. Ибораҳои феълӣ + феълии гузарандаи иборат аз се калима.

Multinational companies can play individual markets off against each other.

Дар таҳқиқоти мавриди назар, дар муқоса бо дигар таҳқиқоти омӯхтаи мо миқдори зиёди роҳҳои сохтани феълҳои мураккаб ҷудо карда шудааст, ки ба ҳар ҳол барои фаҳмидани ин ҳолати мусоидат намекунад.

Муаллифони «Collins COBUILD English Grammar» қайд мекунанд, ки гурӯҳи муҳими сохтани феълҳо мураккаб (категорияи 5) вучуд дорад, ки онро метавон ҳам дар сохторҳои феълҳои монда ва ҳам дар гузаранда истифода кард. Бисёр вақт ин дар ҳолате ҷой дорад, ки агар ибораҳои феълӣ якҷанд маъноро соҳиб бошад. Масалан, дар ибораи *break in*, одатан вақте ки маънои «бо зӯрӣ даромадан, якбора зада даромадан»-ро дорад, монда буда, ҳангоми ҳамоно *break in* маънои «ба ягон кас барои дар вазъияти нав мутобиқ шудан ёрӣ расонидан»-ро доштан феъли гузаранда мешавад.:

1) **If the door is locked, I will try to break in.**

2) **Brodie liked to break in his assistants slowly.**

Ибораи якум роҳи нисбатан кӯтоҳи ифодаи маъно дар натиҷаи ночиз будани пуркунанда мебошад. Дар ҳақиқат агар, мо «ночиз»-ро сарфи назар намоем, он гоҳ, *I will try to break (the door to get) in(to the house)* пайдо мешавад, ки ба феъли одии *break* ва шаклгирии мураккаби *get in* мансуб будани пуркунандаро нишон медиҳад. Ҳамоно муносибатро дар мавриди ҳолати дуҷум бо осонӣ наметавон қабул кард, чунки истифодаи *break in* дар ин ҷо маҷозӣ буда, пуркунанда на танҳо ба феъли *break*, балки ба тамоми маҷмӯи мансуб мебошад ва имконият медиҳад тахмин карда шавад, ки дар мисоли якум пуркунанда ҳосияти «пешояндӣ» дошта, эҳтимол дар ҳолати якум мо дорои феъли пешоянддори «пӯшида» буда, дар ҳолати дуҷум ибораи феълии ҳақиқӣ дорем.

Чунин мушкилот барои комплексҳои категорияи 7 низ вучуд дорад. Муаллифон чунин ҳисоб мекунанд, ки «баъзе ибораҳои феълӣ эргативӣ мебошанд, яъне пуркунандаи феъли гузарандаро метавон чун мубтадои монда баррасӣ намуд» [6, с. 66].

[...] leaves that had been blown off the trees. My hat blew off.

Пурра маълум аст, ки таркиби *blow off* дар ҳарду мисол ҳамоно як маъноро дорад ва эҳтимол тасдиқ намудани он бемантиқ бошад, ки калимаи *off* дар ҳолати якум пешоянд буда, ногаҳон дар ҳолати дуҷум зарф ҳисобида мешавад. Мисоли дуҷуми *My hat blew off (my head)* дар ҳақиқат бо пуркунандаи сарфи назаршударо мефаҳмонад, ки ошкор аст гӯянда бо он қаноатманд аст иброз намояд, ки қулоҳи ӯ парида рафт ва ҷойи паридан сари ӯ мебошад. Агар ин ҷой сари ӯ намебуд, лозим мешуд, ки аниқ карда, тахминан чунин гуфта шавад: *My hat blew off the hatrack.*

Адабиёт:

1. Бушина Г.В. Фразовый глагол в современном английском языке. Г.В Бушина. Дисс. ... канд.филол. н.- Киев., 1954.

2. Карягина Н.Ф. Синтагматический и парадигматический эллипсис в глагольных конструкциях с предлогом и предложным наречием в современном английском языке. Н.Ф.Карягина Дисс. ... канд. филол. н.-М., 1976.-150с.

3. Alexander L.G. Longman English Grammar. L.G Alexander.– London, New York, 1988., p-713.

4. Chalker S. Current English Grammar ., S. Chalker 1984.p-366

5. Christophersen P., Sandved A.O. An advanced English Grammar. P., Christophersen A.O. Sandved– London, 1969. P- 82.

6. Collins W. W. Collins COBUILD English Grammar. W. W. Collins 1990, с. 66.

7. Comprehensive. A. Grammar of the English Language., 1985. p-268

8. Longman Dictionary of English Language and Culture., 1993. p-480

9. The American Heritage Dictionary of the English Language., 1992. p-320

10. The Oxford Russian Dictionary.,1995. p-1007

11. Webster's New International Dictionary of the English Language., 1959. p-1993

12. Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik., 1985. p-280

ШАРҲИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ НАВЪИ FIND OUT, TAKE IN ДАР САРЧАШМАҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф зимни таълифи мақола дар така бо сарчашмаҳои муътамади илмӣ кӯшидааст, ибораҳои феълии навъи find out, take in дар сарчашмаҳои тоҷикӣ ва англисӣ шарҳ ва қиёс намояд.

Дар асоси таҳқиқи назари муҳаққиқони хориҷӣ чандин истилохотро оид ба сохтори феълҳои забонӣ, ки мавриди омӯзиш қарор дода, монандии онҳоро муайян намуда, қайд менамояд, ки қорбурди онҳо баъзан аз якдигар тафовут доранд.

Аммо ҳамаи ин истилохот бо норавшанӣ ва думанӣ тавсиф мешаванд: phrasal verbs, prepositional verbs, discontinuous verbs, two-part verbs, multi-word verbs. Зери ҳар яке аз ин номҳо метавонад ҳар навъ мувофиқати феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ қарор дошта бошанд, ки бо мисолҳо дар матни пурраи мақола оварда шудаанд.

Инчунин, хусусиятҳои ибораҳои феълиро дар фарҳангҳои «The American Heritage Dictionary of the English Language», «Webster's New International Dictionary of the English Language», «Longman Dictionary of English Language and Culture» ва дар таҳқиқотҳои «Collins COBUILD English Grammar» ва «Current English Grammar» бо овардани мисолҳо шарҳу тавзеҳ додааст.

Калидвожа: ибораҳои феълӣ, маҷозӣ, феълҳои мураккаб, норавшанӣ, думанӣ, тавсиф, идиоматикӣ, ғурӯҳбандӣ, ғайрирасмӣ, таркибӣ.

ОПИСАНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ТИПА FIND OUT, TAKE IN В ТАДЖИКИСМОМ И АНГЛИЙСКОМ ИСТОЧНИКАХ

Автор, при составлении данной статьи на основе достоверных научных источников подверг сравнительно-описательный анализ глагольных словосочетаний типа find out, take in в таджикском и английском литератур.

На основе анализа и рассмотрения взглядов зарубежных исследователей подверг изучению несколько глагольных терминов в структуре языка, определяет их сходства, также отмечает, что их при употреблении они могут различаться друг от друга.

Но все эти термины интерпретируются двусмысленно и запутанно: phrasal verbs, prepositional verbs, discontinuous verbs, two-part verbs, multi-word verbs. Под каждым из этих наименований может существовать согласование глагола и других частей речи, которые примеры данного согласования приведены в тексте статьи.

А также, автор описывает особенности глагольных словосочетаний с примерами в толковых англо-таджикских словарях «The American Heritage Dictionary of the English Language», «Webster's New International Dictionary of the English

Language», «Longman Dictionary of English Language and Culture» и в исследованиях «Collins COBUILD English Grammar», «Current English Grammar».

Ключевые слова: глагол, образное, составные глаголы, двусмысленность, двусмысленность, описательный, идиоматический, категориальный, неформальный, составной.

DESCRIPTION OF VERB PHRASES LIKE FIND OUT, TAKE IN IN TAJIK AND ENGLISH SOURCES

The author, deals with this article on the basis of reliable scientific sources, underwent a comparative descriptive analysis of verb phrases such as find out, take in in Tajik and English literature.

On the based of analysis and consideration of the views of foreign researchers, he studied several verb terms in the structure of the language, determines their similarities, and also notes that when they are used, they can differ from each other.

But all these terms are interpreted in an ambiguous and confusing way: phrasal verbs, prepositional verbs, discontinuous verbs, two-part verbs, multi-word verbs. Under each of these naming conventions, there may be an agreement of the verb and other parts of speech, which examples of this agreement are given in the text of the article.

The author describes also, the features of verb phrases with examples in the explanatory English-Tajik dictionaries "The American Heritage Dictionary of the English Language", "Webster's New International Dictionary of the English Language", "Longman Dictionary of English Language and Culture" and in the research "Collins COBUILD English Grammar", "Current English Grammar".

Keywords: verb, figurative, compound verbs, ambiguity, ambiguity, descriptive, idiomatic, categorical, informal, compound.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фатоев Аминҷон Тоирҷонович – саромӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 918-24-05-23

Сведения об авторе: Фатоев Амиджон Тоирджонович – старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 918-24-05-23

Information about the author: Fatoev Amijon Toirjonovich – Head teacher of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone:** Тел: (992) 918-24-05-23

УДК: 81+81.36 (2-тоҷ)
ББК: 81+81.2-4 (2-тоҷ)
И-13

МАФҲУМ ВА МАВҶЕИ МАСДАР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ибодова С. – докторанти Phd

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Таҳқиқоти мазкур ба масоили мафҳум ва мавҷеи масдар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Сохти дастурии забони тоҷикӣ ба таърихи он ва тағйироту тақомулотӣ меъёрҳои он вобаста аст. Таърихи омӯзиши забони тоҷикиро ба ду давра тақсим кардан мумкин аст: то Инқилоби Кабири Сотсиалисти Октябр ва баъди инқилобӣ. Дар давраи аввал забону адабиёти классикии форсу тоҷик, пеш аз ҳама, назм мавриди таҳқиқ қарор мегирифт. Дар ин давра ақидаҳои забоншиносӣ бо роҳу воситаҳои

гуногун ифода шудаанд. Баъзе он ақидаҳо дар тазкираҳо, мақолаҳо ва осори назмшиносӣ дарҷ шудаанд.

Дар давраи пеш аз инқилоб омӯхтани ҷиҳати луғавии забони тоҷикӣ ба расмӣ даромада, дар ин муддат фарҳангҳои зиёде ба таъби расидаанд, ки дар хусуси аҳамияти илмиву амалии онҳо фарҳангшиносон таҳқиқот бурдаанд. Дар фарҳангҳои тоинқилобӣ вобаста ба шарҳи калима ва ё морфемаҳо онд ба хусусиятҳои дастурии онҳо низ маълумот додаанд. Масоили гуногуни илми забоншиносӣ дар осори уламои пешини мо Абӯали ибни Сино, Носири Хисрав, Насируддини Тӯсӣ, Шамс Қайси Розӣ, Хоча Ҳасани Нисорӣ, Омулӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва фарҳангҳои назири «**Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ**», «**Бурҳони қомеъ**» ва «**Фарҳанги Рашидӣ**» низ дида мешавад [13, с. 46-49].

Дар ин фарҳангҳо аксаран на таркиби калима, балки ҳарфҳои алоҳида (пасвандҳо) мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Грамматикаҳои таълимӣ, ки дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар Эрон Ҷосиф Миёна таълиф шудаанд, асосан анъанави асрҳои миёнаро давом додаанд, шарҳи ҳиссаҳои нутқ дар зерини таъсири забоншиносии араб гузаронида мешуд [13, с. 19-21].

Аз нимаи дуввуми асри XIX ба таҳқиқи забони тоҷикӣ олимони шӯравӣ низ қарар бастанд ва маводи зиёде ба таъби расониданд, ки дар байни онҳо мақолаҳои В. И. Расторгуева характери ҷамъбасти дорад.

Аввалин китоби дарсии забони тоҷикӣ ба қалами Саидризо Ализода мансуб аст.

Дар забони тоҷикӣ масдар шакли ибтидоии феъл буда, номи амал (давидан, гуфтан, пешвоз гирифтани) ва ҳолро ҳамчун раванд (гаштан, ҳобидан, сабзонидан, дӯст доштан, сафед кардан) мефаҳмонад.

Дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда масдар шакли тасрифнашавандаи феъл ба шумор меравад [14, с. 31].

Масдар замон, шахс, шумора ва ҷигаро ифода намекунад. Масдар бо аломатҳои грамматикӣ ва лексикӣ худ дорои аломатҳои ҳам феъл ва ҳам исм мебошад. Маълум аст, ки баъзе аз исмҳои низ маънои амалро мефаҳмонанд (кӯшиш, омӯзиш, гуфтор, гуфтугӯ, азназаргузаронӣ), бо вучуди ин байни исм ва феъл фарқи ҷиддӣ мавҷуд аст: агар дар феъл амал ҳамчун раванд ифода шавад, дар исм амал маънои предметӣ мегирад.

Масдар ё инфинитив шакли яке аз номии феъл аст, онро исми феълӣ ҳам мегӯянд. Ба хусусиятҳои асосии феъл соҳиб будани масдарро ба эътибор гирифта, онро ба категорияи феъл дохил мекунад, гарчи мавқеи махсусро ишғол мекунад ва характери дубаҳра дорад [15, с. 22].

Дар луғати забонҳои муқоисашаванда феълҳо одатан дар шакли масдар дода мешаванд. Асосан масдар дар ҳарду забони муқоисашаванда аз асоси феъли замони гузашта бо ҳамроҳ шудани суффикси **-ан** ифода шуда, ин дар забони англисӣ ба асоси феъли замони ҳозира ҳамроҳ омадани пешоянди **to** мебошад.

Масалан, **хондан-to read**; таҳсил кардан **-to study**; бозӣ кардан **-to play**; хатм кардан **-to leave, to graduate** [15, с. 29].

Масдар ва хусусиятҳои он дар забони англисӣ

Масдарҳо: аз ҷиҳати сохт дар забони тоҷикӣ ва англисӣ **се** намуд мешаванд:

1. **масдари асли** ё содда: *хондан, ҷидан ва ғайра.*

to read, to speak, to tell

2. **масдари сохта**: дар забони тоҷикӣ масдари сохта **ду** ҳел мешавад:

а) **масдари сохтаи феълӣ** ё префиксноқ, ки бо префиксҳои аз масдарҳои аслии дигар сохта мешавад: даромадан, даргирифтани, вохӯрдани, фууромадан.

б) **масдари сохтаи номӣ**, ки ба воситаи суффикси **-идан** ва ё **-онидан** аз исму сифат сурат мегирад, номидан, ҷангидан, тезонидан, хушкидан, муқофотонидан, техниконидан ва ғайра.

3. **Масдарҳои таркибӣ** низ ду ҳел мешаванд:

а) масдари таркибии номӣ: кор кардан, кишт кардан, як шудан, ханда кардан, ба даст овардан, аз худ кардан, аз бар кардан, дам гирифтан, ё додан, гап задан, хунук кардан, нигоҳ доштан, нест шудан.

б) масдарҳои таркибии феълӣ низ ҳастанд: хонда баромадан, расида омадан, хурда дидан, даромада мондан, баромада рафтан.

Чӣ хеле ки дар боло тазаккур дода шуд, агар сохти масдарҳои тоҷикӣ гуногун бошад, дар забони англисӣ чунин мушоҳида мешавад: *to feel, to take, to stop, to talk ...*

Ҳамин тавр дар забони англисӣ дар давраи ҳозира масдар монанди сифати феълӣ ва герундия табиати духела дорад [15, с. 29].

а) исмӣ (номӣ) (**nominal**)

б) феълӣ (**verbal**)

1) Сохти масдари номӣ ба вазифаи синтаксисӣ мушоҳида мешавад.

а) ҳамчун мубтадо дар ҷумла:

To go on like this was dangerous (Galsworthy). Ин хел идома додан хатарнок буд.

б) ҳамчун хабари номӣ:

He plan was now to drive to Bath during the night (Hardy). Нақшаи ӯ то шаб расидан ба Бэс буд.

с) ҳамчун пуркунанда:

I have never learnt to read or write (Collins). Ман ҳеҷ гоҳ хондан ё навиштанро наомӯхтам [3, с. 11].

2. Сохти масдарҳои феълӣ чунин пайгирӣ мешаванд.

а) Масдарҳои феълҳои гузаранда метавонанд пуркунандаи бевосита қабул кунанд.

He ... began to feel some curiosity (Eliot).

б) Масдар бо зарф тағйир ёфта метавонад:

I cannot write so quickly. Ман ин қадар тез навишта наметавонам.

с) Фарқияти масдарро низ дар замон ва намуд мушоҳида кардан мумкин аст: масдари феълҳои гузаранда, инчунин фарқиятҳои тарзӣ доранд [6, с. 18].

Дар забони англисии ҳозира бошад масдар шаклҳои зеринро дорад.

Infinitive	Active	Passive
Indefinite	to write	to written
Continuous	to be writing	-
Perfect	to have written	to have been written
Perfect continuous	to have been writing	-

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои сохти дигар низ мавҷуданд, ки одатан, аз асосҳои замони ҳозираи баъзе феълҳои содда аз нав пайдо шудаанд: харидан (коштан), гардидан (гаштан), хобидан (хуфтан), чиндан (чидан) [13, с. 17].

Шакли манфии масдар бо префикси феълии на- сохта мешавад. Ҷои ин префикс ба сохти масдарҳо вобаста аст:

1) Ба аввали феълҳои сода мечаспанд. Мисол: нарафтан, нарасидан, натавоништан.

2) Дар аввал ё пас аз префикси феъли сохта меояд: надаромадан, набаромадан, нахушкidan, вонахӯрдан, барнахӯрдан.

3) Ба аввали феълҳои ёридохандаи феълҳои таркиби ҳамроҳ мешавад, тамом нашудан, хонда набаромадан, ёд нагирифтан, ёд надодан.

Дар ҳарду забон масдар дорои хусусиятҳои феъл аст. Вай гузаранда (навиштан, гирифтан, шунидан, доништан, овардан, омӯхтан, дидан, пеш гирифтан, такрор кардан, муайян намудан) ва монда (нишастан, давидан, хоб кардан, хомӯш шудан, хизмат кардан, омадан, раҳсипор гардидан) мешавад.

Масдари гузаранда амалеро мефаҳмонад, ки ба предмет бевосита равона шудааст, китобро хондан, ниҳол овардан.

Чунин амалҳо бе объект воқеъ намешаванд, зеро объект вазифаи феълро конкрет (аниқ) мегардонад. Масдарҳои монда амали субъектро ифода мекунад: шукуфтани гулҳо, омадани бародар, паридани кабӯтарон.

Вобаста ба маъно як масдар ҳам гузаранда ва ҳам монда шуда метавонад. Масалан: дар мактаб хондан (монда), китобро хондан (гузаранда).

Дар натиҷаи қувват гирифтани суффиксҳои шудани алоқии худ бо объект масдарҳо ё аз монда ба гузаранда ё аз гузаранда ба монда мегузаранд. Феъли «кардан» дар алоҳидагӣ ва дар ҳаёти феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ асосан гузаранда аст:

Мисол. Барои ин корро *кардан* ба мо маблағ лозим аст [1, с. 23].

Вале масдарҳои «*хоб кардан*», «*ханда кардан*» монда мебошанд. Аз феълҳои гузарандаи «гирифтани» ва «хӯрдани» бо ёрии префиксҳои **дар-** ва **во-** феълҳои монда низ сохта шудаанд: даргирифтани, вохӯрдани.

Хусусияти гузаранда ва монда будани масдарҳо ба ифодаи категорияи тарзҳои феъл бевосита алоқаманд аст.

Масдар дорои категорияи тарз аст. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объект доштаи амалро ифода мекунад. Масдар тарзҳои фоил, мафъул ва миёна дорад [13, с. 36].

Вазифаи масдар дар ҷумлаҳои забони англисӣ

Масдар метавонад дар ҷумла ба вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ истифода бурда шавад:

1. Масдар ҳамчун мубтадо.

To doubt, under the circumstances, is almost to insult. Шубҳа кардан дар чунин вазъият, ин қариб таҳқир карданиро мефаҳмонад.

To be recognized, greeted by some local personage afforded her a joy which was very great (Cronin). Аз тарафи ягон шахси маҳаллӣ салом додан ва шинохтан, ӯ худро хурсанд ҳис кард.

Аз ин мисолҳо мо фаҳмида метавонем, ки масдар ҳамчун мубтадо метавонад дар забони русӣ бо масдар, исм ё ҷумлаи мураккаб сохта шавад [6, с. 22].

2. Масдар ҳамчун хабарии номӣ.

My intention is to get into parliament (Trollope). Мақсади ман ба парламент дохил шудан аст.

Масдар метавонад, ҳамчун қисме аз хабарии номӣ истифода шавад: The abode of Mrs. Betty was not easy to find (Dickens). Тарафдорони хонум Беттиро ёфтани осон набуд.

3. Масдар ҳамчун қисми хабарии феълӣ мураккаб

а) бо феълҳои модалӣ, ибораҳои модалӣ ва феълҳои ифодакунандаи модалӣ шакли масдар қисми хабарии феълӣ-модалӣ мураккаб: We must not *leave* him by himself any longer. Мо набояд ӯро дигар бо худаш гузорем. I intend to *lead* a better life in the future (Wilde). Ман дар оянда хубтар зиндагиро бурданиам.

б) бо феълҳои ки оғоз, давомнокӣ ё анҷоми амалро ифода мекунад, шакли масдар қисми аз хабарии феълӣ мураккаби ҳолат мебошад. Imprisonment began to tell upon him (Dickens). Зиндонӣ ба вай нақл карданиро сар кард. Clare continued to *observe* her (Hardy).

They gradually ceased to *talk*. Онҳо охишта суҳбатро қатъ карданд.

4. Масдар ҳамчун пуркунанда.

Leila had learned to *dance* at boarding school. Лайло дар мактаб-интернат рақс карданиро омӯхт [9, с. 46].

Баъди феълҳои to allow, to order, to ask, to beg, to request, to improve, to teach, to instruct мо ҳамеша ду пуркунанда мебинем, ки яке аз он бо масдар ифода мешавад.

He asked me to walk in-Маро ӯ хоҳиш кард, ки сайругашт кунам.

And the curate does not teach you to read and to write then? (E. Bronte). Оё он вақт роҳбар ба ту хондан ва навиштанро наомӯхт?

5. Масдар ҳамчун қисме аз пуркунандаи мураккаб.

I never *saw* you *act this way before* (Dreiser). Ман ин тавр рафтор кардани шуморо пештар надида будам.

6. Масдар ба вазифаи муайянкунанда.

Дар забони англисӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Агар дар забони русӣ танҳо бо исмҳои маънӣ баён шавад, дар забони англисӣ ҳам бо исми маънӣ ва ҳам бо исми бечон, ҷонишинҳои номуайяни (*somebody, something, anybody, anything*) шумораҳои тартибӣ ва сифат ифода мешавад. Мисолҳо: *I have not had time to examine this room yet.* Ман то ҳол вақти аз назар гузаронидани ин утокро надоштам. *I have nobody to say a kind word to me.* Ман касе надорам, ки ба ман чунин суханони хуб бигӯяд [9, с. 51].

He was the first to offer his hand to the Russians. Вай якумин шуда ба русҳо даст дароз кард. *When his engine broke down, it was the last to be repaired (Heym).* Вақте ки мошини вай шикаст, охири маротиба таъмир карданд.

Масдар ба вазифаи муайянкунанда истифодашаванда маънои модалӣ дорад-вай амали ҳатмӣ ё лозимӣ фикр кардашударо ифода мекунад. *I've got my wife and little boy to look after (Dieiser).* Ман зану кӯдак дорам, ки бояд онҳоро нигоҳубин кунам.

There must be a lot of this world to make you very unhappy. Дар ин олам чизҳое ҳаст, ки метавонад шуморо бадбахт созад. Баъзан масдар ба вазифаи муайянкунанда истифодашаванда бештар ё камтари ақидаҳои маълуми мақсадро дар назар дорад: *Here is a nice book to read before going to bed.* Дар инҷо китоби хубе, ки пеш аз хоб рафтан меҳонем.

Here is a charming little cottage to spend the summer in. Дар инҷо коттеҷи дилкаше ки дар он метавонем тобистонро хуб гузаронем.

7. Масдар ба вазифаи ҳол

а) Масдар метавонад ҳоли мақсад бошад: *laws were not made to be broken, laws were made to stay within (Heym).* Қонун на барои шикастан, балки ба он итоат кардан сохта шудааст.

To pacify her, I held the window ajar a few seconds. Барои ором кардани ӯ якчанд сония ман тирезаро кушода мондам.

Масдари ҳоли мақсад метавонад дар ҷумла бо ибораҳои *in order* ва *so as* сохта шавад.

Sometimes you retreat in order to advance.

в) Масдар метавонад натиҷа шуда ояд. Ин шакл бо калимаҳои сифатӣ ба зарф мубаддал шудаи *enough* ва *too* сохта мешавад ва истифодааш камтар аст. *His eyes were sharp enough to look after his own interest [6, с. 22].*

I was too busy to see anyone. Ман тамоман банд будам, ки натавонистам бо касе вохӯрам.

Масдари ҳоли натиҷа инчунин дар ин шаклҳо низ сохта мешавад.

He was so weak as to be unable to work. Вай тамоман суст буд, ки наметавонист кор кунад.

с) Масдар метавонад ҳоли қиёс бошад. Дар ин вазифа бо пайвандакҳои *as if* ва *as though* сохта мешавад.

She nervously moved her hand towards his lips as if to stop him. Ӯ дасташро ба лабаш бурд, гӯе ки меҳост аз гап задан боздорад.

8. Масдар ҳамчун феъли туфайлӣ.

Well to cut a long story short, they thought it would be more economical to live at the villa. Кӯтоҳ карда гӯем онҳо қарор доданд, ки зиндагӣ кардан дар вилла осонтар мебошад.

To speak the truth, I have been a little troubled, but it is over. Росташро гӯям аввал камтар тарсидам, аммо ҳоло гузашт.

To put it mildly, he was not up to the mark. Оддитар карда гӯем, вай соҳиби обрӯю эътибор набуд [5, с. 11].

Вазифаи масдар дар ҷумла: Масдар метавонад дар вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ истифода шавад.

1) Масдар ба вазифаи мубтадо меояд:

To doubt, under the circumstances, is almost to insult. Even to think of it gave him ineffable torture (Bennett).

To be recognized, greeted by some local personage afforded her a joy which was very great (Cronin).

-тарчума: Вакте ки ӯро ягон сокини намоёни маҳал мешинохт ва салом медод, ӯ шодии беандоза эҳсос мекард.

Агар бо пешоянди *it* ояд, дар ин ҳолат тарчума намешавад.

It is useless to discuss the question.

It was pleasant to be drivinf a car agxain.

2) **Ба вазифаи хабари номӣ:**

My intention is to get into parliament.

Мақсади ман ба парламент дохил шудан аст.

3) **Масдар ҳамчун пуркунанда:**

Leila had learned to dance at boarding schook [6, с. 21].

Масдар, чунон ки ишора шуд, бо хусусиятҳои номии худ ба исм наздик аст, бинобар ин ҳамчун исми феълӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Шакли чамъ мегирад: Гулбибӣ як ғунҷаи ношукуфтае буд, ки умеди як олам *шукуфтанҳо* дар дил дошт... [1, с. 71].

Мисол дар ин мисраи назмии устод М.Турсунзода низ мушоҳида кардан мумкин аст:

Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо *тапиданҳои* беороми рӯзафзуни дил.

Ё дар шеъри шоири дигар низ мушоҳида мешавад.

Аз шукуфтанҳои гулҳои баҳор,
Аз давиданҳои оби чашмасор.
Аз вазишҳои насими марғзор,
Аз фурузонии меҳри рӯзгор.
Мо ба дил меҳри Ватан мепарварем,
Дар тараннум сози нав меоварем. (Фарҳанг).

Бояд қайд кард, ки ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон масдар аст, камистеъмоланд. Исмҳои замон ва маънӣ масдарро тобеъ намуда, муносибатҳои муайянкунандагӣ-ҳолӣ (замон, мақсад, хоҳиш, орзу, ният ва амсоли инро ифода менамоянд).

Мисол: Ака Ҳаким, акнун *вақти рафтан* шудааст, -гуфта бо хушбошӣ кардам ва аз ӯ як камчин ҳам талабида гирифтам [1, с. 29]. Гулшанбибӣ ба назди Ҳотам ноне оварда гузошт, ки панҷ сол муқаддам дар *рӯзи рафта истодан* ба хизмати ҳарбӣ аз он як лукма газида баргашта дода буд. (Р. Ҷалил).

Аз дақиқаи рӯ ба рӯ шудан бо ӯ, авзои маъюсу ҳазин, чашмони бенур, рухсораи пурожанги вай дар тамоми муддати то мулоқоти дуҷумин тез-тез ба пеши чашмонам намоён мешуданд. (Р. Ҷалил).

Исм шакли мухтасари масдарро низ тобеъ карда, ибора ташкил менамояд, ҷои нишаст, вақти рафт), вале ин гуна ибораҳо дар забони адабӣ хеле кам дучор мегарданд:

Вақти рафт ӯ аз ҷӯрааш илтимос кард, ки ин гапҳоро ба ҳеҷ кас нагуяд. (Садои Шарқ). Соҳибхона меҳмонро хуш қабул карда ба ӯ *ҷои нишаст* нишон дод. («Адабиёт ва санъат»).

б) Бо пешоянду пасояндҳо омада метавонад: Ман бо дидани ин ҳол *аз ошхӯрӣ даст кашидам* [1, с. 11]. Баъд аз ин тарафи арбоб ва ӯ ҳеҷ зулм ва осебе *нарасиданро ваъда* доданд [1, с. 33]. Гумон мекард, ки вай имрӯз дар вақти ба хонаи онҳо даромаданааш *рӯи хонадонро* надида буд. (С. Улуғзода).

в) Бо бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ низ меояд: Зайнаб, омаданат нағзу рафтанат бад-дия. (С. Улуғзода). Гумон мекард, ки вай имрӯз дар вақти ба хонаи онҳо даромаданааш *рӯи хандонро* надида буд. (С. Улуғзода).

г) Монанди исм бо шумораҳои микдорӣ ва ҷонишинҳои сифатӣ низ меояд: сад задани сӯзангару як задани оҳангар (зарбулмасал). Зеро либоси зерини ӯ дар ҳар ҷунбидан канда ӯро азоби тоқатнопазир медод [1, с. 18]. Хусусиятҳои феълӣ ва номии

масдар бо ҳамдигар зич вобастаанд. Гоҳо дар як ҷумла зоҳир гардидани ҳам ҷиҳати феълӣ ва ҳам номии он дида мешавад: то як бурда нонро хоида хӯрда, ҷои дар пешии худ кашаида мондари нӯшида шудани ҷинифурӯш ӯ қариб буд нонпорчахоро ба поён расонад [1, с. 62].

Дар ин мисол масдари гузаранда (нӯшида шудан) пурқунандаи бевосита (ҷой) гирифтааст, ки ба хусусияти феълии он вобаста аст. Ҳамин масдар дар ибора ба воситаи бандаки изофӣ муайянқунанда ҳам гирифтааст (нӯшида шудани ҷинифурӯш), ки аломати исмии онро нишон медиҳад. Боз як мисоли дигар: Ӯ фаҳмид, ки Пӯлод аз як пиёла май нӯшидани ӯ бохабар будааст. (Р. Ҷалил).

Инчунин, масдар монанди исмҳо ба вазифаи сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави ҷумла меояд.

Ба вазифаи мубтадо: Хобидан ҳоло барвақт буд. (С. Улуғзода). Шундан қай бувад монанди дидан (зарбулмасал). Ба ҷадидҳо алоқа доштани Асад Махсум ба таърихнависони амир маълум буд [7, с. 27].

Ба вазифаи хабар. Вазифаи наздиктарини мо ҳамаи колхозчиёро осудаҳол кардан аст (газета). Орзуи деринаи манн хондан буд. (Р. Ҷалил).

Ба вазифаҳои пурқунандаҳои бавосита ва бевосита: Ақлу ҳушам ба хондан банд буд. (С. Улуғзода). Аммо аз гуфтан то амал кардан бисёр фарқ ҳаст. (С. Айни). Ин бор аз ҳаяҷон ва кунҷковӣ ба Когон расидани худро надоништа монд [7, с. 22].

Масдар дар ибораҳои изофӣ муайянқунандава ё муайяншаванда шуда меояд. Сабаби ғирҷ-ғирҷ кардани кафши Муллотуробро аз ӯ пурсиданд. (С. Айни).

Ниҳоят, масдарҳо ба вазифаи ҳолҳои мухталиф меоянд: Гулшан аз дер кардани Соро дилтанг шуда буд [7, с. 31]. Пӯлод аз он ки Салимбой барои дидани модарон ба хонааш омадааст, хурсанд шуд. (Р. Ҷалил). Бо шунда шудани овози пой касе аз калимаҳои модалӣ меоянд:

а) дар шакли таркибии замони ояндаи сиғаи хабарӣ: хоҳам рафтан, хоҳад хонд, хоҳӣ шунид, хоҳем дид ва ғайра.

б) дар таркибҳои феълие, ки бо калимаҳои модалии бояд, шояд, мебояд, боист, мебоист, тавон, метавон сохта шудаанд. Таркибҳои мазкур бештар дар назм вомерӯанд: Лайлиро бо ҷашми Мачнун *бояд* дид (зарбулмасал). –Оре, ба иттифок ҷаҳон *метавон* гирифт [1, с. 17].

Гуфт расом: аз ту чун тасвир мебояд кашид?

Гуфтамаш: Дар шуъла як шамшер мебояд кашид.

(А.Лохутӣ).

Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард (зарбулмасал).

Дар таркибҳои феълие, ки бо калимаҳои модалии «даркор», «зарур», «лозим», «мумкин» сохта шудаанд. Ин одамро аз мадраса пеш кардан *лозим* [1, с. 62]. Бахрро дар пиёла ҷой додан *мумкин* нест (зарбулмасал).

Шакли кӯтоҳи масдар дар забони тоҷикӣ чун исми амал қор фармуда мешавад: даромади колхоз, баромади офтоб, рафти қор, гашти рӯз ва ғайраҳо. Масдар шакли кӯтоҳи дигаре низ дорад, ки бо сифати феълии замони гузаштаи яқум ҳамшакл аст. Ин шакли масдар одатан бо феълҳои ёридиҳандаи модалии «тавонистан» ва «шудан» меояд ва пеш аз феълҳои ёридиҳанда ҷой мегирад, мисол: ин мард аз он одамоне набуд, ки пиёда ё савора ба сари ин кӯҳ баромада *тавонад* [1, с. 32]. Офтобро бо доман пӯшида намешавад (зарбулмасал). Шеър хонда *натавонистани* ўро Оймуллои танбӯр мефаҳмид [7, с. 18].

Феъли ёридиҳандаи «*гирифтан*» бо шакли пурраи масдар таркиб ёфта, ибтидо ва давоми амалро ифода мекунад. Ӯ ҳам ба қосааш нон пора кардан *гирифт* [1, с. 63]. Баъд аз он ки кишт аз гармии офтоб пажмурда шудан гирифт, як бор об дод [1, с. 52].

Хулоса, мақолаи мазкур роҷеъ ба масдар ва сохти он дар забони тоҷикӣ ва ҷӣ тавр бо ибораву бо дигар ҳиссаҳои нутқ ё бо аъзоҳои пайрави ҷумла омаданаш барои хонанда то як андозае фаҳмо гардид.

Адабиёт:

1. Айнӣ, С. Куллиёт, чилди 3. – Сталинобод: Нашриёти давлатии С. Айнӣ, Тоҷикистон, 1960. – 620 с.
2. Бархурдоров Л.Ф. «Очерки по морфологии современного английского языка» Л.Ф. Бархурдоров. – Москва. Высшая школа. 1975
3. Блох М.Я. «Теоретическая грамматика английского языка» М.Я. Блох. – Москва. Высшая школа. 1994. – 360 с.
4. Гордон Е.М., Крылова И.П. «A grammar of present day English» Е.М., Гордон, И.П.Крылова. – Москва. 1980. 268-304 с.
5. Джамshedов П.Д. «Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» П.Д. Джамshedов. – Душанбе. Минвуз. 1978. – 178 с.
6. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 286с.
7. Икромӣ, Ҷ., Шодӣ / Ҷ., Икромӣ. – Душанбе: Нашриёти Ирфон, 1973. – 452 с.
8. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1971. – 365 с.
9. Каменский А.И., Каменская И.Б. Практическая грамматика английского языка. Часть 1. А. – Харьков: ИНЭМ, 2002. – 278с.
10. Каушанская В.Л, Ковнер Р.Л. и др. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е изд. – М.: Высшая школа, 2005. – 319 с.
11. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. – М.: Юнвес Лист, 2000. – 380 с.
12. Кобрина Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис: Учебное пособие. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 496 с.
13. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. – Душанбе, 2007. – 242 с.
14. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод, 1956. – 267с. .
15. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз. 1957.
16. Усмонов К. «Грамматикаи назарии забони англисӣ». – Хучанд 2006. – 260 с.
17. Шахобова М.Б. «Опыт сопоставительного исследовательного строя таджикского и английского языка». – Душанбе. Дониш. 1985. – 302 с.

МАҲҲУМ ВА МАВҶЕИ МАСДАР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур роҷеъ ба масоили марбути масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки дар фарқият бо шаклҳои шахсии феъл, шакли ғайришахси амалро бе нишон додани шахс ва шумора ифода мекунад, аз ин хотир онҳо наметавонанд шаклҳои ғайришахсӣ хусусиятҳои феълии худро бо хусусиятҳои дигари ҳиссаҳои нутқ мутобиқ сохта, дар ҷумла вазифаҳои синтаксисии ин ҳиссаҳои нутқро иҷро менамояд. Ҳамин тавр масдар ва герундия хусусиятҳои феълро бо хусусиятҳои исм мегиранд, яъне дар ҷумла наметавонанд вазифаи мубтадо, қисми исми хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол (замон, макон, тарз, амал)-ро иҷро намоянд. Сифати феъли бошад, дар якҷоягӣ бо хусусиятҳои феъли ва зарф вазифаи сифат ва зарфро иҷро мекунад, яъне дар ҷумла ҳамчун муайянкунанда ва ҳол хизмат мекунад. Хусусиятҳои морфологии шаклҳои ғайришахсии феъл васеътар таҳти назар қарор дода шудааст, ки он то чи андоза тартиби умумии шаклҳо ва категорияҳои феълро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: масдар, шаклҳои ғайришахсӣ, герундия, сифати феълӣ, синтаксисӣ, категорияи намуд, морфемаҳо, забони форсӣ, забоншиносӣ, зарбулмасал, пайрави ҷумла, ифодакунандаи модалӣ, вазифаи синтаксисӣ, мушоҳида, исми маънӣ.

ЗНАЧЕНИЕ И МЕСТО ИНФИНИТИВА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с инфинитивами в таджикском и английском языках.

В статье указано, что в отличие от личных форм глагола безличная форма выражает действие без указания лица и числа, поэтому безличные формы не могут адаптировать свои глагольные характеристики к другим частям речи, в том числе к синтаксическим функциям этих частей речи кажется. Точно так же инфинитив и герундий обладают характеристиками глагола с характеристиками имени существительного, то есть в предложении могут выполнять функцию начальной, именной части сообщения, наполнителя, определителя и случай (время, место, способ, действие).

Глагольные прилагательные вместе с глагольными характеристиками и наречиями выполняют функцию прилагательных и наречий, то есть служат определителем и настоящим временем в предложении. Широко рассмотрены морфологические признаки неличных форм глагола, в какой степени они представляют собой общий порядок форм и категорий глагола.

Ключевые слова: инфинитив, безличные формы, герундий, причастие, синтаксическая, типовая категория, морфемы, персидский язык, языкознание, пословица, придаточный последователь, модальный обозначение, синтаксическая функция, наблюдение, значимое существительный.

MEANING OF PLACE INFINITIVE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGE

In this article, questions related to infinitives in Tajik and English languages are considered.

In the article, it is indicated that, unlike the personal forms of the verb, the impersonal form expresses an action without specifying the person and number, therefore impersonal forms cannot adapt their verbal characteristics to other parts of speech, including the syntactic functions of these parts of speech. Gerunds have the characteristics of a verb with the characteristics of a noun, so in a sentence they can perform the function of the initial, nominal part of the message, filler, determiner and case (time, place, way, action).

Verbal adjectives together with verbal characteristics and adverbs perform the function of adjectives and adverbs, so they serve as a determiner of the present tense and sentence. The morphological features of the minor verb forms are discussed in detail, and in what degree they represent the general order of forms and categories of verbs.

Key words: infinitive, impersonal forms, gerund, participle, syntactic, typical category, morphemes, Persian language, linguistics, proverb, adverbial follower, modal marker, syntactic function, observation, significant noun.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ибодова С. – докторанти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел: (992) 981058485

Сведения об авторе: Ибодова С. - докторант кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 981058485

Information about the author: Ibodova S. – Dr.PhD of the chair of Linguistics and Comparative Typology of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (992) 981058485

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАНИЯ ПИЩЕВОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Нодирова С.С., ассистент

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Заимствование - один из основных источников пополнения словарного запаса любого языка. Выражения и лексики связанные с наименованиями продуктов питания обогащали лексический запас языка народностей. С появлением, завозом новых продуктов и блюд, соответственно пополнялся и словарный запас языка народа.

Таджикский язык является одним из древних языков, который исторически подвергался многочисленными лексическими внедрениями. Огромное количество заимствованных слов в таджикском языке относятся к различным историческим периодам развития языков. Особое заимствование произошло в период арабского, тюркского, монгольского нашествий. В каждый период исторического развития словарный состав таджикского языка не только пополнялся, но и подвергался вытеснению и проникновению [4, с.74].

При рассмотрении условий и путей заимствований следует, прежде всего указать на явление билингвизма, в котором различаются два типа: контактно-бытовой и социокультурный. Заимствования первого типа проникают, как правило, устным путем, а второго – письменным.

Начиная с VI-VII вв. таджикский язык начал пополняться различными арабизмами, связанные с материальной и бытовой лексикой. Пища является источником информации об историческом прошлом народа, его культуре, быте и языке. Одним из основных факторов проникновения арабизмов в таджикский язык являлась религия, которая быстрыми темпами распространялась на территории Мавераннахра устным и письменным путём. Исламизация таджикского народа внедрило множество арабской лексики, связанное с обрядовой пищей и религиозными постами и праздниками «Курбан» и «Рамазан» [13, с. 108].

Устный канал проникновения арабской заимствованной лексики сыграл определенную роль в таджикской обрядово-поминальной пищевой лексики, например: *оши чил, оши ҳафт, оши сари тахта, ҳалвои туй, ҳалвои идона и т.д.* [13, с. 106].

Проникновение арабизмов в таджикский язык происходило двумя путями: 1) через литературу (XI в. период правления Саманидов), а также путем непосредственного взаимообщения в хозяйственной деятельности, производстве, ремесле, в быту, которое продолжалось в течение многих веков. Тесная взаимосвязь и взаимовлияние вели к взаимообмену пищевой лексики. По мнению лингвистов, арабские слова настолько прочно вошли в плоть таджикского языка, что иноязычность их происхождения не ощущается. Большинство арабской лексики наименования «пища» вошли в таджикский язык через письменные источники.

Наиболее большой приток арабской лексики в таджикский язык наблюдалось в XII-XIV вв. т. к. таджикская письменность вплоть до 30-х годов XX в. велась на основе арабской графики и большинство лексики соответствовали формам арабского языка. В этой связи, большинство пищевой арабской лексики проникли в таджикский язык, в частности слова: *гизо, кабоб, хамир, таом, фатир, ҳалво* и т.п.

Воздействие восточной лексики, особенно арабской, персидской, тюркской, индийской и китайской по происхождению лексики на таджикский язык, также связано сложившимися многовековыми культурными связями этих народов. Например: *шербет* [араб.] – *sherbet* восточный напиток из фруктового сока и сахара [6, с. 575]; *набат* [тюрк.] – *crystal sugar, lollipop* (кристаллический сахар, леденец); чай [китайс.] – *tea*

(высушенные и особо обработанные листья вечнозеленых растений) [9, с. 572]; *кунжут* [перс.] – *kuñjut* (род африканских однолетних растений сем. сезамовых) [6, с. 273]; *кумыс* [тюрк.] – кисломолочный напиток из кобыльего молока [6, с. 273]; *угро* [уйгурс.] – *noodle* (лапша) [8, с. 673].

Многовековая связь между не только арабскими, но и тюркскими языками привели к тому, что в кулинарную лексику таджикского языка прочно вошли слова арабского происхождения, в частности: *кебаб* (*кабоб*), *фатир*, *хамир*.

«*Кабоб*» – кушанье из небольших кусочков мяса, зажаренных над горячими углями на вертелах (шашлычных палочках). Это слово вошло в таджикский язык из арабского и часто встречается в литературах XIV – XV вв., а также, встречается и в тюркских языках. Например, в словаре В.В. Радлова «кебаб» – жаркое, куски мяса жаренные на вертеле [9, с. 1190]. В таджикском языке слово «кабоб» – *гӯшти бирёнкарда* (ба сих гузаронида дар оташ ё дег дар равғани доғ), *гӯштбирён* [7, с. 599].

«*Хамир*» – тесто, происходит от арабского глагола «*хамара*», что означает квасить, поднимать на дрожжах. Это слово упоминается в памятниках XIV века. В таджикском языке *хамир* – *орди омехташуда дар об барои пухтани нон* (мука смешанная с водой для выпечки хлеба) [7, с. 438].

«*Лагмон*» – заимствованное из китайского языка в таджикский язык через тюркские языки (уйгурский) – означает «тянутое тесто» (от китайского слова «*лянь*» (тянуть) и «*мянь*» (тесто). Это кушанье готовится из резаной лапши или теста, вытянутого в виде крупной круглой лапши, отваренного и сдобренного мясо – овощной подливкой. Китайцы чаще готовят лагман из резаной лапши, а дунгане и уйгуры вытягивают тесто, крутя его так, что оно растягивается под действием силы в длинные шнуры лапши. В двуязычных словарях слово «лагман» толкуется по-русски как «густая лапша с мясом» [8, с. 392].

В таджикском языке слово «*лагмон*» – *навъи таом, ки аз хаамири тор-тор буридаи дар об пухта ва аз қайлаи гӯшти қима, пиёз, сабзӣ, картошкаю нахӯд тайёри мекунад* [7, с. 740] – вид блюда из тонко нарезанного теста, приготовленного на воде с мясным фаршем, луком, морковью, картофелем и горохом.

«*Манту*» – происходит от китайского «*мянь*» (тесто) и «*тоу*, (круглый), т.е. круглое тесто. В толковом словаре китайского языка «манты» получило определение как «пампушки» из кислого теста с начинкой, сваренные на пару [13, с. 123].

Под словом «*манти*» понимается вообще кушанье в виде колобка из теста, начиняемого в разных местностях различными начинками, всегда приготавливаемое на пару [8, с. 297]. В другом словаре «*мантоу*» – это пельмени на пару [9, с. 432]. В таджикском языке слово «*манту*» – *номи таоми маъруф, ки гӯштро кӯфта, ба хаамири тунук печонда, дар буг мепазанд* [7, с. 791] – название известного блюда, представляющего собой мясной фарш, завернутый в тонкое тесто и приготовленный на пару.

В таджикский язык из тюркского языка заимствовано названий блюд, в зависимости от орудий приготовления «*қазон кабоб*» – жаренное в казане жаркое, а также в зависимости от способа приготовления – «*лӯла кабоб*» – трубочные кебабы, от основного ингредиента – «*бедона кабоб*» (кебаб из перепелки).

Большинство арабских заимствований глубоко проникли в лексическую систему таджикского языка и не подверглись фонетической адаптацией, например: заимствованное из арабского в таджикском: *qand* – *қанд* (*сахар*), *sherbet* – *шарбат* (*шербет*), *qahva* – *қаҳва* (*кофе*), *khamir* – *хамир* (*тесто*), *fatir* – *фатир* (*пресная лепешка*).

Словарный состав языка можно разделить на две группы: исконно «*собственными*» и «*чужими*». Пришлые или чужие слова пополняли лексику не только разговорного, но и литературного таджикского и английского языков, в процессе ассимиляции народов, такие слова называются иноязычными заимствованиями.

Из латинского в английский язык заимствовано огромное количество лексики связанные с продуктами питания и напитками, например: *pear* (груша), *butter* (масло), *dinner* (обед), *supper* (ужин), *pepper* (перец) [2, с. 144].

Освоение заимствованных слов, наряду с вышеуказанных типов имеет и фонетический аспект. В таджикский язык много заимствований проникло из языков, с носителями которых было длительное постоянное общение и подверглись фонетической адаптации, в частности, из персидского: *kishmish* [kesmes] (изюм) – кишмиш [6, с. 234], *kunjut* [konjed] (кунжут) – кунчид [4, с. 245]; *limun* [limu] (лимон) – лимӯ [6, с. 253].

После скандинавского завоевания Англии, английский язык утратил некоторую часть своего исконного словарного состава. Из скандинавского получили свои современные значения слова *bread* – кусок хлеба.

Английский язык обогатил свой словарный фонд не только за счет тюркского, латинского и других романских языков, но и в частности за счет арабского языка. В современном английском языке заимствованное слово «*sherbet*» является исконно арабского происхождения. Эта лексическая единица, как выше отмечено» была заимствована также и таджикским языком и приобрела форму «шарбат». Знаменитое слово английского языка «*coffee*», также является арабского происхождения «*kahve*», которое проникло в словарный фонд английского языка через тюркский язык, где звучит как «*kahve*» [6, с. 264].

Заимствованное из тюркского *pilav* (кушанье из риса) – *крутая рисовая каша*, путем фонетического изменения в таджикском языке приобрело форму *палав*; заимствованное из итальянского *potid'oro* (букв. золотое яблоко) – овощное растение семейства пасленовых с красными или желтыми плодами) [10, с. 323].

На таджикскую современную кухню повлияли и особенности русской и европейской кухни, в частности английская, французская, испанская, итальянская: *бутерброд* [нем. *butterbrot*] – хлеб с маслом – ломтик хлеба с маслом, сыром, колбасой [6, с. 95]; *бульон* [франц.] – оби шўрбо (*clear soup*), *майонез* [франц. *mayonnaise*] – 1) соус из яичного желтка, растительного масла, уксус и различных приправ; 2) холодное кушанье из птицы или рыбы политое таким соусом [6, с. 296]; *маргарин* [франц. *margarine*] – твердый пищевой жир, имеющий вид коровьего масла приготавливаемый из различных животных и растительных жиров и молока с добавлением соли, сахара, красителей, ароматизаторов [6, с. 301]; *ананас* [исп. *ananas*] – плод тропических растений семейства бромелиевых; один из видов культивируют ради крупных, сочных плодов (точнее соплодий) того же названия [6, с. 37]; *кокос*, *кокосовый орех* [исп. *cocos*, от *cocos*] – сочный плод кокосовой пальмы, из мякоти кокоса получают пищевое и техническое масло; кокосовое молоко – хорошо утоляет жажду [6, с. 239]; *мандарин* – [исп. *mandarin*] – цитрусовое дерево сем. рутовых с небольшими оранжевыми ароматичными плодами того же названия; *грейпфрут* [англ. *grape-fruit*] – субтропическое плодовое дерево сем. рутовых с крупными кисло-горькими плодами, напоминающими по внешнему виду и вкусу апельсин [6, с. 147]; коктейль [англ. *cocktail*] – букв. петушиный хвост – смесь из спиртных напитков, с добавлением сахара, пряностей, фруктов [6, с. 240]; помидор [италь. *potato d'oro*] – букв. «золотые яблоки» [10, с. 323]; *кисель* [русс. *kisel*] – студенистое жидкое кушанье. (молочный, клюквенный, овсяный).

В английском языке насчитывается заимствования из более 50 языков, его носители постоянно вступали в контакт с носителями других языков Европы. Англия в XI в. была завоевана норманнами. Из нормандского языка в английскую лексику проникло огромное количество (около 100 тыс. слов) заимствований. Нормандцы являются гурманами и после завоевания Англии, среди англичан было распространено наименования различных французских мясных блюд, в частности: *beef* (говядина), *mutton* (баранина), *pork* (свинина), *veal* (телятина) и т.д. [11, с. 90, 539].

Жизнь заимствованных слов отличается от жизни их в языке источника, они в языке «берущим» осваиваются, ассимилируются, претерпевая при этом звуковые изменения согласно природе фонетической системы заимствовавшего языка.

Заемствованные слова в сопоставляемых языках можно разделить на три типа: 1) лексический, 2) морфологический, 3) словообразовательный [5, с. 105].

Большой интерес представляет заимствованные языковые элементы арабского происхождения как в префиксальном словообразовании, которые вошли в большой историко-культурный ареал проживания таджиков. В таджикском языке наблюдаются случаи выделения и присоединения заимствованного аффикса к словам «*берущего*» языка, например из иранского семантические суффиксы *бе+*, *ба+*, а также полу-префиксы иранского корня *кам-*, которые указывают на наличие или отсутствия какого-либо качества, либо со значением «мало»: *бе+мазза* – *tasteless* (безвкусный), *бе+намак*, *кам+намак* – *unsalted* (малосольный) [4, с. 78].

Необходимо отметить, что большинство кулинарной лексики внедряются в современный язык народов быстрыми темпами. Если в 20-е годы XX в. основным способом пополнения таджикской пищевой лексики было из арабо-персидского языка, то после 50-х годов прошлого столетия наблюдалось огромное количество проникновения указанной тематической лексики из русского языка в таджикский язык: *бориц* – *карамишӯрбо*, *бориц*, *пирог* – *пирог*, *санбӯса*, *картошка* – *картошка*, *голубцы* – *дӯлма* [1, 73, 728, 182].

Таким образом, процесс проникновения заимствованной пищевой лексики в таджикский язык происходил в разные социально-исторические периоды, которые в определенной мере повлияла на культуру таджиков, начиная с периода завоевания арабами и тюрками и до наших дней. Английский язык не потерял свою самобытность и остался языком германской группы со всеми характерными чертами, присущими ему на протяжении его развития. Изменения, которые он претерпел в связи с заимствованиями, лишь обогатили его словарный состав.

Литература:

1. Асимй М.С. Русско-таджикский словарь. - М., Русский язык.1985. – 1280 с.
2. Ванукевич А., Аминов С., Шарипов Х. Таджикские национальные сладости. Ирфон. - Душанбе. 1978. -112 с.
3. Воскоян Г.А. Русско – персидский словарь. – М., Русский язык.1986. -832 с.
4. Гадилия К.Т. Региональные элементы в словообразовании языка дари//Лексические заимствования в языках зарубежного Востока.-М.:Наука.1991. –С. 73-78.
5. Головин Б.Н. Введение в языкознание. Изд.3. Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. Высшая школа. - М., 1977. - 310с.
6. Комарова Л.Н. Словарь иностранных слов. - 18-е изд. - М. Русский язык, 1989. - 624 с.
7. Назарзода С., Сангинов А., Каримов С., Мирзо Ҳасани Султон, Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка). - Душанбе.2010,ЧДММ «Шуҷоиён». Ҷ.1.(А-Н). -996 с. ; Ҷ. 2.(О-Я) . -1095 с.
8. Новгородский В.А. Уйгуро – русский словарь. М.,1939. -789с.
9. Радлов В.В. Опыт словаря тюрских наречий.Т.2.,ч.2.СПб.,1899. - 1432с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Под ред.Б. А. Ларина; пер. снем. О. Н. Трубачва. — 4-е изд., стереотип. — М.: АСТ, 2009. — Т. I — 592 с.;Т. II — 672 с.; Т. III — 832.; Т. IV — 864 с. — (BIBLIO)
11. Чамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ. - Душанбе. Второе издание. - 2008. – 978 с.
12. Шахобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков. - Душанбе. - Дониш. 1985. - 252с.
13. Шовалиева М. История кулинарной культуры таджикского народа. – Душанбе.-168с.

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАНИЯ ПИЩЕВОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье, автор отмечает об исторических процессах и особенностях проникновения в таджикский язык социально – бытовую, в частности пищевую лексику. В статье рассматриваются проблемы заимствования лексики и их роль в обогащении словарного состава таджикского и английского языков. Заимствование, процесс очень длительный, который в каждом историческом отрезке пополняет состав языка.

Необходимо отметить, что в таджикский язык было заимствовано огромное количество заимствованной лексики с арабского, иранского и тюркского языков. Автор подчеркивает исторические периоды проникновения в таджикский язык арабизмов и тюркизмов, которые было связано с завоевательными походами иноземцев. Наряду с таджикским, автор указывает на причины и исторические процессы проникновения заимствованной пищевой лексики в английский язык. В процессе влияние на таджикскую и английскую пищевую лексику заимствованных слов, словарный состав языка пополнился этими лексико-тематическими словами, часть из которых глубоко ассимилировалась.

Ключевые слова: роль, лексика, язык, заимствование, процесс, пища, наименование, звук, перевод, словарный состав, влияние.

НАҚШИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ НОМГӢИ ХӢРОКА ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ва хусусиятҳои ҳоси иҷтимоӣ – маишӣ, хусусан лексикаи номгӯи хӯрокхоро дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ ба забони тоҷикӣ муайян кардааст. Дар мақола масъалаҳои иқтибоси вожаҳо ва нақши онҳо дар ғанӣ гардонидани захираи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст. Иқтибоси вожаҳо раванди хеле тӯлонӣ буда, дар ҳар як давраи таърихӣ таркиби луғавии забонро пурра мекунад.

Бояд қайд кард, ки микдори зиёди вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои арабӣ, эронӣ ва туркӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Муаллиф давраҳои таърихӣ воридшавии вожаҳои иқтибосиро аз забонҳои арабӣ ва туркӣ ба забони тоҷикӣ ба замони истилои аҷнабиён мутааллиқ шуморидааст. Муаллиф дар баробари забони тоҷикӣ, сабабҳо ва равандҳои таърихӣ ба забони англисӣ воридшавии номгӯи вожаҳои иқтибосии хӯрокарро нишон додааст. Дар раванди таъсир ба луғати номгӯи хӯрока дар забонҳои тоҷикӣ ва англисии вожаҳои иқтибосшуда захираи луғавии забонро бо ин вижаҳои луғавӣ - мавзӯи пурра гардониди, қисме аз онҳо амиқ азхуд карда шуданд.

Калидвожаҳо: нақш, луғат, забон, иқтибос, раванд, ғизо, номгӯӣ, садо, тарҷума, таркиби луғавӣ, таъсир.

THE ROLE OF BORROWED FOOD VOCABULARY IN TAJIK AND ENGLISH

In the article, the author notes about the historical processes and features of the penetration into the Tajik language of social and every day, in particular food vocabulary. The article deals with the problems of vocabulary borrowing and their role in enriching the vocabulary of the Tajik and English languages. Borrowing, a very long process, which in each historical period replenishes the composition of the language.

It should be noted that a huge amount of borrowed vocabulary from Arabic, Iranian and Turkic languages was borrowed into the Tajik language. Along with Tajik, the author points to the reasons and historical processes of the penetration of borrowed food vocabulary into the English language. The author emphasizes the historical periods of penetration of Arabism and Turkism into the Tajik language, which was associated with the conquests of foreigners. In the process of influence on the Tajik and English food vocabulary of borrowed words, the vocabulary of the language was replenished with these lexical-thematic words, some of which were deeply assimilated.

Key words: role, vocabulary, language, borrowing, process, food, name, sound, translation, vocabulary, influence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодирова С.С. – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С. Сафарова 16. Тел: (992) 904546854

Сведения об авторе: Нодирова С.С. - ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: (992) 904546854

Information about the author: Nodirova S.S. - Assistant of the Department of Foreign Languages of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 904546854

УДК: 82-3 (2-точ)

ББК: 83-3 (2 -точ)

Қ-15

ХУДШИНОСӢ ВА ХУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ОСОРИ МУҲАММАД ҶОИБ

Ҷалилов Ғ. Д., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Талоши ҳар як инсон оқил дар давоми умраш ҳимоят аз арзишҳои миллӣ: фарҳанг, дин, оин, забон, таърих мебошад, ки дар замони ҷаҳонишавӣ пурҷило ва равшантар ба назар мерасад. Ҳар миллат ва ҳар наҷоде, ҳоҳ дорои тамаддун бошад, ҳоҳ не – даъвои миллатсолорӣ дорад ва кӯшиш ба ҳарч меҳнат, ки кӯчактарин дастовардашро бузург нишон дода, мавқеи кишвару миллаташро дар назари ҷомеаи ҷаҳонӣ устувор нигоҳ дорад.

Гузашта аз ин, худшиносӣ ва ҳувияти миллиро шахсони арзишманди он кишвар бо дастовардҳои бузурги ҳеш таъйид мекунанд, ки сарфи назар кардани ин адами мафҳумҳои дар боло зикршуда мебошанд.

Боиси хушнудист, ки бедорӣ ва худшиносии мардуми тоҷик дар марҳилаи навини ватандорӣ тоҷикон баръало ба мушоҳида мерасад. Сиёсати дуруст ва ҳайрхоҳонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон замина бар ин ҳувияту бедорӣ гузошт, ки мо имрӯз шахди онро мечашем.

Мафҳумҳои худшиносиву ҳудогоҳӣ, ҳувияти миллӣ, ҳештаншиносӣ, бедорӣ, ватандӯстӣ, идеяи миллӣ, аслан, зиракии сиёсӣ бо ҳам тавъаманд ва дар аксар маврид бо ҳам муродифанд. Аз ин лиҳоз, ҳар як фарди ҷомеаи мо имрӯз вазифадор аст, ки ба маънои ин мафҳумҳо сарфаҳм раванд ва дар ин ҷода қадамҳои устувор бимонанд, зеро ки дар ин роҳ басо заҳматҳои зиёде кашида шудаанд. Чопи асарҳои бузургҳаҷми сиёсӣ ба деҳа, илмиву публитсистӣ, дostonҳову рубоӣ, шеърӯ ғазалҳои ноб ва ғ. далели гуфтаҳои болоянд.

Дар ин маврид, пеш аз ҳама, ба саволи «истилоҳоти худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ чист?» бояд посух дод. Вожаи ҳувият муштакоти бедорӣ ва ё огоҳии комил дар фардияти инсон аст. Ҳувият ва худшиносӣ паҳлуҳои гуногуни як истилоҳ мебошанд, ки баҳри ифшои як ҳадафи умдаи бақои миллат мавриди истифода қарор мегиранд. Он ҳадаф кадом аст? Ҳадаф, қабл аз ҳама, аз гузаштаҳои дури ҳеш воқиф будан, аз таърихи марзӯ буми кишвари худ, яъне аз ҳатсайри зиндагиномаи аҷдодонамон огоҳӣ доштан, аз суннатҳои фарҳангу адаб, расму русум ва эътиқод ба дину ойин ва мазҳабҳову матлабҳои он маърифати ҳамаҷониба пайдо намудан аст. Ҳамзамон, ин ҳама мероси азаматноку қудратманди ниёгонро ҳарчи поктару тобноктар сайқал дода, ба пасовандони ҳеш бериё ба нияти мондагорӣ эҳдо бахшидан аст. Ва ин роҳест, ки афроди ҷомеаро ба сӯи комёбиву саодат ва пирӯзӣҳо ҳидоят мекунанд. Заминаи ҳувияту

худшиносӣ, пеш аз ҳама, аз андеша берун меояд. Чӣ қадаре ки андешаи фард саҳеҳу мустақим ва бо далелу бурҳон, пойдору устувор ва мустақил гардад, ҳамон қадар шинохти худӣ, яъне фарду чома бемаърифатона истехком мепазирад. Чунон ки бармеояд, хувияту худшиносии миллиро, ки бедорӣ ва огоҳии комил дар дохили он нухуфта аст, андешаи миллии комил мекунад.

Акнун мо ҳамагон дарк намудем, ки истилоҳи Ватан-Модар, ваҳдату хувият суҳанони сода набуда, балки ин вожаҳо дар ниҳояти муқаддасӣ ва такрорнопазирӣ мавҷуданд.

Дар осори пурғановати Муҳаммад Ғоиб се рукни асосиву арзишманд: аввал, рукни фарҳанги ориёӣ, баъдан, рукни фарҳанги созандаи исломӣ ва сеюм, рукни фарҳанги муосир ба назар мерасанд.

Лозим ба ёдоварист, ки заминаи дигари андешаи миллии ба фарҳанги муосир мутааллиқ аст. Ашъори ноби Муҳаммад Ғоиб саршор аз ситоиш ва шукргузорӣ аз сиёсати давлатсозии мардуми тоҷик аст, чунки барои густариши рукни сеюми андешаи миллии ба фарҳанги муосир рӯ овардани сиёсати давлатдорӣ мост. Дар ин замина таҷлилу баргузорию ҷашну маърақаҳои таърихӣ ва ҷеҳраҳои миллат, мисли «Таҷлили рӯзи забон» (1996, 2003, 2004); 675- солагии Хоҷа Камол (1996); 90- солагии 100-солагии Бобоҷон Ғафуров (1998, 2008); ифтиҳои маҷмаи меъмории ба ифтихори 1100-солагии давлати Сомониён ва мучассамаи Амир Исмоили Сомонӣ (1999), 90-солагии 100-солагии Мирзо Турсунзода (2001, 2011); 2500-солагии Истаравшани бостонӣ (2002); 1000-солагии зодрӯзи Носири Хусрав (2003); 2700-солагии Кӯлоби бостонӣ (2004); 800-солагии Мавлавӣ (2007); 1150-солагии Абӯабдулло Рӯдакӣ (2008), ҷашнҳои Абдурахмони Ҷомиву Мир Саид Али Ҳамадонӣ ва ҷашн гирифтани «Фалак»-у «Шашмақом» ва ғайра, бешубҳа, заминаи мустаҳками худшиносиву ҳудӯғии мардумони давлати навини миллати моро истехком мебахшад.

Худшиносии миллии авҷи баланди худшиносии фардӣ дар шакли густурдаву расмӣ он мебошад, ки дар бархурд бо худшиносии қавму миллатҳои дигар баҳри ҳимояву нигоҳ доштани хувият ва арзишҳои касбкардаи ҳеш ҷаҳду талошҳои зиёде ба ҳарч хоҳад дод.

Таърихи илмӣ форс-тоҷик ҳамеша ҳамчун сарчашмаи хувиятсозии миллат хизмат кардааст ва ҳар як фарди миллати моро ба нангу номуси миллии доштан, ифтихор аз арзишҳои гаронбаҳои миллии намуданро меомӯзонад. Бешубҳа бидуни омӯзиши илм ҳеҷ қавму миллате ба худшиносии миллии намерасад ва ё умуман аз байн меравад. Агар ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аз осору таълимоти ниёғони худ чун Зардушту Рӯдакӣ, Фирдавсию Сино, Ҳайъуму Саъдӣ, Мавлавӣ, Ҳофиз, Низомӣ, Бедил, Айнӣ, Иқбол ва дигарон огоҳ намебуд, чӣ мешуд?

Пайғомбар (с), чунин мефармояд, ки: «Агар илм дар Сурайё мебуд, онро мардоне аз Форс ба даст меоварданд», худ далели шукӯҳу шаҳомати бесобиқаи доштани худшиносии миллии, илмию фарҳангии мардуми ориёнасл мебошад. Фақат «Шарҳи Мулло»-и Абдурахмони Ҷомӣ, ки сарфу наҳви забони арабиро фароҳам кардааст, ёдоварӣ кардан кофист, ки нишонгари пурра ташаккул ёфтани худшиносии миллию фарҳангии форс-тоҷик дар он замон мебошад.

Аслан тамоми шоирони забардасти миллати мо ҳақимону файласуфоне будаанд, ки фалсафаи баланди ахлоқ ва зебоишиниро бо забони шеър баён кардаанд. Осори беаҳоли абармардони миллати мо аз Рӯдакӣ то Аҳмади Дониш, Иқболу Айнӣ ва Туғрал осори худшиносии миллати тоҷик мебошад.

Худшиносӣ ва хувияти миллии дар осори шоири тавоноии мо Муҳаммад Ғоиб бо забони назм гуворо ва мавзун ифода гардидааст. Шеърҳои ин шоир саршор аз тараннуми мафҳумҳои Ватан-Модар аст. Он ватане, ки табиати нотакрор дорад, мардуми заҳматкаш, сулҳхоҳ ва тамаддунофар дорад. Таҳлил ва замонбандии осори шоир нишон медиҳад, ки шоир аз сурудани ватани азизаш ҳаргиз ҳаста намегардад. Дар ҳама давраҳои эҷодиёташ шоир суҳан аз ватан гуфтааст ва чи суҳанони волое!

Имрӯз дар замони истиклол дастовардҳои пештараамонро, ки барои парвариши ҳисси ифтихори миллии созгорӣ доштаанд, кӯшиши Муҳаммад Ғоиб низ дар

офариниши образҳо назари хонандаро ба таърихи ибратбахш ва пурфочеаи Ватан нигаронидан аст, ки миллат дигар ба иштибоҳ роҳ надихад. Барои он ки иштибоҳ руҳ надихад, пеш аз ҳама ӯ бояд донанд, ки ҳуди он иштибоҳ чист ва ҳадафи шеърҳои шоир дар ҳамин аст. Ӯ дар шеъри «Ватан» ҳиссиёту ҳаяҷон ва умеду орзуи худро баён кардааст. Шоир тамоми ҳастии худро баҳри Ватан ва ҳифзи он равона карда, қалами буррои худро ҳамеша дар васфи ин марзу бум сарф мекунад ба орзуи нек ба оянда менигарад:

**Тӯй дари умеди мо,
Ба кишвари умеди мо.
Ба мулки орзу расем,
Тӯй раҳи сафеди мо [5, с.10].**

Дар идома шоир бо ҳисси ватандӯстию ватанпарварӣ сухан ронда, хурсандию меҳри худро нисбати ин сарзамин Тоҷикистони азиз баён мекунад. Муҳаммад Ғоиб Ватанро иродаву субот, ҳаёту мамот, паноҳгоҳ барои инсон, бақою начоти инсон доништааст. Ба ақидаи ӯ агар Ватан обод бошад, дилҳо шоду масрур шуда, зиндагӣ пурравнак мешавад. Ватан ин нишона аз гузаштагон, гузаштагони бофарҳангу бомаданият:

**Иродаву суботи мо,
Ҳаёти мо, мамоти мо.
Барои мо паноҳах,
Бақои мо начоти мо.
Ту шамъи бахту партавӣ,
Ту ҳам куҳан, ту ҳам навӣ.
Зи рафтагони бонишон.
Нишонаӣ, қаламравӣ. [5, с.10]**

Дар ҳақиқат Муҳаммад Ғоиб ҳамчун Фирдавсӣ ба дигар шуарои миллии ватанӣ аз ҷумла, С. Айнӣ, Лоҳутӣ, Турсунзода ва дигарон оинаи таърихро пеши рӯ мегирад ва байни гузаштаю ҳозира барқарор мекунад. Муҳаммад Ғоиб мегӯяд, ки бояд аз гузашта дарс омӯхт ва набояд иҷозат дод, воқеаи талху ваҳшатбори гузашта такрор шавад ва бояд аз Меҳан ба ҷону дил ва тамоми ҳастӣ дифоъ намуд. Ва ӯ бо шеърӯ сухан ва посдошти арзишҳои гузашта ва ҳифзи Ватан мепардозад. Шоир ҳаёту мамоти худро баҳри хурсандии тифлон ва осудагии Ватан равона месозад:

**Аз ғуссаи тифли хештан метарсам,
Аз шодии душмани ватан метарсам.
Осуда, ки нестам, зи марге, ки марост.
Осудатар аз ҳаёт, ман метарсам [5, с.70].**

Бо ин, шоир шукргузориашро аз Ватану ватандориаш ибраз меорад. Ӯ дигар аз хурдиҳо не, аз бузургиҳо сухан гуфтан меҳаҳад, ки дурахши орзуи шоиронаи ӯст, зеро дар Тоҷикистони соҳибистиклолаш таҷассуми он ҳама бузургиҳоеро мебинанд, ки атои тозаи Худованди таъриху тақдир аст. Кӯҳҳои сарбафалаккашида, чашмаҳои ҷӯшон, он хорасангҳои побарҷо орзую умеди қаҳрамони лирикии шоирро қавитар мегардонад ва барои ӯ аз ин сарзамин, Тоҷикистони бихиштосе барин дигар сарзамине нест:

**Қуллаҳои кӯҳҳои минбару тахти ман аст,
Санги побарҷоят осори сари саҳти ман аст.
Ҳар кафи ҳокат зару ҳар қатраи обат гуҳар,
Панҷаи пур аз саҳоят суфраи баҳти ман аст.
Танг дунё баҳри ман, эй Тоҷикистон, бе ту ҳаст,
Олами равшан ба чашмам тоҷикистон бе ту ҳаст [5, с.7].**

Муҳаммад Ғоиб – Шоири халқии Тоҷикистон ба шаҳодати офаридаҳои манзуму мансураш бегумон яке аз ғаълтарин чехраҳои адабии муосир ва муассир дар ҳаёти фарҳангии Тоҷикистон аст. Шахсияте, ки дар риштаи физика ва риёзии Донишгоҳи омӯзгорӣ шаҳри Кӯлоб таҳсил намуда, вале рӯ ба соҳаи хунару шеърӯ шоирӣ ва нависандагӣ оварда ва дар аксари жанрҳои адабӣ низ таъъомӣ кардааст.

Ашъори ғиноӣ, ашъори таълимӣ ва намоишномаҳои манзуми ӯ – «Мири Кабир» (ки дар Тоҷикистону Эрон ба рӯи сахна омад ва мавқеи хуберо эҳроз кард), «Шоҳи Ҳамадон», «Арвоҳзада» (ки дар шаҳри Кӯлоб ба намоиш гузошта шуд), ашъор ва манзумаҳои кӯдакона (шомили достонҳо, афсонаҳо, чистонҳо ва ғ.) ва осори мансури ӯ «Фарёди ёдҳо» (шомили қиссаҳо, ҳикояҳо, хотираҳо, очеркҳо, публитсистика), «Гумгаштапайдо» (шомили ҳикояҳо, очерк ва ду намоишнома) ва ғ. аз зумраи таълифоти беҳтарини шоир, драматург ва нависандаи маҳбуби мо мебошанд.

Аз ҳуди ҳикояи «Гумгаштапайдо», ки номи китоб аз он аҳз гардида, филме низ таҳия шудааст, «Поси ошноӣ» (шомили ҳикояҳо, ҳаҷвияҳо, тақризҳо, мақолот ва хотирот аст, аз ду ҳикоя – «Вафодор» ва «Пуштаи ҳандақпеч» дар китоби «Поси ошноӣ» (филме ҳам сохта шудааст), «Волидони беворис» (намоишномаест, ки дар Қурғонтеппа ба сахна гузошта шуд), «Зиндамаргон» (намоишнома), «Як шаби танҳой» (очерк), тарҷумаи ашъоре, ки ӯ аз шоирони рус, украинӣ, қазоқ ва доғистонӣ ба забони равони тоҷикӣ кардааст, ҳама ва ҳама нишонгари тавон ва пурқори Муҳаммад Ғоиб дар арсаи адаб мебошад.

Муҳаммад Ғоиб даҳҳо шеърӣ Ватан гуфтааст ва тасмим дорад, ки то охири нафасҳояш Муҳаммадномаҳояшро дар васфи Ватан бинависад. Дар оинаи ҳар нигоҳи нек бихиштрангии ватан ва мардуми вафодору ҷонфидояшро мебинад ва роҳи ҷовидонаи мулки меросиро аз ҳар қадами эшон мечӯяд. Офаридаҳояш бозгӯи ин асрор аст, посухи марди ватандор аст:

**Ватан мегӯям, аз рӯзе, ки ман фаҳми сухан дорам,
Сухан мегӯям аз рӯзе, ки ман меҳри ватан дорам.
Вафову ифтихору эътиқодам – қаҳрамононанд,
Ба ин ҷамъияти худ гуфтугӯю анҷуман дорам.
Ба дил раҳму, ба ҷон сӯзу ба хун нангу ба чашмон меҳр,
Тамоми хулки ибратбахши миллат дар бадан дорам.
Зи кӯҳаш орзу санге барои лавҳи рӯи гӯр,
Зи хоки пунбапарвардаш таманно як кафан дорам.
На ғайру ошно донад, на сад мушқилкушо донад,
На дунёи даво донад, ҳамон дарде, ки ман дорам.**

[Девон, «Дарди меҳр», с. 13].

**Танӯр аз оташу оби намакдораи ғизо гирад,
Нишони хӯрдани нонаш намебинам, ватандорист.
Ҳамон марде, ки аз тири адӯ дорад ҷароҳатҳо,
Вале чашмони гирёнаш намебинам, ватандорист.
Агар фикри Ватан дар сар набошад, сар чи кор ояд,
Диле ҳолӣ зи армонаш намебинам, ватандорист.
Раҳи осоншавии мушқили худро ҳама хоҳад,
Ҳамон мушқил, ки осонаш намебинам, ватандорист.**

[Девон, «Ватандорӣ», с. 13]

**Он ҷо, ки сароб об тобад, ватан аст,
Чун чашм, агар ҳубоб тобад, ватан аст.
Хуршед ба дидаи ғариб аст чу шамъ,
Шамъе, ки чу офтоб тобад, ватан аст.**

Дар поёни ин зербоб таъкид карданием, ки шоири тавоно ва ватансарои тоҷик бо муҳаббати беандоза, бо нағмапардозии ба худ хос васфи ватан кардааст. Шеърҳояш ончунон таъсирбахшанд, ки ба ҳангоми шуниданашон мӯй дар бадан сик мезанад. Шоир ҳам бояд ингуна бошад, ки бо сухани барқосояш қалбҳоро тақон бидиҳад ва муҳаббатро дар синаҳо бедор созад:

**Гар забондон нестем аз анҷуман берун шавем,
Гар ҷаҳонноошноем, аз Ватан берун шаваем.
Сардии озодӣ аз гармии маҳбас беҳтар аст,
Гардани нангем мо, аз пираҳан берун шавем.
Дар лаҳад, гӯянд, агар душман ба ҳокат по ниҳад,**

Мурдаи садсола бошем, аз кафан берун шавем.

Ба ақидаи устод Айнӣ касонро, ки барои мудофияи Ватан кореро иҷро накарда бепарво мегарданд, мисли он ки дар вақти таҳқир ёфтани модари худ тамошобин шуда истода бошанд, разил, сафил, беномус, беаҳамият медонад.

Ба ҳамин маънӣ, инсон бояд «дар байни «Ватан» ва «Модар» дар ҳурмат ва муҳаббат ҳеҷ фарқ нагузорад, дар назди ӯ аз «Модар» ва «Ватан» як чиз мафҳум аст, ки муҳаббат ба ӯ ва ҳимоят кардани ӯ ба ҳар як фарзанд, ба ҳар як шаҳрванд лозим аст. Дар ҳақиқат модари ҳақиқӣ Ватан аст» [2, с. 215].

Бештари ашъори Муҳаммад Ғоиб ба худогоҳӣ ва ҳештаншиносӣ бахшида шудаанд. Ӯ дарвоқеъ як муаллим ва як эҷодкори ашъори миллий ва меҳанист ва шикастҳои таърихию пирӯзиҳои онро ба тасвир мекашад, то тоҷику тоҷикон ба бузургию асолат ва шарофати гузаштаи худ бештар ошно шавад. Чунки халқи тоҷик дар гузашта ва имрӯз ҳам ҳамчун халқи худшиносу худогоҳ эътироф шудааст. Аз ин рӯ, мо ҳамеша ба фикри фардои дурахшони ин Ватану ин сарзамин бошем, то ояндагон ифтихор аз мову аз имрӯзи Ватан дошта бошанд:

**То бубинӣ неқхоро неқтар,
Роқхоро то кунӣ наздиктар,
Сухбатат аз худшиносӣ сар шавад,
То шавад ҳар тоҷике тоҷиктар.
Фикри фардои дурахшон мекунӣ,
Ифтихор аз Тоҷикистон мекунӣ [5, с.6].**

Шеърҳои ватандӯстона дар эҷодиёти шоир хеле зиёданд, ки онҳоро адиб бисёр самимӣ ва бо камоли ифтихор сурудааст. Дар ҳар як шеъри ӯ ихлосмандие нисбат ба Тоҷикистон ва халқи шарифи он дида мешавад. Ва шоир ифтихор аз гузаштагони худ мекунаду худро идомадиҳандаи фарҳанги волои онҳо медонад. Ин ҳислати шоир қариб дар ҳама шеърҳои ӯ дида мешавад ва тозагие ба ҳунари волои ӯ зам мекунад. Аз ҷумла, дар шеъри «Ватан» фикру ақидаи Муҳаммад Ғоиб нисбат ба Ватан басо ҷолиб баён шудааст:

**Бо ҳама шодии худ дар ғами оянда манам,
Дар ҳаёли Ватану давлати поянда манам.
Уқда дорад агар ин ришта, қушоянда манам,
Дар дили кӯчаки ман меҳри бузурги ватан аст,
Васфи кишвар ба сад оҳанг сароянда манам. [5, с.8].**

Барои шоири бузург на танҳо Ватан, ёру диёр ва халқи бузургвораш азизанд, балки барои шоири воломақом замин, сайёраи мо аз ин ҳам арзиши бештар дорад, зеро дар замин ба дунё омада, камол ёфтааст. Ва Тоҷикистонро ҳамчун ҷон барои худ меҳисбаду ҳамеша аз ӯ фахр дорад. Ба ақидаи қаҳрамон чунин сарзамин дар ягон ғӯшаи дунё нест ва Худованд танҳо барои ӯ адо кардааст, аз ин неъматҳо шукр мекунад:

**Тоҷикистон, туй ҷон, бо ту фақат зинда манам,
Бе ту гирёнаму бо ту лаби пурҳанда манам.
Аз ту мефахраму меболаму фархунда манам,
Мулки ҷаннатсифатӣ, доди Худо баҳри манӣ,
Баҳри ту, доди Худо, шукр кунам, банда манам. [5, с.8]**

Дар баробари дигар мавзӯҳои ашъори шоир, як мавзӯи асосӣ, ки дар шеъри ӯ бавосита ва ё бевосита ба он тавачҷуҳ зоҳир шудааст, мавзӯи Ватану миллат мебошад. Ин мавзӯ аз ибтидои фаъолияти эҷодии шоир то ҳозир бо роҳи усулҳои гуногун ифода шудааст. Ин мавзӯ, мавзӯи доимӣ ва ҷовидонӣ дар адабиёти форсу тоҷик ба ҳисоб меравад. Мавзӯи Ватан дар ашъори шоирони даврони шӯравии тоҷик ба назар мерасад. Қариб аксарияти шоирон аз як то чанд шеър оид ба садоқату муҳаббат ба меҳан шеърҳо эҷод кардаанд.

Шоир дар шеъри «Ниёиш» садоқатмандии худро нисбат ба сарзамини худ, Ватани азизаш иброз дошта баён мекунад, ки «Он чӣ ки ман мекунам, баҳри Ватан мекунам»:

Он чӣ ки ман мекунам, баҳри Ватан мекунам,

**Баҳри Ватан мекунам, он чӣ ки ман мекунам.
Пуштаи хушкидааш, ҷойи хазондидааш,
Аз раҳи дарёдилӣ боғу ҷаман мекунам.
Ҳаст сароби ватан баҳри ман оби ватан.
Тӯшакаши гарди ӯ дури Адан мекунам.
Шеру палангаш манам, оҳангу сангаш манам,
Соҳиби нангаш манам, машқи бадан мекунам.
Заҳри ҷафои ватан, шахди вафо бар ман аст,
Бодаи ин косаро гуссашикан мекунам...[7, с.3].**

Ҷиҳати хуби шеърҳои дар васфи Модар-Ватан сурудаи шоир он аст, ки дар онҳо ҳақиқати зиндагӣ тасвир ёфтааст.

Муҳаббати беинтиҳои шоир нисбат ба зодгоҳу ватанаш дар шеърҳои «Дарди меҳр», «Ватан», «Тоҷикистон», «Васфи диёр», «Худшинос», «Ёди ватан», «Қиблаи умед», «Бигзор гадо бошам, дар хоки Ватан бошам» ва ғайра ба хубӣ баён шудаанд.

Мо дар шеъри «Қиблаи умед» мебинем, ки шоир хонандаро ба як олами фикру андеша ва муҳаббати беандоза нисбат ба як пора хоки Ватан басо самимию дилчасп равона месозад. Вучуди шоир аз ҳар санги кӯҳу ҳар қатра об ва ҳар порча хоки зодгоҳаш таркиб ёфтааст. Бинобар ҳамин ӯ ҳар санги кӯҳ, ҳар хонаву дар, ҳар пораи замин ва ҳар қатра оби зодгоҳ ва ҷумҳурии азизашро аз дилу ҷон дӯст медорад ва бе он мавҷудияти худро тасаввур карда наметавонад. Дар назди оламиён фахр дорад, ки маҳз дар ҳамин сарзамин, дар Тоҷикистон тавлид ёфта, машҳури оламиён гаштааст:

**Теппаи ҳокат ба каф дар ҳама ҷо бо ман аст,
Ҳар гулу ҳар як алаф дар ҳама ҷо бо ман аст.
Савти хуши тору даф дар ҳама ҷо бо ман аст,
Хотираҳо саф ба саф дар ҳама ҷо бо ман аст.
Дар ҳама ҷо, эй ватан, нестам аз ту ҷудо,
Ҳадаи кимматтарин баҳри манӣ аз Худо. [7, с.4].**

Муҳаммад Ғоиб чун абармарди суҳан соҳиби табъу завқи баланди суҳан соҳиби табъу завқи баланди мисли қуллаҳои сарбафалаккашидаи Тоҷикистони азиз мебошад. Ӯ ҳамчун ташнадил ба дарёи пурҷӯши илму адаб, фарҳанг, ба олами андешаҳои ширини қаламкашҳои пешин сар фуру бурда, барои худ гавҳари маънӣ ба даст овардааст. Лирикаи гарму нарма ва ватандӯстонаи шоир дар шакли суруду таронаҳои дилкушою дилнишин дар дилу ҳисси оммаи хонандагон ва шунавандагон ҷой гирифтааст. Ашъори шоир касро зиндадилу рӯхбаланд мекунад, зебоии ҳаётро талқин менамояд, азму иродаи бунёдкоронаи аҳли ҷомеаро афзунтар ва мукамалтар менамояд. Муҳаббати софу самимию одамӣ, тараннуми озодӣ ва меҳнати созанда, ифодаи ҳисси ифтихори ватандорӣ, дӯстию ваҳдат ва инсонпарварӣ мундариҷаи асосии шеъри Муҳаммад Ғоибро ташкил менамояд:

**Сози хомӯшам, навобахшам туй,
Бе ту беморам, давобахшам туй.
Баста бе ту мешавад роҳи нафас,
Бе ту мемирам, ҳавобахшам туй.
Бо ту ҳастам зинда дар зери сипеҳр,
Ҷои меҳратро нагирад ҳеч меҳр.
Зодгоҳи мардуми доно туй,
Ҷовидон машҳур ба Сино туй.
Сарбаландам аз баландиҳои ту,
Дар ҷаҳон Боми Ҷаҳон туй.
Бо ту ҳастам зинда дар зери сипеҳр,
Ҷои меҳратро нагирад ҳеч меҳр. [5, с.8].**

Муҳаммад Ғоиб устои моҳири тасвири лирикаӣ ҳаёт ва гоҳҳои олии ватандӯстона мебошад. Аз ин рӯ, лирика ҳаёт аз доираи муқаррарии мафҳум берун рафта, лиризм яке аз ҳислатҳои барҷастаи устод Муҳаммад гардидааст. Назми шоир тадриҷан аз оҳанги назми кӯҳна озодшуда, бо мундариҷаи бою баланди худ, бо тасвири

амиқи ҳаёт, вусъати доираи муҳокима, бикрбаёнии мутафаккирона, санъати бойи бадеӣ ва зебоию услуби ба худ хоси ҷозибадор пурраву қатъӣ ба реализми воқеӣ даромад ва мақому симои шоирии шоири бузургро дар адабиёти муосири тоҷик муайян намуд.

Устод Муҳаммад Ғоиб дар ашъори худ таърихи муборизаҳои озодихоии халқ, таърихи меҳнату муборизаҳои бунёдкоронаи халқ, табаддулоти рӯзафзуни сиёсату иқтисодӣ, маънавию фарҳангии нав ба одамонро ба риштаи назм кашидааст, ки ин аз худшиносии шоир дарак медиҳад:

**То бубинӣ неқхоро неқтар,
Роххоро то кунӣ наздиктар,
Сухбатат аз худшиносӣ сар мешавад,
То шавад ҳар тоҷике тоҷиктар.
Фикри фардои дурахшон мекунӣ,
Ифтихор аз Тоҷикистон мекунӣ.
Мум қардӣ бо навозиш сангро,
Пеш бигрифтӣ раҳи фарҳангро.
Рӯҳи Сомонӣ бигӯяд гӯиё:
Ҳифз кун мӯҳру ливои нангро.
Фикри фардои дурахшон мекунӣ,
Ифтихор аз Тоҷикистон мекунӣ. [5, с.6].**

Бояд донист, ки ғояи ватандӯстӣ, эҳтироми беандоза ба меҳан, ба модар дар эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб мақоми хоса дорад. Аз китоби ӯ «Ифтихор» маълум мегардад, ки шоир ба Ватан, ба халқи азизи худ, ба падидаҳои ҳаёти нав муҳаббати беандоза дорад. Масалан дар шеъри «Васфи диёр» ин ҳиссиёти гарми шоир баръало мушоҳида мегардад:

**Гӯшаи танги Ватан бошад зи пахноҳо кушод,
Хонаи пасташ баланд аст аз ҳама қасри мурод.
Маскани осудагӣ зиндагӣ бошӣ, Ватан,
Нест аз он дилфаротар ҷо бароям умрбод. [5, с.7].**

Дар чунин ҳолатҳо муваффақиятҳои эҷодии шоир бештар назаррас мебошад. Ба ин маънӣ, ки ӯ ба масъалаи ахлоқи ҳамида диққати ҷиддӣ додааст. Аз нигоҳи шоир шеър ва ахлоқ бародаранд. Чунон ки сиришти одами хушахлоқ, боодоб ва неқӯкор як навъ шеърӣ дорад, шеъри асил ҳам аз ахлоқи ҳамида бархӯрдор аст. зеро ахлоқи хуб сифати баланди инсонӣ аст, шеъри хуб зодаи табъи баланд ва воситаи муҳими тарбияи ахлоқи писандида мебошад. Маълум аст, ки мавзуи мазкур аз замонҳои қадим, аз аҳди Рӯдакӣ сар карда, боиси таваччуҳи ҳама шоирон гардида буд ва вайронии ахлоқ барҳамдихандаи ҷомеа хоҳад гардид.

Дар лирикаи Муҳаммад Ғоиб мазмунҳои ватандорӣ ватанхоҳӣ, меҳнатдӯстӣ, аҳду вафо, садоқат, меҳрубонӣ, иззату иқдоми ҳамдигар аз ибтидои ҷаҳонӣ эҷодӣ ӯ ба назар мерасад. Ифтихор аз Ватану муҳаббат ба ҳоку оби ин диёр ва тасвири манзараҳои дилкаши ин сарзамини биҳиштосо мавзуи асосии ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Муҳаммад Ғоибро ташкил медиҳад:

**Ватан меғӯям аз рӯзе, ки ман фаҳми суҳан дорам,
Суҳан меғӯям аз рӯзе, ки ман меҳри Ватан дорам.
Вафою эътиқоду ифтихорам – қаҳрамононам,
Ба ин ҷамъияти худ гуфтугӯю анҷуман дорам.
Ба дил раҳму ба ҷон сӯзу ба хун нангу ба ҷашмон меҳр,
Тамоми хулки ибратбахши миллат дар бадан дорам.
Гирифтам аз ниёгон дарси номуси ватандорӣ,
Насими бӯи гулбоғи нав аз боғи куҳан дорам.**

Аз байтҳои зерин аён аст, ки яке аз бузургтарин ва шарифтарин дастовардҳои адабиёти тоҷик иттиҳоду ваҳдат ва ростии дӯстии халқхост ва ин мафҳуми тоза ғояи асосӣ, тору пуди шеъри устод Муҳаммадро ташкил дода, аз суннатҳои адабиёти хаттӣ ва шиғоҳии халқи бофарҳангу соҳибтамаддуни мо маҳсуб меёбад. Чунончӣ:

Аз қисмати пурдахшати фардои диёрам,

**Хоҳам, ки бигирям, дигар овоз надорам.
Нозам ба Ватан, бе Ватан азбаски Муҳаммад,
Як ҳалқа ҳам аз силсилаи ноз надорам. [4, с.6].**

Хурмат ва эҳтироми зиёд ба шеър ва шахсияти Муҳаммад Ғоиб дар он зоҳир шудааст, ки қудрати шоирӣ, дар меҳвари эҷодиёташ қарор додани масъалаҳои қисмати азалий, тақдири таърихии Ватану миллат, ба сарнавишт ва зиндагии инсон мебошад. Вай тавассути шеъраш баҳри ҳудогоҳию худшиносии миллат ва бузургдошти мақоми инсон ҳамеша талош варзидааст.

Бо марҳамати офаридгор симои дилкаш ва ҷаззоби шоир бо ашъори тару тоза, рӯҳафзою ҷонбахш, поку беолоиш ва муъҷизаосои ӯ тавҳам афтида, ки ин маҳбубияти Муҳаммад Ғоибро беш аз пеш дар дилу дидаи ворисону халқи тоҷик афзун менамояд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик // Садои Шарқ. – 2014. №10, с. 38-64.
3. Айнӣ С. Таҳзиб-ус-сибён / Айнӣ С. – Душанбе: Маориф, 1994. – 48 с.
4. Лохутӣ. Куллийт. Иборат аз шаш ҷилд, ҷ. 3 / Лохутӣ. – Сталинобод. Наш. дав. Тоҷ. – 1961.
5. Муҳаммад Ғ. Нури дида / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 2003.
6. Муҳаммад Ғ. Ифтихор / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 2011.
7. Муҳаммад Ғ. Фарёди ёдхо // Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1998.
8. Муҳаммад Ғ. Ғами ширин. Душанбе. «Маориф ва фарҳанг». 2006.
9. Муҳаммад Ғоиб. Девон. – Душанбе, 2009. – 1015 с.
10. Турсунзода М. Куллийт. Иборат аз шаш ҷилд. Душанбе. «Ирфон», 1971.
11. Юсуфӣ Ҳ. Роҳи нотаом / Ҳ. Юсуфӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. - С. 130.
12. Юсуф А. Қисмати инсон ва қисмати шеър / А. Юсуф. – Душанбе. – Дониш, 1980.

ХУДШИНОСӢ ВА ХУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ОСОРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Мақолаи мазкур ба ҷойгоҳи мафҳумҳои худшиносӣ ва хувияти миллӣ дар ашъори шоири тавоноӣ тоҷик М. Ғоиб бахшида шудааст. Зимни пажӯҳиши мавзӯи муаллифи мақола бо таъки ба сарчашмаҳои фаровоне ишора ба тасвирҳо ва бадеияти офаридаи шоир намудааст, ки аз ҳештаншиносӣ ва хувияти ғояи ашъораш дарак медиҳанд. Муҳаққиқи ҷавон кӯшиш ба харҷ додаст, ки назари шоирро нисбат ба таъриху фарҳанг, забон ва дигар муқаддасоти Ватан-Модар ба риштаи таҳқиқ қашида, вижагиҳои ашъори эшонро баръало нишон бидиҳад.

Дар осори пурғановати Муҳаммад Ғоиб се рӯкни асосиву арзишманд: аввал, рӯкни фарҳанги ориёӣ, баъдан, рӯкни фарҳанги созандаи исломӣ ва сеюм, рӯкни фарҳанги муосир ба назар мерасанд.

Лозим ба ёдоварист, ки заминаи дигари андешаи миллӣ ба фарҳанги муосир мутааллиқ аст. Ашъори ноби Муҳаммад Ғоиб саршор аз ситоиш ва шукргузорӣ аз сиёсати давлатсозии мардуми тоҷик аст, чунки барои густариши рӯкни севвуми андешаи миллӣ ба фарҳанги муосир рӯ овардани сиёсати давлатдорӣ мост.

Калидвожаҳо: худшиносӣ, хувияти миллӣ, адабиёт, шеър, шоир, эҷодиёт, ба тасвир қашидан, пажӯҳиш, Муҳаммад Ғоиб, осори арзишманди шоир.

НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОЗНАНИЕ И САМОПОЗНАНИЕ В ПОЭЗИИ МУҲАММАДА ГАЙИБА

Эта статья посвящена национальному самопознанию и самосознанию в поэзии могущественного таджикского поэта М. Гайиба. Исследуя тему, автор статьи со ссылкой на ряд источников ссылается на созданные поэтом образы и искусство, свидетельствующие о самопознании и самосознании идеи его стихотворений. Молодой исследователь попытался нарисовать взгляды поэта на историю, культуру, язык и другие святыни Родины и показать их особенности в творчестве поэта.

Есть три основных и ценных столпа богатой работы Мухаммада Гайиба: во-первых, столп арийской культуры, затем столп творческой исламской культуры и в-третьих, столп современной культуры.

Следует отметить, что еще одна основа национальной мысли принадлежит современной культуре. Поэзия Мухаммада Гайиба полна похвалы и признательности таджикскому народу за политику государственного строительства, поскольку политика нашей государственности направлена на развитие третьего столпа национальной идеи в современной культуре.

Ключевые слова: самопознание, национальное самосознание, литература, поэзия, поэт, творчество, описание, исследование, Мухаммад Гойб, ценные произведения поэта.

NATIONAL CONSCIOUSNESS AND SELF-RECOGNITION IN THE POETRY OF MUHAMMAD GOIB

This article is devoted to national self-knowledge and self-awareness in the poetry of the powerful Tajik poet M. Goyib. Investigating the topic, the author of the article, with reference to a number of sources, refers to the images and art created by the poet, testifying to the self-knowledge and self-awareness of the idea of his poems. The young researcher tried to draw the poet's views on history, culture, language and other shrines of the Motherland and show their features in the poet's work.

There are three main and valuable pillars of Muhammad Goib's rich work: first, the pillar of Aryan culture, then the pillar of creative Islamic culture, and third, the pillar of modern culture.

It should be noted that one more basis of national thought belongs to modern culture. The poetry of Muhammad Goib is full of praise and gratitude to the Tajik people for the policy of state building, since the policy of our statehood is aimed at developing the third pillar of the national idea in modern culture.

Key words: self-knowledge, national identity, literature, poetry, poet, poetry, creativity, description, research, Muhammad Goib, valuable works of the poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалилов Ғолиб Дӯстович – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

Сведения об авторе: Джалилов Голиб Дустович - ассистент общеуниверситетской кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета им. Абуабдулло Рудаки. Тел.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

Information about the author: Jalilov Golib Dustovich - Assistant of the Department of Tajik Language and Teaching Methods, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Tel.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

**УДК:021+81.374.81(2-Точ)
А-14**

ЗУҲУРОТИ СЕРМАӢНОӢ ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ “КИТОБДОРӢ” – И ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Робияи А., докторанти PhD, ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Каримов. Ш. Б. д.и.ф., ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Масъалаи сермаӢноии калима дар забони тоҷикӣ аҳамияти калон дорад. Ҳар як вожаҳо ва калимаҳо воситаи тарзи баёни хоси худро дошта, дар раванди рушди таркиби луғавии забон саҳми муассир мегузорад. Полисемия ё сермаӢноии вожагон дар забон зухуроти чадид набуда, дар шарҳи луғавии истилоҳ низ ба чашм мерасад. Аслан,

ба маънии луғавии истилоҳи “полисемия” таваҷҷуҳ намоем, он аз забони юнонӣ дар шакли «poly – бисёр, сер ва semi (semasia) – маъно, аломат гирифта шуда, мафҳуми «сермаъно» - ро ифода мекунад, дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо номи «калимаҳои сермаъно» маъмул аст. Дар забоншиносии тоҷик оид ба семантикаи калима ягон асари махсус таълиф наёфтааст, вале дар таркиби асарҳои ҷудогона баъзе қайдҳои метавон мушоҳида намуд.

Хусусияти сермаъноии калимаро дар матн метавон мушоҳида кард, аз ин рӯ калимаҳои забони тоҷикиро ба гурӯҳи калимаҳои каммаъно (моносемантикӣ) ва сермаъно (полисемантикӣ) ҷудо мекунам.

Калима ба кадом маънои луғавие, ки наомада бошад, аз рӯи алоқамандии он бо дигар калимаҳо муайян карда мешавад. Бо маънои асли ва ё маҷозӣ ба қор рафтани калима танҳо дар матн ошкор мегардад, зеро матн низ маънои мушаххаси калимаи сермаъноро дар мавридҳои муайян равшан месозад ва дар баъзе ҳолатҳо метавонад гуногунии семантикии калимаҳоро ё ба ибораи дигар, ба ҳам пайвастагии мафҳумҳои алоҳидаи луғавиро ба вучуд орад. Яке аз роҳҳои муҳими сермаъноии калимаҳо ба маънои маҷозӣ омадани онҳо мебошад. Ҳангоми ба маънои маҷозӣ омадани калима маънои он тағйир меёбад.

Полисемия (сермаъноӣ) – ро метавон ба ду навъ ҷудо кард: 1) полисемияи грамматикӣ, 2) полисемияи луғавӣ. Дар системаи забонҳои таҳқиқшаванда нақши сермаъноӣ бениҳоят бузург аст. Полисемия чун ҳодисаи лексикӣ аст, ки калима дар пояи маънои асли маъноҳои маҷозӣ ва ё маънои нав ба худ мегирад. Дар забони англисӣ чунин калимаҳо бениҳоят зиёд дида мешавад. Воқеан, дар матн байни маъноҳои калимаҳои сермаъно алоқаи семантикӣ вучуд дорад, аммо дар бештари ҳолатҳо маънои маҷозӣ метавонад мавқеи маънии аслиро маҳдуд созад, ки ин ҳолат на ҳама вақт ба чашм мерасад.

Дар бисёр мавридҳо маъноҳои асли ва маҷозии калимаҳоро чун маъноҳои аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа тавсиф мекунам, ки ин шарҳ он қадар қобили қабул нест, зеро бо мурури замон ва гузашти солҳо калима аз истеъмол баромада, дар захираи луғавии забон бо маънии аслии худ боқӣ мемонад. Дар забони англисӣ низ чун забони тоҷикӣ полисемия ба амал меояд.

Полисемия низ дар навбати худ ба «луғавӣ-грамматикӣ» ва «категориявӣ» ҷудо мешавад. «Полисемияи луғавӣ-грамматикӣ» бори нахуст аз ҷониби забоншиноси машҳур В.И. Абаев мавриди истифода қарор гирифт ва истилоҳи «полисемияи категориявӣ» бошад, аз тарафи забоншинос С.Д. Кастнелсон шарҳи худро ёфтааст. Ҳар кадоме аз ин муаллифон зерин истилоҳҳои зикршуда ҳамон як мафҳуми «сермаъноӣ» - ро дар назар доранд.

Дар забоншиносии тоҷик низ перомуни мафҳуми «полисемия» ва қорбурди он асару мақолаҳои зиёде ба нашр расидаанд. Дар забоншиносии тоҷик Н. Маъсумӣ, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Рустамов, А. Муминов, Р. Ғаффоров, М. Мӯҳаммадиев, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов ва дигарон дар мавзӯи полисемия ва ҳелҳои он қорҳои муҳимро ба анҷом расонидаанд. Оид ба полисемия забоншиносони рус ва англис низ қор карда баромадаанд. Аз забоншиносони рус Н. Шанский, А. Потенба, В. Виноградов, А. Реформатский, А. Будагов, А. Смирнитский, Аракин, дар забоншиносии англис О. Есперсон, Ч. Филимор ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Ба вучуд омадани сермаъноӣ дар забонҳои муқоисашаванда аз омилҳои берунизабонӣ ва дохилизабонӣ вобастагӣ дорад. Дар забони англисӣ калимаҳои хусусияти сермаъноидошта нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасанд. Хусусияти сермаъноӣ дар забони англисӣ бештар ҳосил исм ва феъл мебошад. Сохтори калимаҳои сермаъно неҳоят душвор мебошад, чунки дар онҳо фарқ қардани маънои асли аз маҷозӣ ва ё истилоҳӣ мушкилӣ эҷод мекунад.

Бояд тазаққур дод, ки падидаи «сермаъноӣ» дар мисоли истилоҳоти «китобдорӣ» - и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ ба чашм мерасад. Ба сифати

полисемияи луғавӣ-грамматикӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда, асосан, семемаҳо, лексемаҳои субстантивӣ ва феълӣ баромад менамоянд. Дар ҳар ду забон ҳам, сермаъноӣ бештар хоси исм ва феъл аст, зеро дигар ҳиссаҳои нутқ маҳз ба воситаи ба исм ва феъл ҳамроҳ намудани унсурҳои калимасоз ва қоидаҳои дохили забони калимасозӣ сохта мешаванд.

Ҳамчун намуна метавон вожаҳои *stock, stork, table, cover, book* - ро дар забони англисӣ шарҳ дод, зеро ҳар яке аз онҳо хусусияти сермаъноиро соҳиб буда, бо хусусияти маъноӣ истилоҳии худ аз дигар воҳидҳои луғавӣ фарқ мекунад.

Stock- истилоҳи мазкур дар забони англисӣ ба сифати исм ва феъл истифода мегардад. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ беш аз ҳафт маъноӣ асли, луғавӣ ва маҷозӣ дошта, дар баробари ин ҷузъи таркибии бисёр калимаҳои сохта ва мураккаб буда, боиси пайдо шудани калима ва истилоҳоти нав гардидааст. Чунончи, маъноӣ аслии калимаи *stock* «танаи дарахт, танаи бешоҳу барги дарахт, танаи хушк» бошад, дар соҳаи китобдорӣ англис ба маъноӣ «фонд, захира» «they had a good stock of book» [10, с. 820-821] истифода мегардад. Ин калима боз ба маъноҳои «наҷод» «humans are usually divided into four stocks» [10, с. 820-821]; ҳайвонот, ғалла «He got up early to feed the stocks» [10, с. 820-821]; саҳм, саҳом, саҳмия «He owns stock in several companies» [10, с. 820-821] истифода мешавад. Истилоҳи мазкур ҳамчун феъл ба маъноӣ: 1) таъмин кардан, пур кардан (анбор) 2) фароҳам овардан, таҳия кардан, анбор кардан, дар анбор гузоштан истеъмол мегардад. Инчунин, ҷузъи таркибии калимаҳои *stockbreeder, stockbroker, stock exchange, stockfish, stockholder, Stockholm, stocking, stockpile, stock-still, stock-taking* ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Store – истилоҳи мазкур ҳамчун исм ва феъл ба худ хусусияти сермаъноиро касб намудааст. Дар забони англисӣ бо маъноҳои гуногун истифода мегардад. Истилоҳи мазкур дар соҳаи «китобдорӣ» - и англис бо маъноӣ аслии худ: 1) «захира, маҳзан, пасандоз, мавҷудӣ, андӯхт» истифода мешавад «the squirrel makes a store of nuts for the winter» [10, с. 824-825]; 2) «анбор» «there was a store behind the shop» [10, с. 824-825]; 3) «дуқон мағоза супермаркет» «they went to a clothing store» [10, с. 824-825]; 4) «таҷҳизот, захираҳо» [10, с. 824-815]. Чун феъл ба маъноҳои: 1) анбор кардан, андохтан, анбоштан, захира кардан «the farmer stored hay for the winter» [10, с. 824]; 2) нигоҳ доштан «they stored the old furniture in the attic» [10, с. 824]; 3) дар анбор ба амонат супоридан; 4) ғунҷоиш доштан. Инчунин, ҷузъи таркибии калимаҳои *store-house, store-keeper, store-room* ва ғ. мебошад.

Table – истилоҳи мазкур бо маъноҳои маҷозии худ дар соҳаи китобдорӣ англис ба таври васеъ истифода гардида, дорои маъноҳои гуногун аст. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ беш аз шаш маъноӣ асли, луғавӣ ва маҷозӣ дошта, дар баробари ин ҷузъи таркибии бисёр калимаҳои сохта ва мураккаб ва ибораҳо буда, боиси пайдо шудани калима ва истилоҳоти нав гардидааст. Истилоҳи ғавқуззикр ба маъноӣ: 1) «миз» хело серистеъмол буда, ба маъноҳои: 2) «ғизо, суфра»; 3) «лавҳа, лист, феҳристи ҳулоса, қутохвора» «a table of content» [10, с. 857]; 4) «ҷадвал» «a table of weights and measures» [10, с. 857] истифода мешавад. Истилоҳи мазкур ҳамчун феъл ба маъноҳои зерин истифода мегардад: 1) пешниҳод кардан, ба муҳокима пешниҳод кардан, матраҳ кардан «to table a motion» [10, с. 857]; 2) мавқуф гузоштан (лоиҳа, пешниҳод) «his proposal was table until the next meeting» [10, с. 857]; 3) ғизо додан ва ғайра дар забони ғуфтуғӣ истифода мешавад. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур дар соҳаи ибораистилоҳоти *table-tennis, on the table, the tables, turns the tables, under the tables* ва ҷузъи таркибии калимаҳои *tablecloth, tableland, tablespoon, tablet* истифода мешавад.

Cover – истилоҳи мазкур бо маъноҳои маҷозии худ дар соҳаи китобдорӣ англис ба таври васеъ истифода гардида, дорои маъноҳои гуногун аст. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ беш аз даҳ маъноӣ асли, луғавӣ ва маҷозӣ дошта, дар баробари ин ҷузъи таркибии бисёр калимаҳои сохта ва мураккаб ва ибораҳо буда боиси пайдо шудани калима ва истилоҳоти нав гардидааст. Истилоҳи номбаршуда дар

соҳаи китобдорӣ ба маънои «чилд, мукова, лифофа» истифода мешавад: «The cover of this book has torn off» [10, с. 187]; 2) паноҳгоҳ, чонпаноҳ, паноҳ «We tried to find cover from the storm». Ҳамчун феъл маъниҳои: 1) пӯшидан пӯшондан «The ground was covered with snow» [10, с. 188]; 2) паймудан, тай кардан «The train covers the distance in two hours» [10, с. 187]; 3) фаро гирифтани «His research covers a wild field» [10, с. 187]; 4) барои матбуот иттилоъ додан, пахш кардан «to cover a conference» [10, с. 188]; 5) пинҳон кардан, махфӣ нигоҳ доштан ва ғ. Бояд тазакур дод, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ чун таркиби калимаҳои мураккаб ва ибораистилоҳот ба ҳисоб меравад, ба монанди: *coverage, coverall, coverchief, covering, coverless, coverlet, cover story, cover into, cover shot, cover-shame, cover point* [12, с. 524-525] корбурд мегардад.

Book – ин истилоҳ дар забони англисӣ дорои якчанд маъно буда, ба чун маъноҳои асли боз маънои луғавӣ ва маҷозиро доро мебошад. Истилоҳи мазкур дорои маъноҳои зиёд буда, чун таркибии калимаҳои зиёде ба шумор меравад. Дар соҳаи китобдорӣ бо маънои аслии худ, яъне «китоб» истифода мешавад: «a book of poetry» [10, с. 96]. Ҳамчун феъл ба маънои «сабт кардан, ҷой гирифтани» корбаст мегардад. Ҳамчунин чун таркибии калимаҳои *bookcase, booklet, booking clerk, booking office, bookish, bookshop, book-keeper, book-keeping, booklet, book-maker, bookseller, bookstall, bookworm* [12, с. 252-253] ба шумор меравад.

Card – истилоҳи мазкур бо маъноии аслии худ дар соҳаи китобдорӣ ба таври васеъ истифода гардида, дорои маъниҳои гуногун аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ нӯх маънои асли ва маҷозӣ дошта, дар баробари ин чун таркибии бисёр калимаҳои сохта ва мураккаб ва ибораҳо буда, боиси пайдо шудани калима ва истилоҳи нав гардидааст. Истилоҳи номбурда, дар соҳаи китобдорӣ ба маънои «кортҳои узвӣ» истифода мешавад. Дар забони англисӣ аз таркиби истилоҳи мазкур асосан исм ва сифат сохта шудааст. Ҳамчун исм калимаҳои *cardboard, cardanol, carder, card field, cardholder, cardhouse, cardialgia, cardigan, card index, card page, cardplayer, cardsharp, cardroom, cardiography* [12, с. 337-338] аз ин истилоҳ ба вуҷуд омадааст. Ҳамчун сифат истилоҳи мазкур дар таркиби калимаҳои *cardiff, cardiform, cardioid* [12, с. 337] корбурд мегардад.

Volume – истилоҳи мазкур бо маънои аслии худ дар соҳаи китобдорӣ истифода гардида, дорои маъниҳои маҷозӣ ва луғавӣ мебошад. Дар забони англисӣ беш аз чор маъниро доро буда, дар баробари ин чун таркибии бисёр калимаҳои сохта, мураккаб ва истилоҳибораҳо мебошад. Истилоҳи зикргардида ба маънои: «чилд» хело серистеъмол аст. «a set of Dicken's work in 24 volumes» [10, с. 387]; 2) «ҳаҷм, андоза, миқдор» «the volume of water in a tank» [10, с. 387]. Истилоҳи зикргардида, чун таркибии калимаҳо ва ибораистилоҳоти ба монанди: *volume displacement, volumometer, volume resistance, volumeter, volume table, volumeter, volume unit* ва ғ. мебошад.

Composition – истилоҳи мазкур бо маънои аслии худ дар соҳаи китобдорӣ ба таври васеъ истифода гардида, дорои маъниҳои гуногун аст. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ беш аз чор маъниро доро буда, дар баробари ин чун таркибии бисёр калимаҳои сохта, мураккаб ва истилоҳибораҳо буда, боиси пайдо шудани калимаҳои нав гардидааст. Истилоҳи номбаршуда, дар соҳаи китобдорӣ ба маънои: 1) «асари адабӣ ё мусиқӣ» истифода мешавад: «What compositions will be played tonight?» [10, с. 77]; 2) иншо «What did you get for your composition?» [10, с. 77]; 3) сохтор, таркиб «the composition of water» [10, с. 77].

Забони тоҷикӣ

Вожаи тоҷикии «**махзан**» хусусияти сермаъноиро доро буда, дар соҳаи китобдорӣ ба маънои асли ва луғавию маҷозӣ истифода мешавад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи мазкур чунин маънидод карда шудааст; 1) «ҷойи ганҷ ниҳодан, хизона, ганҷ» «Ки гар ман банда бошад, ҳафт махзан» Низомӣ [8, с. 658]; а) махзани асрор; б) ганҷинаи асрор; с) киноя аз якумин китоби «Ҳамса» -и Низомӣ «Махзан- ул

асрор». «Маро чун махзани асрор ганче» Низомӣ [8, с. 659]. 2) анборча, «Казвиние табаре дошт, ҳар шаб дар махзан мениҳод» Убайди Зоконӣ [8, с. 658].

Истилоҳи «**намуна**» ки дар соҳаи китобдорӣ васеъ истифода мегардад дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо чандин маънӣ омадааст, аз он ҷумла: 1) Миқдори андак аз ҳар чиз, нишону аломат аз ҳар чиз «Дар ин ду байт ихтисор кунем, ки андак далели бисёр бошад ва муште намунаи харворе» Саъдӣ [8, с. 832]; 2) шабех, монанд, мисл, мисол «Ба ҳамин ҳангома, ки дар тамошоҳонаи Париж ҳам намунаи он мавҷуд намешавад, аз гаронии дастури либосҳои қатор андар қатор ҳазрати устозро қуввати рафтор набуд» [8, с. 832]; 3) зишт, беҳуда, бефоида, аз кор афтода, бекор кардашуда «Китобу килки ҳама китобон намуна шавад» [8, с. 832].

Вожаи тоҷикии «**нусха**» хусусияти сермаъноиро доро буда, дар соҳаи китобдорӣ ба маънои аслии худ истифода гардида, ба маъноҳои луғавӣ ва маҷозӣ низ истифода мегардад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи мазкур чунин маънидод карда шудааст: 1) «китобе, ки аз рӯйи он китоби дигаре китобат мекунад» 2) «рӯйнавис, копия» «Нусхаи он дуо дар «Таърихи табарӣ» дохил аст» [8, с. 879]; 3) «коғазӣ табиб барои доругирӣ, рецепт» табиби бетаҷриба дар навиштани нусхаҳо аз кайфияту камияти ғизо ва шарбат фориғ буд [8, с. 879]. Ҳамчун феъл ба маъноҳои нусха кардан, рӯйнавис кардан, китобат кардан, барои гирифтани дору коғаз навиштан ва ғайра низ истифода мегардад.

Истилоҳи тоҷикии «**китоб**» ки дар соҳаи китобдорӣ васеъ истифода мегардад, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо чунин маънӣ омадааст, аз он ҷумла: 1) маҷмуаи навиштаҳои ҷилдшуда (дастнавис ё ҷопӣ) «Ва он ҷӣ аз илми риёзӣ андар ин китоб бихоҳем, ба охир гӯем ва ба ҷое гӯем» Ибни Сино [8, с. 555]; 2) навишта, чизи навишташуда; 3) хат, нома, мактуб «Нависад китобе сӯи модараш» Ҷомӣ [8, с. 555]. Инчунин, ҷузъи таркибии калимаҳои китобат, китоба, китобхона, китобӣ мебошад.

Вожаи тоҷикии «**асар**» хусусияти сермаъноиро доро буда, дар соҳаи китобдорӣ ба маънои маҷозӣ истифода мешавад. Он дар фарҳанги забони тоҷикӣ бо чунин маънӣ омадааст, аз он ҷумла: 1) пай, из, ақиб, пас, қафо, дунбол «Он саги сиёҳ ҳамчунон пеш аз лашкар даррафт ва эшон бар асари ӯ рафтанд» [8, с. 89]; 2) нишон, аломат, нишон ва аломати захм; 3) таъсир; 4) ёдгори, хотира «Сиёвуш хост, ки аз вай асаре монад ва дар ин вилоят, ...пас вай ин ҳисори Бухоро бино кард» [8, с. 89]; 5) самар, натиҷа [8, с. 89].

Бояд гуфт, ки миқдори истилоҳоти китобдорӣ, ки хусусияти сермаъноиро дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда соҳибанд, хеле зиёд нестанд, ба монанди: а) дар забони тоҷикӣ: нарх – prise [11, с. 834], нусха – model [11, с. 879], адабиёт – literature [11, 38], матн – text [11, с. 655], истинод [11, с. 501], замима – index [11, с. 433].

б) дар забони англисӣ: stock – захира [12, с. 337], model – намуна [10, с. 215], index – феҳрист [10, с. 176], book – китоб [10, с. 51], novel – роман [10, с. 226], number – миқдор [10, с. 227], publication – нашр [10, с. 269], lyric – асарҳои лирикӣ [10, с. 203], melodrama – мелодрама [10, с. 210] ва ғ.

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи он истилоҳи зикршуда баромади ҷунонӣ дошта бошанд ҳам, феълан дар таркиби луғавии забони англисӣ бо маънии истилоҳии худ дар қатори вожаҳои бунёдии ин забон ҷой доранд. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти номбурда маълум гардид, ки чор истилоҳе, ки зикрашон дар боло рафт, дар баробари маънои луғавиро соҳиб будан боз, бо маънии истилоҳии худ дар риштаи китобдорӣ кор фармуда мешаванд.

Адабиёт:

1. Каушанская, В. Л., Ковнер, Р.Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – Москва, 2009. – С. 267-274.
2. Качалова, К.Н. Израилевич, Е.Е. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич, М.: 2013. -стр. 361-363, 386.
3. Муминов, А. Полисемия ва омонимия / А. Муминов. - Забон ва адабиёт. Кисми 1-2 // -Д., 1975. – С. 266-275.

4. Муҳаммадиев, М. Маъноӣ аслӣ ва маҷозии калимаҳо / М. Муҳаммадиев // Маҷмӯаи илмӣи УДТ. Чилди XXVI. Серияи фанҳои филологӣ. Н. 2. – Сталинобод, 1959. – С. 87-107.
5. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке // Автореф. дис... канд. фил. наук: 10.02.22 / Муминов Алиакбар Абдучалилович. – Д., 1972. – 26 с.
6. Мирзо, Ҳ. С. Мушкилоти забони илм ва истилоҳот / С. Ҳ. Мирзо. - Душанбе.: Дониш, - 2015-323 с.
7. Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1959 - 58с. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Сов. Энцикл, 1969. – Ҷ. 2. – 947 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. I-II. -М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 951+952 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Сов. Энцикл, 1969. - Ҷ. 1. - 951 с.
10. Абдусалом, М. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ / М. Абдусалом // Душанбе.: - 2007, 1079 с. 166.
11. Webster's new collegiate dictionary. – USA: G & C. Merriam Co., Publishers Springfield, Mass., 1950. – 1214 p.
12. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged with seven language dictionary. Volume I. A to G. – USA. Chicago. 1961. – 2662 p.

ЗУХУРОТИ СЕРМАӢНОӢ ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОӢОТИ “КИТОБДОРӢ” – И ЗАБОНӢОИ ТОӢИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур доираи зуҳуроти сермаӢноӢ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур дар он аст, ки тамоми вижагиҳои мавзӯи додасударо дар ду забон равшан намоем. Инчунин, дар мавзӯи мазкур мисолҳои зиёди тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ шудааст. Бояд қайд намуд, ки роҷеъ ба таҳлили сермаӢноӢ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол тадқиқоти илмӣ зиёде нашудааст, бинобар ин ман ба хулосае омадам, ки доираи ин мавзӯро таҳқиқоти илмӣ намоям.

Дар мақолаи иншошуда мақсад гузошта шуд, ки истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ карда, вижагиҳои лексикӣ ва грамматикӣи онҳо дар алоқамандӣ бо лексикология, морфология, фонетика, имло, сабки навиш ва маданияти суҳанофаринӣ нишон диҳем.

Илова бар ин мақсади амалӣ сохтани ин ниятҳо, дар мақола, ба усулҳои бунёдии лингвистикӣ таҳқиқ, ки ба ҳадафҳо, вазифаҳо ва хусусиятҳои маводи тадқиқ мувофиқат мекард, содик шудааст. Дар мақолаи мазкур аз адабиёти илмӣ – таҳқиқоти Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ва дигар маҳзанҳои илму маърифат истифода бурда шудааст.

Калидвожа: полисемия, вожа, тадқиқшаванда, истилоҳ, чузъ, ибораи истилоҳ, маъно, аслӣ, маҷозӣ, луғавӣ, феъл, китобдорӣ, фарҳангҳо.

POLYSEMY PHENOMENON OF THE LIBRARIAN TERM IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article discusses the polysemy in English and Tajik languages. The purpose of this article is to explore the specifics of polysemy in two languages. Many Tajik and English examples have also been explored on the topic. It should be noted that no comparative study has been done on the comparative analysis of polysemy in Tajik and English, so I decided to do a research on the topic.

In this article, we aim to investigate English polysemy in Tajik and English, and to show their lexical and grammatical peculiarities in polysemy of lexicology, morphology, phonetics, spelling, style of expression, and speech culture.

In addition, the purpose of the implementation of these intentions is to adhere to the fundamental linguistic polysemy of research that align with the goals, objectives and specifics of the research material. In this article used other scientific and research resources from the scientific literature of the Tajik National University, National library and the Kulyab State University.

Keywords: polysemy, word, term, item, investigation, phrase, meaning, original, vocabulary, verb, librarian, dictionary.

ПРОЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ НА ПРИМЕРЕ БИБЛИОТЕЧНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье обсуждается полисемия в английского и таджикского языков. Целью данной статьи является изучение специфики полисемии на двух языках. Многие таджикские и английские примеры также были изучены по этой теме. Следует отметить, что не было проведено сравнительного исследования сравнительного анализа полисемии на таджикском и английском языках, поэтому я решил провести исследование по этой теме.

В этой статье мы стремимся исследовать английские полисемии на таджикском и английском языках и показать их лексические и грамматические особенности с точки зрения лексикологии, морфологии, фонетики, правописания, стиля выражения и культуры речи.

Кроме того, цель реализации этих намерений состоит в том, чтобы придерживаться основных лингвистических методов исследования, которые соответствуют целям, задачам и специфике исследовательского материала. В данной статье использованы другие научно-исследовательские ресурсы из научной литературы Таджикского национального университета и Кулябского государственного университета.

Ключевые слова: полисемия, слова, терминология, вещь, фраза, значение, оригинальный, метафорический, глагол, библиотека, культуры.

Сведения об авторе:Робияи А– доктор PhD кафедры иностранных языков Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. **Тел:** (992)985598159

Information about the author: Robiyai. A– Doctor PhD of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, st. S. Safarov 16. **Phone:** (992) 985598159

Сведения об авторе: Каримова Ш – доктор филологических наук, декан факультета иностранной филологии Педагогического университета Таджикистана имени Садриддин Айни. **Тел:** (992) 985112475

Information about the author: Karimov Sh – doctor of philological sciences, dean of the Faculty of Foreign Philology Teacher Training University of Tajikistan named after Sadriddin A. **Phone:** (992) 985112475

ПЕДАГОГИКА

УДК:355/59 (2-точ)

ББК:68 (2-точ)

А-93

МЕЪЁРҲОИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ВАТАНДҮСТӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Ашуров С., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Меъёрҳои ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ, айни замон яке аз масъалаҳои муҳим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад. Дар ин замина барои дуруст тарбия намудани сифатҳои ватандӯстии хонандагон метавон гуфт, ки яке аз ниҳодҳои иҷтимоии ҷомеа, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишварамон метавонанд, танҳо бо роҳи ҳамкорӣ бо фарҳанги милли ба пояҳои маънавии мардум, омӯзиш ва рушди таърих, адабиёт, забон ва ғайра нақши муҳим мебозанд. Дар ин вазъ, раванди тарбияи ватандӯстӣ мураккабии методӣ дорад ва бо душвории амалии зиёд алоқаманд аст, зеро унсурҳои таркибии он инҳоянд:

- ҳаяҷон дар донишҷӯён аз таҷрибаҳои амиқи эҳсосӣ дар системам фаъолияти таълимӣ барои аз худ намудани ғояҳои ватандӯстӣ;

- истифодаи моҳиронаи намунаҳои мусбии эътимоди амиқи ватандӯстӣ;

- шомил кардани донишҷӯён ба муҳокимаҳо ва баҳсҳои гуногун, ки ба дарки амиқи масъалаҳои баррасишаванда мусоидат мекунад;

- фаъолони шомил намудани хонандагони синфҳои болоӣ ба раванди таълим.

Дар тарбияи ватандӯстӣ ҷузъҳои алоҳида, аз қабили иҷтимоӣ- фарҳангӣ, ҳарбӣ- ватандӯстӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, меъёрӣ ва ҳукукиро ҷудо кардан лозим аст.

Меъёрҳои ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ инҳоянд: зеҳнӣ, маърифатӣ-бодарӣ, эмотсионалӣ- ҳавасмандкунанда, рафторӣ-иродавӣ.

Ташаккули хислатҳои ватандӯстиро мо дар ҷараёни тарбияи ватандӯстӣ бо чунин роҳ имконпазир мешуморем:

- омӯхтани забони давлатӣ;

- омӯхтани мавзӯҳои гуманитарӣ, табиатшиносӣ ва сикли иҷтимоӣ-иқтисодӣ;

- ташкили корҳои берунасинфӣ;

- гузаронидани бозиҳои ҳарбии варзишӣ ва тамринҳо дар заминаи қисмҳои ҳарбӣ;

- ташкили ҳукумати донишҷӯён;

- ташкили фаъолияти иҷтимоӣ ва ватандӯстӣ.

Дар раванди таҷрибавии қори худ мо меъёрҳои сатҳи тарбияи ватандӯстиро муайян карда, ташаккули онҳоро дар байни хонандагони синфҳои болоӣ ташхис кардем ва меъёрҳои самаранокии методикаи ташхиси раванди тарбияи ватандӯстии мактаббачагонро таҳия намудем.

Меъёрҳои сатҳи тарбияи ватандӯстӣ, тибқи модели таҳияшуда ташаккул меёбанд:

- муносибати шахс ба давлат, муносибат ба мардум, муносибат ба худ ҳамчун ватандӯст;

- муайян кардани ҷойгоҳи шуури шахрвандӣ ва ватандӯстӣ дар системаи сифатҳои тарбия аз нуқтаи назари хонандагони синфҳои болоӣ;

- муайян кардани сатҳи тарбияи ватандӯстӣ дар байни хонандагони синфҳои болоӣ.

Натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ нишон доданд, ки системаи тарбияи ватандӯстӣ, ки дар раванди фаъолияти омӯзгорӣ истифода мешавад, ба тарбияи ватандӯстӣ мусоидат намуда, ба рушди системаи арзишҳои ахлоқии мактаббачагон дар маҷмӯъ

таъсир мерасонад. Ташхис имкон дод, ки маҷмуи нишондиҳандаҳои мушаххасро чудо намоем, ки сатҳи тарбияи ватандӯстӣ ва шароити таълими онро ба қадри кофӣ тавсиф кунанд.

Ин ба муаллим кӯмак кард, ки ҳолат ва сабабҳои афзоиши самаранокии раванди тарбияро боэътимод муайян кунад. Моҳияти ташхиси самаранокии раванди тарбияи ватандӯстӣ аз таҳлили мунтазами ҳамкориҳои таълимии омӯзгорон ва хонандагон бо назардошти шароити татбиқи он иборат аст.

Мо дар таҷриба исбот кардем, ки тарбияи ватандӯстӣ раванди муташаққил ва доимии таъсири педагогӣ ба шуур, ҳиссиёт, ирода ва рушди ҷисмонии донишҷӯён мебошад, аз ин рӯ он бояд иборат бошад аз: тарбияи маънавӣ ва ахлоқӣ (тарбияи муҳаббат ба анъанаҳои мардумӣ, барои Ватани «хурд» ва «бузургӣ» онҳо; ҳисси ифтихор аз мамлакати худ, эҳтиром ба Ватан, таърихи он ва ғ.), омодагии таърихи ҳарбӣ, омӯзиш дар бехатарии ҳаёт, тарбияи ҷисмонии амалӣ, омӯхтани асосҳои хидмати ҳарбӣ ва омодагии ҳарбӣ-техникии донишҷӯён.

Муҳимтарин шартҳои омӯзгорӣ барои тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ инҳоянд:

- фароҳам овардани муҳити таълимӣ ва тарбиявии мактаб, ки ба тарбияи ватандӯстии хонандагон нигаронида шудааст;

- ба назар гирифтани мундариҷаи таълим дар фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ, шаклҳо ва усулҳои гуногуни корҳои тарбиявӣ бо донишҷӯён шахсияти муаллим;

- истифодаи технологияҳои таълимӣ - роҳи мушаххаси ҳамгироии донишҳои инсоншиносӣ, ки аслан фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳамин тариқ, кор оид ба тарбияи ватандӯстӣ бояд ба таври ҳамаҷониба, дар ягонагии ҳамаи қисматҳои таркибии он, бо саъйи якҷояи мақомоти роҳбарикунанда, инчунин муассисаҳои таълимӣ, оилаҳо, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, артиш ва дигар сохторҳои қудратӣ ба роҳ монда шавад.

Дар давлатҳои тараққиқарда ба тарбияи ватандӯстии ҷавонон ҳамеша нақши роҳбарикунанда дода мешуд, ки ин имкон меод, ки дар сарбозон рӯҳияи баланд, қаҳрамонӣ, далерӣ, ташаббус ва матонат дар ҷанг тарбия карда шавад. Файласуфони барҷаста, муаллимон, маърифатпарварон, ходимони ҷамъиятӣ (М.В. Ломоносов, Н.М. Карамзин, В.Г. Белинский, К.Д. Ушинский ва диг.) ватандӯстӣ, тарбияи ватандӯстии насли наврасро асоси ташаккул ва ташаккули шахсияти шахрванд ва ватандӯст медонистанд. [9, с 134].

Имрӯзо ватандӯстӣ дар кишвар ҳанӯз ба талабот ҷавобгӯ нест. Бепарвоии як қатор шахрвандон ва махсусан ҷавонон ба ҳаде расидааст, ки дигар ба омодагии ҳарбӣ дар дигар давлатҳо таваҷҷуҳ зоҳир намеkunанд.

Дар ҳолати дигар, вақте ки мушоҳидаҳо дар қисмҳои ҳарбӣ гузаронида шуд, ба саволи: «Қадам арзишҳои умумиинсониро шумо дар ҷои аввал гузошта, ҳаёти худро зерӣ хатар мегузоред?» Ҷавобҳо чунин тақсим карда шуданд тартибот: дар ҷои аввал 78% хизматчиёни ҳарбии пурсидашуда оила ва ҳешовандони наздики худ, 55% - зодгоҳ, 30% - тартибот дар урдугаҳ ва танҳо 5% - идеалҳои шахрвандиро гузоштанд.

Дар шароити ҳозираи рушди ҷомеа мушкilotи тарбияи ватандӯстии ҷавонон диққати махсусро талаб мекунад. Тарбияи ҷавонони муосир дар мисоли таърих, мубодилаи он бо таҷрибаи наслҳои гузашта, шартҳои асосии ватандӯстии солим ба меъёри ҷомеаи мо гаштани он аст, ки мафҳумҳои анъанавии шараф ва вазифаи ҳарбӣ боз дар байни аксарияти аҳолии шахрвандон.

Проблемаи муҳиме, ки ба сатҳи тарбияи ватандӯстии ҷавонон таъсир мерасонад, якбора паст рафтани нуфузи хизмати ҳарбӣ дар маҷмуъ дар байни ҷавонон ва аз ҷумла хизмати ҳарбӣ мебошад. Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҳқиқоте, ки солҳои 2020-2021 гузаронида шудаанд, инро тасдиқ мекунад. Ҳамин тавр, агар дар соли 2020 41% ҷавонони пурсидашуда гуфта бошанд, ки мехоҳанд хизмат кунанд (дар соли 2021 мутаносибан - 31%), пас дар охири соли 2021, танҳо ҳар панҷумин даъватшаванда хоҳиши хизмат дар сафи артишро изҳор кардааст.

Дар айни замон, шумораи онҳое, ки намехоҳанд хизмати ҳарбиро адо кунанд, ҳоло беш аз 60% даъватшавандагони пурсидашударо ташкил медиҳанд.

Мушохидаҳо нишон доданд, ки таҳияи илмӣ проблемаи тарбияи ватандӯстӣ бениҳоят саривақтӣ ва зарурист, зеро тарбияи ватандӯстӣ ба ҷомеасозии мактаббачагон мусоидат мекунад, ба ташаккули фарҳанги демократии муносибатҳо, мавқеи шаҳрвандӣ, малакаҳои ҳаёти иҷтимоӣ дар кӯдакон мусоидат мекунад муҳаббат ба ватан, таърих, фарҳанг, анъанаҳои он.

Дар илми равоншиносӣ ва омӯзгорӣ мо миқдори нисбатан зиёди равишҳоро дарки моҳияти ин категорияҳо пайдо кардем, ки ин ба мо имкон дод, ки таърифи зерини ватандӯстиро диҳем: «Ватандӯстӣ яке аз арзишҳои муҳимтаринест, ки ба тамоми соҳаҳои ҷомеа хос аст ва ҳаёти давлатӣ, ки муҳимтарин сифати маънавии инсон мебошад, ки сатҳи олии инкишофи онро тавсиф мекунад ва дар фаъолияти пурқувват ва худшиносии шахс барои беҳбудии Ватан зоҳир мешавад».

Раванди таълим дар мактаб вазифаи пешрафта ва рушдбандаро иҷро мекунад, ба ташаккули ватандӯсти оянда таъсири баробар мерасонад, зеро мундариҷаи фанҳои таълимӣ муҳимтарин анъанаҳои ахлоқӣ ва фарҳангии мардуми моро инъикос мекунад. Аммо, танҳо бо ворид кардани ҷузъҳои алоҳидаи мундариҷаи тарбияи ватандӯстӣ (баррасии вазифаҳои марбут ба фаъолияти ватандӯстӣ, далелҳо аз гузаштаи қаҳрамононаи Ватани мо ва ғ.) маҳдуд шудан кофӣ нест.

Муҳим он аст, ки ӯ дар маҷмӯъ ба вазъи ҳама ҷузъҳои ватандӯстӣ таъсири ҳамаҷониба, фаъолона ва муассир дошта бошад.

Раванди таълим вазифаҳои худро дар моделсозии намудҳои асосии фаъолияти инсон ва фароҳам овардани имкониятҳо барои ҷалби мактаббачагон ба онҳо амалӣ менамояд (инҳо маърифатӣ, ҷамъиятӣ- сиёсӣ, меҳнатӣ, ҳарбӣ ва дигар намудҳои фаъолият мебошанд). Моделсозӣ ҳар қадар муваффақ бошад, ин раванд ҳамон қадар фаъолтар ташаккули шахсияти ҳамаҷонибаи мутаносибро таъмин менамояд.

Омили эҳсосӣ нақши азим дорад, зеро эътиқод ҳамеша ваҳдати дониш ва таҷриба мебошад. Дар шароити муоширати эҳсосӣ дар синф, вақте, ки дилгирӣ ва бетафовутӣ бартараф карда мешавад, эътиқодҳои заруриро ташаккул додан, муҳаббатро нисбат ба Ватан бедор кардан мумкин аст. Муҳим он аст, ки дониш ба ғайр аз мундариҷаи амиқи илмӣ ва пур кардани эҳсосот, тамоюли муфиди иҷтимоӣ дошта бошад, таҷрибаи иҷтимоии донишҷӯёнро тавсеа диҳад.

Таҳлили вазъи проблемаи тарбияи ватандӯстӣ ба мо имкон дод, ки ихтилофи байни зарурати объективии татбиқи раванди мақсадноки тарбияи ватандӯстии хонандагони хурдсол дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ ва нокифоягии шароити дахлдори педагогӣ барои татбиқи онро муайян намоем. Натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ нишон доданд, ки самаранокии раванди тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар сурати мавҷуд будани:

- системаи тарбияи ватандӯстӣ дар мактаб таҳия ва татбиқ карда шудааст; - самти таълимии фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ ба назар гирифта мешавад; - модели сохторӣ ва ҷиддии тарбияи ватандӯстӣ ва дастгоҳи меъёрӣ-арзёбии он таҳия шудаанд; - маҷмӯи шартҳои педагогӣ, ки ба тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат мекунад, амалӣ карда шуданд: ҳамкориҳои муҳити таълимӣ ва оила бо системаи ҷудонашавандаи таълимии мактаб; - ҳамгироии мундариҷаи илмҳои гуногуни гуманитарӣ ва табиӣ; татбиқи шакли усулҳои гуногуни корҳои тарбиявӣ; ҳамкориҳои муаллимон ва донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти умумӣ.

Таҷрибаи кори амалӣ ба ҳаиси директори мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон дод, ки кор дар самти тарбияи ватандӯстӣ бояд ба таври ҳамаҷониба, дар ягонагии тамоми қисматҳои таркибии он, бо саъю кӯшиши якҷояи муассисаи таълимӣ, оила, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба роҳ монда шавад.

Тарбияи ватандӯстӣ ба он мусоидат кард, ки хонандагони синфҳои болоӣ дар бораи аҳамияти забони русӣ, анъанаҳо барои ояндаи Тоҷикистон дар бораи сахми шахсӣ дар рушди кишвар ба таври оқилона ва озодона баҳс мекунад; шумораи хонандагони мактабҳои миёна, ки худро ватандӯст меҳисобанд ва дар орзуи ғоида ба

ватани худ ҳастанд, зиёд шуд. Ҳамин тариқ, шуури шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ ба сифатҳои пешбарандаи шахсияти хонандагони мо табдил ёфтааст. 95% ҷавонписарон дар мактаби №5, 51-и шаҳри Кӯлоб ба мактабҳои ҳарбӣ дохил мешаванд, аксарияти хонандагони синфҳои болоӣ дар омодабозӣ ва гузаронидани корҳои дастаҷамъии эҷодӣ иштирок мекунанд, ки ин амал сатҳи баланди ҳисси ватандӯстии онҳоро тасдиқ мекунад.

Ҳамин тариқ, тарбияи ватандӯстонаи хонандагони синфҳои болоӣ тарбияи муҳимтарин арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии таърихӣ, ки хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеа ва давлати мо, ҳувияти милли, тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва сарнавишти тоҷикҳо мебошад. Аз ин рӯ, ҷомеа ба тарбияи шахси маънавӣ ва ахлоқӣ, ватандӯст ва шаҳрванд манфиатдор аст. Вазифаи мактаб тарбияи мақсадноки ватандӯстӣ дар байни мактаббачагон тавассути ташкили системаи тарбияи ватандӯстӣ мебошад, ки ба муҳити таълимии муассисаи таълимӣ ба таври органикӣ ворид мешавад.

Адабиёт:

1. Алексеева, С.А. Памяти павших будьте достойны: (Из опыта работы по патриотическому воспитанию) /С.А.Алексеева // Народное образование.-1997,- №4.-С. 9-14.
2. Алиева, С. А. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников на современном этапе: Дис.канд. пед. наук: Махачкала, 2002.- 164 с.
3. Антология педагогической мысли России второй половине XIX начале XX века/Сост. П.А. Лебедев,- М.: Педагогика, 1990.- 115 с.
4. Арламов, А.А. Условия и критерии эффективности внедрения достижений педагогической науки в школьную практику / А.А. Арламов.- М.: Педагогика, 1985,- 128 с.
5. Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001-2005 годы».- М.: (Рос. гос. воен. ист. -культ, центр при Правительстве Рос. Федерации), 2001.- 25 с.
6. Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2006-2010 годы».- М.: (Рос. гос. воен. ист.-культ, центр при Правительстве Рос. Федерации), 2005.- 25 с.
7. Закон Российской Федерации «О внесении изменений в Закон Российской Федерации «Об образовании»//Учительская газета. 1996. -30 января.
8. Закон Российской Федерации «Об образовании». М.: МП Новая школа», 1992.- 52 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. В.Г. Панов, М»- 1999.- Т.2.

МЕЎЁРҲОИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ВАТАНДҮСТӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба «Меъёрҳои ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ» баррасӣ гаштаанд.

Ба ақидаи муаллиф, дар шароити ҳозираи рушди ҷомеа мушкilotи тарбияи ватандӯстии ҷавонон диққати махсусро талаб мекунанд.

Чуноне муаллиф меафзояд, тарбияи ҷавонони муосир дар мисоли таърих, мубодилаи он бо таҷрибаи наслҳои гузашта шартӣ асоси ватандӯстии солим ба меъёри ҷомеаи мо гаштани он аст, ки мафҳумҳои анъанавии шараф ва вазифаи ҳарбӣ боз дар байни аксарияти аҳолии шаҳрвандон мавҷеи хос пайдо мекунанд.

Фикрҳои ҷамоа ҳулоса карда, муаллиф таъкид мекунад, ки тарбияи ватандӯстонаи хонандагони синфҳои болоӣ тарбияи муҳимтарин арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии таърихӣ мебошад, ки хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеа ва давлати мо, ҳувияти милли, тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва сарнавишти тоҷикҳо нишон медиҳад. Он

бо муҳаббати фидокорона ва садоқат ба ватани худ, ифтихор аз мансубият ба миллати бузург, дастовардҳо, озмоишҳо ва мушкilot, гиромидошти муқаддасот ва нишонаҳои миллӣ, омодагӣ ба хидмати шоиста ва фидокорона ба ҷомеа ва давлат асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: ватан, ҷомеа, хонанда, наврасон, муҳит, синф, фарҳанг, хонавода, ташаккул, тарбия, рушд, таърих, мактаб, муҳаббат.

КРИТЕРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с «Критериями формирования патриотических качеств у старшеклассников».

По мнению автора, в современных условиях развития общества проблема патриотического воспитания молодежи требует особого внимания.

Как добавляет автор, воспитание современной молодежи на примере истории, обмен опытом прошлых поколений - необходимое условие того, чтобы здоровый патриотизм стал нормой нашего общества, чтобы традиционные представления о чести и военной службе снова стали одним из основных, большинство граждан.

Обобщая свои мысли, автор подчеркивает, что патриотическое воспитание старшеклассников - важнейшие духовные, нравственные, культурные и исторические ценности, характеризующие становление и развитие нашего общества и государства, национальную идентичность, образ жизни, мировоззрение, и судьба таджиков. Он построен на бескорыстной любви и преданности родине, гордости за принадлежность к великой нации, построенной на ее достижениях, испытаниях и невзгодах, уважении к святыням и национальным символам, готовности достойно и бескорыстно служить обществу и государству.

Ключевые слова: родина, общество, школьник, подросток, среда, класс, культура, домохозяйство, формирование, воспитание, развитие, история, школа, любовь.

CRITERIA FOR THE FORMATION OF PATRIOTIC QUALITIES IN HIGH SCHOOL STUDENTS

The article deals with issues related to the "Criteria for the formation of patriotic qualities in high school students."

According to the author, in the current conditions of the development of society, the problem of patriotic education of young people requires special attention.

As the author adds, the education of modern youth on the example of history, the exchange of experience of past generations is a necessary condition for healthy patriotism to become the norm of our society, so that traditional ideas about honor and military service again become one of the main ones, the majority of citizens.

Summarizing his thoughts, the author emphasizes that the patriotic education of high school students is the most important spiritual, moral, cultural and historical values that characterize the formation and development of our society and state, national identity, lifestyle, worldview, and the fate of Tajiks. It is built on selfless love and devotion to the motherland, pride in belonging to a great nation, built on its achievements, trials and tribulations, respect for shrines and national symbols, readiness to worthily and disinterestedly serve society and the state.

Key words: motherland, society, student, teenager, environment, class, culture, household, formation, upbringing, development, history, school, love.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашуров Содирхон - омӯзгори кафедраи мудофияи граждони ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч.С.Сафаров-16.

Сведение об авторе: Ашуров Содирхон, преподаватель кафедры гражданской защиты и подготовки военной защиты Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С. Сафарова-16.

Information about the author: Ashurov Sodirkhon, lecturer at the Department of Civil Defense and Training of Military Defense, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, S. Safarov-16.

УДК:378+51 (2-точ)

ББК:22.1 (2-точ)

Б-18

ЌУСТУЌЌИ ҚИМАТҲОИ КАЛОНТАРИН ВА ХУРДТАРИНИ ФУНКСИЯ ДАР ПОРЧА БАР АСОСИ МЕТОДИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВӢ

Бажова М. А., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар омӯзиши фасли татбиқи ҳосила ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсия яке аз масъалаҳои асосии таҳлили математикӣ ба шумор меравад. Дар асоси барномаи таълимӣ [1, с. 18 – 20] ин мавзӯ дар ҳаҷми 2 соат омӯзонида мешавад. Ба ақидаи мо чунин миқдори нокифояи вақт барои таълими ин мавзӯи бениҳоят муҳим басанда нест. Таълими мавзӯ дар асоси маводи китоби дарсӣ [2, с. 236 – 238] танҳо барои шиносӣ бо мавзӯ кифоя аст. Масъалаҳои зиёде, ки дар амалия тавассути ин мафҳум ҳал карда мешаванд, доштани маълумоти зиёдтарро тақозо менамоянд. Бо дарназардошти ин нукта доираи баёни мавзӯро фарохтар гирифта, омӯзиши онро барои қобилиятҳои гуногун тавсия медиҳем. Дар китоби дарсии «Алгебра ва ибтидои анализ» [3, с. 155 – 157] гузориши мавзӯ бо теоремаи Вейерштрасс оғоз мегардад;

Теорема: Функсияи дар порчаи $[a; b]$ бефосилаи f дар ин порча қиматҳои калонтарин ва хурдтарини худро қабул мекунад.

Дар ин китоби дарсӣ чунин қоидаи ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини нишон дода шудааст:

Қоида: Барои он ки қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсияи дорои нуктаҳои критикӣ зиёд дар порча ёфта шавад, бояд қиматҳои ин функсия дар нуктаҳои критикӣ ва нӯғҳои порча ёфта шуда, аз байни онҳо калонтарин ва хурдтаринашонро интихоб кардан лозим аст.

Дар маҷмуи машқҳо аз математика (ибтидои анализ) [4, с. 352 – 355] доир ба ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарин дар порча қоидаҳои зиёд оварда шудааст, ки муҳимтарини онҳоро баён мекунем.

Қоида: Агар функсияи бефосилаи $f(x)$ дар фосилаи $(a; b)$ дорои шумораи охириноки нуктаҳои критикӣ $a < x_0 < x_1 < \dots < x_n < b$ буда, дар фосилаи $(a; x_0)$ афзуда (кам шуда), дар фосилаи $(x_n; b)$ кам шавад (афзояд), пас функсияи $f(x)$ дар фосилаи $(a; b)$ дорои қимати калонтарин (хурдтарин) мебошад, ки онро дар яке аз нуктаҳои критикӣ қабул мекунад.

Яке аз масъалаҳоро аз ин маҷмуа мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Мисоли 1. Масофаи хурдтаринро аз нуктаи $M(0;-2)$ то нуктаи $A(x;y)$ ёбед, ки шартҳои зеринро қаноат кунад:

$$y = \frac{16}{\sqrt{3}x^3} - 2; x > 0$$

Ҳал:

Аз рӯи формулаи масофаи байни ду нукта ҳосил мекунем:

$$AM^2 = (x - 0)^2 + (y + 2)^2 \quad (1)$$

Аз рӯи шартӣ масъала координатаҳои нуктаи $A(x; y)$ бо баробарии $y = \frac{16}{\sqrt{3}x^3} - 2$ алоқаманд мебошанд. Қимати y -ро дар баробарии (1) гузошта, меёбем:

$$AM^2 = x^2 + \left(\frac{16}{\sqrt{3}x^3}\right)^2 = x^2 + \frac{256}{3x^6}$$

Функсияи $f(x)$ дар ҳар як нуқтаи ин маҷмӯи дорои ҳосила мебошад. Онро меёбем:

$$f'(x) = \left(x^2 + \frac{256}{3x^6}\right)' = 2x - 512x^{-7} = \frac{2(x^8 - 2^8)}{x^7}$$

Аз ин баробарӣ айён аст, ки дар фосилаи $0 \leq x < 2$ ҳосилаи $f'(x)$ манфӣ буда, дар фосилаи $(2; +\infty)$ мусбат мебошад.

Пас, аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки функсия $f(x)$ дар фосилаи $(0; 2)$ кам шуда, дар фосилаи $(2; +\infty)$ меафзояд. Функсия дар нуқтаи $x=2$ бефосила мебошад. Аз ин ҷо натиҷа мебарояд, ки қимати хурдтарини матлуб ба $\frac{4}{\sqrt{3}}$ баробар аст.

Дар китоби «Методикаи таълими математика дар МТМУ» [5; с. 208 – 215] оиди усули таълими мавзӯ маводи ҷолиб баён ёфтааст. Татбиқи ин усул имкон медиҳад, ки таълими мавзӯро дар асоси он мақсаднок ба роҳ монем. Яке аз масъалаҳои дар ин мавод овардашударо оид ба мавзӯи пешниҳод мекунем.

Масъала. Аз сими дарозии 30 см секунҷаи росткунҷа сохтанд, ки масоҳати калонтаринро соҳиб буд. Ин масоҳатро ёбед.

Ҳал.

1. Масоҳати ин секунҷаи росткунҷаро ҳамчун функсияи аз яке кунҷҳои тези он (2) ифода мекунем. Маълум аст, ки $0 < \alpha < \frac{\pi}{2}$

Бо назардошти он ки $a = c \cdot \sin \alpha$, $b = c \cdot \cos \alpha$ (a, b – катетҳо ва c – гипотенуза) ва $a + b + c = 30$ аст, ҳосил мекунем:

$$c(\sin \alpha + \cos \alpha + 1) = 30.$$

Аз ин ҷо c -ро меёбем.

$$c = \frac{30}{\sin \alpha + \cos \alpha + 1}; \text{ Аз рӯи қимати } c, \text{ қиматҳои } a \text{ ва } b \text{-ро низ муайян мекунем:}$$

$$a = \frac{30 \sin \alpha}{\sin \alpha + \cos \alpha + 1}; \quad b = \frac{30 \cos \alpha}{\sin \alpha + \cos \alpha + 1};$$

Ба ҳамин тариқ, функсияи $S(\alpha) = \frac{450 \sin \alpha \cos \alpha}{\sin \alpha + \cos \alpha + 1}$ –ро ҳосил менамоем, ки он ба ёфтани қимати калонтарини функсия дар порчаи $\left(0; \frac{\pi}{2}\right)$ оварда мерасонад.

2. Қимати калонтарини функсияи $f(x)$ -ро дар фосилаи $\left(0; \frac{\pi}{2}\right)$ ҳосил мекунем. Ин қиматро метавон дар порчаи $\left[0; \frac{\pi}{2}\right]$ ёфт.

$$S'(\alpha) = 450 \cdot \frac{(\cos^2 \alpha - \sin^2 \alpha)(\sin \alpha + \cos \alpha + 1) - 2 \sin \alpha \cos \alpha (\cos \alpha - \sin \alpha)}{(\sin \alpha + \cos \alpha + 1)^2} = 450 \cdot \frac{\cos \alpha - \sin \alpha}{(\sin \alpha + \cos \alpha + 1)^2}$$

Дар фосилаи муоинашуда танҳо як нуқтаи критикӣ: $\frac{\pi}{4}$ мавҷуд аст. Меёбем:

$$S(0) = 0; S\left(\frac{\pi}{4}\right) = \frac{225}{(1 + \sqrt{2})^2} = 225 \cdot (\sqrt{2} - 1)^2 \approx 40; S\left(\frac{\pi}{2}\right) = 0.$$

Қимати калонтарини функсияи $S(\alpha)$ дар порчаи $\left[0; \frac{\pi}{2}\right]$ дар нуқтаи дохилии он $\frac{\pi}{4}$ ҳосил мешавад, ки он тақрибан ба 40 см^2 баробар аст.

3. Аз ин ҷо хулоса мебарояд, ки секунҷаи росткунҷаи масоҳати калонтариндошта секунҷаи росткунҷаи баробарпахлӯ бо кунҷи 45° мебошад. Масоҳати он мувофиқан ба $225 \cdot (\sqrt{2} - 1)^2 \approx 40 \text{ см}^2$ баробар аст.

Дар «Маълумотнома аз математика» [5; с. 389 – 341] барои ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсия дар порчаи зерин, ки ба қоидаҳои дар дигар адабиётҳо овардашуда баробарқувва буда, шаклан фарқ мекунад, баён шудааст:

Қоида: Бигузур функсияи $f(x)$ муайян ва дар фосилаи сарбастаи охирноки $[a; b]$ бефосила бошад.

Барои ёфтани қиматҳои калонтарин (хурдтарин)-и функсия ҳамин қиматҳои максималӣ (минималӣ)-и функсияро дар фосилаи $(a; b)$ ёфта, аз онҳо калонтарин (хурдтарин)-ашро интихоб карда, онро бо қиматҳои дар нуқтаҳои a ва b доштагии функсия муқоиса кардан зарур аст.

Калонтарин (хурдтарин)-и ин ададҳо қимати калонтарин (хурдтарин)-и ин функсия дар порчаи $[a; b]$ мешавад. Ҳангоми ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсия мавридҳои низ ба назар мерасанд, ки он нуктаҳои критикӣ надорад. Ин чунин маъно дорад, ки дар фосилаи муоинашаванда функсия афзуншаванда ё камшаванда аст, бинобар он ба қиматҳои калонтарин ва хурдтарини худ дар охириҳои фосила соҳиб мегардад.

Дар адабиёти [6, с. 222 – 224] масъалаҳои экстремум, ки бо истифода аз ҳалли нобаробариҳо ёфта мешаванд, ба шакли лемма баён ёфтаанд:

Лемма 1. Агар суммаи n -ададҳои мусбати $x_1, x_2, \dots, x_n$ ба S баробар бошанд, пас ҳосили зарби $x_1^{m_1} \cdot x_2^{m_2} \cdot \dots \cdot x_n^{m_n}$ аз рӯи шарт $\frac{x_1}{m_1} = \frac{x_2}{m_2} = \dots = \frac{x_n}{m_n}$, ки дар ин ҷо $m_1, m_2, \dots, m_n$ – ададҳои дилхоҳи мусбати ратсионалии додашуда мебошанд, дорои қимати калонтарин мешавад.

Лемма 2. Ҳангоми ҳосили зарби $P = x_1^{m_1} \cdot x_2^{m_2} \cdot \dots \cdot x_n^{m_n}$ суммаи $S = x_1 + x_2 + \dots + x_n$ шарт $\frac{x_1}{m_1} = \frac{x_2}{m_2} = \dots = \frac{x_n}{m_n}$ -ро қаноат кунанд.

Шарҳи масъалаи қиматҳои калонтарин ва хурдтарин дар ин мавод бе истифодаи ҳосила оварда шудааст.

Дар адабиёти [7, с. 189 – 194] алгоритми муфассали ёфтани қиматҳои калонтарин дар порча ва ҳулосаҳои асосӣ аз он баён ёфтааст, мухтасаран онро шарҳ медиҳем.

Теорема. Агар функсияи $f(x)$ дар порчаи $[a; b]$ бефосила бошад, пас дар байни қиматҳои он дар ин порча калонтарин ва хурдтаринаш мавҷуд аст.

Исботи теоремаро дар шакли силсилаи масъалаҳо пешниҳод менамоем:

а) Бигузор $f(a)$ ва $f(b)$ қиматҳои калонтарини функсияи додашуда набошанд. Ба воситаи X маҷмуи нуктаҳои x -и порчаи $[a; b]$ -ро ишора мекунем, ки дар тарафи рости он қиматҳои функсия нисбат ба порчаи $[a; x]$ калон бошанд. Ба воситаи Y маҷмуи боқимондаи нуктаҳои порчаи $[a; b]$ -ро ишора мекунем. Исбот кунед, ки маҷмуҳои X ва Y маҷмуҳои ҳолӣ нестанд, ба иловаи ин Y дар тарафи рости X ҷойгир аст.

б) Исбот кунед, ки дар нуктаи c , ки маҷмуҳои X ва Y -ро ҷудо мекунад, дар порчаи $[a; b]$ қимати калонтаринро қабул мекунад.

в) Ба ҳамин монанд мавҷудияти қимати хурдтарини функсияро дар порчаи $[a; b]$ исбот кунед.

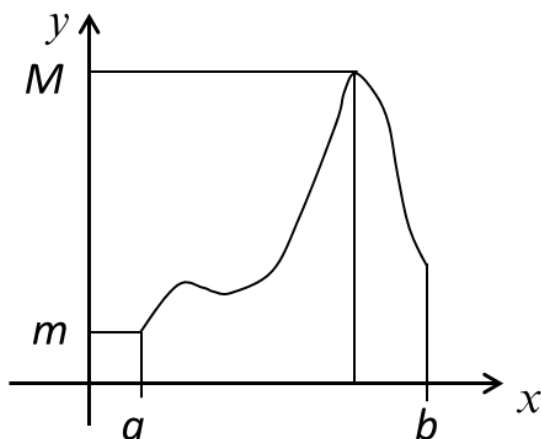
Дар асоси теоремаи зерин ва натиҷа аз он:

Теорема. Бигузор функсияи f дар порчаи $[a; b]$ бефосила буда, дар охириҳои он қиматҳои аломати гуногундоштаро қабул наояд. Пас он ақаллан дар яке аз нуктаҳои ин порча ба 0 мубаддал мешавад. Ва агар функсияи $f(x)$ дар порчаи $[a; b]$ монотонӣ бошад, онгоҳ фақат як маротиба ба 0 баробар мешавад.

Натиҷа. Агар функсияи $f(x)$ дар порчаи $[a; b]$ бефосила бошад, пас он дилхоҳ қимати c -и дар байни $f(a)$ ва $f(b)$ ҷойгиршударо қабул мекунад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки маҷмуи қиматҳои қабул мекардагӣ функсия бефосилаи $f(x)$ дар порчаи $[a; b]$, порчаи $[m; M]$ мебошад, ки дар ин ҷо m ва M мувофиқан қиматҳои хурдтарин ва калонтарини функсия дар порчаи $[a; b]$ мебошанд.

Бо назардошти маълумотҳои дар боло овардашуда алгоритми зеринро барои ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарин пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Яке аз тағйирёбандаҳоро интихоб намуда, (тағйирёбандаи новобастаро) ба воситаи он тағйирёбандаеро, ки қимати калонтарин ва хурдтаринро ёфта лозим аст, ифода менамоем.

2. Фосилаи тағйирёбии тағйирёбандаи новобаста ёфта мешавад.

3. Ҳосилаи функцияи ёфташуда ёфта мешавад.

4. Ҳосилаи функцияро ба 0 баробар намуда, решаҳои муодилаи додашуда ёфта мешавад.

5. Нуқтаҳое ёфта мешаванд, ки дар он функция ҳосила надорад.

6. Қиматҳои функция дар охири порча ва дар нуқтаҳои дар пунктҳои 4 ва 5 баёншуда ёфта шуда, дар муқоиса қиматҳои калонтарин ва хурдтарин муқаррар карда мешаванд.

Барои осонии ҳисоббарорӣ чунин нуқтаҳоро ба ҳисоб гирифтани зарур аст:

1. Нуқтае, ки дар он функция қиматҳои калонтарин ва хурдтаринро қабул мекунад, ҳангоми табдилдиҳие, ки функцияи додашуда ба он ифода мешавад, тағйир намеёбад:

а) бо илова намудани ҳамъшавандаи доимӣ;

б) зарб бо адади ғайринулӣ (ҳангоми бо адади манфӣ кардан қимати калонтарин ба хурдтарин табдил меёбад ва баръакс)

в) ба дараҷаи бо адади натуралӣ ифодашуда бардоштан, агар функция ғайриманфӣ бошад.

2. Агар функцияи мусбати f дар нуқтаи a қимати калонтарин (хурдтарин)-ро қабул кунад, пас функцияҳои $-f$ ва $\frac{1}{f}$ дар ин нуқта қимати хурдтарин (мувофиқан калонтарин)-ро қабул мекунанд.

Доир ба мавзӯи матлуб дар адабиёти [8, с. 211 – 214] ва [9, с. 118 – 122] маълумоти баробарайният бо адабиёти дар боло овардашуда баён ёфтаанд, ки онҳо барои мутолиа тавсия мешаванд.

Дар «Маҷмуаи саволу масъалаҳои тест» аз фанни математика [10, с. 98 – 113] доир ба мавзӯи масъалаи зерин пешниҳод шудааст.

Қимати калонтарини функцияи $y = \sqrt{225 - x^2}$ -ро ёбед:

Ҳал:

Ҷиҳати характерноки масъала аз он иборат аст, ки дар он порчаи муайян дода нашудааст. Аммо мо онро метавонем, тавассути ёфтани соҳаи муайянии функция ёбем:

$$225 - x^2 \geq 0, \quad 225 - x^2 = 0, \quad x^2 = 225, \quad x = \pm 15$$

Яъне порчае, ки дар он бояд қиматҳои калонтарин ва хурдтарин ёфта шаванд $[-15; 15]$ мебошад. Барои ёфтани нуқтаҳои критикӣ аз функцияи додашуда ҳосила мегирем:

$$y' = \frac{1}{2\sqrt{225 - x^2}} \cdot (225 - x^2)' = \frac{-2x}{2\sqrt{225 - x^2}} = \frac{-x}{\sqrt{225 - x^2}};$$

Аз ҳосилаи ёфташуда айён аст, ки нуқтаи $x=0$ нуқтаи критикӣ мебошад. Ҳамзамон, маълум аст, ки қимати функция дар нӯғҳои порча ба 0 баробар аст. Қимати функцияро дар нуқтаи критикӣ меёбем:

$$y = \sqrt{225 - x^2} = \sqrt{225 - 0} = \sqrt{225} = 15$$

Яъне қимати калонтарини функция ба 15 баробар аст.

Дар асоси аломатҳои таълими тафриқа супоришҳоро ба се гурӯҳ чудо намуда, онҳоро мувофиқан барои хонандагони қобилиятшон суҷ, миёна ва хуб пешниҳод менамоем.

Қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функцияро дар порчаҳои додашуда ёбед:

Супоришҳо барои хонандагони қобилиятшон суҷ.

1) $y = x^3 - x, \quad x \in [0; 4]$

2) $y = \frac{4}{3}x^3 - 4x, \quad x \in [0; 2]$

3) $y = x^4 - 8x^2 - 9, \quad x \in [-1; 3]$

Супоришҳо барои хонандагони қобилиятшон миёна

$$1)y=x+2\sqrt{x}, \quad x \in [0; 4]$$

$$2)y=\sqrt{100-x^2}, \quad x \in [-6; 8]$$

$$3)y=\frac{x-1}{x+1}, \quad x \in [0; 4]$$

Супоришҳо барои хонандагони қобилиятшон хуб

$$1)y=\sqrt[3]{\frac{x^2}{2x+1}}, \quad x \in \left[\frac{3}{2}; 3\right]$$

$$2)y=\sin 2x - x, \quad x \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$$

$$3)y=2\ln^3 x - 9\ln^2 x + 12\ln x, \quad x \in \left[e^{\frac{3}{4}}; e^3\right]$$

Системанок омӯзонидани муҳимтарин ҷанбаҳои илмӣ мавзӯ, исбот намудани тасдиқоти ба он алоқаманд, натиҷаҳо аз теоремаҳои баёншуда ва муайян сохтани алгоритми ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини дар порча омили асосии дастрасии мавзӯ ва дар амал татбиқ намудани он мебошад. Паи ин мақсад баъзе кӯшишҳоро дар гузориш амалӣ сохтем. Дуруст дарк намудани мавзӯ ба ҳамаи хонандагон имкон медиҳад, ки супоришҳои барои онҳо тавсияшударо ба пуррагӣ ҳал намоянд.

Адабиёт:

1. Барномаи математика барои синфҳои 5-11.- Д.: Маориф, 2018, с.18
2. Вавилов, В.В. И.И.Мельников Задачи по математике.Начала анализа.- М.: Наука, 1990, с.236
3. Виленкин, Н.Я. Алгебра и математический анализ для 10 класса.-М.: Просвещение,1999, с.155
4. Гуломов И., Акбаров Р. Китоби дарсӣ барои синфи 11.-Д.: 2005, с.352
5. Колмогоров, А.Н. и др.Учебник для 10-11 кл.-М.: Просвещение, 2004, с.208
6. Коровкин, П.П. Математический анализ.Математика.Просвещение, 1972, с.222
7. Никольский, С.М. Алгебра.Пособие для самообразования. – М.: Наука,1984, с. 189
8. Новоселов, С.И. Специальный курс элементарной алгебры. – М.: Высш. школа, 1965, с.211
9. Цыпкин, А.Г. Маълумотнома аз математика. – Д.: Маориф, 1989, с.118
10. Маҷмӯи саволу масъалаҳои тест. Д: - 2020, с.98

ҶУСТУҶӢИ ҚИМАТҲОИ КАЛОНТАРИН ВА ХУРДТАРИНИ ФУНКСИЯ ДАР ПОРЧА БАР АСОСИ МЕТОДИ ТАЪЛИМИ ТАҒРИҚАВӢ

Масъалаи ёфтани ҳосилаи функсия ва татбиқи он, ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарин ба воситаи ҳосила дар анализи математикӣ яке аз мавзӯоти умдатарин ба ҳисоб меравад. Дар марҳилаи муосир масъалаҳои амалии ба мавзӯ алоқаманд, дар ҳоли афзоиш аст. Бинобар ин пажӯҳиш ва таҳқиқ оид ба масъалаи мазкур мунтазам мавриди назар қарор дорад.

Муаллиф масъалаи ҷустуҷӯи қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсияро дар асоси далелҳои илмӣ бо истифода аз адабиётҳои таълимӣ, методӣ, илмӣ ва дигар воситаҳои ёрирасон мавриди таҳқиқ қарор дода, маводҳои омӯзиширо ба муқобила гузошта, бартарият ва мукаммалияти гузоришҳоро нишон додааст. Истифодаи қоидаҳо, таърифҳо, теоремаҳо ва натиҷаҳо аз онҳо дар мақола бо услуби илмӣ баён шудааст. Ҷиҳати характерноки гузориш аз он иборат аст, ки аз алгоритми муайяни ёфтани қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсия дар порча ба шакли хулоса пешниҳод шудааст. Нуқтаҳои асосие, ки ба ин алгоритм зам гардидааст, онҳоро тақвият бахшида, барои гирифтани маълумоти иловагӣ мусоидат менамоянд.

Мақола барои хонандагони МТМУ, донишҷӯён, мутахассисони ҷавон, муҳаққиқон ва унвонҷӯён пешниҳод шуда, маълумоти лозимиро дар доираи мавзӯи таҳқиқотӣ ба онҳо дастрас менамояд.

Калидвожаҳо: Функция, бефосилагӣ, нуқтаҳои критикӣ, нуқтаҳои стансионарӣ, фосила, порча, қиматҳои калонтарин, қиматҳои хурдтарин, афзуншавандагӣ ва камшавандагӣи функция.

ПОИСК БОЛЬШОГО И НАИМЕНЬШЕГО ЗНАЧЕНИЯ ФУНКЦИИ В ИЗДЕЛИИ НА ОСНОВЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ

Вопрос о нахождении производной функции и ее применении, нахождении наибольшего и наименьшего значений с помощью производной является одной из важнейших тем математического анализа. На современном этапе возрастает количество практических вопросов, связанных с темой. Поэтому исследования по этому вопросу регулярно обсуждаются.

Автор исследовал задачу нахождения наибольшего и наименьшего значений функции на основе научных данных с использованием учебной, методической, научной литературы и других вспомогательных средств. Использование правил, определений, теорем и результатов из них описано в статье в научном стиле. Характерным аспектом доклада является то, что представлен определенный алгоритм нахождения наибольшего и наименьшего значения функции во фрагменте в виде заключения. Основные моменты, добавленные в этот алгоритм, усиливают их и помогают получить дополнительную информацию.

Статья предназначена для учащихся средних общеобразовательных школах, студентов, молодых специалистов, научных сотрудников и соискателей и предоставляет им необходимую информацию в рамках темы исследования.

Ключевые слова: функция, непрерывность, критические точки, стационарные точки, интервал, фрагмент, наибольшие значения, наименьшие значения, кратность и минимизация функции.

SEARCH FOR THE LARGE AND MINIMUM VALUES OF A FUNCTION IN A PRODUCT BASED ON THE DIFFERENTIAL LEARNING METHOD

The question of finding the derivative of a function and its application, finding the largest and smallest values using the derivative is one of the most important topics in mathematical analysis. At the present stage, the number of practical issues related to the topic is increasing. Therefore, research and studies on this subject are regularly discussed.

The author investigated the problem of finding the largest and smallest values of a function based on scientific data using educational, methodical, scientific literature and other aids. The use of rules, definitions, theorems and results from them is described in an article in a scientific style. A characteristic aspect of the report is that a certain algorithm for finding the largest and smallest values of a function in a fragment is presented in the form of a conclusion. Highlights added to this algorithm reinforce them and help to get additional information.

The article is intended for students in secondary schools, students, young professionals, researchers and applicants and provides them with the necessary information within the framework of the research topic.

Keywords: function, continuity, critical points, stationary points, interval, fragment, maximum values, minimum values, multiplicity and function minimization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бажова Маликамо Амируллоевна саромӯзгори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Қўлоб, кўч. С. Сафаров – 16. Тел.: 987338752. Bazhova Malikamo Amirulloevna @ mail. com

Сведения об авторе: Бажова Маликамо Амируллоевна - старший преподаватель кафедры математики и методики обучения Кулябского государственного университета

имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 987338752. Bazhova Malikamo Amirulloevna @ mail. com

Information about the author: Bazhova Malikamo Amirulloevna - Senior Lecturer, Department of Mathematics and Teaching Methods, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, R.T., Kulyab, st. S. Safarova - 16. Tel.: 987338752. Bazhova Malikamo Amirulloevna@mail. com

УДК: 373+378 (2-точ)

ББК: 74.21 (2-точ)

Л-70

МУНОСИБАТИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГИИ МУАЛЛИМ ВА РАВАНДИ ТАШАККУЛДИӢИ МУНОСИБАТИ БАЙНИШАХСӢ ДАР КОЛЛЕКТИВИ ХОНАНДАГОН

Лоиков П.Ч., н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Маълум аст, ки коллективи бачагон воқеаи қонунӣ мебошад. Бачагон дар коллектив зиндагӣ мекунанд ва тарбия меёбанд, муносибатҳои шахсӣ байнишахсияшон дар кадом ҳолате, ки набошад, дар коллективи оила, дар кӯча, дар мактаб ва дигар муассисаҳои тарбиявӣ маълумотиҳои ташаккул ёфтани мегиранд. Онҳо дар ҳамаи ҷойҳо, ки ҷаҳлияти якҷояи бачагон мавҷуд аст, вучуд доранд. Инчунин маълум аст, ки тараққиёти ҳамаҷаҳлияти ва сифатҳои шахсии хонандагон аз ҷумла муносибату муошират дар коллектив ташаккул меёбад. Вале на ҳама гуна коллективи бачагон коллективи тарбиядиҳанда аст. Тавре ишора кардем, коллективҳои бачагон бисёр вақтҳо ба таври стихиявӣ ташкил меёбанд, тарбияи ташаккулёбии сифатҳои шахсии бачагон низ ба таври стихиявӣ мегузаранд. Аз ин рӯ вазифаи марказии муаллим дар ташаккулдиҳии муносибатҳои байнишахсии хонандагон, ташкил намудани коллективи тарбиявӣ ва ҳаёти он мебошад. Тарбияи хонандагон ва ташаккулдиҳии муносибатҳои шахсӣ байнишахсии онҳо дар ҷамъияти демократӣ, ки мо ба сӯи он рафта истодаем, бояд муташаккилона мақсаднок бошад. Дар ҳақиқат ин масъала коллективи мустақаму дӯстона ё худ тарбиядиҳандаи хонандагон саҳми сазовор мегузорад.

Коллективи тарбиядиҳанда ин аз нуқтаи назари педагогӣ ташкили бомақсадонаи ҳаёти бачагон аст, ки дар натиҷа одамони типии муайян тарбия меёбанд, яъне мақсади муайяни тарзи ташаккули муносибатҳои байнишахсии хонандагон ба даст меояд.

Ба назарияи А. С. Макаренко таъям намуда гуфта мумкин аст, ки коллективи тарбиядиҳанда ин системаи аз ҷиҳати илмӣ ташкилёфта ва ба таври демократӣ тарбия ёфтани мактаббачагон дар ҷамъияти демократӣ мебошад. Коллективи тарбиявии намунавӣ, барвақт ташаккул ёфта дар асоси мутамарказшавии зиёди қувваҳо аз ҷиҳати модию рӯҳӣ инкишоф ёфта, дорои анъанаҳо ва шаклҳои тақмилиёфта бо технологияи наздиктарини педагогӣ мусаллаҳбуда мебошад [3, с. 128]

Аксар вақтҳо дар бораи нақши тарбиявии коллективи мактаббачагон суҳан карда истода баъзеҳо қайд менамоянд, ки коллективи ташкилёфтаи бачагон дар дасти муаллим омили муҳими таъсиррасонӣ ба хонандагон аст, ба муаллим дар гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ кӯмак мерасонад: дар ташкилии қорҳои коллективонаи аҳамияти ҷамъиятидошта ёрӣ расонидан ба хонандагоне, ки мавқеи худро дар коллектив наёфтаанд, бо ҳамсинфнашон муоширати ҳамқорӣ карда наметавонанд ва ғайра албатта ин фикру андешаҳои дуруст аст. Вале дар назар доштан лозим аст, ки агар коллектив дар асоси дӯстии ҳамқорӣ ташкил ёфта бошад, онро муаллими қордон роҳбарӣ намояд, коллективи муттаҳидгардида ҳамчун омили муҳими тарбиявӣ баҳо

дода мешавад. Дараҷаи корҳои тарбиявӣ ва муносибатҳои байнишахсии хонандагон дар чунин коллективи синф назар ба дигар синфҳо, ки дар байни хонандагон дӯстӣ, ҳамкорӣ, муоширати дуруст, муташаккилӣ, муттаҳидӣ нест, баланд мебошад. Вале чунин хели (типии) коллективи синф ҳанӯз коллективи тарбиядиҳанда нест. Дар ҳақиқат гуфтан лозим аст, ки ин воқеаи як тартибот аст, вале чунин коллективи синф танҳо яке аз элементҳои (қисмати) ташкилии ҳаёт ва фаъолияти он коллективи тарбиядиҳанда мебошад, ки А. С. Макаренко дар назар дошт.

Аз рӯи нишондоди А. С. Макаренко коллективи тарбиядиҳанда ин ба таври илми ташкил кардани протсесси тарбия ва умуман ташкилдиҳии муносибатҳои байнишахсии коллективи синф дар алоҳидагӣ мебошад. На коллективи оддӣ, ки мо ба донишони он одат карда будем, бигузор аз ҳама беҳтарин бошад, аз ҳама муташаккил, рӯҳбаланду илҳомдиҳанда бошад, ки дар раванди фаъолияти ҳаёти ин ё он гурӯҳи муттаҳидаи хонандагон бошад, балки коллективи тарбиядиҳанда махсус аз нуқтаи назари мақсади педагогӣ коллективи тарбиядиҳандаи ба таври илми муташаккили ташкилёфта шакли ташкилии демократии тарбияи ҳаётӣ, ҳамчун системаи бомақсадонаи тарбияи шахрвандии насли наврас аст. Ҳаёти коллективи тарбиядиҳанда аз ҳаёти коллективҳои оддӣ бо он фарқ мекунад, ки ҳамаи меъёрҳо қонуниятҳои анъанаҳои дар он аҳамияти бомақсадонаи тарбиявӣ доранд ва ҳар як амали он мувофиқи мақсад ташкилёфта мебошад, яъне ба таври аниқ, серталабӣ ва дар айни замон фаҳмою дастрас, ҳисшаванда барои ҳар як хонанда ва барои ҳуди коллектив баён гардидааст. Хусусияти ин ҳаёт аз он иборат аст, ки он ба психологияи хонандагон мувофиқ аст, қисман ба тарзи романтикӣ баён гардидааст, ки ин ҳаётро дар коллективи тарбиявии синф хурсандиовар, рӯҳбаланд, хушҳол диққатҷалбкунанда, дӯстдор барои хонандагон мегардонад. Маҳз аз ҳамин сабаб ба тарбия ва ташаккулёбии шахсӣ, аз ҷумла муносибатҳои байнишахсии хонандагон таъсири баланди тарбиявӣ мерасонад.

Муносибати педагогӣ психологӣ нисбат ба ташаккул додани муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон дар баробари муайян кардани нақши коллективи тарбиядиҳанда, нақши муошират ва одоби педагогиро дар бар мегирад.

Муоширати педагогӣ муаллим дар тадқиқотҳо ва асарҳои илмӣ педагогҳою психологҳо П. П. Блонский, С. Т. Щатский, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, Ш. А. Амонашвили, А. А. Леонтев, А. А. Бадалов, Н. В. Кузмина, В. А. Кан – Клик, А. Н. Мурик ва дигарон акси худро ёфтааст.

Дар мактаб ду системаи асосӣ аст – муаллим ва хонанда. Муоширати онҳо дар дарс, дар корҳои беруназдарсӣ, дар вақтҳои фароғатӣ шартҳои муҳими самаранок гардидани чараҳои таълиму тарбия, воситаҳои муҳими ташаккулёбии шахсияти хонанда ва умуман сифатҳои байнишахсӣ дар алоҳидагӣ ба ҳисоб меравад.

Тавре, ки Леонтев А. А. қайд намудааст муоширати педагогӣ ин муоширати касбии педагог бо хонандагон дар дарс ва берун аз он буда, ба ташкил намудани вазъияти мувофиқи психологӣ нигаронида шудааст [2, с. 3]

Дар маънои муоширати педагогӣ система, усул ва малакаҳои ҳамкориҳои муаллим ва коллективи хонандагон, ки мазмуни онро ивазкунии ахборот, таъсиррасонии таълиму тарбиявӣ ва ташкилии боҳамфаҳмӣ ташкил медиҳад, фаҳмида мешавад. Муаллим ҳамчун ташкилкунандаи ин протсесс баромад карда, онро роҳбарӣ менамояд [5, с. 129].

Муоширати нодурусти педагогӣ дар хонандагон тарсончакӣ, нобоварӣ, сустшавии диққату хотира, қобилияти корӣ, паст гардидани хоҳиши мустақилона фикр кардану амал карданро ба вуҷуд меорад. Ҳамаи ин ҷиҳатҳо ба муътадил ташаккул ёфтани муносибатҳои мусбати байнишахсӣ дар коллективи хонандагон таъсири манфӣ мерасонад.

Муоширати педагогӣ агар аз тарафи шакли татбиқгардиаш баҳо дода шавад, онгоҳ вай системаи усулҳои ҳамкориҳои муаллиму хонандагон мебошад. Ба сифати мазмуни муошират пеш аз ҳама ивазшавии ахборот, бо ёрии воситаҳои гуногун робитабарқароркунӣ, аз тарафи муаллим ташкил намудани ҳамкорию муносибатҳои тарафайн бо хонандагон мебошад. Чунин тарзи муносибат ба ташаккулёбии

муносибатҳои дурусти байни муаллиму хонандагон, балки ба ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсии хонандагон низ ёрӣ мерасонад. Бе ташкилии муоширати маҳсулноки муаллиму коллективи хонандагон вазифаҳои дидактикию тарбиявии фаъолияти муаллим сермаҳсул татбиқ гардониданаш аз имкон дур аст. Муошират дар фаъолияти муаллиме, ки ташаккул додани муносибатҳои байнишахсиро дар коллективи хонандагон мақсади худ гузоштааст аз як тараф ҳамчун воситаи ҳал намудани масъалаи мазкур дар алоқамандӣ ва вазифаҳои таълимӣ ва аз тарафи дигар ҳамчун системаи иҷтимоӣ – психологӣ таъмин намудани протсесси тарбия, ки ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон низ ба он дохил аст ва аз тарафи сеюм ҳамчун воситаи ташкилии системаи муайяни муносибати муаллиму хонандагон ва дар охир ҳамчун протсессе, ки бе он ташаккул додани тарбия ва ташаккул додани муносибатҳои шахсии хонандагон ғайриимкон аст, изҳор мегардад.

Муоширати педагогӣ ҳамчун протсесси иҷтимоӣ – педагогӣ дорои чунин функцияҳо (вазифаҳо) мебошад: фаҳмидан, дарк кардани шахс; ивазшавии ахборот; ташкилии фаъолият; ивазшавии нақшҳо; боҳамҳискуни; худсобиткунӣ.

Ба таври амалӣ татбиқ гардидани чунин функцияи муоширати педагогӣ ба мисли боҳамҳискуни барои фаҳмидани ҳиссиёти одами дигар, барои ташаккул ёфтани қобилияти фаҳмидан ва дастгирӣ кардани нуктаи назари шахси дигар шароити зарурӣ муҳайё менамояд, ки ин муносибати хонандагонро дар коллективи синф муътадил мегардонад.

Барои муаллим дар ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон дар асоси ба ҳисоб гирифтани имкониятҳои мавҷуда дониستاني хонандагон, талаботҳои қобилияти ҳар як аъзои коллективи синф лозим аст, то ин ки дар навбати аввал бо онҳо робита барқарор намояд.

Натиҷаи муоширати байни муаллиму хонандагон дар мактаббачагон ташаккул ёфтани ҳисси дӯстӣ ҳамчун системаи мустаҳками фардӣ – интиҳоби робитавии ихлосмандии муоширатдоштагон, дараҷаи баланди қаноатмандӣ аз бо ҳам муошират доштан, интизор будан ба ҳисси ҷавобӣ ва эътирофи тарафу эътироми тарафайн мебошад.

Проблемаи ҷустуҷӯи муоширати дурусти ҳақиқии байни хонандагон махсусан дар сину соли наврасӣ хело актуалӣ мебошад. Чун қоида дар наврасон майлу рағбати муошират бо ҳамсолону ҳамсинфон зиёд аст ва онҳо дар дӯстӣ пурра ҳам набошад тассавуроти зарурӣ доранд. Муносибати дӯстӣ ба васеъ ва ҳаматарафа гардидани муошират имконият медиҳад, ки дар натиҷа наврас барои ба ҳамсинфонаш алоҳида оид ба масъалаҳои гуногун муошират кардан имконият пайдо мекунад. Дар раванди муошират бо хонандагон ва ба нақша даровардани чорабиниҳои ба ташаккулдиҳии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон хусусиятҳои номбаргардидаи наврасонро ба ҳисоб гирифтани лозим аст.

Ба муаллиме, ки ба ташаккул додани муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон машғул аст дониستاني сохт ва тарзи муоширати педагогӣ ҳатмӣ мебошад.

Кан – Клик ба сохти протсесси муоширати касбӣ – педагогӣ масъалаҳои зеринро дохил кардааст:

1. Амсиласозии муоширати дар пешистода аз тарафи муаллим;
2. Ташкилии муоширати бевосита дар ҳолати аввалини ҳамкорӣ;
3. Дар раванди педагогӣ идора кардани муошират.

4. Таҳлили татбиқгардидаи системаи муошират ва амсиласозии он дар фаъолияти оянда [1, с. 27]

Таҳлили муошират боҳаммувофиқакунонии мақсад, методҳо, роҳҳои воситаҳо ва натиҷаи муошират, ки ба ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон равона гардидааст, дар назар дошта мешавад.

Табиист, ки муаллим ташкилкунандаи идоракунии муошират ва ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсии хонандагон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ Кан – Клик маслиҳат додааст, ки ба самаранокӣ ибтидоӣ робитабарқароркунӣ, ташаккулёбии ҳиссӣ «моён», дар ҳамкорӣ дохил кардани нуктаи шахсӣ, нишон додани мавқеи худ дар

синф, нишон додани аниқии мақсади фаъолият, ба хонандагон маълум намудани он, барқарор намудани пуррагии робита ба ҳамаи хонандагони синф, тағйир додани гузоришҳои манфи нисбат ба хонандагони алоҳида диққат дода шавад.

Таҷриба нишон дод, ки риоя кардани ин тавсияҳо ба самаранок гардонидани фаъолияти муаллимони синфҳои озмоишӣ оид ба ташаккулдиҳии муносибатҳои шахсии хонандагон кӯмак мерасонад.

Дар баробари донишони моҳияти муоширати педагогӣ донишони тарзҳои татбиқгардии онҳо дар чараёни тарбия, аз ҷумла ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи педагогӣ хело муҳим ва зарур аст. Тарзи муносибат ва характери ҳамкорӣ дар протсессии роҳбарӣ кардани раванди тарбияи бачагон дар маҷмӯъ муоширати педагогиро ташкил медиҳанд. Кан – Клик В. А. тарзи зерини муоширати педагогиро чудо кардааст, ки онҳо дар фаъолияти педагогии муаллимони истифода бурда мешаванд:

Муошират дар асоси иштиёқмандӣ;

Муоширати фосолаві;

Муоширати тарсдиҳӣ;

Муоширати нозу карашма, ишвагарӣ;

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки ҳамаи ин тарзҳои номбаргардидаи муошират дар фаъолияти педагогии муаллимони ҷой дорад.

Тарзи муносибати педагогии ба тавачҷуҳ асосёфта ба тарзи муоширати яқум алоқамандии зиҷ дорад. Дар асл ин яке аз шартҳои барқароргардии тарзи мқносибати бо иштиёқмандӣ асосёфтаи фаъолияти яқҷояи эҷодӣ мебошад.

А. С. Макаренко системаи муносибати педагогиро ба тарбиягирандагон дида баромада, ҷандин маротиба ташаккулдиҳии муомилаи дӯстона доштани педагогиро ба коллектив таъкид карда гуфтааст: «Дар муносибат бо тарбиягирандагон, роҳбарон ва шахсони кори педагогӣ бояд ҳамеша хушмуомила бошанд, пуртоқат бошанд ба ғайр аз ҳолатҳое, ки баъзан баланд кардани овозро дар алоқамандӣ ба талаботҳои нави ба вучудомада талаб мекунад [4, с. 319]

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар фаъолияти аксарияти муаллимони тарзи муоширати масофа паҳнгардида мебошад. Моҳияти ин амал аз он иборат мебошад, ки дар системаи робитаҳои муаллиму хонандагон ҳамеша ба сифати маҳдудгардонӣ масофа дар пеш меистад. Масалан ин тарзи муоширати муаллим ба хонандагон ҷунин изҳор мегардад: манро гӯш кунед – ман аз шумоён калонам ва таҷрибаи зиёд дорам. Аз инҷо хулоса бармеояд, ки муаллим ба фикру андешаҳои мустақили худро баён кардани хонандагон имконият намедиҳад.

Дар педагогика ҳамаи намудҳои тарзи муоширати педагогӣ ба ду хел чудо карда шудааст: монологӣ ва диалогӣ. Дар муоширати монологӣ ҳамкорӣ ба иҷрокунандаи як тараф – муаллим ё хонанда асос ёфтааст. Вале моҳияти тарбия муоширати диалогӣ аст. Маҳз натиҷаи корҳои педагогӣ – тарбиявири педагогҳои намоён дар муоширати диалогӣ дидаанд.

Нишонаи асосии муошират ҳамчун диалог барқарор намудани муносибати махсус мебошад, ки аз рӯи гуфтаҳои В. А. Сухомлинский «умумияти рӯҳӣ», «боварии тарафайн», «хайрхоӣ ва самимият» маълум мегардад. Диалог бо хонандагон ҳамроҳ дидану муҳокима кардани вазъияти муносибатҳоро дар коллективи хонандагон дар назар дорад. Ба тарзи дигар диалог ин маънои кӯшиши дидани фикру андешаҳои ҳамдигар: муаллиму хонандагон, фарзандон ва падару модаронро бобати ташаккулдиҳии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон дар назар дорад [6, с. 147].

Ҳамин тавр одоби педагогӣ ин ченаки аз нуқтаи назари педагогӣ таъсиррасонии тарбиявии муаллим ба хонандагон, маҳорати барқарор намудани тарзи сермахсули муошират бо хонандагон мебошад. Одоби педагогӣ ба ҳеҷ гуна бемаънигию беҳудагӣ дар муошират бо хонандагон роҳ намедиҳад. Маҳз тарзи сермахсули муошират воситаи тавоноии ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон аст. Хонандагонро ҳурмату эҳтиром карда, дар айни замон, муаллим бояд дӯстдори

худо нисбат онҳо нишон диҳад, изҳор кардани иззату эҳтиром дар хонандагон ҳисси арзандагии шахсиро ташаккул медиҳад, онҳоро, ки ба таъсиррасонии педагогӣ муқобилият нишон доданианд, бе яроқ мегирад, хонандагонро иштирокчии ҷаҳли протесси ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи синф мегардонад.

Маданияти муошират ва одоби педагогии муаллим дар шаклҳои гуногуни таъсиррасонии тарбиявӣ дар коллективи хонандагон дар шаклҳои гуногун: дарс, корҳои беруназарӣ, дар вақтҳои истироҳат аён мегардад.

Одоби педагогӣ дар айни замон аниқро устувори рафтори муаллим – боодоби ӯро талаб мекунад. Зеро муаллим дар назди хонандагон нақшҳои гуногунро иҷро мекунад, ки аз ӯ боодоб буданро талаб менамояд. Аз ин рӯ шаклҳои гуногуни муошират, аз ҷумла маҷлис, мувоҳида, мувоҳимаронӣ, баҳс ва ғайра, ки ба ташаккулдиҳии муносибатҳои шахсии хонандагон бахшида шудаанд, аз муаллим тарзи махсуси муошират ва боодобиро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Кан – Клик В. А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1987.
2. Леонтьев А. Н. Педагогическое общение. – М. : Знание, 1979.
3. Макаренко А. С. Пед. Соч. Т. 2. – М., 1983.
4. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса. / Пед. Соч. : В 8 т. – М. : Педагогика, 1983., т. 1. – 324 с.
5. Мудрик А. В. Общение школьника. М. : 1987.
6. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. – М. : 1984. – 168 с.
7. Общая психология // Под ред. А. В. Петровского. М.: Просвещение, 1977. 428 с.
8. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – Минск, Народная асвета, 1981. – 288 с.
9. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива. - М.: Просвещение, 1975.
10. Сухомлинский В. А. Собр. пед. соч. т. 1. (на тадж. языке). – Душанбе, 1982. – 622 с.

МУНОСИБАТИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГИИ МУАЛЛИМ ВА РАВАНДИ ТАШАККУЛДИӢИ МУНОСИБАТИ БАЙНИШАХСӢ ДАР КОЛЛЕКТИВИ ХОНАНДАГОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи муносибати педагогӣ-психологии байни муаллиму хонанда дар раванди ташаккулдиҳии муносибати байнишахсӣ дар коллективи хонандагон бахшида шудааст.

Омӯхтани масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки одоби педагогӣ дар муаллимон дарҳол ташаккул меёбад. Он тарбия карда мешавад ва баробари маҳорати педагогӣ аз тарафи муаллим аз худ карда мешавад. Ин натиҷаи пухта расонидани олами рӯҳӣ ва аз болои худ зиёд кардани муаллим ҷиҳати азхуд намудани донишҳои махсуси педагогӣ ва маҳорати муошират кардан бо хонандагон баҳри дар онҳо ташаккул додани маҳорати муносибатҳои байнишахсӣ мебошад. Ин донишҳо пеш аз ҳама аз соҳаи психологияи синусолӣ ва хусусиятҳои фардии хонандагони замони муосир буданаш лозим аст.

Вобаста ба он ки ташаккули муносибатҳои шахсӣ ба таркиби олами маънавиёти инсон дохил аст, муаллим бояд дар бораи асосҳои ахлоқ маълумоти дуруст дошта бошад.

Чӣ тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, барои муаллиме, ки ташаккул додани муносибатҳои шахсиро дар коллективи хонандагон мақсади ҳеш қабул намудааст, барои ӯ аз ҳама муҳимаш донишдони воситаҳои таъсиррасонӣ ба хонандагон ва ба маҳорат табдил додани онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: омӯхтан, масъала, одоб, муаллим, дониш, махсус, олам, маълумот, таҷриба, хусусият, инсон, маҳорат.

ПЕДАГОГИКО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ УЧИТЕЛЯ И ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОЛЛЕКТИВЕ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена проблеме педагогико-психологических взаимоотношений учителя и ученика в процессе формирования межличностных отношений в студенческом коллективе.

Изучение данного вопроса показывает, что педагогическая этика формируется у педагогов незамедлительно. Оно воспитывается и усваивается учителем наряду с педагогическим мастерством. Это результат созревания духовного мира и упорного труда учителя по приобретению специальных педагогических знаний и умения общаться с учащимися и развивать у них навыки межличностного общения. Прежде всего, эти знания должны быть из области синусовой психологии и личностных особенностей современных студентов.

В связи с тем, что формирование личных отношений является частью мира духовности человека, учитель должен владеть верными сведениями об основах этики.

Как показывает опыт, для учителя, поставившего своей целью формирование личных отношений в группе учащихся, важнее всего знать средства воздействия на учащихся и превращения их в умения.

Ключевые слова: обучение, проблема, этикет, учитель, знание, особое, мир, информация, опыт, характеристика, человек, умение.

PEDAGOGICAL - PSYCHOLOGICAL RELATIONS TEACHERS AND THE DEVELOPMENT PROCESS OF INTERPERSONAL STUDENT RELATIONSHIPS

This article is devoted to the problem of pedagogical and psychological relationships between a teacher and a student in the process of forming interpersonal relations in a student team.

The study of this issue shows that pedagogical ethics is formed by teachers immediately. It is brought up and assimilated by the teacher along with pedagogical skills. This is the result of the maturation of the spiritual world and the teacher's hard work in acquiring special pedagogical knowledge and the ability to communicate with students and develop their interpersonal communication skills. First of all, this knowledge should be from the field of sinus psychology and the personal characteristics of modern students.

Due to the fact that the formation of personal relationships is part of the world of human spirituality, the teacher must have the correct information about the foundations of ethics.

As experience shows, for a teacher who has set as his goal the formation of personal relationships in a group of students, the most important thing is to know the means of influencing students and turning them into skills.

Key words: learning, problem, etiquette, teacher, knowledge, special, world, information, experience, characteristic, person, skill.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лоиков Парвиз Ҷумахонович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Сведения об авторе: Лоиков Парвиз Джумахонович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Кулоб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Information about the author: Loikov Parviz Dzhumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., s. Kulob, s. S. Safarova - 16. Tel.: [+992] 918 28 51 55.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ КОРҲОИ БЕРУНАЗДАРСӢ АЗ МАТЕМАТИКА ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Мавлонзода Н. М., саромӯзгор

Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Кори беруназдарсӣ аз математика дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ- яке аз шаклҳои ташкили самараноки системаи корҳои таълиму тарбияи хонандагон мебошад. Он ба шакли асосии донишандӯзӣ ва малакаҳои хонандагон аз математика - дарс дар равобит буда, мақсадҳои муайяно мадди назар дорад, ки дар байни онҳо тарбияи шавқу устувори хонанда ба фанни таълимӣ, инкишофи фарҳанги математикӣ ва ҷаҳонбинии ҷуҷуру васеъ омӯхтани математика, дарки зарур будани илм, техникаю технология, фарҳанг ва ҷомеа, амалигардонии равобити байнифаннӣ, дар хонандагон васеъ намудани маҳоратҳои мустақилона ва эҷодкорона кор кардан бо адабиёти таълимӣ ва илмӣ-оммавӣ, ташаккули малака ва маҳорати амалӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад.

Яъне кори беруназдарсӣ ҳамчун раванди томи таълими математикаи мактабӣ бояд функцияи сегона-таълим, тарбия ва инкишофи хонандагонро дар маводи математикӣ таъмин намояд. Ҳолати дигарро низ қайд кардан зарур аст, ки дар раванди кори беруназдарсӣ барои амалигардонии ин функцияҳо нисбат ба раванди дарси меъерӣ имкониятҳои зиёд пайдо мешаванд.

Бинобар ин, табиист, ки ташкил ва гузаронидани корҳои беруназдарсӣ дар мактаб талаботи мувофиқи тайёрии касбӣ - методии муаллими ояндаи математикаро дар мактаби олии педагогӣ пеш мегузорад. Ин гуна мушкilotро танҳо омӯзгори дорои фарҳанг, дониши васеъ, малакаю маҳорати баланддошта ба таври мусбат ҳал ва арзёбӣ карда метавонад.

Дар курси «Методикаи таълими математика» (методикаи умумӣ) омӯзиши мавзӯи «Корҳои беруназдарсӣ ва беруназмактабӣ оид ба математика» мавҷуд аст. Дар шарҳи мавзӯи барномавӣ гуфта мешавад, ки «дар машғулиятҳои семинарӣ мавзӯ ва мазмун методикаи ташкили корҳои беруназдарсии математика муҳокима карда мешаванд». Мувофиқ ба ин, дар адабиёти таълимӣ аз методикаи таълими математика масъалаҳои зерини ба омӯзиши ин мавзӯ алоқаманд муоина карда мешаванд:

1) мақсад, мазмун ва шаклҳои асосии корҳои беруназдарсӣ аз математика дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

2) машғулиятҳои маҳфилӣ оид ба математика ва методикаи гузаронидани онҳо;

3) кори хонандагон бо адабиёти иловагӣ ҳангоми таълими математика.

Агар ба мазмун банди аввал нигарем, маълум мегардад, ки дар ин ҷо чунин масъалаҳои ҷиддӣ, ба монанди: тавсифи умумии машғулиятҳои беруназдарсӣ; машғулият бо қафомондагон; мақсад ва мазмун корҳои беруназдарсӣ; шаклҳои гузарондани корҳои беруназдарсӣ бо хонандагоне, ки ба математика шавқи зиёд доранд (маҳфилҳои математикӣ, викторинаҳо, озмунҳо: олимпиадаҳои (озмунҳои) математикӣ, шабнишинӣ, ҳафтаи математикӣ, экскурсия; хонишҳои адабиёти математикӣ; реферат ва иншои математикӣ; рӯзномаи девории математикии мактабӣ баррасӣ мешаванд [1, с.25 - 40].

Маълум мешавад, ки барномаи таълим ҳамаи шаклҳои корҳои беруназдарсиро фарогир нест, ҳаҷми ҳар як мафҳум фаҳмо набуда, намудҳои корҳои амалӣ ва лабораторӣ тасвир нагардидаанд. Дар воситаҳои таълимӣ асосдиҳии назариявии ҳар як мафҳум ва сарҳади татбиқи онҳо тасвир наёфтаанд.

Мушоҳида ва таҷрибаи мо нишон медиҳанд, ки агар ҳатто омӯзгори курси

«Методикаи таълими математика» чиддӣ будани ин проблемаро эҳсос кунад ва хоҳад, ки донишҷӯён ба ташкил ва гузарондани корҳои беруназдарсӣ аз математика дар мактаб ба таври кофӣ тайёр бошанд, эҳтимол аст, ки тавонад ин масъаларо дар сатҳи қаноатбахш дар соатҳои ҷудошуда баррасӣ ва ҳал намояд. Ду соате, ки барои лексия ва ду соате, ки барои машғулияти семинарӣ ҷудо шудаанд, наметавонанд ба сифати тайёрии донишҷӯён барои ташкил ва гузаронидани корҳои беруназдарсӣ дар мактаб таъсири мусбат бахшанд. Пас, зарур аст, ки роҳҳои дигари тақмили тайёрии методии муаллими ояндаи математикаро барои фаъолияти номбурда ҷустуҷӯ намоем. Барои ин дар тайёрии касбӣ – методии муаллими ояндаи математика, ки бо низоми кредитӣ машғулият мегузаронанд, ҷанҳои интихобӣ мавқеи хоса пайдо мекунанд ва мо инро ҳамчун зинаи тайёрии касбӣ- методӣ ба омӯзиши масъалаи пешниҳодшуда мебахшем, яъне ҷорӣ кардани курси интихобии «Корҳои беруназдарсӣ аз математика» [2, с.40 - 50].

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои корҳои беруназдарсии хонандагон аз математика ҳамеша дар мадди назари олимони соҳаи методика ва омӯзгорони математикаи мактабҳо меистанд. Ба проблемаҳои корҳои беруназдарсӣ аз математика, бахусус шаклҳои гуногуни ташкил ва гузаронидани онҳо, як қатор мавод дар шакли дастурҳои методӣ, китобҳои илмӣ – оммавӣ ва тавсифи таърихӣ дошта, инчунин корҳои тадқиқотии сатҳи рисолавӣ бахшида шудаанд. Қисми зиёди мақолаҳои ба ин масъала бахшидашуда дар саҳифаҳои маҷаллаи илмӣ – методии «Математика в школе», инчунин маҷаллаи илмӣ- оммавии «Квант» ба ҷоп расида буданд. Мақолаҳои мазмунӣ гуногундошта доир ба проблемаи корҳои беруназдарсӣ, бахусус аз таҷрибаи корҳои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар саҳифаҳои маҷаллаи ҷумҳуриявии «Мактаби советӣ» (ҳоло «Маърифати омӯзгор») ба ҷоп расидаанд.

Таҳлили адабиёти зиёд, инчунин рисолаҳои илмӣ собит мекунанд, ки ҳамаи адабиёти дарҷгардидаро доир ба проблемаи корҳои беруназдарсӣ аз математика шартан ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

- корҳое, ки ташкил ва гузаронидани шаклҳои мушаххаси корҳои беруназдарсиро аз математика дар мактаб тасвир мекунанд;

- корҳое, ки масъалаҳои махсуси корҳои беруназдарсии математикаро фаро мегиранд;

- корҳое, ки масъалаҳои методикаи ташкил ва гузаронидани корҳои беруназдарсӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шуда, қисман проблемаи тайёрии касбии муаллимо дар мактаби олӣ дар бар мегиранд;

- корҳое, ки ба тайёрии касбӣ- методии муаллими математика барои ташкил ва гузаронидани корҳои беруназдарсӣ дар мактаб бахшида шудаанд.

Маълум, ки муаллими математика бояд раванди таълимо тавре бояд ташкил намояд, ки хонандагон бошуурона маводи дарсиро қабул намоянд, онро фаҳманд, донишҳои гирифташударо мустақкам ва маҳорати татбиқи онҳоро дар амалия ва инкишофи маънавӣ истифода баранд [3, с. 10 - 15].

Дар раванди таълими математика омӯзгор на танҳо шавқӣ донишандӯзии хонандагонро оид ба илми математика ташаккул ва инкишоф медиҳад, балки онҳоро ба усулҳо, методҳо ва малакаҳои мустақилона гирифтани дониш ҳидоят менамояд, мавқеи тақмилбахшандагии илми математикаро дар ҳаёти ҷомеа, илм ва техникаю технология шинос менамояд. Ин масъалаҳои аз диди донишандӯзӣ ва тарбиявӣ зарурӣ на танҳо дар раванди дарси барномавӣ, балки дар машғулиятҳои беруназдарсӣ бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон, шавқӣ онҳо ба илми математика ҳал карда мешаванд.

Дуруст ташкил ва гузаронидани корҳои беруназдарсии математикӣ дар мактаб, пеш аз ҳама, аз тайёрии фундаменталии (асосии) махсус (математикӣ), психологию педагогӣ ва методӣ, аз маҳорати донишҷӯён оид ба пешниҳоди донишҳои математикӣ ба хонандагон дар раванди таълим ва тарбия, аз дараҷаи тайёрии умуминазариявӣ, амалӣ ва ташкилии донишҷӯён оид ба гузаронидани корҳои беруназдарсӣ аз математика дар мактаб, яъне аз маҳорати муаллими ояндаи математика оид ба муайян

кардани шаклҳо, методҳо ва воситаҳои натиҷадихандаи гузаронидани онҳо, мавзӯ ва мазмуни машғулиятҳои маҳфилҳо, шабнишиниҳои математикӣ, конференсияҳо, саёҳатҳо ва дигар шаклҳои ташкилии кор вобаста мебошад.

Дар адабиёти педагогӣ, аз ҷумла рисолаҳои тадқиқотӣ, намудҳои гуногуни шарҳдиҳии ҳамин гуна ҷорабиниҳо ба назар мерасанд, ки барои хонандагон дар мактаб берун аз дарсҳои асосии мактабӣ ташкил ва гузаронида мешаванд. Баъзеҳо онҳоро «корҳои берунамактабӣ», дигарон- «корҳои беруназсинфӣ», сеюмиҳо – «корҳои беруназдарсӣ» номгузорӣ мекунанд.

«Луғати забони муосири адабии рус» («Словарь современного русского литературного языка» (с. 1987), мафҳуми «берунамактабӣ»- ро ҳамчун ба кори маданияи равшаннамоии берун аз системаи мактабӣ тааллуқдошта, яъне кори берун аз шароити мактаб ташкилшаванда ва гузаронидашаванда, беруни мактабӣ, берун аз хона ва ғ. муаррифӣ менамояд [12, с. 140–145].

«Энциклопедияи педагогии Россия» кори берунамактабиро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи системаи таҳсилот ва тарбияи кӯдакон, наврасон ва хонандагони ҷавон муайян мекунад. Ин гуна кор бо мақсади инкишофи шавқ ва қобилияти шахсият, қонеъ гардонидани талабот ба дарки воқеият, муошират, фаъолияти амалӣ барқарор кардани қувва ва мустаҳкам кардани саломатӣ, дар вақти ҳолӣ гузаронида мешавад. Кори берунамактабӣ бо раванди таълим тарбия дар мактаб, бо корҳои тарбиявӣ дар ҷойи истиқомат алоқаманд гардонида шуда, бештар аз тарафи муассисаҳои берунамактабӣ амалӣ мегардад [13, с. 55 - 65]. Ҳарчанд ин манбаъҳо ҳамдигарро истисно намеkunанд, тарзи манбаи дуҷумро такмилёфта шуморидан мумкин аст. Нисбати корҳои берунамактабӣ аз математика танҳо дар сатҳи ҳамаи ҷорабиниҳое сухан рондан мумкин аст, ки муассисаҳои берунамактабӣ ташкил мекунанд ва мегузаронанд. Истисноӣ ин гуфтор метавонад ташкил ва гузаронидани олимпиадаҳои (озмунҳои) математикӣ мактаббачагон бошад (ба истисноӣ олимпиадаи мактабии математика, ки ба фаъолияти омӯзгори математика алоқаманд аст).

Мафҳумҳои «кори беруназсинфӣ» ва «кори беруназдарсӣ» бошанд, ба ҳам хеле наздик буда, ҳамчун қисми таркибии раванди таълиму тарбия дар мактаб ва яке аз шаклҳои ташкили вақти озоди хонандагон муайян карда мешаванд. Аз рӯи анъана, дар таҳқиқотҳои ба методикаи таълими математика бахшидашуда, диққати асосиро бештар ба инкишофи мафҳуми «кори беруназсинфӣ» равона кардаанд. Танҳо дар таҳқиқоти Е.В Востокова [4, с. 41 - 45] бештар ба мафҳуми «кори беруназдарсӣ» аҳамият дода мешавад, ки аз диди мо, мантиқи муайян дорад. Ин маъноӣ онро дорад, ки вобаста аз гузориши методӣ дар асоси таснифи шакли таълим мумкин аст аломатҳои муайянкунандаи гуногун гузошта шаванд. Барои мисол, дар ҳолати гузоштаи мо, *ҷойи таълими математика* — шаклҳои синфӣ ва беруназсинфӣ таълими математика, ҳарчанд синф метавонад гурӯҳи хонандагони ҳамон як соли таҳсилотро ифода кунад. Азбаски дарси математика ба шакли синфӣ таълим мансуб аст, мантиқан дуруст мебуд, ки корҳои (машғулиятҳои) беруназдарсиро шакли беруназсинфӣ таълим шуморем. Аммо кори беруназдарсӣ оид ба фан асосан дар синф (ҷой ё уток барои дарс дар мактаб) ё худ кабинети махсус, зали хониш ва ғ. гузаронида мешавад, бинобар ин табиист, ки онро кори беруназдарсӣ номем, то ба мантиқи сухан мувофиқ ояд. Бинобар ин, мо дар кори худ мафҳуми «Кори беруназдарсӣ аз математика»- ро авлотар мешуморем, зеро он ба шакл ва мазмуни корҳое, ки омӯзгори фанни математика дар мактаб иҷро мекунад, мувофиқ аст.

Бо моҳияти худ кори беруназдарсӣ аз математика дар мактаб фаҳмиши васеъ дорад. Дар шароити кунунӣ зери мафҳуми кори беруназдарсӣ тамоми намудҳои машғулиятҳо аз математика, ки берун аз муассисаҳои мактабӣ гузаронида мешаванд, инчунин машғулият дар оила, ҷорабиниҳои тарбиявӣ аз тарафи роҳбари синф гузаронидашаванда ва ғайра фаҳмида мешаванд. Дар ҳолати муоинашаванда мо ба ташкил ва гузаронидани он корҳое маҳдуд мешавем, ки бевосита ба фаъолияти омӯзгори фанни математика мансубанд.

Маълум аст, ки машғулиятҳои таълимӣ аз математикаро омӯзгор бо хонандагон

дар раванди фаъолияти ҳамчоя дар чаҳорчӯбаи вақти барои он чудошуда ва бо гурӯҳи муайяни хонандагон мегузаронад. Худи дарс то ҳоло чун воҳид ва шакли раванди таълиму тарбия аз математика дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Ба дарси математика дар мактаб машғулиятҳоеро мансуб медонанд, ки аз рӯи барномаи таълимии меъёрӣ гузаронида мешавад, инчунин машғулиятҳои факултативиро низ ба он шомил доништан мумкин аст. Дарс банақшагирии аниқ ва ташкили он аз тарафи омӯзгор, инчунин арзёбии системавии раванд ва натиҷаҳои фаъолияти дарккунии хонандагонро талаб мекунад.

Ба фикри мо, машғулиятҳои дарсӣ аз математика баъзе имкониятҳои маҳдудро дар самти ташкили фаъолияти мустақилонаи эҷодии хонандагон, дар самти тафриқа ва фардигардонии таълими математика, дорад. Дарси математика наметавонад ба пуррагӣ ҳамкориҳои маҳсулноки омӯзгор ва хонандагонро таъмин наояд, ба хонандагон имконият намедихад, ки ба пуррагӣ масъулият ва мустақилии нишон диҳанд, муаллим бошад, тамоми «воситаҳои коммуникатсионии методӣ»-ро (ифодаи М. Нугмонов) барои таълим, тарбия ва инкишофи онҳо истифода барад. Дар дарси математика масъалаҳои гуманизатсияи таҳсилоти математикӣ на он қадар чуқур ҳаллу ҷавоб карда мешавад. Ин масъалаҳо ба мавҷуд будани фактори методӣ дидактикии фаъолгардонии корҳои беруназдарсӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ далolat мекунад [14].

Зиёда аз ин, дар самти фаъолгардонии корҳои беруназдарсии математикӣ ба мавҷуд будани фактори психологӣ-педагогӣ ишора кардан зарур меояд. Дар ҳамаи ҳолатҳо, хонанда наметавонад талаботи худро танҳо дар асоси суммаи як қатор воқеиятҳо, ки омӯзгор ба ӯ дар дарс пешниҳод мекунад, қонеъ гардонад, ӯ наметавонад берун аз муҳити ихотакардааш инкишоф ёбад. Барои ташаккули хонанда ҳамчун шахсият омилҳо ва шароити махсус заруранд, то ки ӯ тавонад сифатҳои интеллектуалӣ, қавиירוҷагӣ, эҳсосотӣ, ахлоқии худро истифода бурда инкишоф диҳад.

Кори беруназдарсӣ аз математика ба хонандагон имконият медиҳад, ки худ иштирокчиҳои бевоситаи банақшагирии машғулиятҳои маҳфилӣ, созидаи барномаҳои шабнишинии математикӣ клуби хушҳолон ва ҳозирҷавобон (КХХ), конференсияҳо ва дигар машғулиятҳои беруназдарсӣ бошанд ва рӯзномаҳои девории математикӣ иншо кунанд.

Дар умум, он омилҳои дар боло қайдшуда, ки ба иштирокдорони системаи машғулиятҳои дарсӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъсири манфӣ мерасонанд, метавонанд ба таври қатъӣ дар раванди корҳои беруназдарсӣ бартараф карда шаванд. Чун ҷузъи раванди таълиму тарбия аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кори беруназдарсӣ барои омӯзгори математика воситаи хеле босамари таълим, тарбия ва инкишоф дар маводи математикӣ мебошад. Ин унсур зинаи дастнорасро дар таҳсилотгароии математикӣ хонандагон таъмин менамояд, масъалаҳои тафриқабандӣ ва фардигардониро ба ҳубӣ ҳал мекунад.

Акнун унсурҳои сохторӣ ва функционалии системаи корҳои беруназдарсии хонандагонро аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян менамоем.

Ҳамчун компоненти системаи интегронидашудаи системаи корҳои дарсӣ беруназдарсӣ, фаъолияти беруназдарсӣ аз математикаро мумкин аст чун системаи махсус ташкилкардашуда бо унсурҳои сохторӣ ва функционалӣ муайян кард [12, с. 5 - 10].

Мо дар ин ҷо ба тасаввуроти системавии методӣ математикӣ, ки дар корҳои яке аз муаллифони ин китоб Нугмонов М. [4, с. 5] дарҷ гардидаанд, таърифи менамоем. Бо мақсади тайёрии касбӣ – методӣ муаллими математика дар мактаби олии педагогӣ зарур аст, ки кори беруназдарсиро ҳамчун раванди махсус муайян намоем, зеро ин система ба сифати асос барои ташаккули дониш ва малақаҳои муайян хизмат мекунад.

Ҳамин тариқ, ба ин концепсия таърифи карда, кори беруназдарсӣ аз математикаро мумкин аст ҳамчун системаи унсурҳои сохторӣ ва функционалиаш ба ҳам алоқаманд, барои ноил шудан ба мақсадҳои муайяни таълим, тарбия ва инкишофи хонандагон дар

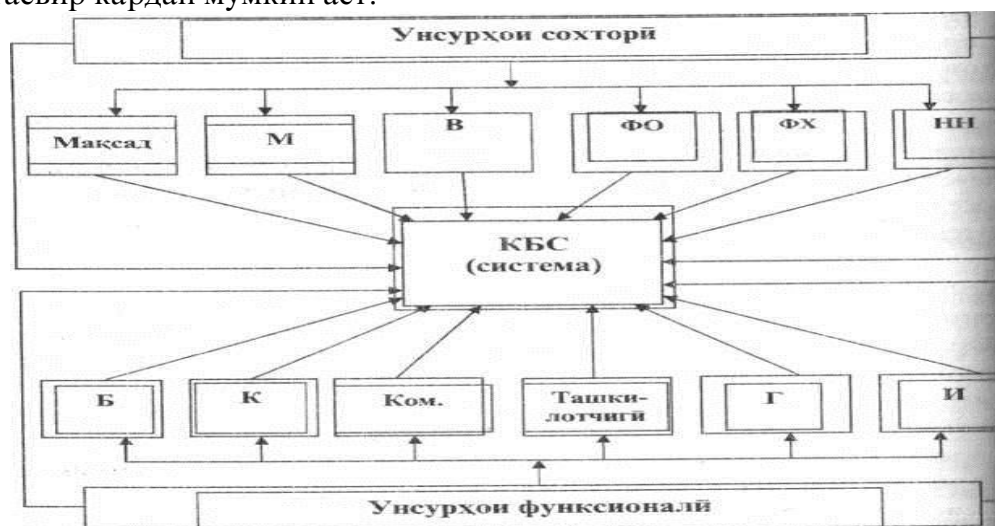
маводи математикӣ муаррифӣ намоем. Ҳар гуна шакли объективи ташкилшудаи кори беруназарсӣ аз математика худро ҳамчун система бо унсурҳои муайян муаррифӣ менамояд. Унсурҳои сохтории системаи кори беруназарсӣ аз математика инҳо мебошанд:

- мақсади кори беруназарсӣ;
- мазмуни кори беруназарсӣ;
- воситаҳои коммуникатсионӣ методӣ;
- фаъолияти омӯзгор;
- фаъолияти хонанда;
- натиҷаи ин раванд.

Зери унсурҳои функционалии системаи таълими математика алоқамандии байни унсурҳои сохторӣ фаҳмида мешавад, ки дар раванди фаъолияти омӯзгор ва хонанда ҳангоми гузаронидани кори беруназарсии математикӣ ба амал меоянд. Ин гуна унсурҳои фаъолияти субъектҳои кори беруназарсии математикиро инҳо ташкил медиҳанд:

- банақшагирӣ (тарҳкашӣ);
- конструктивӣ;
- коммуникативӣ;
- гностикӣ;
- ташкилотчигӣ;
- ислохкунӣ (расми 1).

Системаи методии корҳои беруназарсӣ аз математикаро дар шакли схемавӣ ба таври зерин тасвир кардан мумкин аст.

Расми 1.

Дар ин схема: КБС- кори беруназарсӣ аз математика, М- мазмуни кори беруназарсӣ аз математика, ВКМ- воситаҳои коммуникативӣ методӣ, ФО- фаъолияти омӯзгор, ФХ- фаъолияти хонанда, НН- натиҷаи ӯҳой, Б- банақшагирӣ, К- конструктивӣ, Ком- коммуникативӣ, Т- ташкилотчигӣ, Г- гностикӣ, И- ислохкунӣ.

Адабиёт:

1. Блох А. Я., Гусев В. А., Дорофеев Г. В. И др. Методика преподавания математики в средней школе: Частная методика: Учебное пособие для студентов пед. Ин – тов по физ. Мат. Спец: Сост. В. И. Мишин. – М: Просвещение, 1987. 416с.
2. Нугмонов М. Теоретико- методологические основы методики обучения математике как науки. – Д. : ТГПУ, 1999. -235с.
3. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ (дастури методӣ). – Душанбе: ДДОТ, 2009. -68с.
4. Нугмонов М. Дарси муосири математика. – Душанбе: «Сифат», 2017. 293с.

5. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз математика барои синфи 5.. – Душанбе: АТТ, 2010. – 77с.
6. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз математика барои синфи 6. – Душанбе: АТТ, 2010- 104с.
7. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз алгебра барои синфи 7. Душанбе: АТТ, 2010. – 128с.
8. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз алгебра барои синфи 8. Душанбе: АТТ, 2010.- 122с.
9. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз алгебра барои синфи 9. Душанбе: АТТ, 2010. -110с.
10. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз алгебра барои синфи 10. Душанбе: АТТ, 2010. 122с.
11. Нугмонов М. ва диг. Маводи дидактикӣ аз алгебра барои синфи 11. Душанбе: АТТ, 2010. 70с.
12. Балк М. Б. Ю Балк г, Д. Математика после уроков. – М. : Просвещение, 1971. 462с.
13. Бойматов К., Шарифов А. Масъалаҳои шавқовари математикӣ.– Д. : «Маориф», 1988. – 120с.
14. Саидов Қ. Математикаи шавқовар. – Д.: ДДОТ, 2009. – 78 саҳ.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗДАРСӢ АЗ МАТЕМАТИКА ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи ташкил ва раванди самараноки қорҳои беруназсинфӣ аз фанни математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ меравад. Мақсади омузиши қорҳои беруназсинфӣ ин дар ҳонандагон васеъ намудани маҳоратҳои мустақилона ва эҷодқорона қор қардан бо адабиёти таълимӣ ва илмӣ-оммавӣ, ташаккули малака ва маҳоратҳои амалӣ мебошад.

Дар ин мақола ба консепсия таъя қарда шудааст, ки қори беруназдарсӣ аз математикаро мумкин аст ҳамчун системаи унсурҳои сохторӣ ва функционалиаш ба ҳам алоқаманд, барои ноил шудан ба мақсадҳои муайяни таълим, тарбия ва инкишофи ҳонандагон дар маводи математикӣ муаррифӣ намоем. Ҳар гуна шакли объективи ташиклшудаи қори беруназдарсӣ аз математика худро ҳамчун система бо унсурҳои муайян муаррифӣ менамояд. Унсурҳои сохтори системаи қори беруназдарсӣ аз математика инҳо мебошанд: мақсади қори беруназдарсӣ; мазмуни қори беруназдарсӣ; воситаҳои коммуникатсионӣ методӣ; фаъолияти омузгор ва ғайра.

Қалидвожаҳо: маҳфилҳои математикӣ, виторинаҳо, озмуно, шабнишиниҳо, экскурсияҳо, хонишҳои адабиётҳои математикӣ, реферат ва иншои математикӣ, рузномаи девории математикӣ, ҳафтаи математикӣ; мақсади қори беруназдарсӣ.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНЕУЧЕБНОЙ РАБОТЫ ПО МАТЕМАТИКЕ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ

В данной статье речь идет об организации и эффективном процессе внеурочной деятельности по математике в учреждениях общего среднего образования. Целью обучения внеурочной деятельности является расширение самостоятельных и творческих умений учащихся по работе с учебной и научно-популярной литературой, формирование практических навыков и умений.

В основу данной статьи положена концепция о том, что внеаудиторная работа по математике может быть представлена как система структурно-функциональных элементов, связанных друг с другом для достижения определенных целей воспитания, обучения и развития учащихся на математических материалах. Любая объективно организованная форма внеаудиторной работы по математике представляет собой систему с определенными элементами. Структурными элементами системы внеаудиторной работы по математике являются: цель внеаудиторной работы;

содержание внеурочной работы; коммуникативные и методологические инструменты; деятельность учителя и др.

Ключевые слова: математические кружки, викторины, конкурсы, вечеринки, экскурсии, чтения математической литературы, реферат и математический реферат, математический журнал, математическая неделя; Цель внеурочной работы.

METHODOLOGICAL BASES OF EXTRA-EDUCATIONAL WORK IN MATHEMATICS IN THE PROCESS OF STUDYING THE METHODOLOGY OF TEACHING MATHEMATICS

This article deals with the organization and effective process of extracurricular activities in mathematics in institutions of general secondary education. The purpose of teaching extracurricular activities is to expand the independent and creative skills of students in working with educational and popular science literature, the formation of practical skills and abilities.

This article is based on the concept that extracurricular work in mathematics can be represented as a system of structural and functional elements related to each other to achieve certain goals of education, training and development of students on mathematical materials. Any objectively organized form of extracurricular work in mathematics is a system with certain elements. The structural elements of the system of extracurricular work in mathematics are: the purpose of extracurricular work; the content of extracurricular work; communication and methodological tools; teacher activities, etc.

Key words: mathematical circles, quizzes, competitions, parties, excursions, readings of mathematical literature, abstract and mathematical abstract, mathematical journal, mathematical week; Purpose of extracurricular work.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мавлонзода Нурмухаммад Мекнибой – Омӯзгори калони кафедраи риёзӣ – табиатшиносии Коллеҷи омӯзгорӣи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988 – 37 – 80 83.

Сведения об авторе: Мавлонзаде Нурмухаммад Мекнибой - старший преподаватель кафедры математики и естественных наук Педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 988-37-80 83.

Information about the author: Mavlonzoda Nurmuhhammad Mekniboy - Senior Lecturer, Department of Mathematics and Natural Sciences, Pedagogical College of Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, RT, sh. Kulob, s. S. Safarov-16. Tel.: 988-37-80 83.

УДК: 373 (2-тоҷ)

ББК: 74.2 (2-тоҷ)

Л-70

ТАРАҚҚИЁТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ШАХСӢ ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ИҚТИМОӢ – ПЕДАГОГӢ

Лоиқов П.Ч., н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Омӯхтани проблемаи тараққиёту таъшаққулёбии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи илмҳои педагогӣю психология ба ҳисоб меравад. Муносибатҳои мусбати байни шахсии хонандагон дар коллективи синф яке аз омилҳои муҳими пешравии азхудкунӣ ва таъшаққулёбии сифатҳои шахсии хонандагон мебошад.

Наврасон қисми зиёди вақти холигиашонро берун аз хона мегузaronанд ва ба ҳамсинфонашон муошират мекунанд. Мазмуни муносибатҳои байнишахсиро муошират ташкил медиҳад, ки ин қувваи калони тарбиявӣ дорад, яъне он натавонад ҳамчун воситаи ахборотгирӣ аст, балки ба тараққиёти шахсияти насли наврас таъсири зиёду самарабахш (мумкин таъсири манфӣ ҳам) мерасонад: наврас ба дарк кардани олами атроф мегузарад, меёриҳо ва арзишҳои ҷамъиятӣ маълум мегарданд ва ғайра. Наврас кӯшиш мекунад, ки дар гурӯҳи ҳамсолонаш ҷойи намоёнро ишғол намояд. Ин ҳолати наврасон пеш аз ҳама дар қорҳои берун аз дарс, ки дар ин ҷо ивазшавии фикр, эмотсия (ҳиссиёт), идеяҳои маънавӣ, арзишҳои рӯҳӣ ба амал меоянд, маълум мегардад. Дар ин давра талаботи асосии наврасон бояд «муоширатро омӯз», «Донишони дӯсту рафиқро нағз омӯз» бошад. Яъне наврасон барои муошират кардан кӯшиши зиёд мекунанд. Танҳои барои онҳо тоқатфарсо мебошад. Танҳоиро наврасон хело вазнин ҳис мекунанд, аз сар мегузaronанд ё он минбаъд ба ташаккули ҷунин сифатҳои шахсии наврасон, аз ҷумла маҳдуд будан, шармгинии аз ҳад зиёд, дилмондагӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ тараққӣ додани муносибатҳои баниҳамдигарӣ, ҷустуҷӯи дӯсту рафиқи наздик, ки дар ҳар як дақиқаи ҳаёт ба онҳо имконияти таъа қардан бошад, ки ҳама вақт ҳамдигарро фаҳмидаю ҳис қарда тавонанд, барои наврасон хело муҳим аст.

Мафҳуми муносибати байнишахсӣ аз тарафи олимони соҳаи педагогикаю психология А. В. Петров, Г. М. Коджаспирова, Я. Л. Коломинский, В. А. Дубровина ва дигарон омӯхта ва шарҳ дода шудааст. Масалан Алексей Юревич ва Г.М. Коджаспирова муносибатро ҳамчун системаи томи интиҳобии фардӣ, алоқамандии бошууронаи шахс ва тарафҳои гуногуни ҳақиқати реалӣ баҳо додаанд. Муносибат он фикри мушахасро тавсиф менамояд, ки барои одамон, объект, воқеа хос аст [2, с. 137].

Таҷрибаи мусбат ё манфии робита ё худ муносибати тарафайни одам ба ташаккули муносибатҳои шахсии худӣ ё таъсир мерасонад. Дар маънои муносибатҳои баниҳамдигарии шахсӣ бошад боҳамалоқамандии боҳамҳискунии субъективии байни одамон фаҳмида мешавад, ки он дар характер ва тарзи таъсиррасонии тарафайни одамон ба рафиқ, дӯст дар раванди фаъолияти муошират ошқор мегардад.

Мувофиқи нишондоди Мархаев Л. В. муносибати баниҳамдигарии шахсӣ – алоқаи боҳамҳискунии байни одамон аст. Намудҳои гуногуни муносибатҳои баниҳамдигарии шахсӣ мавҷуд аст: қорӣ, шахсӣ, дӯстӣ, оилавӣ, некбинӣ, бадбинӣ, самимият ва ғайра. Соснин В. А ва Қралникова Е. А. дар маънои муносибати шахсии баниҳамдигарӣ аз як тараф боҳамҳискунии субъективии боҳамалоқамандии байни одамон, ки дар характер ва тарзи боҳамтаъсиррасонии одамон ба дӯст, рафиқ дар раванди фаъолияти муошират ба таври ошқоро маълум мегардад, дар назар доранд, аз тарафи дигар муносибати шахсии баниҳамдигариро ҳамчун системаи мақсад, гузориш, тамоюл, интизорӣ стереотип ва ҷобачогузорӣ ба воситаи баҳодиҳии тарафайн баҳо додаанд.

Аз нуқтаи назари А. Н. Сухова муносибати байни ҳамдигарии шахсиро ҳамчун муносибати байни одамони ба гурӯҳи одамони ба он дохилбуда – оила, синфи мактабӣ, командаи волейбол баҳо додан мумкин аст.

Ба андешаи А. В. Мудрик дар гурӯҳи наврасон ҷун қоида муносибатҳои баниҳамдигарии шахсӣ барқарор мешаванд, ки он муносибатҳои субъективии азсаргузаронидаи байни аъзоёни он гурӯҳ мебошад. Онҳо ба таври объективӣ дар характер ва тарзи ҳамқории аъзоёни гурӯҳ ва инчунин тақсими нақшҳо маълум мегардад [5, с. 72].

Дар асоси таҳлили нишондодҳо ва нуқтаи назари гуногуни олимони соҳаи педагогикаю психология ба ҷунин ҳулоса омадем, ки муносибатҳои байнишахсӣ ин ба таври субъективӣ ҳис қардани робитаи мутақобили байни ҳонандагон буда, дар характер ва тарзи боҳамтаъсиррасонӣ маълум мегардад, ки ҳонанда ба ҳамсинфаш ё бо рафиқаш дар раванди ҳамқорӣ ё муошират амалӣ мегардонад.

Дар назар доштан лозим аст, ки дар байни мафҳумҳои муносибатҳои байнишахсӣ муносибат умуман, муошират, робита ё муносибати тарафайн

алоқамандии наздик мавҷуд аст. Ин мафҳумҳо дар протсессии тадқиқот васеъ истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ, мазмуни онҳоро шарҳ додан зарур аст. Муносибат ин мавқеи мушаххаси шахсӣ нисбат ба ҳама ва нисбат ба худ, нисбат ба ашёҳо, намудҳои фаъолият ва ғайра мебошад.

Муносибати тарафайн ин мавқеи шахсии мушаххас нисбат ба шахси дигар ё гурӯҳи одамон мебошад. Фарқияти муносибати тарафайн ва умуман муносибат дар он аст, ки муносибати тарафайн ба таври мунтазам алоқаи мутақобил ё баргардонда мавҷуд аст. Вобаста ба он, ки муносибат яке аз тарафҳои муошират аст, наврасон аксарияти вақти холиғиашонро дар муошират бо ҳамдигар мегузаронанд ва ин дар ташаккули муносибатҳои байнишахсии онҳо нақши калон мебозад.

Илова ба ин роҳи асосии тадқиқоти муносибатҳои байнишахсии ҳамкорӣ ва муносибатҳои тарафайн дар дохили коллективи хонандагон ин ба таври чуқур омӯхтани омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва инчунин боҳамтаъсиррасонии хонандагони дар ҳаёти коллектив дохилбуда мебошад.

Муаллим барои он, ки ба хонандагон чизеро омӯзонад ё дар онҳо сифати ахлоқиро ташаккул диҳад вай бояд бо онҳо дар муошират бошад. Муошират ин протсессии бисёрнақшагии тараққиёти муносибати байни одамон буда, талаботро бо фаъолияти якҷоя меофарад [7, с. 128].

Дар назар доштан лозим аст, ки фаъолияти педагогӣ ва муоширати педагогии муаллим зич бо ҳам алоқаманд мебошад. Фаъолият қисми тарафи муошират аст. Муошират қисми тарафи фаъолият аст. Вале муошират ва фаъолият дар ҳама ҳолатҳо ягонагии ҷудонашавандаро ташкил медиҳанд, ки дар натиҷа барои ташаккули муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон шароити мувофиқ пайдо мегардад.

Шарти зарурии муваффақият ташкил кардани муошират ва гузаштани он бо ҳам мувофиқ омадани рафтору амалиётҳои интизор будани одамони бо ҳам ҳамкорӣ кардаистода мебошад. Дар мисоли хонандагон ин бо якдигар мувофиқ омадани мақсаду рафтори онҳо дар коллективи синф мебошад [7, с. 123].

Дарачаи баланди муошират дар коллективи хонандагон дӯстӣ, ёрии ҳамдигарӣ, хайрхоҳӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ғайра мебошад.

Муносибатҳои шахсӣ, ки бо риштаҳои диданашаванда ё номаълуми бо ном таваҷҷуҳ ё бадбинӣ вазъиятро дар коллектив мегузаронад ба ҳаёти ҳар як хонанда ва ҳам ба фаъолияти коллективи синф таъсири калон мерасонад. Маҳз муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ яке аз омилҳои муҳими вазъияти эмотсионалӣ дар коллектив мебошад. Беҳбудии эмотсионалини ҳар як хонанда дар коллектив на танҳо дар системаи муносибатҳои корӣ, инчунин дар системаи муносибатҳои шахсӣ ҷойи махсусро ишғол менамояд. Муносибатҳои байнишахсиро ҳеҷ кас муқаррар намекунад, онҳо дар асоси як қатор вазъиятҳои психологӣ ҳудашон пайдо мешаванд.

Таҳқиқот исбот намуд, ки муносибатҳои байнишахсӣ дар синф барқарор гардида, ба ташаккули гурӯҳҳои ҳамном, ки дар ҳаёти коллектив нақши муайян мебозанд, сабабгор мешавад. Ин гуна ба гурӯҳҳо ҷудошавӣ баъзан назар ба органҳои махсуси коллектив ё сохтори ягонагии он барои хонандагон аҳамиятноктар мебошад. Дар гурӯҳҳои ҷудогона одоби ҳудӣ талаботҳои ҳудӣ нисбат ба шахсияти ҳар як хонанда барқарор мегардад. Ҳамаи ин гурӯҳ – гурӯҳ ҷудошавӣ агар ба талаботҳои этикии пешниҳодкардаи муаллим, талаботҳои коллектив зид бошад, ин ба фикрронии байни муаллиму хонандагон монеа мегардад.

Муносибатҳои шахсӣ бошанд, дар намуди дӯстию рафиқӣ, ёрии ҳамдигарӣ, ҳамроҳ бозӣ кардан, ҳамроҳ суҳбату муошират кардан татбиқ мегардад.

Тавре, ки тадқиқот исбот намуд шартҳои асосии дар хонандагон тараққӣ додани талаботи гуманистӣ (инсондӯстӣ) нисбат ба муносибатҳои эмотсионалӣ диққатнокӣ бомақсадонаи атрофиён, аз ҷумла волидайн, муаллимон, тарбиядиҳандагон, роҳбарони созмонҳои талабагӣ ва дигарон нисбат ба хонанда мебошад.

Дар асоси чунин кӯшиш маҳорати ҳамдардӣ ба дигарон, ба ҳисоб гирифтани майлу хоҳиши ҳамсинфон дар хонандагон тараққӣ мекунад. Барои инсондӯст будани

шахси тараққӣ ёфтаистода, муоширати дӯстона нақши асосӣ мебозад. Ин мактаби муҳими ҳамдигарфаҳмии дӯстона, мактаби худкушоӣ мебошад [4, с. 106]

Маҳорати чуқур фаҳмидани ҳолати меҳрубонии дӯст барои дарк кардани ҳолати эмотсионалии хонандагони дигар, барои мардонавор дилсӯзӣ кардани ҳамсинфону ҳамсолон хонандаро ошкор ва кушоду равшан мегардонад. Маҳорати худро нишон додан ба доираи васеи ҳамсинфон имконият медиҳад, ки ҳамдигарро хуб фаҳманд, донанд, боҳамфаҳмӣ, дилсӯзӣ, боҳамхискуӣ, боварӣ ба муносибатҳои байнишахсиро нағз идора ё роҳбарӣ кунанд. Арзандагии умумии муоширати дӯстӣ аз он иборат аст, ки хонанда бобати дар дигарон мушоҳида кардани тарафҳои асосию арзандагиро дида тавоништан одат мекунад, чунин тамоюли дида тавоништан яке аз шартҳои асосии суръатнок гардидани муносибату муоширати инсондӯстии хонандагон мебошад.

Набудани талабот ба чунин шакли наздикшавии психологӣ ба дигарон чун дӯстӣ ин монегарии калон дар ташаккулёбии ҳисси дӯстӣ ва дигар талаботҳои боз ҳам мураккабтарини инсондӯстии шахсӣ, аз ҷумла талабот ба беҳбудии дигарон, худбахшии эҷодӣ ба одамон ин монегарӣ дар ташаккулёбии ҳисси гуманистӣ мебошад [1, с. 23]

Вобаста ба характери муносибатҳои шахсии байниҳамдигарии одамон тартиботи муайяни муносибат дар гурӯҳҳои бо ҳам алоқамандбуда, ки мунтазам мураккабгардию тағйирёбии муносибатҳоро дар назар дорад ва дараҷаи синусолии боҳамтаъсиррасонии ба воситаи фардро дар назар дорад, муносибатҳои байнишахсӣ гуногун мешаванд. Масалан профессор Петров А. В. чаҳор гурӯҳи муносибатҳои байнишахсиро нишон додаст:

1. Гурӯҳи омехта (диффузӣ) – дар ин гурӯҳ муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ мавҷуд аст, вале он мобайнӣ аст вале мазмунан фаъолияти гурӯҳӣ дар он мустақил нест.

2. Ассосиатсия муносибатҳои байнишахсӣ барои мазмуни ҳар як намуди фаъолияти гурӯҳ мустақилият аҳамияти шахсӣ мегирад.

3. Кооператсия (иттиҳодия) – муносибатҳои байнишахсӣ аҳамияти мустақилии шахсӣ мегиранд вале аз рӯи мақсади мазмуни фаъолияти гурӯҳ иттиҳодӣ мебошад.

4. Коллектив – муносибатҳои байнишахсӣ аҳамияти мустақилонаи шахсӣ мегиранд ва мазмуни фаъолияти гурӯҳ аҳамияти ҷамъиятӣ мегирад [7, с. 142]

Вижагии махсуси фаъолият кардани типҳои (хелҳои) коллектив (таълимӣ, истеҳсолӣ, варзишӣ ва ғайра) аз характери фаъолият ва ҷойе, ки он дар байни дигар коллективҳо ишғол кардааст, вобаста мебошад.

Коллективи хонандагон ҳамчун намуди гурӯҳи расмӣ (контактный), (аз рӯи нишондоди А. С. Макаренко коллективи ибтидоӣ) дорои хусусиятҳои мансуби иҷтимоӣ психологӣ мебошад, ки онҳо дар гурӯҳҳои диффузӣ, ассосиатсия ё корпоратсия мавҷуд нестанд [4, с. 167]

Худмуайянкунии коллективи дар коллективи хонандагон хусусияти махсуси ҳамкориву боҳамфаҳмии байнишахсӣ дар коллектив мебошад. Барои худмуайянкунии коллективӣ муносибати интихобии хонанда ба ҳар як намуди таъсиррасонӣ, аз ҷумла ҳуди коллективе, ки хонанда ба он дохил аст, ки он баҳо дода мешавад қабул карда мешавад ё дар асоси он ки онҳо ба вазифаҳо, мақсаду арзишҳо, мазмуни фаъолияти арзандагии ҷамъиятии коллективи синфро ташкил медиҳанд мувофиқ меояд ё не, хос мебошанд. Худмуайянкунии коллективӣ ҳама гуна мустақилияти формалию бардурӯғро инкор мекунад.

Таҳқиқотҳои олимони соҳаи педагогикаю психология исбот намуданд, ки аз тарафи хонандагон ёфтан ё муайян кардани худмуайянкунии коллективӣ дар дастгирӣ намудани мақсади асили коллектив муайян гардида, ба вазъиятҳои муҳолифи фишоварии гурӯҳ ба хонандаи алоҳида ҳолати ҳалқунанда нест. Ҳалқунанда эътироф ва иҷро кардани идеал, мақсад, арзиш ва тамоюли коллектив, интихоб ва муносибати ба воситаи хонанда ба ҳар як таъсиррасонии иҷтимоӣ, яъне таъсиррасонии таълиму тарбия ва муҳит мебошад. Ба тарзи дигар хонанда маҳз дар коллектив озодӣ ба даст

меорад ва мувофиқ ба тамоюли арзишҳои шахсият ғайриро, рафтор ва муносибату муошират намояд. Худмуайянқунӣи коллективӣ шаклгирӣи хусусияти коллектив аст.

Яке аз нишонаҳои асосии коллективи мустаҳкамӯ дӯстонаи хонандагонӣ синф муттаҳидӣ, иттифоқӣ мебошад. Коллективи иттифоқу мустаҳкам қобилият дорад, ки ҳамагуна душвориҳоро, ноиттифоқиҳоро баргараф намояд, дӯстона қор қунад, барои тараққиёти шахсӣ, аз ҷумла муносибатҳои байнишахсӣ имкониятҳои мувофиқ муҳайё намояд.

Яке аз хусусиятҳои дигар ва асосии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллектив феномени психологӣ мебошад, ки дар шиносшавӣи эмотсионалии шахсии ҳар як хонанда ба коллективи худ ҳамчун як иттиҳоди пурра, ки бо он ҳар як мактабча бошуурона ё бешуурона худро шабоҳат медиҳад, ифода мегардад.

Барои коллективи ҳақиқӣ муносибатҳои ҳамдардӣ боҳамҳисқунӣ, хурсандӣ ҳангоми муваффақияти бемуваффақиятӣ, гармии эмотсионалӣ, ҳисқунӣ, хурсандию шарафмандӣ инсоният ба муваффақиятҳои бадастовардаи ҳамсинфӣ, эътиқодмандӣ ба он, ки коллективи маълум ба баҳодиҳӣ бо коллективи ҳақиқӣ арзанда мебошад, барои он дохил гардидан аз берун ҳама вақт имконият мавҷуд аст ва ба он ҳиссагузори қардан шароитҳои ҳама вақт мавҷуданд, характернок мебошад. Ин хусусият ва ҷиҳатҳои номбаргардида, барои ташаккули муносибатҳои мусбати байнишахсӣ шароит муҳайё менамояд.

Омухтани асосҳои илмӣ нишон дод, ки дар баробари хусусиятҳои муносибатҳои байнишахсӣ дар коллектив мавҷуд мебошанд. Муносибатҳои байнишахсӣ дар қадом гурӯҳ ё коллективе, ки набошад, шабақаи бисёрсоҳагии алоқамандӣҳо ва ҳамқорию бо ҳамтаъсиррасонӣ, тахмин қардан, ки барои тарбия ва роҳбари коллективи хонандагон ҳал намудани масъалаҳои мураккабро дар бар мегирад. Донишони ин алоқамандӣҳо барои муаллимон ҳело зарур аст, то ин ки раванди ташаккули муносибатҳои байнишахсии хонандагонро дар коллективи синф дуруст роҳбарӣ қарда таъонанд. Алоқамандӣҳои иҷтимоӣ – психологию педагогии воқеаҳо дар дохили ҳар як қабати ғайрироқии гурӯҳӣ ба мисли алоқамандӣҳои қабатҳои дигар бисёрдараҷагии сохти муносибатҳои байнишахсиро дар коллективи хонандагон ташкил медиҳад.

Яке аз ифодагариҳои муҳими муносибатҳои байнишахсии хонандагон дар коллектив муҳити иҷтимоӣ – маънавӣ ва психологии ҳуди он мебошад. Вазифаи ташкил намудани муҳити ҳуби иҷтимоӣ – психологию маънавӣ аҳамияти худро барои ғайрироқии муаллим низ нигоҳ медорад, ки ӯ бояд шароити муҳими эмотсионалиро барои протсессҳои педагогӣ таъмин намояд [7, с. 153-155]

Таққикотҳои собит намуданд, ки агар дар синфҳои ибтидоӣ асос барои интиҳоби шарик қунин омилҳои бошанд: «дӯстӣ, меқунем», «бозӣ меқунем», «маҳқул аст», «писари ҳуб аст», онҳо қонунан дар наврасон ин мотивҳои дигар вонемехӯрданд. Ба қои онҳо мотивҳои (сабабҳои нав) ба ҷиҳатҳои хусусиятҳои маънавӣ – психологии шахсӣ, алоқамандии шахсияти хонандагон ба миён меоянд ва истифода бурда мешаванд: «ироданоқӣ», «поқвичдонӣ», «боғайратӣ», «ҳоксорӣ», «меҳнатдӯстӣ», «хушқоли» ва ғайра. Баробари он ҷиҳати характернок дар он аст, ки дар синфи нағз ташкилфта сабабҳои баҳо додан ба шахсияти ҳамсинф асос ёфта бештар вомехӯрад.

Барои хонандагонӣ ҳама гуна сину сол, ки дар коллектив мавқеи дуруст ишғол нақардаанд, қунин норозигиҳои пешниҳод гардида аст: аз тарафи муаллим сарзаниш гирифтӣ, парешонӣ дар дарс, дар қамъияти хонандагон нақши ғайроқ надостан, нисбат ба қори коллектив мавқеи беғаразона, бетарафона ишғол қарда, аз қор худро дар қанор гирифтӣ. Барои хонандагонӣ «дилноқаш» барои ҳамсинфӣ ба ғайроқони синф ҳамроҳ намудан, бад хондан, рафтори бад доштан, ноустуворию номунтазами дар дӯстӣ, вайронқунӣи интизом ва дигар хусусиятҳои бад ҳос мебошад.

Моҳият ва мазмуни муносибатҳои байнишахсиро дар коллективи хонандагон, моҳияту мазмуни муошират, муносибати инсондӯстонаро дар системаи муносибатҳои шахсӣ, мазмуни муносибатҳои шахсино таҳлил намудан зарур шуморидем, ки дараҷаи ташаккули муносибатҳои байнишахсии хонандагонро муайян намоем. Иҷро қардани ин

кор барои самаранокии тадқиқоти оянда дар соҳаи ташаккули муносибатҳои байнишахсии хонандагон хеле зарур аст.

Адабиёт:

1. Гаврилец К. В. Воспитание человечности. Издательство Народная асвета. – Минск, 1985. – 174 с.
2. Коджаспирова Г. М. Педагогика. – М. : Владос, 2004. – 351 с.
3. Кон И. С. Психология старшеклассников. – М. Просвещение, 1980. – 190 с.
4. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (лекция) / Пед. Соч: В 8 т. – М. : Педагогика, 1984. – П. 4 – 127 с.
5. Мудрик А. В. Общение школьника. М. : 1987.
6. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. – М. : 1984. – 168 с.
7. Общая психология // Под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977. – 428 с.

ТАРАҚҚИЁТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ШАХСӢ ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ИҚТИМОӢ – ПЕДАГОГӢ

Омӯзиши масъалаи собит намуд, ки камбудии дар соҳаи ташаккули муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон ба як қатор сабабҳо вобастагӣ дорад, аз ҷумла омӯзиши проблемаи нишон дод, ки сабабҳои асосии руҳ додани камбудии номбаргардида дар системаи муносибатҳои умумӣ ва байнишахсӣ дар коллективи хонандагон аз инҳо иборат мебошад: Мавқеи хонанда дар коллективи синф аз шахсияти худӣ ӯ вобастагӣ дорад ва дуҷумла аз характери он коллективе, ки тахминан мақеи он чен карда мешавад, вобаста аст. Вале ин боҳампайвастании сифатҳои шахсӣ мумкин аст мавқеи гуногуни хонандагонро дар асоси стандарти талаботҳои, ки дар коллективи мушаххас пайдо гардидааст сабабдор шавад.

Ҳодисаҳо кам нестанд, ки ҳангоми хонанда ба ишғол кардани мавқеи баланд дар коллектив одат кардааст, ҳангоми ба дигар синф ё ба мактаби дигар гузаштан дар вазъияти муҳолиф ё муқобил монанд. Он сифатҳои, ки дар як коллектив ба таври мусбат баҳо дода мешуданд (қўшиши нағз хондан, нисбат ба ҳамсинфон принципнок (қидди будан, хушмуомилагӣ, инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ғайра) дар коллективи дигар ҳамчу меъёри ба муаллим ҳурмат кардан ё хушомад задан баҳо дода шавад ва ғайра. Ҳамин тавр мавқеи ҳақиқии хонанда дар коллектив мумкин аст танҳо дар асоси ба ҳисоб гирифтани вобастагии дутарафа: аз як тараф аз вобастагии хусусиятҳои дохилии хонанда ва аз тарафи дигар аз тарафи таассуроти коллектив муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: ҳодиса, мавқеъ, баланд, шахсият, сифат, муошират, инсондӯстӣ, муаллим, сабаб, мақсад, вобаста, гуногун.

РАЗВИТИЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Изучение проблемы доказало, что недостатки в сфере формирования межличностных отношений в группе студентов зависят от ряда причин, в том числе изучение проблемы показало, что основные причины возникновения перечисленных недостатков в системе к общим и межличностным отношениям в группе учащихся относятся: Позиция ученика в группе класса зависит от его собственной личности, а вторая зависит от характера группы, который оценивается как измеряемый. Однако такое сочетание личностных качеств может обусловить разные позиции студентов исходя из стандартов и требований, встречающихся в конкретном коллективе.

Нередки случаи, когда ученик привык занимать высокое положение в коллективе, когда он переходит в другой класс или в другую школу, оказывается в конфликтной или похожей ситуации. Те качества, которые оценивались положительно в одной команде (старание хорошо учиться, принципиальность по отношению к одноклассникам (серьезность, вежливость, человечность, доброжелательность и т. д.), в

другой команде оценивались как критерии уважения или лести к учителю и т. д. Таким образом, реальное положение ученика в коллективе можно определить только на основе учета двусторонней зависимости: с одной стороны, зависимости от внутренних особенностей ученика, а с другой стороны, впечатления от команды.

Ключевые слова: событие, положение, высота, личность, качество, общение, человечность, учитель, причина, цель, зависимый, разный.

DEVELOPING INTERPERSONAL RELATIONS AS SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

The study of the problem proved that the shortcomings in the formation of interpersonal relations in a group of students depend on a number of reasons, including the study of the problem showed that the main reasons for the occurrence of the listed shortcomings in the system for general and interpersonal relations in a group of students include: on his own personality, and the second depends on the nature of the group, which is assessed as measurable. However, such a combination of personal qualities can lead to different positions of students based on the standards and requirements encountered in a particular team.

There are frequent cases when a student is accustomed to occupying a high position in a team, when he moves to another class or to another school, finds himself in a conflict or similar situation. Those qualities that were evaluated positively in one team (trying to study well, adherence to principles in relation to classmates (seriousness, politeness, humanity, goodwill, etc.), in the other team were evaluated as criteria for respect or flattery to the teacher, etc. Thus, the real position of the student in the team can only be determined on the basis of taking into account two-way dependence: on the one hand, dependence on the internal characteristics of the student, and on the other hand, impressions of the team.

Key words: event, position, height, personality, quality, communication, humanity, teacher, reason, goal, dependent, different.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лоиков Парвиз Ҷумахонович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Сведения об авторе: Лоиков Парвиз Джумахонович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., ш. Кулоб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Information about the author: Loikov Parviz Dzhumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., sh. Kulob, K. S. Safarova - 16. Tel.: [+992] 918 28 51 55.

УДК: 51+510 (2-тоҷ)

ББК: 22.1 (2-тоҷ)

М - 13

МЕТОДИКАИ ФИКРРОНИИ МАНТИҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА

Мавлонзода Н. М., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Яке аз масъалаҳои нишонаҳои самаранокии таълими математика дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аз он иборат аст, ки хангоми таълими он инкишофи

равонии хонандагон таъмин мегардад, аз он ҷумла қобилиятҳои фикрронии онҳо, чунки ин талаботи замон аст. Дар байни фанҳое, ки дар мактаб таълим дода мешаванд, дар ин ҷода нақши омӯзонидани фанни математика бағоят калон мебошад. Дар ҳақиқат, ҳангоми омӯхтани он маҳорати фикрронии мантиқии хонандагон бемайлони инкишоф меёбад, чунки онҳо ҳангоми исботи ин ё он тасдиқоти мантиқан фикрронӣ мекунанд, эҷодкорона муҳокима меронанд ва ҳангоми ҳалли масъалаҳои математикӣ моҳирона муҳокимаҳояшонро ибраз менамоянд.

Масъалаи асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми ҳал намудани машқҳои математикӣ аз ҳисоби афзоиши амалиётҳои ҳал ва мураккабнамоии ададҳо ба вуқӯ меоянд. Дар раванди ҳал намудани машқҳо, иҷрои он барои хонандагон бо осонӣ даст медиҳад, ки онҳо дар ин маврид дар бораи иҷрои машқ беаҳамиятӣ мекунанд. Ин гуна рафтори хонандагон боиси нодуруст ҳал кардани машқҳо мегардад.

Аз ин лиҳоз, дар раванди содиршавӣ ба ҳатоҳои ҳал намудани масъалаҳо сабабҳои бо таври механикӣ дар хотир нигоҳ доштани як қатор амалҳо, ки аз ҳолатҳои зерин иборат буданаш бешубҳа мебошад, инҳоянд:

- интиҳоби дурусти усули ҳал душворе надорад;
- ҳалкунӣ ба иҷрои ҳамагон як амал оварда мешавад, ки он то дараҷае мураккаб аст, лекин иҷрои он сода аст;
- ин амалро (натиҷаи онро) аз байни дигар амалҳо интиҳоб намудани хонандагон лозим нест, чунки дар ин шакл пештар машқҳо иҷро кардаанд;
- машқҳои пешниҳодшаванда, машқҳои якнамуда буда, онҳо барои хонандагон муқаррарианд.

Хонандагон бо зудӣ аз татбиқи таърифҳои омӯхташуда, теоремаҳо даст мекашанд, мақсадашон кӯтоҳ намудани асоснокунӣ ва ҳалкунии мисолу масъалаҳо мебошад. Аз ин сабаб, бояд системаи машқҳо аз тарафи омӯзгор ҷунон тартиб дода шаванд, ки сабабҳои номбаркардашуда иҷро нагарданд, чунки риоя нагардидани ақаллан яке аз онҳо боиси ғайилонок шудани ғайилияти фикрронии хонандагон мегардад.

Мақсади асосии таълими математика дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аз замони шӯравӣ то имрӯз дар хонандагон ташаккул додани фикрронии алгоритмӣ ва дар онҳо тарбия намудани маҳорати усулҳои нави роҳи ҳалли машқҳо мебошад.

Маълум аст, ки усулҳои нав дар асоси таҳқиқоти амалӣ карда мешаванд. Дар инкишофи тафаккури хонандагон, ба монанди мушоҳидакорӣ, таҳлилнамоя, пешниҳод ва исботи пешгӯӣ, умумикунонӣ ва дигарон, саҳми ҳал намудани масъалаҳои математикӣ бағоят бузург аст. Ин намуди масъалаҳои математикӣ амалҳо бо ададҳо ва касрҳо, муодилаҳои намуди гуногун, нобаробариҳои ададӣ ва алгебравӣ, ифода ва ҷузъҳои тригонометрия ва дигарон дар мактабҳо таълим дода мешаванд. Дар байни онҳо муодила ва ифодаҳои параметрдошта, мавқеи махсус доранд.

Дар инкишофи ғайилияти фикрронии мантиқӣ ва маданияти математикии хонандагон, таълим ва омӯзиши масъалаҳои параметрдор (муодила ва нобаробариҳои параметрдор) ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Ин бесабаб нест, ки дар саволномаҳои имтиҳонҳои қабулшавии мактабҳои олӣ ва миёнаи махсуси кишвар ба ин намуди масъалаҳо диққати махсус дода шудааст. Барои ҳал намудани ин намуди масъалаҳо даркор аст, ки оё довталаб маводҳои таълимиро хуб медонад, оё ӯ мактабро бо баҳои хубу аъло ба таври бояду шояд хатм кардааст? Ҳаминро қайд мекунем, ки хонандагон бояд аз уҳдаи усулҳои ҳал намудани масъалаҳои параметрдор барои тавонанд, дар ҳал намудани масъалаҳои намуди дигар эҷодкорона муносибат менамоянд, ки ин хуб аст.

Дар математикаи мактабӣ риояи пайдарҳамӣ – методии таълим ҷунон ба роҳ монда шудааст: ададҳо, табдилдиҳии айнияти, муодилаҳо, нобаробариҳо ва системаи онҳо, масъалаҳои геометрӣ, масъалаҳои алгоритми ҳалшаванда, функсияҳо ва боз дар вақтҳои охир арзи вуқӯд намудааст, ин ҳам бошад, эҳтимоли – омӯрӣ мебошанд. Бинобар сабаби маҳдудияти сатҳи вазифаҳои дар маҷмуаҳои таълимӣ-методӣ пешниҳодшаванда бо яқинии алгоритмҳо, ба онҳо хос мебошанд, талаботҳои

имрӯзаи маълумоти мактабиро қаноатманд карда наметавонанд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои аз он болотар ҳоло ҳам ба таълими анъанавӣ на танҳо математика, балки аксарияти фанҳо афзалият дода мешавад. Ин бошад, бо якчанд сабаби хусусиятҳои методию равонӣ, аз он ҷумла набудани воситаҳои амаликунонии масъалаҳои маълумоти инкишофдиҳандаи ба хонандагони ҳозиразамон зарур ба вучуд омадааст.

Намунаи як соат дарсро аз фанни алгебра дар синфи 9 дида мебароем.

Мавзӯ: Ҳалли муодила ва нобаробарии параметрдор.

Мақсади дарс: Ташаккули маҳорати ҳал намудани муодила ва нобаробарии параметрдор бо усулҳои гуногун. Инкишофи қобилияти эҷодӣ ва маданияти риёзии хонандагон.

Равиши дарс

1. Шифоӣ:

2. а) Муқоиса кунед: $-v$ ва $3v$.

Ҳолатҳои зайл имконпазир аст:

1) $v=0$, он гоҳ $-v = 3v$;

2) $v < 0$, он гоҳ $-v > 3v$;

3) $v > 0$ он гоҳ $-v < 3v$.

б) Муодиларо ҳал кунед: $kx=1$.

1) $k=0$, он гоҳ $0 \cdot x=1$ ҳал надорад

2) $k \neq 0$, он гоҳ $x = \frac{1}{k}$

в) Нобаробариро ҳал намоед: $vx < 1$.

Ҳолатҳои зайл имконпазир аст:

1) агар $v=0$, он гоҳ $0 < 1$ барои ихтиёри адади x дуруст аст;

2) агар $v > 0$, он гоҳ $x < \frac{1}{v}$;

3) агар $v < 0$, он гоҳ $x > \frac{1}{v}$.

г) Нобаробариро ҳал намоед: $vx > 1$.

Ҳолатҳои зайл имконпазир аст:

1) агар $v=0$, он гоҳ $0 > 1$, ҳал надорад;

2) $v > 0$, он гоҳ $x > \frac{1}{v}$;

3) $v < 0$, он гоҳ $x < \frac{1}{v}$.

II. Дарси имрӯза ҳалли муодила ва нобаробарии параметрдори модулдор.

Супоришҳои фардиро ба хонандагон месупорем то, ки онҳо ҳал намоянд.

Супориши № 1

Нобаробариро ҳал намоед: $|y + 3| > v$.

1) агар $v=0$, он гоҳ $|y + 3| > 0$ барои ҳамаи $y \neq -3$;

2) агар $v \neq 0$, он гоҳ y – адади ихтиёрий.

Супориши № 2

Муодиларо ҳал намоед: $|y^2 - 1| + |v(y - 1)| = 0$

Ин танҳо дар ҳолатҳои зерин имконпазир мебошад.

Муодилаи $v(y - 1) = 0$ ро дида мебароем.

а) агар $v \neq 0$, он гоҳ $y = 1$, ки муодилаи $y^2 - 1 = 0$ – ро қаноат мекунад.

б) агар $v=0$, он гоҳ y – адади ихтиёрий, $y = \pm 1$ мешудааст.

Ҷавоб: Ҳангоми $v \neq 0$, $y=1$

Ҳангоми $v=0$, $y = \pm 1$

Супориши № 3

Барои ҳар кадом адади v муодиларо ҳал кунед: $y^2 - (v - 1)|y| + v = 0$

Ҳал: 1) Агар $y < 0$ бошад. 2) Агар $y \geq 0$ бошад.

$y^2 - (v + 1)|y| + v = 0$ $y^2 - (v + 1)y + v = 0$

$D = v^2 + 2v + 1 - 4v = (v - 1)^2$ $D = (v - 1)^2$

а) $D=0, v=1$, он гоҳ $x = \frac{(v+1)}{2} = -1$

а) Ҳангоми $v=1, y = \frac{v+1}{2} = 1$;

б) $D > 0, v \neq 0$, он гоҳ $y_{1,2} = \frac{v+1 \pm (v-1)}{2}$.

в) Ҳангоми $v \neq 1$,

$y_1 = v; y_2 = 1$,

$y_{1,2} = \frac{(v+1) \pm (v-1)}{2}$

$y_1 = -1; y_2 = -v$

Азбаски $y < 0$, он гоҳ $v > 0$

Ҷавоб: Ҳангоми $v=1, y = \pm 1$.

Ҳангоми $v \neq 0, y = -v$

Ҳангоми $v=0, y = \pm 1, y=0$

Супориши № 4

Барои ихтиёри қиматҳои параметри v суммаи решаҳои ҳақиқии муодилаи $(y-1)(y^2 + vy + v^2 - 1,5v + 0,75) = 0$ – ро ёбед.

Ҳал: Дар ин ҷо $y-1=0$ ё ки $(y^2 + vy + v^2 - 1,5v + 0,75) = 0$

$y=1, D=v^2 - 4v^2 + 6v - 3 = -3v^2 + 6v - 3 = -3(v^2 - 2v + 1) = -3(v-1)^2 \Rightarrow$ агар $v = 0$ шавад.

$D=0$ мешавад, аз ин рӯ $y_1 = -\frac{v}{2}$ ва $y_2 = -\frac{1}{2}$.

Ҳангоми $v \neq 0$ бошад $D < 0$ мешавад, ки он гоҳ муодила ҳал надорад.

Ҷавоб: Ҳангоми $v=1, y_1 + y_2 = 0,5$;

Ҳангоми $v \neq 0, y_1 = 1$ мешавад.

Супориши № 5

Барои кадом қиматҳои параметри муодилаи $|y^2 - 2y - 3| = v$ танҳо се реша дорад? (бо усули график ҳал менамоем).

Графики функсияи $y = y^2 - 2y - 3$ – ро месозем.

1) $y^2 - 2y - 3 = 0 \Rightarrow y_1 = -1$ ва $y_2 = 3 \Rightarrow (1;0)$ ва $(3;0)$ нуқтаҳои бурриш бо тирӣ абсисаҳо ($0x$) мебошад.

2) Қуллаи парабола $y_k = \frac{y_1+y_2}{2} = 1$ ва $y_k = 1 - 2 - 3 = -4$ мешавад.

$y_k = \frac{y_1+y_2}{2} = 1$

v	-2	4
y	5	5

Аз ин ҷо, ҳолатҳои зайл имконпазир аст:

- 1) ҳангоми $v < 0$ ҳал мавҷуд нест;
- 2) ҳангоми $v=0$ дорои 2 ҳалҳои $k_1 = -1$ ва $k_2 = 3$;
- 3) ҳангоми $0 < v < 4$ дорои 4 ҳал:
- 4) ҳангоми $v=4$ дорои 3 ҳалҳои $k_1 = 1; k_{1,3} = 1 \pm 2\sqrt{2}$;
- 5) ҳангоми $v > 4$ дорои 2 ҳал мебошад.

Хусусияти инкишофдиҳандагии омӯзиши муодила ва нобаробарии параметрдор бо имкониятҳои қобилияти амаликунории намудҳои фаъолияти фикронии хонандагон чунинанд:

- ҳосил намудани алгоритмҳои муайяни фикрронӣ;
- маҳорати муайян намудани мавҷудият ва шумораи решаҳои муодила;
- ҳалли якчанд системаи муодилаҳое, ки натиҷаи системаи додашудаанд;
- ифода намудани як номаълум ба воситаи номаълуми дигар;
- ёфтани соҳаи муайянии муодила;
- такрори шумораи зиёди формулаҳо ҳангоми ҳал;
- аҳамияти усулҳои мувофиқи ҳалкунӣ;

- истифодаи васеи шарҳу эзоҳи шифоҳӣ ва графикӣ;
- инкишофи маданияти графикаи хонандагон;

Ин гуфтаҳо исботи он аст, ки ба омӯзонидани масъалаҳои параметрдор дар таълими математикаи мактабӣ аҳамияти махсус додан зарур аст.

Адабиёт

1. Амелькин В.В. Задачник с параметрами,- Минск,: Асар, 2002.
2. Горнштейн П.И. Задачи с параметрами,- 3 –е изд. М.; Харьков: Илекса, Гимназия,1998.
3. Дорофеев, Г.В. Математика для каждого,-М.: Аякс, 1999.
4. Крутецкий, В.А. Психология математических способностей школьников.- М.: Просвещение., 1998.
5. Мухина В.С. Возрастная психология.- М.: Академия, 1997.
6. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя.- М.: Просвещение, 1991.
7. Черкасов, В. А. Дидактические основы построения системы упражнений [Текст] / В.А. Черкасов // Челябинск, 1978. – 63 с.
8. Чудовский, А. Н. Проверьте свои знания по геометрии [Текст] / А.Н. Чудовский, Л.А. Сомова // М.: Просвещение, 1987. – 95 с.
9. Чумъев, К. Қ. Ҳалли масъалаҳо аз математика [Матн] / К.Қ. Чумъев, С.Н. Исмаилов, Ҳ.М. Ҳафизов, С.Р. Курбонов, Ш.Ш. Самаров // Душанбе., 2018. – 415 с.
10. Чумаев, К. Чустуҷӯи ҳалли масъалаҳои геометрӣ (васоити таълимӣ барои муаллимони ва студентҳо) [Матн] / К. Чумаев // Душанбе, 1978. – 109 с.

МЕТОДИКАИ ФИКРРОНИИ МАНТИҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА

Дар шароити муосир масъалаҳои методикаи фикрроии мантиқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, инчунин маълумоти олӣ ва миёнаи махсус аҳамиятнок ва зарурӣ мебошад, ҳолати мазкур, ҳамзамон ба эълон гардидани солҳои 2020 – 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» шарт меёбад. Мушкilotи нокифоя будани интиқоли таҷрибаи наслҳои пешин инсониятро ҳазорсолаҳо ба ташвиш овардааст. Омӯзиши соҳаҳои гуногуни математика, на танҳо омили фарогирии донишҳои бахш, балки василаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, инкишофи сифатии тафаккури хонандагон ба шумор меравад.

Дар мақола сухан дар бораи мавқеи истифодаи муодила ва нобаробарҳои параметрдор дар инкишофи қобилияти фикрроии мантиқии хонандагони мактабҳои миёнаи умумӣ, хангоми таълими математика, меравад.

Вожаҳои калидӣ: муодила, нобаробарӣ, параметр, қобилияти фикрроии мантиқӣ, алгоритм, системаи муодилаҳо, усулҳои гунгуни ҳалли муодила, айниятҳои математикӣ, супоришҳои мустақилона, карточкаҳо, таҳлилҳои назариявӣ ва амалӣ, намудҳои ғаёлияти фикрроӣ.

МЕТОДЫ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

В современных условиях вопросы методов логического мышления учащихся в учреждениях общего среднего образования, а также высшего и среднего специального образования являются важными и необходимыми, это положение совпадает с объявлением 2020-2040 годов «Двадцать лет учебы и развитие естественных наук, точности и математики в области науки и образования» » состояние. Проблема недостаточной передачи опыта предшествующих поколений волновала человечество на протяжении тысячелетий. Изучение разных разделов математики является не только фактором охвата знаниями области, но и средством формирования научного мировоззрения, качественного развития мышления учащихся.

В статье говорится о роли использования параметризованных уравнений и неравенств в развитии способности к логическому мышлению учащихся общеобразовательной школы в процессе обучения математике.

Ключевые слова: уравнение, неравенство, параметр, способность к логическому мышлению, алгоритм, система уравнений, немые методы решения уравнений, математические объекты, самостоятельные задачи, карточки, теоретико-практический анализ, виды мыслительной деятельности.

STUDENTS' LOGICAL THINKING METHODS IN MATHEMATICS LESSONS

In modern conditions, the issues of methods of logical thinking of students in institutions of general secondary education, as well as higher and secondary specialized education are important and necessary, this provision coincides with the announcement of 2020-2040 "Twenty years of study and the development of natural sciences, accuracy and mathematics in the field of science and education» » state. The problem of insufficient transfer of experience of previous generations has worried mankind for thousands of years. The study of different sections of mathematics is not only a factor in the coverage of knowledge in the area, but also a means of forming a scientific worldview, the qualitative development of students' thinking.

The article deals with the role of using parametrized equations and inequalities in developing the ability for logical thinking of secondary school students in the process of teaching mathematics.

Key words: equation, inequality, parameter, logical thinking ability, algorithm, system of equations, dumb methods for solving equations, mathematical objects, independent tasks, cards, theoretical and practical analysis, types of mental activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мавлонзода Нурмухаммад Мекнибой, омӯзгори калони кафедраи риёзӣ – табиатшиносии Коллеҷи омӯзгорӣи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988 – 37 – 80 83.

Сведения об авторе: Мавлонзода Нурмухаммад Мекнибой - старший преподаватель кафедры математики и естественных наук Педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Кулоб, ул. С. Сафаров-16. Тел.: 988-37-80 83.

Information about the author: Mavlonzoda Nurmuhammad Mekniboy - Senior Lecturer, Department of Mathematics and Natural Sciences, Pedagogical College of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, sh. Kulob, s. S. Safarov-16. Tel.: 988-37-80 83.

УДК: 796 (2-тоҷ)

ББК: 75 (2-тоҷ)

Н-92

ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНИИ КӯДАКОНУ НАВРАСОН ДАР МУҲИТИ ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНӢ

Нурматов Ҳ. Т., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Масъалаи ташаккули тарбияи ҷисмонӣ дар кӯдакон ва наврасон дар ҳоли ҳозир дар робита ба бад шудани вазъи саломатии аҳоли ниҳоят мубрам аст.

Тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ ва идеологӣ, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, шароити муносири зиндагӣ (суръат бахшидани ритми зиндагӣ, шиддат гирифтани экология, кам шудани фаъолияти ҷисмонӣ) талаботро ба саломатии

аҳоли, аз ҷумла кӯдакон ва наврасон зиёдтар мекунанд ва тарбияи ҷисмониро талаб мекунанд. Саломатии мардумро асоси амнияти миллии доништа, Т.В. Яковлева оид ба тандурустӣ ва варзиш менависад: «Дар як қатор минтақаҳо, аллакай дар синфҳои поёни, ҳиссаи кӯдакони қомилан солим на бештар аз 10% ва дар синфҳои қалонтар он ҳатто ба 5 намерасад. Ин акнун рушди босуръати наврасон нест, балки дар бораи қомил шудани ин нишондиҳандаҳо мебошад. Вақте ки онҳо мактабро ҳатм мекунанд, беш аз 80% духтарон (ва инҳо модарони оянда ҳастанд) ва зиёда аз 1/3 писарон (ва онҳо на танҳо падари оянда, балки ҳимоятгари Ватан низ ҳастанд) бемориҳои музмин доранд» [2, с. 13].

Нисфи ҳамаи ҷавонони ба артиш даъватшуда (ба ҳисоб нагирифтани онҳое, ки бо сабаби саломатӣ одатан барои хидмати ҳарбӣ номувофиқанд), на фишори ҷисмонӣ ва ҳам психологиро, ки сарбоз ҳангоми тайёрии ҷангӣ аз сар мегузаронад, тоқат карда наметавонанд.

Ҳамчун яке аз вазифаҳои давлат, ғамхорӣ ҳамаҷониба дар самти солимӣ ва тарбияи ҷисмонӣ ва рушди донишҷӯён, фароҳам овардани шароит барои таҳсил ва тарбияи пурраи масъулиятнок дар оилаҳо, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Вазифаҳои эҳёи миллии ҷомеаи имрӯза ва амнияти миллии он бештар намудани солимӣ ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳӣ пеш аз ҳама насли наврасро ҳамчун иқтисодии стратегӣ миллат талаб мекунанд.

Зарур аст, ки идеяи ҳукмрон дар бораи нақши тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеаи мо ва аҳамияти он дар тарбияи шахс, бозгаштан ба пайдоиши дарки ин нақш, ки қайҳо боз барои фарҳанги ҷаҳонӣ боз аст, баргардад. Худи ҳозир, вақте ки тағйиротҳо дар ҷомеа шахсият ва фаъолияти инсонро дар мадди аввал мегузоранд, зарур аст, ки фарҳанги ҷисмонӣ дар рушди ҳамоҳанги шахсият, робитаи органикии рушди ҷисмонӣ ва маънавӣ дарк карда шавад. Ҷудои ҷисмонӣ аз рушди умумии фарҳангӣ ва маънавии шахс боиси пайдоиши ҷавонони бо мушакҳои насбшуда, ҳеле ҳашмигин ва бадахлоқона мегардад.

Проблемаи тарбияи кӯдакон ва наврасон дар шароити ислоҳоти ҷомеа ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ҳеле шадид шудааст. Дар баробари паст шудани сатҳи саломатӣ, рушди ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, майзадагӣ, нашъамандӣ ва ҷинояткорӣ дар байни наврасон меафзояд.

Суст шудани таваҷҷуҳ ба тамоми блоки самтҳои асосии таълим дар маҷмӯъ, ки дар тӯли зиёда аз даҳ сол мушоҳида мешавад, алахусус дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ боиси паст шудани нуфузи тарбияи ҷисмонӣ дар байни аҳоли гардид.

Дар айни замон, ба шаклҳои беруназсинфӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар минтақаҳои гуногуни кишвар танҳо аз 10 то 30% мактаббачагон фаро гирифта шудаанд. Фарогирии васеътари ҷавонон бо чунин фаъолиятҳо қамбудҳои назаррас дар заминаи моддӣ таълимӣ ҳалал мерасонанд: 40% мактабҳои кишвар толорҳои оддитарин надоранд, тақрибан 50% мактабҳои деҳот майдончаҳои муттаҳидаи варзишӣ надоранд. Муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ фароғатӣ кӯдакон дар ҳариди таҷҳизоти варзишӣ ба мушкilotи зиёд дучор меоянд. Саводи пасти тарбияи ҷисмонии роҳбарони мактабҳо, муаллимони фанҳои тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифоӣ ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ташкилотчиёни истироҳат, волидайнӣ ҳонандагон. Суст будани қорҳои тарбиявӣ дар байни кӯдакон ва ҷавонон, ки ба тарзи ҳаёти солим нигаронида шудаанд. Дарвоқеъ, ягон меъёри таҳияшудаи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар робита бо вазъи тарбияи ҷисмонӣ ва тарбияи кӯдакон ва наврасон вучуд надорад. Ҳавасмандгардонии маънавӣ ва моддӣ барои фаъолияти омӯзгорон ва мураббӣён, ки дар тарбияи ҷисмонии ҷавонон ба натиҷаҳои баланд ноил гардидаанд, қорӣ карда нашудааст. Қамбудҳои қиддӣ ба тарбияи муаллимон ҳосанд.

Мутаассифона, вазъи қунунии ҷомеа ба тарбияи ҷисмонӣ дар оила низ таъсир мерасонад. На ҳар як оила метавонад таҷҳизоти тарбияи ҷисмонӣ, бозиҳои варзишӣ, таҷҳизоти варзиширо барои машқ ва истироҳат ҳарад, ба сексияҳо, стадионҳо, майдончаҳои варзишӣ ташриф оварад, дар мусобиқаҳо ва рӯзҳои варзишӣ ширкат

варзад. Дар айни замон, кӯдакон имкониятҳои зерин доранд: -тарбияи ҷисмонӣ дар мактаб,- хоҳиши ғаёлияти ҷисмонӣ, вай метавонад аз ин унсурҳои мавҷуда истифода барад - машқ, роҳгардӣ, таваққуфҳои тарбияи ҷисмонӣ ва ғайра.

Шароити муосири зиндагӣ бо зарурати ғаёл кардани қобилиятҳои ақлӣ ва сифатҳои ҷисмонии одамон алоқаманд аст. Суръати зиндагӣ, алалхусус дар шаҳрҳои калон, саъйи бениҳоят, диққат, чолокӣ, дақиқӣ, дақиқии ҳаракатҳо, аксуламали дақиқро талаб мекунад. Дар ин робита нақши устувори ҷисмонӣ, устувории эҳсосӣ ва рӯҳӣ меафзояд.

Рушди компютерикунонӣ ва автоматизатсия ба шиддат гирифтани равандҳои меҳнат, кам шудани ҳиссаи меҳнати ҷисмонӣ дар саноат ва кишоварзӣ оварда мерасонад. Тибқи гуфтаи академик А.И.Берг, ҳиссаи кӯшишҳои мушакҳо дар тавозуни энергетикӣ инсон аз 94% дар асри 19 дар ҳоли ҳозир то 1% коҳиш ёфтааст.

Мураккабии барномаҳои мактабӣ, миқдори зиёди иттилооти мухталиф барои ҳофиза кӯдакон ва наврасонро маҷбур мекунанд, ки муддати тӯлонӣ дар ҳолати нишаст бошанд, ки ин ба рушди психика мусоидат мекунад. Бисёре аз мактаббачагон, ки қаблан ба сексияҳои варзишӣ машғул буданд, маҷбуранд, бинобар набудани вақт ва маблағ дарсхоро қатъ кунанд. Ин ба пайдоиши гиподинамия оварда мерасонад. Вазъият аз ҷониби хонавода ба кадр накардани аҳамияти кори ҷисмонӣ, ки барои кӯдакони синни мактабӣ хеле зарур аст, бадтар мешавад ва ҳуди аъзоёни оила падар, модар, бобо, бибӣ, калонсолон барои кӯдакон намуна нестанд.

Режими ғаёли ҳаракат ҳолати функционалии системаҳои баданро беҳтар мекунад, муҳофизати онро тақвият мебахшад ва аз ин рӯ, ба ғаёлияти зехнӣ, алахусус ба ғаёлияти таълимии мактаббачагон таъсири мусбат мерасонад. Тарбияи ҷисмонӣ ба баланд бардоштани сифатҳои психологӣ донишҷӯён мусоидат мекунад. Консентратсия ва тағйирёбии диққат, дарк ва хотираи кӯдакон ва наврасоне, ки ба варзиш машғуланд, назар ба онҳое, ки машғул нестанд, хеле баландтар аст. Дар оянда, онҳо қобилияти зудтар ва устувортар азхуд кардани намудҳои нави ғаёлияти таълимиро доранд, барқарор кардани муносибатҳо дар гурӯҳ осонтар мешавад, коллективизм ва ҳисси кӯмаки тарафайн рушд мекунад.

Маданияти ҷисмонӣ қобилияти мутобикшавии организмро ба шароити мураккабтар, аксар вақт нави мавҷудият такмил медиҳад, ки бо эҳтиёҷоти инсон барои коркарди чараёни афзоюндаи иттилоот, афзоиши суръати зиндагӣ вобаста аст. Варзиш ба ҳалли мушкилоти тарбияи иҷтимоӣ ва ахлоқии одамон кӯмак мекунад. Ин иродаро тақвият мебахшад, масъулият ва қобилияти омодагӣ ба мушкилоти зиндагиро меафзояд. Одами саломатиаш хуб, ки ба дараҷаи баланди тақомули нерӯи ҷисмонӣ расидааст, ба амалҳои дастаҷамъӣ одат кардааст, ғаёлияти иҷтимоӣ, ташаббуси эҷодӣ, ғаёлияти ҳудро равшантар зоҳир мекунад.

Ҳамин тавр, аз як тараф, дар сатҳи давлатӣ гузоштани масъалаи солимии аҳолӣ, солимгардонии кӯдакон ва наврасон ва ҷавонон ҳамчун асоси амнияти миллии ҷомеа ва зарурати таваҷҷӯҳ ба тарбияи ҷисмонӣ, аз тарафи дигар, тичоратикунони тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дастнорасӣ барои аксари кӯдакон ва наврасони дарсҳо дар марказҳои саломатии пулакӣ, бахшҳо, парокандагии мактабҳо, муассисаҳои тандурустӣ ва фарҳангию фароғатӣ, бастан ё истифодаи нодурусти иншооти варзишӣ, набудани вақт ва маблағ барои аксари хонавода барои ҷалби фарзандон ба тарбияи ҷисмонӣ.

Муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар тарбияи ҷисмонӣ ва ташаккули тарбияи ҷисмонӣ барои кӯдакон ва наврасон имкониятҳои калон дорад: мактаб, оила, чорабиниҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, муассисаҳои тарбияи ҷисмонӣ. Аммо, вазъи кунунии ноустувори кишвар ба мисли институтҳои иҷтимоӣ ҳамчун бумеранг посух медиҳад, ҳамкорӣ ва самаранокии онҳоро ҳалалдор мекунад. Системаи тарбияи ҷисмонии омма, ки дар давраи шӯравӣ амал мекард ва натиҷаҳои муайян ба даст меовард, айни замон, ба мушкилоти муосир ҷавобгӯ нестанд, клубҳо ва сексияҳои махсуси пулакӣ, ки барои рушди ҷисмонӣ хидмат мерасонанд, чун қоида, дар алоҳидагӣ аз рушди умумии фарҳангӣ ва маънавӣ, ба ҳалли мушкилот мусоидат намекунанд.

Сабаби муҳими вазъи имрӯзаи тарбияи ҷисмонии ҷавонон дар он аст, ки аксарияти падару модарон нисбат ба тарбияи ҷисмонии кӯдакону наврасон беаҳамиятӣ зоҳир намуда, фарзандони онҳо бо дигар корҳо банд мебошанд. Ин аз ҷумла, принсипи боқимондаи маблағгузории тарбияи ҷисмонӣ, муносибати хунукназаронаи аҳолиро ба саломатии худ, ҳолати ҷисмонӣ ба миён овард. Тандурустӣ ва тарбияи ҷисмонӣ, дар натиҷа, самти афзалиятноки корҳои фарҳангию маърифатӣ бо кӯдакон ва наврасон нагардидаанд.

Хусусияти таълими насли навраси тарбияи ҷисмонӣ дар замони муосир самтгирӣ ба мутобиқшавӣ, иҷтимоигардонии шахсияти ҳар як донишҷӯ мебошад. Чунин вазифа талаб мекунад, ки барномаҳои кӯхнаи таълимию варзишӣ ва фароғатӣ ба истифодаи усулҳои интерактивие равона карда шаванд, ки тафаккурро инкишоф диҳанд, таҷрибаи амалии ҳамкориҳои донишҷӯёро ташаккул диҳанд, онҳоро ҷисман ва рӯҳан инкишоф диҳанд.

Аммо, татбиқи равишҳои нав ба тарбияи ҷисмонӣ, ташаккули тарбияи ҷисмонӣ бидуни тағйир додани шуури муаллимон, ташкилотчиёни истироҳат, ки муаллиф ва татбиқи барномаҳои нав мебошанд, ғайриимкон аст. Вобаста ба ин, масъалаи тайёрии касбии муаллимони тарбияи ҷисмонӣ, ташкилотчиёни қори варзиш дар ҷои истиқомат, дар муассисаҳои беруназмактабӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи таҳассусии онҳо кушода боқӣ мондааст.

Ҳамин тавр, муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ барои тағйиротҳое, ки дар ҷомеа, дар сохтори иҷтимоии он, дар фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ ва дар шуури одамон ба амал меоянд, ба қадри кофӣ омода нестанд. Парокандагии муассисаҳои иҷтимоӣ, вайрон шудани робитаҳои байни онҳо, истифодаи ноқофии онҳо, дастнорасии аксарияти кӯдакон ва наврасон, дарсҳо дар марказҳои пулакии варзишӣ ва фитнес, сексияҳо, маҳфилҳо имкон намедихад, ки имкониятҳои онҳо пурра ошкор карда шаванд.

Ҳамин тариқ, байни афзоиши талабот ба саломатӣ ва бад шудани он дар кӯдакон ва наврасон зиддиятҳо мавҷуданд; байни имкониятҳои муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар тарбияи ҷисмонӣ ва истифодаи нокифояи онҳо масъалаи ташаккули тарбияи ҷисмонии кӯдакон ва наврасонро дар шароити муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ фавқулодда муҳим мегардонад.

Адабиёт:

1. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать: Кн. для учителя. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1985. - 448 с.
2. Дьяченко В.В. Теория и практика патриотического воспитания учащихся в современной России: Автореф. дис. д-ра пед. наук. М., 2001. - 39 с.
3. Актуальные проблемы социального воспитания / Ред. кол.: Т.Ф.Яркина (отв. ред.), В.Г.Бочарова, В.Е.Львов. М. - Запорожье: Изд-во АПН СССР, 1990. - 168 с.
4. Александрова Е.Я., Быховская И.М. Культурологические опыты. М.: РИК, 1996.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л.: ЛГУ, 1969. - 339 с.
6. Ариарский М.А., Бутиков Г.П. Прикладная культурология на службе развития личности // Педагогика 2001. - №8. - С.9 - 16.
7. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Избр. пед. тр. М.: Педагогика, 1989. - 560 с.
8. Бакланова Н.К., Лосева Л.П. Социально-культурная среда как фактор формирования физической культуры детей и подростков// Созидательная миссия культуры: Сб. ст. молодых ученых.- Вып.2.- Часть первая.- М.: МГУКИ, 2002.-С.110-115.

ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНИИ КЌДАКОНУ НАВРАСОН ДАР МУХИТИ ИЧТИМОЙ-ФАРХАНГӢ

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба масъалаи ташаккули тарбияи ҷисмонӣ дар кўдакон ва наврасон дар ҳоли ҳозир дар робита ба бад шудани вазъи саломатии аҳоли баррасӣ гаштаанд.

Ба ақидаи муаллиф, тавсифи пурраи фарҳанги педагогии омўзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (минбаъд – МТМУ) зарурати воқеии ҷомеаи муосир мебошад.

Чуноне муаллиф меафзояд, маданияти ҷисмонӣ қобилияти мутобикшавии организмро ба шароити мураккабтар, аксар вақт нави мавҷудият такмил медиҳад, ки бо эҳтиёҷоти инсон барои коркарди чараёни афзояндаи иттилоот, афзоиши суръати зиндагӣ вобаста аст. Варзиш ба ҳалли мушкилоти тарбияи иҷтимоӣ ва ахлоқии одамон кўмак мекунад. Ин иродаро тақвият мебахшад, масъулият ва қобилияти омодагӣ ба мушкилоти зиндагиро меафзояд. Одами саломатиаш хуб, ки ба дараҷаи баланди тақомули нерӯи ҷисмонӣ расидааст, ба амалҳои дастаҷамъӣ одат кардааст, фаъолияти иҷтимоӣ, ташаббуси эҷодӣ, фаъолияти ҳудро равшантар зоҳир мекунад.

Фикрҳояшро ҳулоса карда, муаллиф таъкид мекунад, ки сабаби муҳими вазъи имрӯзаи тарбияи ҷисмонии ҷавонон дар он аст, ки аксарияти падару модарон нисбат ба тарбияи ҷисмонии кўдакону наврасон беаҳамиятӣ зоҳир менамояд ва фарзандони онҳо бо дигар корҳо банд мебошанд. Ин аз ҷумла, принсипи боқимондаи маблағгузори тарбияи ҷисмонӣ, муносибати хунукназаронаи аҳолиро ба саломатии худ, ҳолати ҷисмонӣ ба миён меовард.

Калидвожаҳо: кўдак, наврасон, муҳит, иҷтимоӣ, фарҳанг, хонавода, ташаккул, тарбия, принсип, рушд, мактаб.

ВОСПИТАНИЕ И РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием физической культуры у детей и подростков в связи с ухудшением состояния здоровья населения.

По мнению автора, полное описание педагогической культуры учителей общеобразовательных школ (далее - ООШ) является реальной потребностью современного общества.

Как добавляет автор, физическая культура улучшает способность организма адаптироваться к более сложным условиям, часто новым для существования, связанным с потребностью человека обрабатывать увеличивающийся поток информации, увеличивая скорость жизни. Спорт помогает решать проблемы социального и нравственного воспитания людей. Он укрепляет волю, повышает ответственность и способность подготовиться к жизненным испытаниям. Человек с крепким здоровьем, достигший высокого уровня развития физических сил, привыкший к групповым действиям, более ярко выражает свою социальную активность, творческую инициативу, активность.

Обобщая свои мысли, автор подчеркивает, что важной причиной нынешнего состояния физического воспитания молодежи является то, что большинство родителей не обращают внимания на физическое воспитание детей и подростков, а их дети заняты другими делами. Это, в частности, привело к сохранению принципа финансирования физического воспитания, халатному отношению населения к своему здоровью, физическому состоянию.

Ключевые слова: ребенок, подросток, среда, социальная, культура, домохозяйство, формирование, воспитание, принцип, развитие, школа.

EDUCATION AND DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE OF CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT

The article discusses issues related to the development of physical culture in children and adolescents in connection with the deterioration of the health status of the population.

According to the author, a complete description of the pedagogical culture of teachers of general education schools (hereinafter - the teaching staff) is a real need of modern society.

As the author adds, physical culture improves the body's ability to adapt to more difficult conditions, often new to existence, associated with a person's need to process an increasing flow of information, increasing the speed of life. Sport helps to solve the problems of social and moral education of people. It strengthens the will, increases responsibility and the ability to prepare for life's trials. A person with good health, who has reached a high level of development of physical strength, is accustomed to group actions, more clearly expresses his social activity, creative initiative, activity.

Summarizing his thoughts, the author emphasizes that an important reason for the current state of physical education of young people is that most parents do not pay attention to the physical education of children and adolescents, and their children are busy with other things. This, in particular, led to the preservation of the principle of financing physical education, the negligent attitude of the population towards their health and physical condition.

Key words: child, teenager, environment, social, culture, household, formation, upbringing, principle, development, school.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматов Ҳисомиддин Тохтарович, - омӯзгори кафедраи методикаи тарбияи ҷисмонии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров-16.

Сведения об авторе: Нурматов Хисомиддин Тохтарович, - преподаватель кафедры методики физического воспитания Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16.

Information about the author: Nurmatov Khisomiddin Tokhtarovich, - Lecturer of the Department of Methods of Physical Education of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab city, st. S. Safarova-16.

УДК: 37+378 (2-тоҷ)

ББК: 73+74.58 (2-тоҷ)

Р-45

АМСИЛАИ ТАКМИЛИ ИСТИФОДАИ ТИИ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ПЕДАГОГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимова С.Н., унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Мирзоев А., д.и.п., профессори ДБССТ

Зиддият дар байни талаботи ҷомеаи муосири иттилоотӣ ба ташаккули салоҳиятнокии иттилоотии мутахассисони оянда ва мавҷуд набудани раҳовард (муносибат) нисбат ба ҳаллу ҷасли масъалаи ТИИ донишҷӯёни факултети таърих тавассути таълими технологияҳои компютерӣ зарурати соҳтан ва асоснок кардани амсилаи озмоишии навъи соҳторию озмоиширо мушаххас намуд. Дар зери мафҳуми амсила мо нақшаи ташкили ҷараёни таълими равонашуда ба истифодаи ТИИ барои донишҷӯёни таърихӣ, ки тафсири (версия) - и содагардонидашудаи ҷараёни таълими амсиласозишаванда ва ба таври кофӣ хусусиятҳои онро тақроркунанда ва унсурҳои соҳторӣ мебошад, фаҳмида мешавад.

Амсиласозӣ, ки яке аз методҳои назариявии таҳқиқот мебошад, дар педагогика ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирад. Ин методи интерактивӣ буда, имкон медиҳад, ки унсурҳои эмпирикӣ ва назариявӣ бо соҳтори мантиқӣ ва абстраксияи илмӣ сохташуда муттаҳид карда шаванд. Муҳаққиқ Р. Х. Ҷӯраев амсиласозии педагогиро ҳамчун «методи таҳия ва соҳтани низоми педагогӣ, вазъиятҳо ва ҷараёнҳо, инчунин, роҳҳои асосии дастрасӣ, ки зимни онҳо на ҳуди объектӣ даркшаванда ва на

акси он дар шакли ба ном амсила омӯхта намешавад, балки натиҷаи таҳқиқот аз амсила ба объект мунтақил дода мешавад, муайян мекунад».

Ба ақидаи муҳаққиқон (М.В. Горячева, С. В. Омелченко, П. А. Хайновская, Ф. Ф. Шарифов ва дигарон) [4, с. 146] ҳадафи асосии амсилаи сохторию функционалӣ дар таҳқиқоти педагогӣ аз кушодани алоқаи сохтори объекти омӯхташаванда бо вазифаҳои иҷро кардашуда иборат мебошад. Ин навъи амсила пешниҳоди ҳатмӣ ироаи унсурҳои функционалӣ ва сохториро дар назар дорад.

Амсилаи таҳияшуда шомили блокҳои зерин мебошад:

- мақсаднок (мақсад ва вазифаҳо); методологӣ (принсипҳо ва раҳовардҳо); мазмуну муҳтавоӣ (унсурҳо); ташкилӣ (шароитҳои ташкилию педагогӣ); протсессуалӣ (марҳилаҳо); технологӣ (методҳо, воситаҳои таълим шаклҳои ташкилии педагогӣ ва технологияҳои иттилоотӣ);

- меъёрию арзёбӣ (меъёрҳо, нишондиҳандаҳо, сатҳҳо методикаи арзёбӣ); ислохотӣ (мутобиқшавӣ, навгонӣ, такмил); самаранок (натиҷа). Ҳар яке аз блокҳоро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Блоки якум мақсаднок. Дар ин блок мақсад ва вазифаҳои чараёни ташаккули омодагии омӯзгори ояндаи таърих нисбат ба истифодаи ТИИ дар таълим пешниҳод карда шудааст. Амсилаи мо – ташаккули сифатҳои тадқиқшаванда вазифаи низомофарро иҷро мекунад. Интиҳоби мазмуни таҳсилот, шаклҳои ташкилӣ, методҳо, воситаҳои таълим, технологияҳои педагогӣ ва иттилоотӣ ба мақсад вобаста мебошанд. Вазифаҳоеро ҷудо мекунем, ки ҳаллу фасли дастаҷамъонаи онҳо: яъне ташаккули омодагии шахсӣ, назариявӣ-амалӣ нисбат ба кор дар муҳити таълими компютерӣ расидан ба мақсадро таъмин мекунад.

Блоки методологӣ. Дар асоси амсилаи педагогии таҳия кардашуда ғояи муносибати босалоҳият гузошта шудааст, ки онро ҳамчун ғояи пешбар меҳисобем. Татбиқи муносибати босалоҳияти таҳсилоти касбӣ имкон медиҳад, ки ба масъалаи сифати омодагии омӯзгори оянда ҷадид нигоҳ кунем [10, с. 46]. Ғояи асосии ин раҳовард дар таҳқиқоти мо аз он иборат аст, ки натиҷаи асосии таҳсилоти омӯзгор – ин донишҳои ҷудогона, маҳорат ва арзишҳо набуда, балки омодагии ҳатмкунанда (дараҷаи ин омодагӣ) ба кори самаранок дар муҳити таълими компютерӣ мебошад. Ба ҳайси раҳовардҳои ҳамсафар мо раҳовардҳои (муносибатҳои) шахсиятию фаъолиятӣ ва иттилоотиро ҷудо мекунем. Татбиқи раҳоварди шахсиятию фаъолиятӣ дар асоси ба қайдгирии пурраи хусусиятҳои инфиродии омӯзгори оянда ва имконияти ӯ дар чараёни фаъолияти фаъоли таълимии худӣ ба амал бароварда мешавад.

Раҳоварди фаъолиятӣ дар таълими таърих ба назарияи умумипсихологии фаъолияти инсон (А.Н. Леонтева) ва назарияҳои психологӣ педагогии ба он мувофиқ (П.Я. Галперин, С.Д. Рубинштейн ва дигарон), чунин ташкили таълимиро дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар назар дорад, ки зимни он таълимгиранда иттилооти лозимаро дар чараёни даркнамуда аз худ мекунад. Дар айни ҳол бояд ба назар гирифта шаванд (Т.И. Шимова) чунин унсурҳои сохтории таълим ба монанди навъҳои фаъолият, чунончи: тамоюлӣ (гузоштани мақсади таълимию маърифатӣ, банақшагириӣ ва пешгӯӣи он), муҳтавоӣ-амалиётӣ (тарзҳои аз худ кардани мазмуни мавод), арзёбӣ (нисбат додани натиҷа бо мақсади гузошташуда) ва ғайраҳо.

Истифодаи раҳоварди фаъолиятӣ дар таълими таърих дорои вижагии хос мебошад, чунки таърих аз рӯйи табиати хеш илми доништанӣ аст, на балки фаъолиятӣ. Муҳтавои асосии он назариявӣ буда, маълумоти воқеӣ дар бораи гузашта чунин аст, ки бидуни эътирофи онҳо фаъолияти мустақилонаи хонандагон ғайримумкин аст. Аз ин рӯ, татбиқи раҳоварди фаъолиятӣ дар таълими таърих риояи як қатор шароитҳои методиро талаб мекунад аз қабилӣ: интиҳоби муносиби маводи худии таърихӣ, ҷудо кардани ҳатмӣ вақт барои ҳаллу фасли ташаккули маҳоратҳои фаъолияти таълимӣ, банақшагирии махсуси мавзӯӣ ва идоракунии чараёнҳои фаъолияти маърифатӣ [3, с. 40]. Чунин раҳовард ба донишҷӯён кӯмаку ёрӣ мерасонад, ки ба таври мустақилона дар вазъияти мушаххас усули ҳаллу фасли вазифаҳои таълимиро интиҳоб намоянд, ба таври

дигар гӯем, роҳ ва усули худро, ки қаблан дар фаъолияти ҳамаҷуза ба ҷашм намерӯд, пайдо кунанд.

Раҳоварди иттилоотӣ ба сохтани муҳити компютери таълим, ки аз тарафи мо ҳамчун маҷмуи шароите, ки ба имконоти технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ таъҷжа карда, ба ҳамкории фаъоли мақсаднок байни омӯзгор, донишҷӯ ва воситаҳои компютери таълим мусоидат намуда, дар натиҷаи он дар донишҷӯён донишҳои муайян, маҳорат ва таҷрибаи шахсии фаъолият, рафтор инчунин сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд, равона карда шудааст. Ин ҳамкории иттилоотии таълимӣ тавассути ҷараёнҳои иттилоотие, ки ба интиқол ва дарёфти иттилоот ҳангоми татбиқи навиҳои гуногуни фаъолияти омӯзгор (таълимӣ-тарбиявӣ, илмӣ-методӣ, ташкилию идоракунии ва амсоли инҳо) ва донишҷӯён (таълимӣ, маърифатӣ, ҷустуҷӯӣ, лоиҳавӣ, эҷодӣ, зеҳнӣ ва ғайраҳо) алоқаманд мебошад, амалӣ карда мешавад.

Ҷараёни ташаккули омодагии омӯзгори оянда ҳислати марҳилавӣ дошта, бо дарназардошти принципҳои зерин ташкил карда мешавад:

- аксиологизатсия, ки дар ҷараёни омодагии касбии омӯзгори оянда бақайдгирии системавии тамоюлҳои арзишии имконпазире, ки соҳаи талаботи зеҳнӣ, эҳсосӣ-иродавӣ ва мақсаднокӣ, мавқеи касбӣ, тасмимҳои касбӣ педагогӣ ва тамоюлотро муайян мекунад, таъмин менамояд;

- фардият, чунин ташкили ҷараёни таълимро дар назар дорад, ки зимни он интиҳоби шаклҳои ташкилӣ, методҳо ва воситаҳои таълим, технологияҳои педагогӣ ва иттилоотӣ ба маҳоратҳои инфиродӣ, хусусиятҳои синнусолӣ, шавқу рағбат ва талаботи омӯзгори оянда ҳос мебошад;

- ҳамгироии технологияҳои педагогӣ ва иттилоотие, ки баланд бардоштани сифати омодагии омӯзгори ояндаро мутобиқ ба талаботи ҷомеаи иттилоотии муосир таъмин мекунад;

- ҳамкорие, ки ба ҳайси асоси субъект – муносибатҳои субъектӣ дар байни иштирокчиёни ҷараёни маърифатӣ, эътирофи баробарарзишии якдигар, изҳори эҳтиром, боварӣ, масъулияти фардӣ бобати натиҷаҳои бадастоварда, расонидани кӯмак ба тарафайн, татбиқи талабот дар худтатбиқкунӣ, худрушдкунӣ, худмубрамсозии шахсияти омӯзгори ояндаро дар назар дорад;

- фаъолиятӣ, ташаккули омодагӣ нисбат ба кор дар муҳити таълими компютерӣ муваффақона аз фаъолияти фаъоли ҳуди (таълимӣ)-и омӯзгори оянда, ки барои ба даст овардани донишҳои нав, касби маҳорат, дарк ва пазириии арзишҳои педагогӣ равона карда шудааст, дар назар дорад;

- фаврияти касбӣ омодагӣ ва маҳорати омӯзгори оянда ҷиҳати ба таври фаврӣ аз худ кардани дастовардҳои педагогӣ ва технологияҳои иттилоотӣ, интиқоли донишҳо ба амалияи воқеии педагогӣ, ба таври печон эътибор додан ба навиҳои ва навовариҳо, тарбияи талаботи ба таври доимӣ машғул шудан ба худинкишофдиҳӣ ва ба таври доимӣ тақмил додани ихтисосро дар назар дорад;

- эҷодкорӣ, ки маҳорати омӯзгори ояндаро нисбат ба фаъолияти эҷодӣ, талабот бобати нишон додани ташаббускорӣ, аслият, эҷодкорӣ зимни ҳаллу фасли вазифаҳои ғайристандартӣ, пешниҳод ва ироаи ғояҳои нав, роҳбарӣ аз болои интуитсия (гумону ҳадс) ва таҷриба ҳангоми татбиқи андешаҳои эҷодкорӣ ва лоиҳаҳо дар назар дорад;

- «таҳсилот дар тамоми тӯли умр» тақмили доимии омӯзгори ояндаро дар назар дорад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки траекторияи инфиродии шахсӣ, касбӣ ва рушди касбиро дар оянда таъмин кунад.

Блоки мазмунӣ ва муҳтавоӣ аз се унсур бо ҳам алоқаманд ва бо якдигар марбут иборат мебошад: гнесеологӣ (дониш), праксиологӣ (маҳорат), аксиологӣ (арзишӣ). Хусусиятҳои фарқкунандаи блоки мазмунӣ ва муҳтавоӣ муҳаррикии он мебошад, ки вай бар асари доимӣ будани тағйирот дар фаъолияти касбӣ педагогии омӯзгор амалӣ гашта, дар натиҷаи ба таври фаврӣ инкишоф ёфтани технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ба вуқӯ мепаивандад.

Амсилаи блоки ташкилӣ дар шакли маҷмуи шароитҳои ташкилию педагогӣ пешниҳод гардидааст. Дар таҳқиқоти мо ташаккули омодагии омӯзгори оянда нисбат

ба кор дар муҳити компютерӣ бо бунёди бошуурунаи мақсадноки шароитҳои зерини педагогӣ таъмин карда мешавад: ташаккули тамоюли касбию педагогии омӯзгори оянда, ки дар кӯшиши худмубрамсозӣ, шавқу ҳавас, талабот нисбат ба кор дар муҳити компютерии таълим тавассути истифодаи шаклҳои гуногуни ташкилӣ инъикос меёбад; фаъолгардонии иқтидори эҷодии омӯзгори оянда дар чараёни омодагии касбӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, таҳия ва истифодаи воситаҳои компютерии таълим; сохтан ва истифодаи «Кифи электронии омӯзгор», ки ташаккули унсурҳои омодагии гнесеологӣ, праксеологӣ ва аксиологиро таъмин намуда, имкон медиҳад, ки масири рушди шахсӣ ва касбии омӯзгори оянда тарҳрезӣ ва татбиқ карда шавад. Дар назар аст, ки маҷмуи шароитҳои ташкилию педагогие, ки пешниҳод карда мешаванд, ба ташаккули нисбатан бештари сифатҳои тадқиқшаванда дар чараёни педагогӣ мусоидат мекунанд.

Амсилаи блоки протсессуалӣ тавассути марҳилаҳои омодагии омӯзгори оянда ба кор дар муҳити таълими компютерӣ пешниҳод карда шудааст: хабардор будан, донишманд будан, омода будан, салоҳиятнокиӣ, ки салоҳиятнокиро мо ҳамчун дараҷаи олии омодагӣ муайян кардаем. Сифатҳои фарқкунандаи ҳар як марҳила аз дастовардҳо дар вазифаҳои гуногун иборат аст; ҳар як аз марҳилаҳои баъдӣ шомили натиҷаҳои қаблӣ буда ва фақат дар замина ва асоси онҳо вучуд дошта метавонад. Се марҳилаи аввал (омодагии элементарӣ, умумӣ ва функционалӣ) афзалан унсурҳои ҳолати гнесеологӣ ва праксиологиро нишон медиҳад. Ҳолати праксиологӣ (омодагии системавӣ) ба ҷуз аз ин дараҷаи нисбатан баланди татбиқи мазмуни унсури аксиологиро инъикос мекунад.

Амсилаи блоки технологӣ шомили методҳо ва воситаҳои таълим, шаклҳои ташкилӣ, технологияҳои педагогӣ ва иттилоотии ташаккули омодагии омӯзгори оянда мебошад.

Методҳои ташаккули сифати тадқиқшаванда аз гурӯҳҳои зерин иборат мебошанд: **методҳои таълим** (маъруза, сухбат, машварати таълимӣ, методи лоиҳаҳо, иҷроиши супоришҳо, кор бо захираҳои таълимии электронӣ, омода намудани хабарҳо); **методҳои назоратӣ** (кори санҷишӣ (контролӣ) тест, худназораткунӣ, арзёбии якдигар); методҳои ҷамъоварӣ ва андӯштани додашудаҳо (пахн кардани анкетаҳо раъйдихӣ).

Ба ҷуз аз ин, дар ташаккули сифати тадқиқшаванда нақши муҳимро шаклҳои ташкилии гуногуннавъ ва ғанӣ, ки навъҳои фаъолиятро дар назар доранд, мебозанд, аз қабили: фаъолияти таълимӣ типӣ академӣ (маъруза, машғулиятҳои амалӣ, кори мустақилона, семинарҳо); фаъолияти касбӣ (конференсияҳои илмӣ амалии донишҷӯён, таҷриби педагогӣ, корҳои курсӣ ва рисолаҳои хатм) ва амсоли инҳо.

Интихоби технологияҳои педагогӣ ва иттилоотии ташаккули омодагии омӯзгори оянда, қабл аз ҳама, бо мақсадҳои маърифатӣ, хусусиятҳои имконоти дидактикии ТИИ –и таълим муайян карда шуда, бо навъҳои зерин пешниҳод мегардад: технологияҳои компютерӣ ва интерактивии таълим, технологияи «портфолио», таълим дар ҳамкорӣ, таълими контекстӣ [8, с. 7].

Амсилаи блоки меъёрию арзёбӣ шомили критерияҳо, нишондиҳандаҳо, мизони ташаккулёфтагии унсурҳои мазмунии омодагӣ, инчунин, методикаи арзёбии мизони он мебошад. Мутобиқ ба унсурҳои сохтори омодагӣ критерияҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккулёфта ҷудо карда шуда буданд. Ба ҳар як критерия (когнитивӣ, фаъолиятӣ, рефлексивӣ иродавӣ), рӯйхати муайяни нишондиҳандаҳо (саводнокӣ, доштани донишҳои лозима; мобилияти касбӣ; фаъолнокии тавзеи таҷриба; муносибати хуб доштан бо атрофиён, мураббат будан; майл доштан ба кор дар муҳити компютерии таълим, креативнокӣ ҳамчун иқтидори эҷодӣ, мустақилият, масъулиятшиносӣ, қобилияти худмубрамсозӣ ва амсоли инҳо) ва методикаи арзёбии онҳо мувофиқат мекунанд.

Маҷмуи нишондиҳандаҳои истифодабарандагон имкон медиҳад сатҳи воқеии омодагии омӯзгори оянда ба қорро дар муҳити компютерии таълим, дар сурати лозима муайян кардани роҳҳои ислоҳ ва тақмили онро муайян кунад. Дар асоси критерия ва меъёрҳои ҷудо кардашуда мо меъёри арзёбии омодагии омӯзгори ояндаро нисбат ба

кор бо воситаҳои ТИИ-и таълим, ки шомили се сатҳи ташаккулёфтагии омодагӣ барои ҳар як аз унсурҳо: паст, миёна олий мебошад.

Омодагии омӯзгори оянда аз мавқеи ягонагии ҳамаи унсурҳо бо сатҳҳои зерин тавсиф карда мешавад.

Сатҳи паст бо унсурҳои ташаккулнаёфтаи омодагӣ, ки дар зери як сохтори умумӣ муттаҳид карда нашудаанд ва ҳамчун сифатҳои (якпорчаю яклухт) ҳамгирии шахсияти омӯзгори оянда зухур намеkunанд, пешниҳод карда шудаанд.

Сатҳи миёна сохтори қисман ташаккулёфтаи омодагӣ буда, дар рушди номутаносиби унсурҳои ҷудогонаи он зоҳир мегардад. Аммо майлу хоҳиш ва рағбат нисбат ба кор тавассути ТИИ-и таълимӣ ба мушоҳида мерасад.

Сатҳи баланд бо рушди устувори ҳамаи унсурҳои омодагӣ ва ягонагии муттаҳидии онҳо характернок буда, комилии шахсияти омӯзгорро ҳамчун субъекти фаъолияти касбие дар назар дорад, ки дорои самти возеҳи касбии педагогӣ (майлу рағбати усутвори касбӣ, ҳавасмандӣ ва ниёзмандӣ ба кор бо ТИИ-и таълимӣ), муносибатҳои арзишнок, сифатҳои ташаккулёфтаи арзишманди касбӣ, зухури маҳоратҳои педагогӣ, доштани донишҳои зарурӣ барои кор дар муҳити таълими компютерӣ мебошад.

Чараёни ташаккули омодагии омӯзгори оянда нисбат ба кор бо ТИИ-и таълимӣ гузариши сифатӣ аз сатҳи паст ба сатҳи нисбатан баландро дар назар дорад. Методикаи баҳодихӣ ба сифати ташаккулёфтае, ки таҳқиқ карда мешавад, шомили тестҳо, саволномаҳо супоришҳо ва методҳои дидактикӣ, методҳои ташхис (тест, анкета, худбаҳогузори ва амсоли инҳо) ва методҳои коркарди маълумотҳои озмоишӣ мебошад.

Блоки ислоҳотӣ. Ҳангоми муқоиса кардани вазъияти ибтидоӣ ва муҳими омодагии омӯзгори оянда нисбат ба истифодаи ТИИ-и таълимӣ бо дарназардошти ошкор намудани сатҳи ба дастоварда, роҳи ворид кардани ислоҳот ба чараёни ташаккули сифати таҳқиқшаванда мушаххас карда мешавад. Дар чараёни ворид намудани ислоҳ ба фаъолияти омӯзгор дар заминаи мутобиқсозии мундариҷаи маводи таълимӣ ба талаботи инфиродии таълимӣ ва имконияти омӯзгори оянда; такмили шаклҳои ташкилӣ ва методҳое, ки дар амсилаи педагогӣ пешниҳод гардидаанд, сурат мегирад.

Амсилаи блоки натиҷавӣ динамикаи самаранокии маҷрои раванди ташаккули омодагии омӯзгори ояндаро инъикос намуда, ба натиҷаҳои ба дастоварда мутобиқ ба мақсади дар пеш гузошташуда характернок мебошад.

Ҷадвали 1. - Амсилаи ташаккули омодагии омӯзгори ояндаи таърих нисбат ба истифодаи ТИИ-и таълимӣ

Омилҳое, ки ба ташаккули омодагӣ таъсир мерасонанд:			
Технологияҳои иттилоотии иртиботии таълим дар донишгоҳ	Тарбияи мақсадноки ҳайати профессорону омӯзгорон дар донишгоҳ	Фаъолнокии шахсии омӯзгори оянда	
Блоки мақсаднок	Мақсад: ташаккули омодагии омӯзгори оянда ба таҳқиқи ТИИ-и таълимӣ Вазифаҳо: ташаккули омодагии шахсии назариявӣ, амалӣ нисбат ба истифодаи ТИИ –и таълимӣ		
Блоки методологӣ	Муносибатҳо: босалоҳият, шахсӣ, фаъолиятӣ, иттилоотӣ	Принсипҳо: аксиологӣ, инфиродӣ, ҳамгироии технологияҳои педагогӣ ва иттилоотӣ, касбӣ, мобилӣ, вариативӣ, эҷодӣ, «таълиму омӯзиш барои тамоми умр»	
Блоки мазмуну муҳтавоӣ	Унсури гнесеологӣ (дониш) донишҳои умумифарҳангӣ, донишҳои умумикасбӣ, донишҳои касбӣ (доир ба информатика), донишҳои омехта (барои истифодаи ТИИ дар таълим)	Унсури праксиологӣ (маҳорат) Аналитикӣ, Ташхисӣ, Лоихавӣ, Рефлексивӣ, Технологӣ, Kommunikativ, Ташкилотчигӣ	Унсури аксиологӣ (арзишнок) Арзишноки мақсад (мақсади педагогӣ) тамоюлҳои арзишманд (дар самти касбию педагогӣ) Арзиши – муносибат (мавқеи касбӣ), Арзиши сифат (Донишҳои касбӣ, сифат, маҳорати педагогӣ), Арзишҳо –

			воситаҳо (тафаккури педагогӣ, рефлексия, анкета, инвариантҳо, эҷодкории педагогӣ)	
Блоки ташкилотчигӣ	Маҷмуи шароитҳои педагогиро ташкилӣ: - ташаккули самти касбию педагогии омӯзгори оянда, ки дар кӯшиши худмубрамсозӣ баён мегардад, шавқу хавас, талабот нисбат ба истифодаи ТИИ-и таълимӣ тавассути шаклу роҳҳои гуногуни ташкилӣ; - фаъолгардонии иқтидори эҷодии омӯзгори оянда дар чараёни омодагии касбӣ дар мактаби оӣ ва истифодаи воситаҳои компютерии таълим; - сохтан ва мавриди истифода қарор додани «Портали электронии омӯзгор», ки ташаккули унсурҳои сохтори омодагиро, ки имкон медиҳанд масири шахсию касбӣ ва рушди касбӣ дар оянда татбиқ карда шавад, таъмин мекунад.			
Блоки протсессуалӣ	Марҳилаҳои ташаккули омодагӣ (Силсилаи сохторӣ)			
	Огоҳ будан	донишмандӣ	Омода будан	салоҳиятнокӣ
	Омодагии элементарӣ	Омодагии умумӣ	Омодагии функционалӣ	Омодагии системавӣ
Блоки технологӣ	Методҳо (Методҳои таълим, назорат, ҷамъоварӣ, андӯштани маълумот), Воситаҳо (воситаҳои компютерии таълим ва ҳамкорӣ, барномаи кори курси махсус ва таъминоти иттилоотию методӣ ва ҳамроҳии он, маҷмуаи барномавӣ бо методӣ «Кифи электронии омӯзгори фанни таърих» ва амсоли инҳо). Шаклҳои ташкилӣ (Кори мушаккилона, курси махсус, конференсияҳои илмию амалии донишҷӯён, таҷрибаҳои педагогӣ, корҳои курсӣ ва корҳои таҳассусии хатм ва амсоли инҳо). Технологияҳои педагогӣ ва иттилоотӣ (Технологияҳои компютерӣ ва интерактивии таълим, технологияи портфолио, таълим дар ҳамкорӣ, таълими матнӣ)			
Блоки меъёрию арзёбӣ	Меъёрҳо: -миқдорӣ; -фаъолиятӣ;-амалӣ; -коммуникативӣ;- ташкilotчигию- мотиватсионӣ; -рефлексивию иродавӣ	Нишондиҳандаҳо: - таълимгирифта; -эҷодкорӣ; -чусту ҳолокии касбӣ; -рефлексивӣ ва амсоли инҳо	Сатҳҳо: - паст; -миёна; -баланд	Методикаҳои арзёбӣ: -таъмини ташхис (тестҳо, саволномаҳо ва амсоли инҳо); -Методҳои ташхис (тест, ҳударзёбӣ ва амсоли инҳо) ва методҳои коркарди маълумоти озмоишӣ
Ислоҳотӣ	Ислоҳу танзими чараёни таълим бо дарназардошти сатҳи ошкоро ва ба дастоварда шуда: мутобиқ намудани мазмуни маводи таълимии ба талаботи инфиродии маърифатӣ ва имконияти омӯзгори ояндаи таърих, муосирсозии маҷмуи воситаҳои таълим, тақмили шаклҳои ташкилӣ ва методҳо			
Натиҷа	Натиҷа: Омодагии шаклгирифтаи омӯзгори ояндаи таърих нисбат ба истифодаи ТИИ-и таълимӣ			

Барои таҳқиқ ва ислоҳи омодагии омӯзгори оянда нисбат ба фаъолияти касбӣ дар соҳаи ТИИ зарурати ҷудо кардани марҳилаҳои омодагии нисбат ба чунин навъи фаъолият мавҷуд мебошад, ки ба онҳо мавридҳои дар поён зикршаванда дохил мешаванд:

- **мотиватсионӣ арзишӣ**. Ин марҳила гузоштани мақсад ва вазифаҳои омодагии касбиро педагогиро омӯзгори ояндаи таърихро нисбат ба шинос намудани ҳонандагон ба технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ; муайян намудани хусусият ва имкониятҳои фанҳои таълимии умумикасбӣ ва омодагии махсус барои ташаккули омодагии донишҷӯён нисбат ба истифодаи ТИИ, ташаккули тамоюлҳои арзишӣ, далелу сабабҳои аз худ намудани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ташаккули симои касбии омӯзгори таърихро дар назар дорад.

Марҳилаи баъдии ташаккули омодагии омӯзгори ояндаи таърих нисбат ба истифодаи ТИИ ташхисӣ мебошад. Мақсади асосии ин марҳила муайян кардани сатҳи аз худ кардани малакаҳои кор бо ТИИ аз тарафи донишҷӯён, тарзҳои истифодаи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ислоҳи барномаҳои таълими онҳо мутобиқ ба ташаккули омодагӣ нисбат ба шиносӣ бо ТИИ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ иборат мебошад.

Мазмуни кори омӯзгор ва тарзҳои таъсир ба омӯзгорони оянда дар ин марҳила метавонанд инҳо бошанд: паҳн кардани анкета, натиҷаи пурсиши саволнома бояд

маълумот дар бораи ҳолати ибтидоии омодагии омӯзгори оянда нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон бошад. Бо таваҷҷуҳ ба он ки паҳн кардани саволнома ҳамчун методи пурсиш ба донишҷӯён натиҷаҳои субъективӣ арзёбии омодагии онҳоро нисбат ба шиносӣ бо ТИИ медиҳад, зарур аст, ки аз дигар методҳои ташхисӣ ба хоҳири ба даст овардани натиҷаҳои ҳар чи дақиқтар низ истифода бурда шавад, аз он ҷумла, суҳбат бо омӯзгорони ояндаи таърих низ. Мақсади суҳбат муайян кардани таҷрибаи корӣ дар заминаи технологияи иттилоотӣ иртиботӣ; гирифтани тест ҷиҳати муайян кардани нишонаҳои омодагӣ нисбат ба истифодаи ТИИ ҳамчун фарҳанги иттилоотӣ, дониши иттилоотӣ, рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ мебошад. Натиҷаи ин амал – ба даст овардани маълумот дар бораи сатҳи ибтидоии омодагии омӯзгорон нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон ва таҳияи барномаи кории курс барои ташаккули омодагии омӯзгорон нисбат ба истифодаи ТИИ мебошад. Мақсадаш бошад, интихоби курси муносиби татбиқ мебошад, ки суръати хеле зуд ва ташаккули амиқи омодагии донишҷӯёнро нисбат ба истифодаи ТИИ-ро таъмин мекунад. Натиҷаи ин ҳама фаъолиятҳо бояд барномаи кории курс шавад.

Ин марҳила ба мо дар масъалаи муайян ва ошкор намудани самтҳои асосии ислоҳи чараёни таълим барои ташаккули оптималии омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон кӯмак мерасонад.

Марҳилаи сеюми ташаккули омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон метавонад, ҳамчун таълимию истеҳсолӣ муайян карда шавад. Мақсади ин марҳила аз он иборат аст, ки тавассути мазмуни омодагии донишҷӯён роҳи ташаккули омодагӣ нисбат ба истифодаи ТИИ амалӣ карда шавад.

Марҳилаи ниҳоми ташаккули омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи технологияи иттилоотӣ робитаӣ ба марҳилаи таҳлилии ислохотӣ ҷудо карда шудааст.

Мақсади ин марҳила арзёбии самаранокии чараёни омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон ва ошкор намудани сабабҳои мувофиқат накардан ба натиҷаҳои мақсадҳои натиҷаҳои қаблӣ.

Нишондиҳандаҳои ташаккули омодагӣ нисбат ба истифодаи ТИИ дар асоси натиҷаҳои кори мақсаднок метавонанд дар мавридҳои зерин баромад кунанд

1.Талаботи бошуурона нисбат ба ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар сатҳи таҷрибаи шахсии омӯзгорӣ.

2.Огоҳ будан дар бораи технологияҳои наватарини иттилоотӣ ва тарзу роҳҳои татбиқи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

3.Омодагӣ нисбат ба паси сар кардани мушкilotи ҳам хислати мазмунӣ ва ҳам хислати амалиётдошта.

4. Мавҷудияти маҳоратҳои назаривӣ ва амалӣ ҷиҳати истифодаи ТИИ аз тарафи хонандагон.

Навъҳои асосии фаъолият дар ин марҳиларо метавон ба тариқи зайл тавсиф намуд:

- гузаронидани чорабиниҳои ниҳоми назоратӣ. Мақсад –муайян кардани сатҳи ташаккулёбии когнитивӣ ва ва унсурҳои амалиётҳои омодагӣ;

- анкетапаҳнкунӣ ва мусоҳиба бо донишҷӯён. Мақсад – муайян кардани сатҳи ниҳоми ташаккулёбии унсурҳои ба монанди мақсаднокӣ иродавӣ, когнитивӣ ва рефлексивӣ;

- ҷамъбаст намудани натиҷаи чараёни ташаккули омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи ТИИ аз тарафи мактаббачагон.

Ҷадвали 2. - Тавсифи марҳилаҳои ташаккули омодагии омӯзгорони оянда

Номгӯи марҳилаҳо	Хислатҳои фарқкунандаи марҳилаҳо
Марҳилаи 1 огоҳ будан (омодагии элементарӣ)	- шиносӣ бо мақсадҳои умумӣ ва вазифаҳои ТИИ; -истикрор ва ташаккулёбии талабот нисбат ба дарёфти иттилоот дар бораи истифодаи ТИИ барои ҳалли фасли вазифаҳои омӯзгорӣ;

	-шиносой бо имконияти ТИИ барои кор дар муҳити таълими компютерӣ.
Марҳилаи II саводноӣ (омодагии умумӣ)	-дарк ва қабули мақсадҳо ва вазифаҳои кор дар муҳити компютерии таълим; - донишҷони стратегияи ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот бо кумаки ТИИ дар муҳити компютерӣ; -донишҷони методикаҳои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳо дар пойгоҳи ТИИ ва муҳити компютерии таълимӣ -аз худ кардани малакаҳои тафаккури интиқодӣ ба мақсади дарёфт, арзёбӣ ва истифодаи иттилоот дар пойгоҳи ТИИ ва ироаи онҳо дар шалки нав барои ҳалли фасли вазифаҳои гузашташуда дар муҳити компютерии таълим; -маҳорати ба таври оқилона ва самаранок иттилооти дар ТИИ-и таълим ба даст овардашударо мавриди истифода қарор додан.
Марҳилаи III салоҳиятноӣ (омодагии системавӣ)	-дарки мақсадҳои стратегӣ ва тактикий кор дар муҳити компютерии таълим; -донишҷони технологияи таълим ва назорат дар муҳити компютерӣ; -донишҷони принципҳо, талабот ва технологияҳои сохтани муҳити компютерии таълимӣ (КСО) бо кӯмаки нармафзорҳои барномавӣ; -маҳорати интиқоби муҳити компютерии таълимӣ (КСО)-и сифатнок барои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳо бо дарназардошти мақсадҳо, методикаҳо, талабот нисбат ба сатҳи муосир; -маҳорати самаранок ва босаводона қабул кардани муҳити компютерии таълимӣ (КСО) дар ҷараёни маърифатӣ бо огоҳонидани таъсири мутақобилаи когнитивии воситаҳои ТИИ ба ҳонандагон.
Марҳилаи IV салоҳиятноӣ (омодагии системавӣ)	-кор дар муҳити компютерии таълим аҳамияти шахсӣ касб мекунад; -маҳорати сохтани муҳити компютерии таълимӣ (КСО)-и шахсӣ ё мавҷуд будани маҳорати иштирок дар таҳияи дастаҷамъона (дар ҳаммуаллифӣ); -маҳорати ташкил намудани иртиботи педагогӣ дар муҳити компютерии таълим дар пойгоҳи ТИИ; -маҳорати таҳияи низомҳои нави методии таълими информатика бо кӯмаки муҳити компютерии таълимӣ (КСО), воситаҳои техникии иттилоот ҳамкориҳои субъектҳои ҷараёни таълим; -ҳошиш ва кӯшиши худомӯзии муттасил, тақмил ва танзимии таҳассус дар соҳаи ТИИ; -рушди иқтидори эҷодӣ дар соҳаи таҳия ва татбиқи муҳити компютерии таълимӣ (КСО); -истифодаи ТИИ ва сохтани муҳити компютерии таълимӣ (КСО) ба рушди шахсияти омӯзгори оянда мусоидат мекунад (дар соҳаҳои маърифатӣ, муассирӣ, иродавӣ ва мақсаднокии талаботӣ).

Ҷадвали 3. Тавсифи сатҳҳои ташаккули омодагии омӯзгори оянда

Компонент	Номгӯи сатҳ	Тавсифи сатҳ
Ғисеологӣ	Паст	донишҳо барои кор дар муҳити компютерии таълим донишҳои аввалияе, ки бо дарки бошуурона характернок буда, дар хотира сабт шудаанд
	Миёна	донишҳо оид ба кор дар муҳити компютерии таълим, донишҳои амиқ, аммо ба низом даровардана шуда, ба таври кофӣ ҷамъбастанашуда
	Баланд	донишҳо доир ба кор дар муҳити компютерии таълим

		донишҳои амиқ, ба низом даровардашуда, арзишнок ва бошууруна
Траксиологӣ	Паст	маҳорати мустақилона ҳал намудани масъалаҳои типии педагогӣ, ки дар муҳити компютери таълимӣ (КСО) характернок намебошад
	Миёна	маҳорати мустақилона ҳаллу ҷалс намудани масъалаҳои типии педагогӣ, ки дар муҳити компютери таълимӣ (КСО) характернок мебошад
	Баланд	маҳорат ҳаллу ҷалс намудани масъалаҳои типии педагогӣ, ки дар муҳити компютери таълимӣ (КСО) характернок аст

Ҳамин тариқ, ташаккули омодагии омӯзгори оянда нисбат ба кор дар муҳити компютери таълим тавассути амсилаи таҳияшуда барои ин чараён, ки ба муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ асос ёфтааст, амалӣ кара мешавад. Сохтани шароитҳои ташкилию педагогӣ ба андешаи мо, имкон медиҳад, ки омодагии шахсӣ, назариявӣ ва амалии хатмкунанда нисбатан муваффақтар ба роҳ монда шавад.

Дар айни замон, ба таври умум эътироф карда мешавад, ки иттилоотонидан як навъ катализатори дигаргуниҳои системавӣ ҳам дар иқтисодиёт ва ҳам дар соҳаи маориф мебошад. Солҳои охир дар Тоҷикистон раванди фаъоли рушди фазаи иттилоотии таълимӣ чараён дорад. Бо вуҷуди ин, вазифаҳои эҷоди технологияҳои сифатан нави иттилоотӣ ва педагогӣ, ки ҳам саводнокии компютерӣ ва ҳам салоҳияти иттилоотии хонандагонро дар системаи таълим мутассил баланд мебардоранд, аҳамияти худро доранд. Дар ин бобат ба омода намудани кадрҳои соҳаи маориф, қорӣ намудани мунтазами маводи таълимию методии таҳия ва санҷидашуда дар муассисаҳои таълимии тамоми зинаҳо диққати махсус дода шавад. Бесабаб нест, ки хусусияти фарқкунандаи таҳсилоти олии касбии муосири тоҷик ин самт дар низоми омода намудани мутахассисони оянда ба ташаккули омодагӣ ба истифодаи ТИИ дар фаъолияти педагогӣ мебошад.

1. Таҳлили илмии заминаи ҳукукию меъёрии таҳсилоти муосири касбии омӯзгорӣ имкон дод, ки тамоюли пайдошуда ва ташаккулёфтаи муносибати салоҳиятнок нисбат ба тарбияи кадрҳои педагогӣ муайян карда шуда, эҳтиёҷоти иҷтимоию давлатии омӯзиши объект ва предмети тадқиқоти мазкур оид ба ташаккули омодагии донишҷӯёни донишгоҳи омӯзгорӣ ба истифодаи таълими ТИИ дар мисоли донишҷӯёни факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав тавассути технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар марҳилаи ҳозира пайгирӣ ва асоснок карда шавад. Ҳамзамон, дар таҳқиқот самти таҳияи қисми мақсадгузорӣ ва асоснокии концептуалӣ ва барномавии тайёр кардани мутахассисон барои соҳаи маориф ҳамчун заминаи потенциалии заминавӣ ва ҳукукии таҳияи модели методии муаллиф баромад мекунад.

2. Дар асоси омӯзиш ва таҳлили васеи адабиёти илмӣ равишҳои асосии назариявии муайян намудани моҳият ва сохтори салоҳияти иттилоотӣ ҳамчун мафҳуми асосии таҳқиқоти мазкур муайян карда шуданд.

Таърифи мафҳуми омодагии иттилоотии донишҷӯёни донишгоҳи омӯзгорӣ ҳамчун сифати ҷудонашаванда, ки бо сатҳи баланди донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, қобилияти истифода бурдани ин дониш ва малакаҳо дар раванди азхудкунии барномаи асосии таълимии таҳсилоти олии касбӣ барои таъмини сифати баланди раванди таълими онҳо тавсиф карда мешаванд, дода шудааст.

Аз ин рӯ, натиҷаи фаъолияти низоми омодагии омӯзгорони оянда нисбат ба истифодаи он дар чараёни таълимию тарбия, ки сифати ҳамгироии шахсиятро дар натиҷаи аз худ кардани донишҳои ҳамгироии назариявӣю методӣ, методӣ ва амалӣ ва фаългардонии когнитивӣ, мотиватсионӣ ва эмотсионалӣ-ихтиёрии донишҷӯёнро дар назар дорад, мебошад.

Нишондихандаи асосии муайянкунандаи ташаккули ин сифат дар байни хонандагон динамикаи тағйирёбии сатҳи омодагии онҳо аз репродуктивӣ ба тадқиқот ва аз он ба эҷодкорӣ мебошад.

3. Дар асоси омӯзиши доираи васеи адабиёти фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва методӣ амсила сохторӣ ва функционалии ташаккули омодагии хонандагон бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таҳия ва тавсиф карда шудааст. Амсила маҷмуи унсурҳои ба ҳам алоқаманди зерин: ҳадаф, методологӣ, мундариҷа, ташкилӣ, муҳофизатӣ, технологӣ, меъёрӣ-арзёбӣ, ислоҳӣ ва иҷроиро дар назар дорад. Дараҷаҳои ташаккули омодагии иттилоотӣ донишҷӯёни факултети таърихи донишгоҳи омӯзгорӣ (паст, миёна, олӣ) тавсиф карда шудаанд.

Адабиёт:

1. Завялов А. Н. Формирование информационной компетентности студентов области компьютерных технологий: Автореферат кандидатской диссертации / А. Н. Завялов.- Тюмень-2005-17с.

2. Митина. Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя [Текст] / Л. М. Митина.- Академия, 2004- 320с.

3. А. П. Караковский, А.М Лутфуллоев, А.М. Ф.Шарифзода и др.

4. А. П. Караковский, А.М Лутфуллоев, А.М. Ф.Шарифзода и др.

5. Акуленко Е.К. Модел подготовки спецов профиля в целях использования.

6. Акуленко Е.К. Модел подготовки спецов профиля в целях использования.

7. Байденко В. И. Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса / В.И Байденко, Б. Оскарсон // Профессиональное образование в формировании личности специалиста. Науч. Метод. Сб.-М.: Высш. шк, 2002-14-32.

8. Байденко В. И. Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса / В.И Байденко, Б. Оскарсон // Профессиональное образование в формировании личности специалиста. Науч. Метод. Сб.-М.: Высш. шк, 2002-14-32.

9. Бермус. А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании (Электронный ресурс).

10. Бермус. А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании (Электронный ресурс).

АМСИЛАИ ТАКМИЛИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ- ИРТИБОТӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ПЕДАГОГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳим «Амсилаи тақмили истифодаи технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ дар низоми таҳсилоти олии педагогии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ихтисос ёфтааст. Дар мақолаи мазкур махсусан зикр гардидааст, ки зиддият дар байни талаботи ҷомеаи муосири иттилоотӣ ба ташаккули салоҳиятнокӣ иттилоотӣ мутахассисони оянда ва мавҷуд набудани раҳовард (муносибат) нисбат ба ҳаллу фасли масъалаи ТИИ донишҷӯёни факултети таърих тавассути таълими технологияҳои компютерӣ зарурати сохтан ва асоснок кардани амсилаи навъи сохториро озмоиширо мушаххас намуд.

Тадқиқоти пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки раҳоварди иттилоотӣ ба сохтани муҳити компютерӣ таълим ҳамчун маҷмуи шароите, ки ба имконоти технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ таъя карда, ба ҳамкории фаъоли мақсаднок байни омӯзгор, донишҷӯ ва воситаҳои компютерӣ таълим мусоидат менамояд, дар натиҷаи он дар донишҷӯён донишҳои муайян, маҳорат ва таҷрибаи шахсии фаъолият, рафтор ва инчунин, сифатҳои шахсӣ ташаккул меёбанд, равона карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: амсила, озмоишӣ, технология, компютер, иттилоотӣ, омӯзгор, байни, ташаккул, таълим, муносибат.

УСОВЕРШЕНСТВОВАННАЯ МОДЕЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена одной из важных тем: «Совершенствование использования информационно-коммуникационных технологий в системе высшего педагогического образования Республики Таджикистан». В данной статье особо отмечается, что противоречие между требованиями современного информационного общества к формированию информационной компетентности будущих специалистов и отсутствием подхода (отношения) к решению проблемы ТИК у студентов исторический факультет через преподавание компьютерных технологий заключается в необходимости построения и обоснования модели структурно-экспериментального типа.

Представленное исследование показывает, что информационный менеджмент формирует компьютерную среду образования как совокупность условий, опирающихся на возможности информационных и коммуникационных технологий и способствует активному и целенаправленному сотрудничеству учителя, ученика и компьютерных средств обучения, в результате чего студенты приобретают определенные знания, навыки и личный опыт деятельности, поведения, формируются личностные качества.

Ключевые слова: деятельность, тестирование, технология, компьютер, информация, учитель, между, образование, образование, отношения.

IMPROVED MODEL OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to one of the important topics: "Improving the use of information and communication technologies in the system of higher pedagogical education of the Republic of Tajikistan". This article emphasizes that the contradiction between the requirements of the modern information society for the formation of information competence of future specialists and the lack of an approach (attitude) to solving the problem of TIC among students of the Faculty of History through the teaching of computer technology lies in the need to build and justify a model of a structural-experimental type.

The presented study shows that information management forms the computer environment of education as a set of conditions based on the capabilities of information and communication technologies, and contributes to the active and purposeful cooperation of the teacher, student and computer teaching aids, as a result of which students acquire certain knowledge, skills and personal experience. behavior, personal qualities are formed.

Key words: activity, testing, technology, computer, information, teacher, between, education, education, relationships.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Сарвиноз Назруллоевна, ассистенти кафедраи методикаи таълими информатика Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел.: +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Мирзоев Абдулазиз, д.и.п., профессори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел.: +992918636113;

Информация об авторах: Рахимова Сарвиноз Назруллоевна, ассистент кафедры методики обучения информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел. +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Мирзоев Абдулазиз, д.п.н., профессор международного Университета туризма и предпринимательство Таджикистана, Тел.: +992918636113; e-mail: aziz69@mail.ru

Information about the authors: Rahimova Sarvinoz Nazrulloevna, assistant in the Department of computer science teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Mirzoev Abdulaziz, d.p.s., professor of international University of tourism and intreprenurship of Tajikistan, tel.: +992918636113; e-mail: aziz69@mail.ru

ТАЙЁРИИ КАСБИИ ДОНИШЧҶҶНИ САМТИ МАТЕМАТИКА ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ ОМҶЗГОРИ

Сатторов Қ.А., ассистент

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Асосҳои методи тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика аз барномаву стандартҳои давлатӣ, нақшаҳои таълимӣ, методу усулҳои муосири таълимӣ - тарбиявӣ, педагогӣ ва психологӣ дар заминаи донишҳои мактабӣ аз тарафи омӯзгорони ботачрибаи соҳавӣ вобастагӣ дорад.

Муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ пойгоҳи асосии кадрҳои касбии педагогӣ мебошад. Дар шароити азнавсозии мактабҳои маълумоти умумӣ ва касбӣ, инчунин маълумоти оӣ ва миёнаи махсус, таҳлили вазъияти тайёр кардани омӯзгорон ва пеш аз ҳама таълими умумии педагогӣ ҳамчун ядрои тамоми системаи тайёрии касбӣ дар мактабҳои оӣ мебошад [11, с.1].

Бо назардошти мавҷудияти ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонашон ба Маҷлиси Олии Қумхурии Тоҷикистон ба рушди илмҳои дақиқ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, бо мақсади боз ҳам беҳтар кардани сифати таълим солҳои 2020 – 2040 - ро «Солҳои омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуданд ва ҷиҳати татбиқи ин ташаббус аз ҷониби Ҷукумати мамлакат нақшаи ҷорабиниҳо барои солҳои 2020 – 2025 қабул карда шуд [12].

Давлати навбунёди Тоҷикистон дар баробари ҳалли масъалаҳои мубрами иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ин масъала диққати асосӣ дода, дар ин самт корҳои зиёдеро ба анҷом расонид. Ҷиҳати муҳими масъала аз он иборат аст, ки тамоми донишҷӯён ба таълим фаро гирифта шуда, теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо маротиб афзуд. Нисбати мактабу маориф ва устодону шогирдон аз ҷониби ҳукумати қумхури ғамхориҳои зиёд зоҳир гардид. Бо вуҷуди тамоми таъминот ва қафолатҳое, ки аз ҷониби ҳукуमत амалӣ мешаванд, масъалаи омода намудани омӯзгорони фанни математика ҳамчун мушкилоти асосӣ боқӣ мондааст.

Раванди тайёр кардани омӯзгорон мавриди таҳлили васеи илмӣ қарор гирифтааст: асосҳои аксиологии таълими педагогӣ (М.В.Богуславский, И.Ф.Исаев, В.А.Караковский, И.Б.Котова, Б.Т.Лихачев, В.Г.Пряникова, З.И.Равкин, В.А.Сластенин, Е.Шинов ва ғ.); равиши субъектӣ-фаъолӣ дар тақмили ихтисоси омӯзгор (Г.И.Аксенова, Е.В. Андриенко, Д.Ю. Ануфриева, Е.В. Бондаревская, Ю.В. Варданын, Л. Колесников, Л. М. Лузина, Ю.П. Поваренков, Е.М. Рогов, В. Сластенин, В. Шадриков, И. Шалаев, А.И. Шутенко ва дигарон); технологияҳои педагогӣ дар тарбияи омӯзгорон (В.П. Беспалько, М.В. Кларин, М.М. Левина, А.И. Мищенко, В.В. Сериков, В.А. Сластенин, П.И. Третьяков, Т. И. Шамова, Н. Е. Щуркова ва дигарон); шаклҳои акмеологии рушди касбӣ ва шахсии омӯзгор (О.С. Анисимов, А.А. Бодалев, Н.Ф. Вишнякова, А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина, М.И. Рожков, В.С. Решетко, И.Н. Семенов ва дигарон), шахсияти муаллим (Т.Б. Гребенюк, Б.Б. Косов, И.П. Раченко ва дигарон) [9, с.3].

Барномаи давлатӣ аз рӯи ин масъала рӯи кор омадааст. Мутахассисон бояд аз рӯи ин барнома фаъолият намуда, ҳамаи ҷорабиниҳои дар он дарҷёфтaro марҳила ба марҳила амалӣ намоянд. Мутасаддиёни бахшҳои гуногун бояд бо назардошти ин барномаи мушаххаси соҳавӣ мурааттаб намуда, барои дар самтҳои хеш иҷро намудани

корҳои асосиро ба роҳ монанд. Кори тайёр намудан ва таъмин намудани мутахассисони самти математика масъалаи бениҳоят васеъ ва айни замон мураккаб ба шумор меравад. Ин масъала ҳамчун рисолаи илмӣ, омӯзиш, пажӯҳиш ва тадқиқро тақозо дорад.

Масъалаҳои тақмили тайёрии методии муаллимони ояндаи математика доимо дар маркази диққати математикҳо, муаллимон ва методистони хориҷию ватанӣ В.Л. Матросов, Л.М. Фридман, В.Л. Гусев, Г.В. Дорофеев, И.В. Дробышева, Г.И. Саранцев, Ю.М. Колягин, В.И. Михеев, А.Г. Мордкович, С.П. Новиков, Е.И. Санина, Й.М. Смирнова, А.Г. Солонина, Г.Г. Хамов, Р.С. Черкасов, Н. Рачабов, Б. Алиев, И. Ғуломов, М. Нуъмонов, Т.А. Шукурзод, Ҷ. Шарифов, Э. Рӯзиметов, А.Э. Сатторов ва дигарон мебошад [11, с.2].

Имрӯз мо шоҳиди раванди ҷаҳонии стандартизатсияи ҷаҳони ягонаи таълимӣ ҳастем. Моҳияти тағйироти ҷорӣ дар системаи таълими математика аз он вобаста аст, ки стандарт ҳадди ақали талаботи ҳатмиро нисбат ба дониш, малака ва маҳорати донишҷӯён ба таври возеҳ муқаррар кардааст, ки вобаста ба он равишҳо ба мақсадҳои таълим, ақидаҳои таълимӣ, дар бораи ҳукуку уҳдадорихои донишҷӯён тағйир меёбанд. Омӯзгор хангоми ташкили раванди таълим бояд дар назди худ мақсади дучанд гузорад: ба даст овардани бечунучарои ҳамаи донишҷӯён ба таълими ҳатмии донишҳои математикӣ ва дар айни замон, барои дар сатҳи баландтар аз худ намудани маводҳо шароит фароҳам оварад.

Дар шароити муосир нақш ва мақоми илмҳои дақиқ, бахусус математика назаррас мебошад. Илми математика барои омӯзиши фанҳои химия, физика, биология, астрономия, геометрия манбаи бозғайнимод ба шумор меравад.

Солҳои 20-уми шӯравӣ дар тараққиёти муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ барномаҳои ягонаи умумиттафакӣ ва барномаҳои ягонаи таълимӣ вучуд надоштанд. Ҷустуҷӯи таносуби оқилонаи фанҳои ҷамъиятию сиёсӣ, махсус ва психологию педагогӣ гузаронида шуд. Ба гурӯҳи педагогӣ бисёр мавзӯҳо хос буданд. Диққати асосӣ ба омӯзиши назариявӣ дода шуда, амалия фақат дар марҳалаи хотимавии таълим ташкил карда мешуд [11, с.2].

Методи анъанавии таълим – тарзу усулҳои мураттаби алоқамандии фаъолияти омӯзгор ва шогирд мебошад, ки барои самаранок ба даст овардани мақсадҳои таълим ҳамчун воситаи маърифатии таълимӣ истифода бурда мешаванд.

Методҳои илмӣ – тадқиқотӣ иборат аз методҳои эмперикӣ, муқоиса ва аналогия, умумигардонӣ ва махсусгардонӣ, индуксия ва дедуксия, анализ ва синтез мебошанд. Ин методҳоро баъзан методҳои илмӣ – маърифатӣ низ меноманд. Аз ҳама бештар онҳо хангоми исботи теоремаҳо формулаҳои асосӣ, ҳалли масъалаю машқҳо дар таркиби методҳои проблемавӣ, тадқиқотӣ ва қисман – ҷустуҷӯӣ истифода бурда мешаванд. Омӯзгорони оянда метавонанд бо ин методҳо аз саҳифаҳои адабиёти таълимӣ ва илмӣ методӣ шинос шаванд.

Масъалаҳои тайёр кардани муаллими оянда низ аз тарафи омӯзгорону равшаншиносони хориҷӣ, аз ҷумла, дар омӯзиши модели шахсияти муаллим (Р. Берн, Н. Бауэрс, М. Грин, Б. Кларк, А. Комбс, К. Рид, Р. Соур, Д. Хопкинс, П. Холли ва дигарон), хусусиятҳои психологияи маърифатӣ, «психопедагогика» (Р.Л. Солсо, Э. Стоун ва дигарон), гузоштани ҳадафҳои педагогӣ (Б. Блум, Т. Бечер, Р. Барроу, Ф. Магер, С. Маклур, Р. Майор, Т. Хусен, Э. Эйсер ва дигарон) қорбарӣ шудаанд. Дар педагогикаи муосири Амрико истилоҳи махсуси "муаллимони муассир" вучуд дорад. Ин одамон бо омӯзиши беназири сифатҳои шахсӣ ва тамоюлҳои устувори ҷавобӣ фарқ мекунанд, ки онҳо ҳамчун шартҳои субъективии касбият дар қори педагогӣ амал мекунанд [9, с.3].

Раванди назорат ва идоракунии тайёрии касбии донишҷӯён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоқаи зич бо ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданияи давлат ба роҳ монда мешавад. Бо назардошти омилҳои дар боло зикргардида, даврҳои таълими математикаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифтани ба мақсад мувофиқ аст.

Дар бораи шаклҳои таълими математика дар асри XVII маълумот додан ҳеле душвор аст. Муассисаҳои оммавӣ қариб вучуд надошт ва математика дар муассисаҳои

таълимии ҳамонвақта (мадрасаҳо) базӯр ба таври нокифоя таълим дода мешуд. Дар Россияи подшоҳӣ, пешвои намоёни динӣ ва арбоби давлатӣ Феофан Прокопович аввал ба барномаи Академияи Киев-Могила лексияҳоро аз фанҳои геометрия ва физика дохил карда, баъдтар дар муассисаи таълимии номбурда аз фанни геометрия дарс медод. Ҳамин тариқ, марҳилаи аввали тайёр кардани омӯзгорони математика (асри XVII) дар вазъи бесарусомонӣ буда, бо набудани мактабҳои олии дастгирии сусти ҳукумат, набудани маълумот дар бораи шакл, восита ва усулҳои таълими математика хос аст [3, с. 9].

Тағйирпазирҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷомеа, ҳамчунин натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоии соҳаи маориф дар назди омӯзгору муҳассилин талаботи навро мегузорад, ки тавсифкунандаи нигоҳи нав ба омӯзгор ва муҳассилин ҳамчун шахси озод, масъулиятнок ва демократӣ мебошад. Дар шароити баамаломата, пеш аз ҳама, дар мадди аввал масъалаи омӯзиш ва дарки нави фаъолияти касбии омӯзгор, иштироки фаъолонии ӯ дар амалигардонии принципҳои бунёдии маорифи муосир ва омодагии касбии донишҷӯён қарор мегирад. Таркиботи асосии маорифи муосирро, ки ҳамчун ташаккулдиҳандаи шахсият фаҳмида мешавад, ягонагии «таълим ҳамчун раванди интиқоли таҷриба, дониш, маҳорату малака, тарбия ҳамчун раванди иҷтимоишавии шахс ва маълумот ҳамчун раванди васеи мутобиқшавӣ ба фарҳанг» ташкил медиҳад [2, с.3]. Омӯзгор зимни фаъолияти касбии худ ҳамчун кафили ногуастаи, ҳамоҳангӣ ва ҳамгироии ин равандҳо баромад намуда, дар таъмини самаранокии раванди таълим, тайёрии касбии муҳассилин масъул мебошад.

Дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ кишвар дар заминаи барномаҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ ва тартиб додани нақшаю барномаҳои нави таълимӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шуданд.

Тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика, ки ба талаботи замон мувофиқ бошад, танҳо дар асоси муносибати системавӣю комплекси таълим имконпазир аст. Дар омодасозии нақшаҳои таълимии ихтисосҳои самти математика бояд ба мазмуну мундариҷаи фанҳои таълимӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад, зеро он барои тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика нақши асосӣ ва муҳимро мебозад.

Тавре мебинед, олимони дар ташаккули муаллими оянда саҳми бузург доранд, аммо инкишофи инсон ҳамеша дар шароити ин ё он равандҳои мутаҷаҷҷили таълиму тарбия сурат мегирад. Дар асарҳои психологҳои шӯравӣ Л. Выготский, П.Я. Галперин, А.Н. Леонтьев, Л. Лурия, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин ва дигарон ба таври боварибахш исбот карда шуд, ки омӯзиш ба рушд мебарад. Ин мушкilotи нави психологию педагогиро ба миён овард.

Таваҷҷуҳи бештари олимони ҷанбаи моҳиятии маҳорати касбии донишҷӯёни математика ба худ ҷалб намудааст. Аксарияти онҳо эътироф мекунанд, ки таълими риёзӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ хусусиятҳои хос дорад ва бояд аз таълими донишгоҳҳои классикӣ ба кулӣ фарқ кунад. Дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ бояд ба омӯзиши сохторҳои математикӣ, ки аз ҷиҳати тамоюли касбӣ аз ҳама муҳимтар аст, диққати махсус дода шавад. Зарурати мустаҳкамкунии донишҳои математикии донишҷӯён ба миён омадааст, ки ба ӯ дар доираи берун аз курси математикаи мактабӣ донишҳои самарабахши математикӣ ва универсалӣ дар азҳудкунии фанҳои гуногуни математикӣ дар донишгоҳ дода мешавад. Воситаи тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика бояд ба талаботи касби азҳудшуда мувофиқ карда шавад.

Математика ҳамчун илм ба сохторҳои махсуси математикӣ (алгебрӣ, тартибӣ, топологӣ) асос ёфтааст. Баъзе сохторҳои математикӣ метавонанд моделҳои мустақими падидаҳои воқеӣ бошанд, дигарашон бошад бо зухуроти воқеӣ танҳо ба воситаи мафҳумҳо ва сохторҳои мантиқӣ алоқаманданд. Аз ин нуқтаи назар бармеояд, ки фанни математика дар ҳар курси математикӣ, сохторҳои риёзӣ бояд омӯхта шаванд.

Аммо самара ва сифати таълими математика на танҳо ба азҳудкунии дониш ва малака, балки ба дараҷаи инкишофи математикии донишҷӯён, дараҷаи тайёрии ва азҳудкунии дониш муайян карда мешавад. Ташаккули математикии шахсият бе мазмуну муносиби таълими математика имконнопазир аст.

Аз ин рӯ, донишро, аз як тараф, натиҷаи амалҳои рӯҳӣ ва аз тарафи дигар, раванди ба даст овардани ин натиҷа доништан лозим аст. Барои азхудкунӣ бояд ду системаи дониш муқаррар карда шавад. Дониши навӣ якум маълумоти илмиро дар бораи ашё, факт, ҳодисаҳо ва робитаи онҳо дарбар мегирад. Дар дониши навӣ дуум роҳ ва усулҳои аз ҷониби донишҷӯ ба даст овардани ин дониш муқаррар карда шудааст.

Ба ин гуна схемаҳои математикӣ, схемаҳои мантиқӣ, схемаҳои сохтани алгоритмҳо, схемаҳои комбинаторӣ ва инчунин схемаҳои тасвирӣ-геометрӣ дохил шуда метавонанд. Маҳз ҳамин схемаҳои математикӣ пеш аз ҳама воситаи омӯзиши ҳодисаҳо ва равандҳои воқеӣ мебошанд. Ҳамаи схемаҳои интихобшудаи тафаккури математикӣ як хусусияти умумии характеристикӣ доранд: ташаккули онҳо танҳо муддати дароз ба амал бароварда мешавад. Ташкили схемаҳои тафаккури математикӣ бояд хусусиятҳои синнусолии хонандагон, қонунҳои инкишофи равандҳои тафаккури онҳоро ба назар гирад. Барои омӯхтан ин гуна системаҳоро бавучуд овардан лозим аст.

Дар байни самтҳои асосии таҳкими тайёрии методии омӯзгори оянда дар мактабҳои олии омӯзгорӣ, имрӯзҳо бештар ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯ аҳамиятнок мебошад.

Технологияи муносибати босалоҳият ба таълим самтнокии стандартҳои таълимӣ ва имконияти амалишавии натиҷаҳои банақшагирифтаи таълимиро тавассути низоми намунаҳои фаъолият (аз ҷумла, вазифаҳои фаъолияти таълимӣ-методӣ, ки ҳалли онҳо аз ҷониби донишҷӯ гувоҳи иҷроиши талаботҳои стандарт мебошад) таъмин менамояд. Бо вуҷуди ин лозим меояд, ки номгӯии салоҳиятҳои методии умумикасбӣ, касбӣ ва махсусро муайян намуд, тавсифи амалии салоҳиятҳоро бо самтгирӣ ба истифодаи воқеии онҳо дар фаъолияти касбӣ пешниҳод намуд, мазмун ва мундариҷаи нави таҳсилотро дар асоси муносибати босалоҳият таҳия намуд.

Асосҳои методии касбии донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ имрӯз мавзӯи таҳқиқоти муҳиме дар ҷомеа гардида истодааст. Афзоиши тавачҷуҳи муҳаққиқон ба ин масъала бо талаботи махсус ба сифати тайёрии касбӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ алоқаманд аст, ки ин ба мураккаб шудани фаъолияти касбии донишҷӯ, гуногун будани контекстҳои он, тағйирёбии принципҳои муошират, номуайянии асосҳои арзишӣ-маъноии он дар шароити муосир асос меёбад.

Ҷомеаи муосир ба ҷавонони аз ҷиҳати ақлонӣ ва иҷтимоӣ баркамол ва ташаббускор ниёз дорад. Тавачҷуҳ ба худшиносии касбӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа нигаронида шудааст, ки на танҳо ба ҷаҳони гирду атроф мутобиқ шаванд, балки онро эҷодкорона тағйир диҳанд.

Аз ин рӯ, ба таълими касбӣ дар бобати таъмини сифатноки тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика ва пурзӯр намудани нақши ҷамъиятии онҳо талаботи ҷиддӣ гузошта мешавад. Тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика дар айни замон ба мавзӯи таҳқиқоти илмие табдил ёфта истодааст, ки ба афзоиши талабот нисбат ба омӯзгор ҳамчун мутахассис дар шароити дигаргуниҳои куллии ҷомеа вобаста аст.

Донишҳои назариявии мақсаду вазифаҳои раванди махсуси методии тайёрии касбии донишҷӯён дар бораи моҳият, мазмун, принципҳо, шаклу усулҳои методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ, ки ба педагогика пайвастагӣ дорад, асоси фаъолияти касбии омӯзгори дарсхандаро ташкил медиҳанд. Ин аҳамияти таълими назариявии донишҷӯёнро дар системаи тайёрии касбӣ муайян мекунад.

Калимаи «методика» ҷунонӣ буда, маънояш «тарз» ва «роҳ» мебошад [5, с.8].

Ин нуқтаи назар то андозае ба мазмуни таълими математика дар зинаҳои таҳсилоти олии касбӣ, инчунин ба назария, консепсия ва усулҳои таълими математика таъсири ҳудро расондааст. Инчунин, яке аз вазифаҳои пешбарандаи раванди педагогии тайёр кардани донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ табдил додани шахсияти донишҷӯ ба омӯзгори касбӣ, қобилияти ҳал намудани тамоми вазифаҳои гуногуни вобаста ба тайёрии касбии донишҷӯён мебошад.

Истифодаи самараноки методу усулҳои математикӣ дар илмҳои табиатшиносӣ ва илмҳои ба он алоқаманд, ки бешубҳа дар тағйири барномаҳои таҳсилоти самти математика дар донишгоҳҳои самти омӯзгорӣ инъикос ёфтаанд, қобили қабул аст. Барои донишҷӯён дар омӯзиши математика, махсусан дар марҳилаҳои ибтидоии азхудкунии маводи таълимӣ, сохтори объектҳои риёзии омӯхташуда ва робитаҳои назаррас зарур мебошад. Дар ин робита ҷомеаи ҷаҳонӣ, айни замон давраи ташаккули раванди иттилоотиро аз сар мегузаронад, ки манбаи асосии рушди илмию техникӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷомеаи ҷаҳонӣ гардида, ба рушди босуръати илм, техника ва соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт таъсири назаррас мерасонад. Маълум аст, ки иттилооткунонии маориф шартӣ асосии рушди ҷомеа буда, на танҳо дар ташкили дониш дар манзараи муосири ҷаҳон, балки дар роҳи усулҳои тафаккур низ таъсири худро мегузорад.

Масъалаи ба фаъолияти касбӣ тайёр кардани донишҷӯёни самти математика имрӯз, ки раванди илмию техникӣ ва интенсификацияи ҳаёти моддию иҷтимоӣ ва маънавии ҷамъият дар назди системаи маориф ва субъектҳои он талаботи зиёд мегузорад, торафт тезу тунд мегардад.

Сарфи назар аз он, ки ин гуфтаҳои боло дар ҳалли назариявӣ ва амалии масъалаҳои тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ саҳми калон доранд, бояд қайд кард, ки нақши тайёрии касбӣ дар тақмили ихтисоси муаллими ояндаи математика ба қадри кофӣ боқӣ мемонад.

Бояд гуфт, ки самти касбии тайёрии математикии донишҷӯёни самти математикаи донишгоҳҳои омӯзгорӣ дар аксар мавридҳо маҳдуд, бо фарогирии ҳаматарафаи асосҳои курси мактабӣ дар таълими мактаби олии муайян карда мешавад. Дар байни инкишофи психологию педагогии мушкилоти касбии таълим ва инкишофи методӣ-математикӣ он тафовути калон мавҷуд аст.

Бо вазъияти ҳозираи микёс ва суръати пешрафти ҷамъият, тараққиёти илм ва техника, баланд шудани дараҷаи маданияи умумии аҳоли, дар шароити ислоҳоти мактаби маълумоти умумӣ ва касбӣ нақши муҳим мебошад. Касби омӯзгор ва махсусан омӯзгори математика хеле мураккабтар буда, талабот ба он аз тайёрии касбии давраи донишҷӯии он меафзояд. Дар айни замон, тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика як қатор камбудҳои зиёдро дорад. Ба чунин ҳулоса омадан имкон медиҳад, ки дараҷаи маҳорати ибтидоии касбии донишҷӯёни самти математика, ки барои ҳалли масъалаҳои марҳалаи ҳозираи тараққиёт зарур аст, дар давраи мактабӣ қор карда барои настуфтааст, ки яке аз масъалаҳои муҳими рӯз мебошад.

Адабиёт:

1. Б.А. Мусоева, Технологии оmodасозии омӯзгорони касбии оянда барои идоракунии инкишофи заводи математикии хонандагон, Бохтар-2022, 175 саҳ.
2. Г.Д. Глейзер, Математическое образование как элемент культуры //Математическое образование: традиции и современность.–Н. Новгород, 1997, – 135 с.
3. Е.И. Смирнов, Технология наглядно-модельного обучения математике, Ярославль 1998.
4. И. Ғуломов, Тарбия ва тайёр намудани муаллимони математика дар мактабҳои олии омӯзгории Тоҷикистон дар шароити имрӯза, Кӯлоб “Сада”-2009, 188 с.
5. И. Ғуломов, Методикаи таълими математика, Душанбе, «Промэкспо», 2019, 8 с.
6. М. Нугмонов, Дарси муосири математика. [Текст] // М. Нугмонов /Душанбе: «Сифат», 2019, - 276с.
7. М. Нугмонов, Теоретико-методологические основы системы методической подготовки учителя математики в педвузе. Монография. [Текст] // М. Нугмонов / Москва: Прометей, 1999, – 247с.
8. М.А. Родионов, А.И. Тяпина, Н.Н. Шарипова, Подготовка будущих учителей математики к работе с одаренными школьниками (постановка проблемы), вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2017, № 2 (46), с. 143–150.

9. Н.Д. Кочегаров, Профессионально-методическая подготовка учителя математики, Ставрополь 2002, 460 с.

10. Н.П. Черемисина, Профессиональная подготовка студентов: особенности структуры.

11. О.А. Абдуллина, Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования, М.: Пров, 1990, – 141с.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 12:15, шаҳри Душанбе, [манбаи электронӣ] <http://prezident.tj/node/25005> (санаи истифодабарӣ 06.09.2022).

13. Ҷ. Шарифов, Асосҳои методи таълими ҳалли масъалаҳои математикӣ (дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯён ва муаллимон). [Матн] / Ҷ.Шарифов, И. Шарифов // Душанбе: Ирфон, 2017. – 206с.

ТАЙЁРИИ КАСБИИ ДОНИШҶҶЁНИ САМТИ МАТЕМАТИКА ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ ОМУЗГОРИ

Дар ин мақола дар бораи хусусиятҳои омодагии касбии донишҷӯён ва асосҳои методи тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика сухан меравад. Далели он, ки тайёрии касбии донишҷӯён аз барномаву стандартҳои давлатӣ, нақшаҳои таълимӣ, методу усулҳои муносири тарбиявӣ, педагогӣ ва психологӣ вобастагӣ дорад. Ҷангоми омузиши фанни математика тибқи талаботҳои педагогӣ психологӣ се методҳои таълим, яъне методҳои анъанавии таълим, методҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва методҳои ҳозиразамони таълим ки бо ҳам алоқаманд мебошанд, татбиқ карда мешаванд. Тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика, ки ба талаботи замон мувофиқ бошад, танҳо дар асоси муносибати системавӣ комплекси таълим имконпазир аст. Дар омодагисозии нақшаҳои таълимии ихтисосҳои самти математика бояд ба мазмуну мундариҷаи фанҳои таълимӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад, зеро он барои тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика нақши асосӣ ва муҳимро мебозад.

Калидвожаҳо: омодагии касбии донишҷӯён, асосҳои методӣ, стандартҳои давлатӣ, нақшаҳои таълимӣ, барномаи давлатӣ, методи анъанавии таълим, методҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, методҳои ҳозиразамони таълим, методҳои илмӣ-маърифатӣ, методҳои қиёсӣ –афзалиятдиҳӣ, ҳисоббарориҳои математикӣ, пурмазмунӣ, методи технологӣ.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ-МАТЕМАТИКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье речь идет об особенностях профессиональной подготовки студентов и методических основ профессиональной подготовки студентов-математиков. Факт в том, что профессиональная подготовка студентов зависит от государственных программ и стандартов, учебных планов, современных воспитательных, педагогических и психологических методов и способов. При изучении предмета математики согласно педагогико-психологических требований применяется три метода обучения, то есть, традиционные методы обучения, научно-исследовательские методы и современные методы обучения, которые тесно связаны между собой. Профессиональная подготовка студентов-математиков, что соответствует современным требованиям, осуществляется только на основе комплексно-системного подхода к обучению. При составлении учебных планов специальностей области математики необходимо особо обратить внимание на структуру и содержание учебных дисциплин, поскольку это играет основную и важную роль в профессиональной подготовки студентов-математиков.

Ключевые слова: профессиональная подготовка студентов, методологические основы, государственные стандарты, образовательные программы, государственные программы, традиционные методы обучения, научно-исследовательские методы, современные методы обучения, научно-познавательные методы, сравнительные методы- расстановка приоритетов, математические расчеты, технологические методы.

PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS-MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In this article deals with the features of professional training of students and the methodological foundations of professional training of mathematics students. The fact is that the professional training of students depends on state programs and standards, curricula, modern educational, pedagogical and psychological methods and methods. When studying the subject of mathematics, according to pedagogical and psychological requirements, three teaching methods are used, that is, traditional teaching methods, research methods and modern teaching methods, which are closely related. Professional training of mathematics students, which meets modern requirements, is carried out only on the basis of an integrated system approach to learning. When drawing up curricula for specialties in the field of mathematics, it is necessary to pay special attention to the structure and content of academic disciplines, since this plays a major and important role in the professional training of mathematics students.

Key words: the professional training of students, methodological foundations, state standards, educational programs, state programs, traditional teaching methods, research methods, modern teaching methods, scientific and cognitive methods, comparative method – prioritization, mathematical calculations, technological methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторов Қобилҷон Абдулҳакимович- ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Адрес: ҚТ. 735360, шаҳри. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел: 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru,

Информация об авторе: Сатторов Кобилджон Абдулхакимович - ассистент кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, город Куляб, улица С. Сафарова. 16. Тел: 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru,

Information about the author: Sattorov Qobiljon Abdulhakimovich – assistant of the mathematic and its methods chair of Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki, Address: 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. phone 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru,

УДК:37.00 (2-точ)

ББК:71.0 (2-точ)

С-28

ЗАМИНАҲОИ РУШД ВА ТАШАККУЛИ ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарзода М. В., н.и.п, дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ба таълим фаро гирифтани насли калонсол яке аз талаботҳои замони муосир дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, алаҳусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисоб меравад. Бояд қайд намоем, ки масъалаи мазкур баҳри ба таълим фаро гирифтани насли калон ва ташкили шароит барои таълим дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин асос фарогирии васеи калонсолон ба таълим дар кишварҳои ҷаҳон дар нимаи дууми асри XX ихтилофҳои возеҳ вучуд дошт, ки дар он муносибатҳо нисбати ташкили раванди таълим дар сатҳи эмпирикӣ татбиқ мешуданд, ба истиснои таълими ғайрирасмии калонсолон ва дарки назариявӣ асосноки ин муносибатҳо. Дар таҷрибаи таълими калонсолон зарурат ва мувофиқи мақсад будани ташкилу рушди асосҳои илмӣ, яъне қонуниятҳо, принсипҳои асосии таълими калонсолон ва фарқи онҳо аз таълими наврасону ҷавонон, ки самаранокии таълими амалии калонсолонро баланд мебардоранд, ба таври возеҳ эҳсос мешавад. Ин буд, ки соҳаҳои рушди таҳсилотро дар

нимаи дуҷуми асри XX метавон ҳамчун роҳи рафъи қатъият чунин муайян ва муқаррар кард:

- ташаккули низоми анъанавии таҳсилот ва табдили он барои соҳаи хизматрасонӣ, ки тибқи фармоиши субъектҳои рушди ҷамъиятӣ (ҷомеа ва инсон) сурат мегирад;

- бартараф намудани маҳдудиятҳои гуногун, соҳибшавӣ ба «кушодагии бештар» ва созгорию мутобиқат;

- муваффақиятҳо ва захираҳои зарфиятҳои фард дар раванди таълими худ.

Мақсади таҳсилот – ин таъмини на фақат «мувофиқгардонии сайёриро ҳаракатнокии касбӣ», балки ба инсон фароҳам овардани имконоти «худи худ будан» ва «ташақкул ёфтани», татбиқи гаштан, ҳамчунин, ташаккули «майлӯ хоҳиши доиман хондан ва эҷоду сохтани худ» аст [2]. Дилхоҳ илм андрагогика сохтор, дастгоҳи мафҳумӣ ва истилоҳоти худро дорад. Азбаски он қонунмандии умумии таълими калонсолонро ошкор менамояд, назарияи таълими калонсолон нақшу мақоми хоса дорад. Ин бахшу фасл категорияҳои нисбатан умумиро фаро мегирад: вижагиҳои муҳассилини калонсол, раванди таълими калонсолон, алоқамандии мутақобилаи андрагогика бо соҳаҳои гуногуни таҳсилот, қонунмандии ва тамоюлоти рушди таҳсилот ва худи андрагогика.

Айни замон, андрагогика шакли низоми илмиро касб накардааст. Ҳамчун низом ва мақоми ниҳонӣ яке аз илмҳои мустақил оид ба таҳсилот пурра ташаккул наёфтааст, асоси заминаҳои назариявӣ ва илмӣ-методиҳои он предмети тадқиқотҳои васеъ ва муфассал на дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва на дар кишварҳои хориҷӣ қарор нагирифтаанд. Дар адабиёти илмӣ ватанӣ (Тоҷикистон) ва русӣ (Россия) ғайр аз таълифоти муаллифи ин мақола (Сафарзода М.В) [4; 5; 6; 7; 8] фақат монографияи профессор Ҷумъахон А. [1] ва муҳаққиқони русзабон предмети тадқиқу баррасӣ қарор гирифтааст (СХ. Вершловский) [3]. Дар кишварҳои дуртари хориҷӣ асосан масъалаҳои ташаккул ва таҳаввули андрагогика дар таълифоти Д.Савичевич ва М.Ш. Ноулз мавриди баррасӣ ва арзёбии ҷиддӣ қарор гирифтаанд. Андрагогика қонунмандии асосии фаъолияти муҳассилинро дар раванди таълим тадқиқ намуда, қисмати таркибии он технологияи таълими калонсолон маҳсуб мешавад. Нуктаи ҳолатҳои асосии назарияи таълими калонсолон кадомҳоянд? Онҳоро дар муқоиса баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқтар аст. Раванди таълиму таҳсилро ба эътибор гирифта, мо маҷмуи низомноки қонунмандии асосии фаъолияти омӯзгорону омӯзандагонро зимни татбиқи таълим дарку фаҳм менамоем. Зимнан албатта зарур аст, ки дигар ҷузъи унсурҳои раванд низ ба эътибор гирифта шаванд: мазмуну муҳтаво, сарчашмаҳо, шаклҳо ва методҳои таълим. Аммо дар модел аз ҳама муҳиму асосӣ – ин маҳз фаъолияти омӯзгору омӯзанда мебошад.

Вобаста ба қонунҳое, ки дар модели таълим муайян карда шудаанд, барои ҳама гуна бархӯрдҳо нисбати раванди таълим хосанд, аммо онҳо дар маҷмуъ нишон дода шудаанд ва шакли пурраро фаро мегиранд. Дар амалияи воқеӣ онҳо табиист, ки дар чунин ҳаҷму андоза на ҳама вақт татбиқи мегарданд, аммо амалан ҳеҷ вақт. Ин як навъ тасаввуроти идеалӣ оид ба раванди таълим аст, ки ё аз мавқеи педагогика ва таълими ноболиғон ташаккул меёбад ва ё аз нуқтаи назари андрагогика ва таълими калонсолон. Дар умум метавон гуфт, ки дар модели педагогии таълим омӯзгор нақшу мақоми асосӣ дорад. Маҳз он тамоми лаҳзаҳои раванди таълимро муайян мекунад: мақсадҳо, мазмуну муҳтаво, усулҳо ва методҳо, воситаҳо ва сарчашмаҳои таълим. Вобаста ба омилҳои воқеӣ (объективӣ) (ташақкул наёфтани шахсият, вазъи ҳолати вобастаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, таҷрибаи ҳаётии каму нокифоя, мавҷуд набудани проблемаҳои ҷиддӣ, ки барои ҳаллу фасли онҳо бояд омӯзиш дида шавад) омӯзанда дар модели педагогӣ мақоми вобаста ва тобеъ дорад ва имкон надорад, ки ба тариқи ҷиддӣ ба нақшагирӣ ва арзёбии раванд таъсир расонад. Иштироки он дар татбиқи таълим вобаста ба сабабҳо, ҳамчунин то дараҷаи муайян заифтару ғайрифавқолона аст: нақши он – ин дарку фаҳми таҷрибаи иҷтимоӣ аст, ки тавассути омӯзгор интиқол меёбад.

Вобаста ба таълими андрагогӣ нақшу мақоми пешбар мансуб ба худи омӯзанда мебошад. Омӯзандаи калонсол – унсури фаъол, яке аз субъектҳои баробарҳуқуқи раванди таълим мебошад.

Ноулз М.Ш. ҳамчун асосгузори андрагогика, тафовутҳои асосии байни моделҳои андрагогӣ ва педагогии таълимиро чунин баррасӣ ва арзёбӣ кардааст:

Моделҳои умумии педагогӣ ва андрагогии таълими калонсолон:

	Моделҳои педагогӣ	Моделҳои андрагогӣ
Худшиносии омӯзандагон	Эҳсоси мустақилият ва новобастагӣ	Бошуурона дарк кардани худидоракунии афзоианда
Таҷрибаи омӯзанда	Арзиши хурд	Сарчашмаи ғании таълим
Омодагии омӯзанда нисбати омӯзиш	Бо рушди физиологӣ ва водорӣ иҷтимоӣ муайян мегардад	Бо вазифаҳои рушди шахсият ва иҷроии нақшҳои иҷтимоӣ муайян мегарданд
Истифодаи донишҳои дастрасшуда	Ба таъхир гузошташуда	Фаврию очилӣ
Майлу нигаронидашавӣ дар омӯзиш	Ба предмети таълимӣ	Ба ҳалли проблема

Дар асоси заминаи чунин нуктаҳо ҳолатҳои асосии андрагогика пешниҳод карда мешавад, ки фаъолияти таълимии калонсолон ташкил карда шавад ва тавсифоти асосии он нақшу мақоми муҳиму асосӣ ва пешбарандаи омӯзанда (муҳассил) дар бандубаст ва ташкилу созмондиҳии барномаи таълим аст, аз ҷониби дигар фаъолияти муштарак омӯзанда ва омӯзгор мебошад. Зимнан хеле муҳим аст, ки фазаҳои муҳити таълим бояд дӯстона, ғайрирасмӣ, эҳтироми байниҳамдигарӣ, қори муштарак, дастгирӣ ва масъулияти ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти таълимӣ бошад. Нуктаи муҳимтарин зимнан робитаи байниҳамдигарии омӯзандагон ва омӯзгорон бошад. Моделҳои дигари андрагогии таълим, ки тавассути олимону муҳаққиқони донишгоҳи Ноттингем коркард шудааст, нисбати модели андрагогии Ноулз муфассалтару мукамалтар мебошад. Моҳиятан гурӯҳи ноттингемӣ ҳам ба нуктаҳои ҳолатҳои модели Ноулз мувофиқат мекунад: вижагиҳои синнусолӣ, психологӣ, иҷтимоии омӯзандагон ва фаъолияти онҳо зимни таълим.

Ҳадафи асосии таълими калонсолонро онҳо рушди тафаккури интиқодӣ ва эҷодӣ меҳисобанд, ки бо соҳаи эҳсосии инсоният тавҷам мебошад. Нуктаҳои ҳолатҳои гурӯҳи муҳаққиқони бархурдҳои гурӯҳӣ дар ноттингем нисбати таълими калонсолон: Инсоният – ин мавҷуди иҷтимоӣ мебошад, онҳоро бояд дар амалкарди мутақобила бо муҳити иҷтимоӣ-таърихӣ мавриди баррасӣ қарор дод.

1. Ягона мавҷуди мувофиқи иҷтимоӣ шахси калонсол мебошад, ки қобилу кодир нисбати таълим буда, тафаккури интиқодӣ дорад;

2. Имконоти зарфиятии рушди доимии тафаккур, эҳсосот ва «худӣ» дар калонсолон дар сохторҳои тафаккурии тағйирёбанда ифода меёбанд, ки рушди шаклҳои тафовутиро дар калонсолон аз чунин тафаккури кӯдакон ва наврасон ифода мекунанд.

3. Аз ҳама зиёдтар тафаккури эҷодӣ ва интиқодӣ афзалтар аст, ки ба рушди пурраи мукаммали шахси калонсол дар тафовут нисбати дарку фаҳми андешаҳои бегона то дараҷае мусоидат мекунад.

4. Худомӯзии гурӯҳӣ ва инфиродӣ ба рушди тафаккури эҷодӣ ва интиқодӣ мусоидат карда метавонад.

5. Яке аз ҷузъҳои асосии таълими муваффақонаи калонсолон тавҷамгардонии доимии соҳаҳои когнитивӣ ва эҳсосӣ аст.

6. Дониш метавонад ҳамчун низоми пӯшида ва ё кушода баррасию арзёбӣ карда шавад. Вақте он ҳамчун низоми кушода баррасӣ мегардад, ин чунин маънӣ дорад, ки омӯзанда метавонад чизеро дар он тавассути тафаккури интиқодӣ илова кунад ва ё тағйир диҳад. Аммо дар ин маврид ҳам вақте он ҳамчун низоми пӯшида дарк мегардад, метавонад тавассути омӯзанда барои ҳаллу ҷасли проблемаҳои худ ва ё эҷоди низомҳои нав истифода гардад.

7. Таълим дар худ тафаккур, ҷустуҷӯ, ковиш, мулоҳизаҳои интиқодӣ ва посухи эҷодиро таҷассум мекунад.

8. Таҳсилот – ин фақат интиқоли донишҳо нест, балки ҷамъоварӣ, интиҳоб, таҳлил, таҷзия, ковиш ва диалог мебошад.

Навъи асосии таълими калонсолонро муаллифони таълим дар гурӯҳи ҳамкорон мешуморанд. Зимни бархӯрди андрагогӣ нисбати таълими калонсолон ба андешаи муаллифони имкон дорад, ки методҳои гуногуни таълим истифода гарданд: экспозитсионӣ, вақте ки мазмуну муҳтавои таълим ба омӯзандагон тавассути сарчашмаи беруна муаррифӣ (экспозитсия) мегардад (тавассути омӯзгор, маърузачӣ, китоби дарсӣ, филм ва ғайра); методҳои идорӣ, вақте ки сарварон (барандагони муҳофиза, роҳбарони бозиҳо, муаллифони барномаҳои таълимӣ) раванди таълимиро чунин ба роҳ мемонанд, ки омӯзандагон ба ҳадафҳои қаблан тарҳрезӣшуда бирасанд: методҳои ҷустуҷӯӣ, вақте ки мазмуну муҳтавои таълим ба тариқи пурраю маҷмӯӣ муайян нагаштааст, зеро раванди таълим дар худ гузориши масъала (проблема), ҷустуҷӯӣ ҳаллу ҷасли онҳоро фаро мегирад.

Дар ин маврид омӯзандагон иттилоот, мазмуну муҳтавои таълимиро интиҳоб ва ташкил мекунанд ва таҷрибаи заруриро бо мақсади омӯзиши проблемаҳо ва дастрасӣ ба роҳҳои ҳаллу ҷасли онҳо таъмин карда шавад. Зимни ҷустуҷӯӣ методи мазкур саволу масъалаҳои нав пайдо мешаванд. Ҳадафи аслии методи мазкур ҷалбу ҷазби омӯзандагон ба фаъолияти тафаккурӣ мебошад. Дар ин маврид дарку фаҳми мазмуну муҳтавои таълим ва ё иттилооту маълумот ҳамзамон дар раванд сурат мегирад, «тафаккур – омӯзиши проблема – ҳалли проблема». Методҳои охири зиёдтар муносибу мувофиқ нисбати вазифаҳои модели андрагогии таълим мебошанд.

Адабиёт:

1. Алексеев, С.В. К вопросу о персонафицированной модели постдипломного образования педагогических работников [Текст] / С.В. Алексеев, С.В. Жолован // Непрерывное образование. - СПб.: СПб АППО, 2012. - Вып. 2. - С. 47-56.

2. Алимӣ, Ҷ. Андрагогика (инноватсия). - Душанбе: Деваштич, 2013.-350с.

3. Агапова, О.В. Технологии образования взрослых [Текст] / О.В. Агапова, С.Г. Вершловский, Н.А. Тоскина. - СПб.: Издательство КАРО, 2008. - 176 с.

4. Андрагогика. Теоретические основы обучения взрослых. -М.,1999. -160с.

5. Вершловский. С.Г. Взрослый как субъект образования. – Педагогика, 2003, №8.

6. Вершловский, С.Г. Общее образование взрослых: стимулы и мотивы [Текст] / С.Г. Вершловский. - М.: Педагогика, 1987. - 183с.

7. Горшков, М.К. Непрерывное образование в контексте модернизации [Текст] / М.К. Горшков, Г.А. Ключарев. - М.: ИС РАН, ФГНУ ЦСИ, 2011. - 232 с.

8. Сафаров М.В. Андрагогика (непрерывное и неформальное образование (в соавторстве) (на тадж.яз.).- Душанбе: Адабиёт, 2017.- 175 с.

9. Сафаров, М.В. Теоретические аспекты повышения квалификации кадров и андрагогика (на примере Республики Таджикистан).-Душанбе: Промэкспо, 2017.-175с.

10. Сафаров М.В. Технология развития неформального образования. - Душанбе: Промэкспо, 2017.-121 с.

11. Сафаров, М.В. Андрагогика: фактор совершенствования человека...- Душанбе: Промэкспо, 2016.-138 с.

12. Сафаров, М.В. Теория и практика андрагогики в системе повышения квалификации кадров в новых условиях в Республике Таджикистан.-Душанбе: Промэкспо, 2016. -200с.

13. Adult Educators' Training as a Factor of the Development of Adult Education and Social Change. (Abstracts). - In: Adult Education and Social Change. Final Papers. European Research Seminar 7-11 August 1994, Lahti.- Helsinki, ESREA, 1994.

14. Andragogy: Origins, Developments and Trends. // International Review of Education. -Hamburg, 1998. - v.44, N 1.

15. Research on Education of Adults in Russia. - In: «State of the Art». Study of Research on the Education of Adults in the European countries. -Ljubljana, ESREA, 1994. - 0,5п.л.

16. Scientific Fundamentals of Training and Continuing Training of Adult Educators. - In: Adult Learning and Social Participation. Conference Papers. European Research Conference, 18-22 September 1995.-Strobl, 1995.

ЗАМИНАҲОИ РУШД ВА ТАШАККУЛИ ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба вижагиҳои модели андрагогии таълим мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба андешаи муаллиф, уфукҳои рушди таҳсилотро дар нимаи дууми асри XX метавон ҳамчун роҳи рафъи қатъият чунин муайян ва муқаррар кард: 1). тавсеаи доираҳои низоми анъанавии таҳсилот ва табдили таҳсилот дар соҳаи хизматрасонӣ, ки тибқи фармоиши субъектҳои рушди ҷамъиятӣ (ҷомеа ва инсон) сурат мегирад; 2). рафъи маҳдудиятҳои гуногун, соҳибшавӣ ба «кушодагии бештар» ва созгорию мутобиқат; 3). кушоиши захираю зарфиятҳои фард дар раванди таълими худ.

Чуноне ки муаллиф меафзояд, навъи асосии таълими калонсолонро муаллифон таълим дар гурӯҳи ҳамкорон мешуморанд. Зимни бархӯрди андрагогӣ нисбати таълими калонсолон ба андешаи муаллиф имкон дорад, ки методҳои гуногуни таълим истифода гарданд: экспозитсионӣ, вақте ки мазмуну муҳтавои таълим ба омӯзандагон тавассути сарчашмаи беруна муаррифӣ (экспозитсия) мегардад (тавассути омӯзгор, маърузачӣ, китоби дарсӣ, филм ва ғайра); методҳои идорӣ, вақте ки сарварон (барандагони муҳофиза, роҳбарони бозихо, муаллифони барномаҳои таълими) раванди таълимро чунин ба роҳ мемонанд, ки омӯзандагон ба ҳадафҳои қаблан тарҳрезӣшуда бирасанд: методҳои ҷустуҷӯӣ, вақте ки мазмуну муҳтавои таълим ба тариқи пурраю маҷмӯӣ муайян нагаштааст, зеро раванди таълим дар худ гузориши масъала (проблема), ҷустуҷӯи ҳаллу фасли онҳоро фаро мегирад.

Калидвожаҳо: модел, андрагогика, таълим, проблема, ҷустуҷӯ, мутобиқат, омӯзандагон, омӯзгорон, экспозитсия, ҳадаф.

ПРЕДПОСЫЛКИ СТОНОВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются проблемы, связанные с особенностями андрагогической модели обучения.

По мнению автора, горизонты развития образования во второй половине XX века можно определить и обозначить как способ преодоления следующего: расширение традиционной системы образования и трансформация образования в сфере услуг; преодоление различных ограничений, обретение большей «открытости» и соответствия; раскрытие индивидуальных ресурсов и потенциала в процессе обучения.

Как добавляет автор, основным видом обучения взрослых авторы считают групповую работу. Автор считает, что в андрагогическом подходе к обучению взрослых могут быть использованы разные методы обучения: экспозиция, когда содержание образования представляется учащимся через внешний источник (через учитель, докладчик, учебник, фильм); методы управления, когда лидеры (фасилитаторы дискуссии, игровые лидеры, авторы учебных программ) подходят к процессу обучения

таким образом, чтобы учащиеся достигли заранее поставленных целей: исследовательские методы, когда содержание обучения не определено полностью и всесторонне включает постановку проблемы, поиск решений.

Ключевые слова: модель, андрагогика, обучение, проблема, поиск, адаптация, обучающиеся, преподаватели, экспозиция, цель.

PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF ADULTS LEARNING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the problems associated with the features of the andragogical learning model.

According to the author, the horizons for the development of education in the second half of the twentieth century can be defined and designated as a way to overcome the following: a) the expansion of the traditional education system and the transformation of education in the service sector; b) overcoming various limitations, gaining greater "openness" and conformity; c) the disclosure of individual resources and potential in the learning process.

As the author adds, the authors consider group work to be the main type of adult education. The author believes that different teaching methods can be used in the andragogical approach to adult learning: exposure, when the content of education is presented to the student through an external source (through a teacher, speaker, textbook, film); management methods, when leaders (discussion facilitators, game leaders, curriculum authors) approach the learning process in such a way that students achieve predetermined goals: research methods, when the content of training is not fully defined and comprehensively includes posing a problem, finding solutions.

Keywords: model, andragogy, training, problem, search, adaptation, trainees, teachers, exposition, purpose

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Мунир Ватан – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров-16. E-mail: munir11@list.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Мунир Ватан – кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16. E-mail: munir11@list.ru

Information about the author: Safarzoda Munir Vatan - candidate of pedagogical sciences department of computer science Kulob State University of A. Rudaki (735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov Street.16, E-mail: munir11@list.ru)

УДК:37.0 (2-тоҷ)

ББК:70.00 (2-тоҷ)

С-34

МАСЪАЛАҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Сирочиддин Д., н.и.п., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Масъалаҳои психологию педагогии таълими геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ яке аз ҷузъҳои муҳими рушди соҳа ба шумор меравад. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ базаи асосии кадрҳои педагогӣ мебошанд. Дар шароити муосир муассисаҳои таълимии маълумоти умумӣ ва касбӣ, инчунин маълумоти оӣ ва миёнаи махсус таҳлили вазъияти тайёр кардани омӯзгорон ва пеш аз

ҳама таълими геометрия ҳамчун ядрои тамоми системаи тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба шумор меравад.

Мушкилоти нокифоя будани интиқоли таҷрибаи наслҳои пешин инсониятро ҳазорсолаҳо ба ташвиш овардааст. Маълумотдиҳӣ дар соҳаҳои гуногуни геометрӣ, на танҳо омили фарогирии донишҳои бахш, балки василаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, инкишофи сифатии тафаккури донишҷӯён ба шумор меравад. Дар зери таъсири тамоюлу равандҳои нав ин система аз нав кор карда мешавад. Таҳлили илмии тамоюлҳои асосии инкишофи таълими умумии педагогӣ, ошкор намудани ҳодисаҳои манфие, ки дар давоми чандин солҳо ҷамъ омадаанд, кашф намудани омилҳо ва сабабҳои объективӣ ва субъективӣ, ки боиси ақибмонии муайяни ин таълим шудаанд, номувофиқатии он гардидаанд. Тибқи талаботи ба зиммаи муассисаҳо гузошташуда дар марҳалаи муосири тараққиёти ҷамъиятӣ имконият ба амал меояд, роҳҳо ва воситаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ такмил додани тайёрии умумии педагогии донишҷӯёни муассисаҳои педагогӣ муайян карда шавад.

Таҷрибаи тайёрии касбӣю методологии омӯзгорони геометрия талаботи ҷамъиятро ба шахсияти омӯзгоре, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба фаъолияти бомуваффақияти касбӣ қобил аст, пурра қонеъ намегардонад, ки ин раванд хусусиятҳои худро дорад. Системаи анъанавии тайёрии касбӣю омӯзгорони геометрияро барои бартараф намудани душворихо дар рафти фаъолияти касбиашон дар муассисаҳои таҳсилоти олий пурра тайёр намекунад. Мо чунин мешуморем, ки ба мақсад мувофиқ ташаккул додани чандирият педагогии омӯзгорони геометрия, хосияти интегративии шахсият, чандирии эмотсионалӣ, зехнӣ, рафтории системавӣ ташаккулёбанда ба ҳалли ин ихтилофҳо мусоидат мекунад, агар: фаҳмиши илмии тайёрии касбии омӯзгорони геометрия мушаххас гардад.

Хусусияти омодагии касбӣ ва методии системаи таълимии омӯзгорони фанни геометрия дар раванди ташаккули сохтори таркибии маҳорати касбӣю методӣ душворихо муайян ба вучуд меорад. Онҳо бо маҳдуд будани муҳлати таълими махсус ва ҳам бо тағйир додани талабот ба сифати тайёрии касбӣ мутахассис алоқаманданд. Ҳамзамон, аз ҷиҳати илмӣ – методӣ талаботи нави таълимро оид ба тайёр кардани мутахассис аз нуқтаи назари рушди технологияҳои муосири педагогӣ зарур аст, зеро дар ин марҳилаи рушди ҷомеа, ки бо афзоиши босуръати ҳаҷми ахбороти илмӣ ва технологияи баланди интеллектуалии истеҳсолоти ҷамъиятӣ алоқаманд, мутахассиси баландихтисос ва кордоне лозим аст, ки донишҳои навро азхуд карда тавонад, ба вазъияти тағйирёбанда зуд ва ба қадри кифоя муносибат карда, инкишофи воқеахоро пешгӯӣ кунад. Асосҳои чунин касбият бояд дар марҳилаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ташаккул ёбад. Дар ин вазъият ҷустуҷӯи моделҳои инноватсионии таҳсилоти умумӣ ва касбии педагогӣ ба таври қобили мулоҳиза пурзӯр лозим аст.

Ҳамин тариқ, вақти он расидааст, ки асосҳои назариявии тайёрии касбӣ ва методии ҳайати омӯзгорон ҳамчун системаҳои мураккаби худташқил ва худинкишофёбанда, ки бо ғояҳои омӯзиши рушд ва ба донишҷӯ нигаронидашуда фаро гирифта шудаанд, дарк карда шаванд. Вобастагии байниҳамдигарӣ ва алоқамандии ҳамаи зинаҳои таълим ба вучуд оварда шаванд. Зиддиятҳои, ки дар соҳаи маориф ба вучуд омадаанд:

- байни талаботи зиёд ба шахсияти омӯзгори касбӣ ва омода набудани системаи таҳсилоти олии педагогӣ барои пурра таъмин намудани раванди ташаккул ва инкишофи он;

- якпорчагии муҳтавои фаъолияти касбӣ ва равандҳои азхудкунии он аз ҷониби донишҷӯ тавассути фанҳои алоҳида ва гуногун;

- эътирофи зарурати истифодаи консепсияҳои муосири психологию педагогӣ ва рушди таълим дар ин раванд ва талаботи нокифояи онҳо дар амалияи омӯзгор;

- омодагӣ ва тайёрии касбӣю методии омӯзгорони фанни геометрия нокифоя таҳия шудани методикаи ташаккули он дар донишгоҳ;

– фарқи байни субъекти таълимии фаъолияти маърифатӣ (матни лексияҳо, силлабусҳо, ва барномаҳои таълимӣ) донишҷӯён ва субъекти воқеии азхудкунии фаъолияти касбӣ, ки дар он дониш дар шакли ҳолис дода намешавад, балки дар заминаи умумии равандҳо ва ҳолатҳои педагогӣ муқаррар карда мешавад.

Дар бораи он арзишҳои умумибашарӣ, ҳуди шахс ҳамчун арзиши асосии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Ташаккули чунин низоми маориф бидуни омода намудани насли нави мутахассисон ва пеш аз ҳама омӯзгорони фанни геометрия ҳамчун захираи асосии стратегӣ ва технологияи тақмили он ғайриимкон аст. Омӯзгор чӣ гуна бояд бошад, ӯ бояд дорои нерӯи ахлоқӣ, интеллектуалӣ, фарҳангӣ ва касбӣ буда муайянкунандаи ояндаи маориф бошад. «Ба муомилот ҷорӣ намудани захираи нави интеллектуалӣ ва ташкилӣ, яъне шахсони махсус омодашуда ва тарҳрезии роҳҳои ҷорӣ ва роҳҳои истифодабарии ин захира, пеш аз ҳама аз нуқтаи назари сиёсати маҳаллии иқтисодӣ дар минтақаҳо метавонад маорифро ба мавқеи таҳти назорати ислоҳот расонад» [4, с. 25-30]. Зарур аст, ки мазмуни таълими касбӣ-техникиро аз нуқтаи назари ҳалли масъалаҳои асосии он ки, чиро ва чӣ тавр таълим диҳад ва муносибатҳои онҳо бо дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ – маданият, иқтисодиёт, соҳаҳои иҷтимоӣ маънавӣ чӣ гуна аст аз нав дида баромада шавад. Ба ин мушкилот муҳолифати объективи байни ду вазифаи таърихан муқарраршудаи системаи маориф ҷавоб дода мешавад: ташаккули шахсияти қодир ба муоширати ҳамагонӣ ва эҷодкорӣ ва тарбияи иҷрокунандагони нақшҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, ки метавонанд дар бозори меҳнат бо муваффақият рақобат кунанд [3, с. 191–192].

Масъалаҳои психологӣ – педагогӣ тайёр кардани омӯзгорон дар ҳама замон, дар илм ва амалияи педагогӣ аҳамият доштанд. Аммо дар замони муосир бо назардошти тамоюлҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ мафҳуми сифати таълим амиқтар шуда, бо мазмуни нав пурра мешавад. Инак, меъёри асосии сифати тайёрии касбӣ ба маънои имрӯза инкишофи қобилияти хатмкунанда дар татбиқи салоҳиятҳои ташаккулефта барои ҳалли самарабахши масъалаҳои гуногун мебошад.

Тайёрии касбӣ методологияи омӯзгорони фанни геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии нишондиҳандаи муҳими баланд бардоштани сифати тайёрии омӯзгорон мебошад. Дар ин самт тадқиқоти илмӣ О.Л. Жук, ки ҷузъҳои таълими педагогӣ тағйирёбандаро ошкор карда, роҳҳо ва шароитҳои ташаккули салоҳияти равонӣ ва педагогӣ донишҷӯёнро асоснок мекунад, ғайринокии хатмкунандагонро дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва касбӣ асос меҳисобад [1, с. 45–50]. Омӯзгори фанни геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми омӯзиш ва ташаккули ҷанбаҳои илмӣ тавассути таълими фанҳои «Геометрияи аналитикӣ», «Геометрияи дифференсиалӣ» ва «Геометрияи проективӣ» дар муассисаҳои олии ба воя мерасад. Ҷузъи муҳими омодагии касбии педагогӣ омӯзгор қисми методии он мебошад. Ташаккули донишу малакаи психологию педагогӣ асоси он аст, ки дониш, маҳорат ва малакаи методологӣ дар донишҷӯ ташаккул меёбад. Системаи ба донишҷӯён таълим додани дониши методӣ, маҳорат ва одатҳои Зимняя, И.А. системаи хурди таълими методии мутаассили (нисбат ба системаи таълими касбӣ) донишҷӯёнро ба сифати омӯзгори геометрия муайян мекунад [2, с. 35 – 45].

Бояд гуфт, ки гарчанде омӯзгорон ва равоншиносон бо ин мушкилот муддати тулонӣ сару кордоранд, дар мавриди назария ва методологияи омода намудани омӯзгорони оянда ба кор бо донишҷӯён болаёқат ва баҳусус сохтори чунин омилҳои фарсудаи таваҷҷуҳи лозимӣ надодаанд. Ҳавасмандкунӣ муҳаррики истеъдод аст, мегӯянд педагогон. Агар мо дар бораи ангеаи дохилӣ сухан ронем, пас он дар майл ба гузоштани вазифаҳои афзоянда душвориро барои худ зоҳир мекунад. Вақте, ки онҳо иҷро мешаванд, дар донишҷӯ шодӣ эҳтироми худ ва ифтихор аз муваффақият ташаккул меёбад. Ҳавасмандӣ дар донишҷӯён дар тамоюли ҳарчи зудтар ҳал кардани масъалаи мураккаби геометрӣ сохтани эскизи нав, ҳарчи дақиқ ва зебо кашидани расм зоҳир мешавад. Дар синни мактабӣ ангеаи маърифатӣ дар кунҷовӣ, майл ба омӯзиши маълумоти иловагӣ оид ба масъалаи шавқманд ва мустақилият дар ҳалли масъалаҳои мураккаб зиёд зоҳир мешавад. Дар донишҷӯён лаёқатманд хусусияти ҳоси

ҳавасмандкунӣ дар он аст, ки ҳавасмандии дохилӣ нисбат ба берунӣ бартарӣ дорад, ки шавқу рағбатро ба ҳама гуна фаъолият муддати тӯлонӣ нигоҳ медорад [6, с.70 – 87].

Омода намудани омӯзгорони ояндаи геометрия ба фаъолияти касбӣ дар тамоми давраи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии сураат гирифта, омодагии фаннӣ, умумии педагогӣ, психологӣ, методӣ ва амалии педагогиро дар бар мегирад. Зарурати истифодаи технологияи нави иттилотии таълими геометрия дар шароити баланд бардоштани омодагии касбӣ боиси тағйироти талабот ба тайёр кардани омӯзгорони ояндаи геометрия гардид. Консепсияи муосири таълими геометрия ҳадаф ва вазифаҳои фанро муайян мекунад.

Технология ва методологияи таълими геометрия аз инҳо иборатанд:

- ташаккули системаи донишҳои психологию педагогии донишҷӯён, ки ба татбиқи равишҳои таълим нигаронида шудааст;

- истифодаи технологияҳои муосири коммуникатсионӣ барои таълими геометрия;

- таъмини омодагии донишҷӯён ба татбиқи самтҳои асосии навсозии таълими геометрия дар шароити муосир.

Мавҷудияти ҳалли ин масъала маҳз дар доираи васеъ намудани функцияҳои назорат ва идоракунии раванди таълим дар асоси оптимизатсияи бисёрмилиаи он, иваз кардани речаҳои идоракунӣ, ташаккул ва инкишофро асир мегардад. Характернок аст, ки сохтмони системаи назорат якҷоя бо қарор нақша: дар посух ба пайдоиши маҳдудиятҳои захираҳо масалан, навъро аз тағйироти маҳаллӣ дар шаклу усулҳои назорат низ ба даст овардан мумкин аст. Дар ин чараён бозсозии сохтори беруна метавонад тағйироти кулӣ ба амал оварда, қобилиятнокӣ ва самаранокии онро солҳои зиёд тасдиқ намояд. Дар китоби Л.Д. Кудрявцев «Андешаҳо оид ба математикаи муосир ва маорифи ин нукта таъкид шудааст, системаи идоракунӣ на танҳо ҳамчун маҷмуи ҷузъиёти гуногун арзишманд аст, ки ҳар кадоми онҳо ҳам дар худ ва ҳам дар якҷоягӣ бо дигарон муҳиманд.

Масъалаҳои ҳисоб кардани масоҳатҳо манбаи пайдоиши ҳуди геометрия мебошанд. Олимони Юнони қадим Герон, Пифагор, Евклид, Фаллес оид ба мафҳуми ченкунии дарозӣҳо, масоҳатҳо, чоркуллагии пурра, табдилдихҳои проективии ҳамворӣ ва ифодаи аналитикии он ва ҳаҷмҳои шаклҳои геометрӣ маълумотҳои ибтидоиро баён намуданд. Дар давраҳои минбаъда дигар олимони бахши математика Лобачевский, Риман, Гаспар Монж, Пиано, Ж.В. Понселе, Шарл Брианшо ва дигарон оиди мукамалсозии ин мафҳумҳо корҳои муайянеро иҷро намуданд.

Моҳияти кори мазкур аз шинос намудани донишҷӯён бо мафҳумҳои асосӣ аз он ҷумла, координата дар хати рост, масофаи байни ду нуктаи хати рост, ва дигарро дар курси геометрияи аналитикӣ, инъикоси проективии хатҳои рост ва бандҳои он, кутб ва тири кутбӣ, расанда ва дигарро дар курси геометрияи проективӣ муассисаҳои таҳсилоти олии доштани маълумоти кофӣ оид ба онҳо иборат аст.

Барои расидан ба ин мақсад моро зарур аст, ки баъзе қонунҳои асосии фаъолияти таълимии донишҷӯёро оид ба мафҳумҳои асосӣ дар курси геометрия бо истифода аз фанни психология омӯзем.

Мафҳуми фаъолият – яке аз мафҳумҳои асосӣ дар психологияи муосир маҳсуб меёбад. Фаъолият гуфта, чараёни фаъоли инсонро меноманд, ки бо ашёи тавсифонидашуда (чараёни додашуда ба ҷӣ равон аст), талабот ва мотив, мақсад ва шароитҳои расидан ба он, амалҳо ва амалиёт нигаронида шудааст. Ашё (предмети) - и фаъолият – ҳамонест, ки чараён ба он самт равон аст (сохтани маҳсулоти фаъолият, азхудкунии донишҳо, худинкишофёбӣ). Талабот дар фаъолият – ин сарчашмаи асосии фаъолияти инсон, эҳтиёҷи он ба ашёи фаъолият аст. Шакли бамиёноии талабот мотивест, ки инсонро ба фаъолияти бо талаботи муайяни қаноатмандона алоқаманд, бедор мекунад. Мақсади фаъолият -самтнокии он ба натиҷаҳои муайян мебошад [8, с.120– 124].

Психологҳои рус одатан истеъдодро ҳамчун маҷмуи як қатор қобилиятҳо муайян мекунанд, ки ба муваффақияти фаъолияти муайян оварда мерасонанд. Дар ҳама

назарияҳои муосир шавку рағбат ба ҳисоббарорӣ, фаҳмидани муносибатҳои мураккаби геометрии маълумотҳо оварда шудаанд. Аз ҷиҳати геометрии донишҷӯёни лаёқатманд супоришхоро «бо нақшаҳо» ба осонӣ иҷро мекунанд, инчунин давра ба давра донишҳои геометрию дар чорабиниҳои гуногун, ки бевосита ба геометрия алоқаманд нестанд, татбиқ мекунанд, робитаҳои фазоӣ микдорӣ, вобастагии функционалиро мушоҳида мекунанд. В.А. Крутецкий чунин қобилиятхоро номбар кардааст, ки аз диққат додан ба тарғифҳои геометрии ҳамаи ҳодисаҳои имконпазири самти геометрии ақл иборат аст. Донишҷӯёне, ки аз геометрия қобилият доранд, инчунин бо чунин хусусият, монанди камхастагӣ дар дарсҳои геометрия дар муқоиса бо дигар намудҳои фаъолият фарқ мекунанд. Ҳама намудҳои фаъолияти эҷодӣ барои математикҳои боистеъдод муҳиманд, зеро онҳо ба эҳтимолияти эҷодкорӣ дар ҳалли масъалаҳои геометрии таъсир мерасонанд. Дар баъзе тадқиқотҳо чунин фикрро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар инкишофи умумии зеҳнӣ ва инкишофи қобилияти геометрии навохтани асбобҳои мусиқӣ нақши муайян дорад [6, с. 70–75].

Димитрий Мордухай Болтовской аввалин шуда масъалаи қобилияти математикиро ба миён гузошт. Вай инчунин тафовути ду намуди тасаввуротро қайд кард: абстрактӣ дар байни «алгебрачиён» ва бетонӣ дар байни «геометрҳо». Ин проблемаро ба таври В. Крутецкий омӯхтааст. Вай сохтори қобилиятҳои математикиро пешниҳоди амиқтар кард, ки ба се марҳилаи асосии ҳалли масъалаҳо (дарк, коркард ва дар хотир нигоҳ доштани ахбор) асос ёфтааст [5, с. 20–25]. Аксарияти мутлақи муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки қобилияти омӯзиши геометрию ҳамчун фан дар муассисаҳо аз қобилияти фаъолияти илмӣ геометрии фарқ кардан лозим аст.

Н.В. Метельский чунин ақида баён кардааст, ки дараҷаи баланди тафаккур ва интуитсияи геометрии асоси инкишофи истеъдод ва қобилияти геометрии мебошад [9, с. 200–210]. Истеъдоди геометрии аксар вақт ҳангоми иҷрои вазифаҳои ғайримукаммалӣ ё ҳалли масъалаҳои муайяни ҳаёт, ки зухури интуитсия ва дониши геометрию талаб мекунад, зоҳир мегардад. Аммо, аксар вақт ин тасмим метавонад барои калонсолон ғайриҷашмдошт ва ҳатто нофаҳмо бошад ва ҳатто рад карда шавад. Аз ин рӯ, хеле муҳим аст, ки омӯзгори салоҳиятдор садди роҳи чунин донишҷӯ нашавад ва тавоноии геометрию дар шогирд дида, ба ташаккули он мусоидат намояд. Тадқиқотчиён намудҳои образнок–геометрии, абстрактӣ–таҳлилий ва гармоникӣ тафаккури математикиро фарқ мекунанд. А. Пуанкаре дар асари худ қайд кардааст: «Математикҳо таваллуд мешаванд, аммо офарида нашудаанд ва аз афташ, онҳо ҳам геометриядон ё таҳлилгар таваллуд мешаванд» [10, с. 196–202].

Азбаски омӯзгорони баландхисос бояд бо донишҷӯён кор кунанд, ба тарбияи онҳо барои кор бо донишҷӯёни болаёқат диққат додан лозим аст. Бо омӯзгорон дар ду самт кор кардан мумкин аст: тақмили фаъолияти касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии нисбат ба донишҷӯёни болаёқат ва «тарбия» намудани омӯзгорони ҷавон барои кор бо донишҷӯёни лаёқатдор дар доираи олимпиадаҳои сатҳи гуногун.

Хусусиятҳои мазмун ва ташкили таълими омӯзгорони ояндаи геометрия онд ба кор бо донишҷӯёни болаёқат чунин тавсиф намудан мумкин аст. Сухан дар бораи чунин қобилияти хатмкунандагон дар ҳалли масъалаҳои касбии фаъолияти педагогӣ меравад, ба монанди «ташкили раванди таълиму тарбия дар соҳаи таълим бо истифода аз технологияе, ки хусусиятҳои фанниро инъикос намуда, ба синну сол ва психофизику хусусиятҳои донишҷӯён, аз ҷумла эҳтиёҷоти махсуси таълимӣ», дар бораи қобилияти таҳияи барномаҳои таълимӣ ва роҳҳои инфиродии таълимӣ барои донишҷӯён.

Ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани омодагии касбӣ ва малакаҳои методӣ омӯзгорони фанни геометрия муҳимтарин мақсади таълиму тарбия аз ҷумла ба донишҷӯён омӯзонидани фанни геометрия мебошад. Таҳлилҳои адабиёти психологӣ – педагогӣ нишон медиҳанд, ки таълими геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар ҳамаи соҳаҳои амалӣ ва назариявии фаъолияти инсон мақеи намоёнро ишғол мекунад. Дар психологияю – педагогикаи умумӣ шахс ҳамчун фарди фаъоли инкишофёбандаи ҷамъият дида баромада мешавад.

Дар ин бахш асосҳои психологӣ – педагогӣ таълими геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва системаҳои таълиму тарбия махсусан сохти системаҳои тайёр кардани омӯзгорони геометрия дар мактабҳои олии педагогӣ таҳлил карда, муҳимтарин қисмҳои таркибии ин системаҳо муайян карда шудаанд. Бо ин мақсад, аз ҷумла, натиҷаҳои таҳқиқоти мавҷуда оид ба истифодаи равиши систематикӣ дар таълим ва тайёр кардани омӯзгори фанни геометрия мавриди омӯзиш ва ҷамъбаст гардидаанд. Хулоса мешавад, ки ҳангоми таҳияи системаи методологии таълими омӯзгорон аз усули систематикӣ дар омӯзиш истифода бурдан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Жук, О.Л. Организация самостоятельной работы студентов в логике компетентностного подхода / О.Л. Жук // Выш. шк. – 2005. – № 2. – С. 45–50.
2. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – 384 с.
3. Касперко, М.В. Формирование методического потенциала будущего учителя математики / М.В. Касперко // Матэматычная адукацыя: сучасны стан і перспектывы (да 90-годдзя з дня нараджэння А.А. Столяра): зб. матэрыялаў трэцяй навукавай Міжнароднай канферэнцыі. 18–20 лютага 2009 г. / пад навук. рэд. Л.А. Латоцена, Б.Д. Чабатарэўскага. – Магілёў: УА «МДУ імя А.А. Куляшова», 2009. – С. 191–192.
4. Касперко, М.В. Формирование методической компетентности будущего учителя математики в условиях классического университета / М.В. Касперко. – Гродно: ГрГУ, 2012. – 115 с.
5. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников. М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЕК, 1998. 416 с.
6. Кузьмина, Н.В. Психологическая структура деятельности учителя / Н.В. Кузьмина, Н.В. Кухарев. – Гомель, 1976. – 87 с.
7. Кузьмина, Н.В. Психологическая структура деятельности учителя / Н.В. Кузьмина, Н.В. Кухарев. – Гомель, 1976. – 87 с.
8. Менчикская, Н. А. Вопросы методики и психологии обучения арифметике в начальных классах [Текст] / Н.А. Менчикская, М. И. Моро // М., 1965. – 224 с.
9. Метельский Н.В. Дидактика математики: Общая методика и ее проблемы: Учеб. пособие для вузов. Мн.: Изд-во БГУ, 1982. 256 с.
10. Тестов В.А. Развитие одаренности как главная задача образования // Интеллектуальная и творческая одаренность: междисциплинарный подход: Сборник трудов III открытого междунаро. науч.-метод. семинара «Апрельский форум» / Под ред. В.В. Альминдерова, А.А. Никитина. Новосибирск: ИПИО РАО, 2010. С. 196–202.

МАСЪАЛАҲОИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГИИ ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАОРИТИ МУОСИР

Дар шароити муосир масъалаҳои омода намудани омӯзгорони самти геометрия дар муассисаҳои таълимии маълумоти умумии касбӣ, инчунин маълумоти олии миёнаи махсус аҳамиятнок ва зарурӣ мебошад, ҳолати мазкур ҳамзамон ба эълон гардидани солҳои 2020 – 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» шарт меёбад.

Мушкилоти нокифоя будани интиқоли таҷрибаи наслҳои пешин инсониятро ҳазорсолаҳо ба ташвиш овардааст. Омӯзиши соҳаҳои гуногуни геометрия, на танҳо омили фарогирӣ донишҳои бахш, балки василаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, инкишофи сифатии тафаккури донишҷӯён ба шумор меравад. Дар зери таъсири тамоюлу равандҳои нав ин система (низоми омода намудани омӯзгорони самти геометрия) аз нав кор карда мешавад.

Масъалаи асосӣ дар методикаи пешгиҳоднамудаи муаллиф ҷалби сартосарии омӯзгорони оянда ба омӯзиши фан мебошад. Донишҷӯёне, ки оиди фан тасаввурот надоранд, ба он майлу хоҳиш надоранд, бояд тавассути супоришҳои оддитарин ба фан ҷалб карда шаванд. Геометрия фанне мебошад, ки истифодаи айёният дар он омили

пешбарандаи омӯзиш мебошад. Муаллиф масъалаҳои педагогӣю психологӣю таълими геометрияро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пешниҳод намуда, дастрасии онро ба ҳамаи донишҷӯён ва омӯзгорони оянда тавсия намудааст.

Калидвожаҳо: Маводҳои назариявӣю амалӣ, адабиёти педагогӣ-психологӣ, мафҳуми фаъолият, раванди тайёр кардани муаллимони геометрия, роҳҳои баланд бардоштани омодагии касбӣ, аломатҳои фардӣ, худомӯзӣ, худмукаммалсозӣ, маълумотҳои геометрӣ, масъалаҳои ҳисоб кардани масоҳатҳо.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ В ВУЗАХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях вопросы подготовки учителей геометрии в образовательных учреждениях общего профессионального образования, а также высшего и среднего специального образования являются важными и необходимыми, данное положение обусловлено объявлением 2020-2040 годов «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования».

Проблема недостаточности передачи опыта предшествующих поколений волновала человечество на протяжении тысячелетий. Изучение различных геометрических областей является не только фактором охвата знаний в данной области, но и средством формирования научного мировоззрения, качественного развития мышления учащихся. Под влиянием новых тенденций и процессов данная система (система подготовки учителей геометрии) заново разрабатывается.

Основным вопросом предложенной методики автора является привлечение будущих учителей к изучению предмета. Учащиеся, не имеющие представления о предмете, не имеющие к нему стремления, следует привлекать к предмету через самые простые задания. Геометрия - это предмет, в котором использование визуализации является движущим фактором обучения. Автор представил педагогические и психологические вопросы преподавания геометрии в учреждениях высшего профессионального образования и для ее доступности всем будущим студентам и преподавателям даёт определённые рекомендации.

Ключевые слова: теоретические и практические материалы, педагогическая и психологическая литература, концепция деятельности, процесс подготовки учителей геометрии, пути повышения профессиональной подготовки, индивидуальные особенности, самообучение, самосовершенствование, геометрические данные, задачи вычисления площадей.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ISSUES OF TEACHING GEOMETRY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN MODERN CONDITIONS

In modern conditions, the issues of training teachers of geometry in educational institutions of general vocational education, as well as higher and secondary specialized education, are important and necessary, this provision is due to the announcement of 2020-2040 "Twenty years of the study and development of natural, exact and mathematical sciences in the field of science and education".

The problem of the insufficiency of transferring the experience of previous generations has worried mankind for thousands of years. The study of various geometric areas is not only a factor in the coverage of knowledge in this area, but also a means of forming a scientific worldview, the qualitative development of students' thinking. Under the influence of new trends and processes, this system (the system for training teachers of geometry) is being developed anew.

The main issue of the proposed methodology of the author is the involvement of future teachers in the study of the subject. Students who do not have an idea about the subject, who do not have aspirations for it, should be attracted to the subject through the simplest tasks. Geometry is a subject in which the use of visualization is a driving factor in learning. The author presented the pedagogical and psychological issues of teaching geometry in

institutions of higher professional education and gives certain recommendations for its accessibility to all future students and teachers.

Keywords: theoretical and practical materials, pedagogical and psychological literature, the concept of activity, the process of training geometry teachers, ways to improve professional training, individual characteristics, self-learning, self-improvement, geometric data, area calculation problems.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сирочиддин Давлаталӣ, н.и.п., муаллими калони кафедраи математика ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Сурога: 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Тел: 988 - 91 - 17 -01.

Сведения об авторе: Сироджиддини Давлатали к.п.н., старший преподаватель кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова. 16. Тел: 988 – 91 – 17 -01.

Information about the author: Sirodjiddini Dablatali the k.p.n., to department of mathematics and a technique of her teaching, the Kulob State university of Abuabdullokh Rudaki. Address: 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. ph. 988 – 91 – 17 -01.

УДК:373:54

У:-68

ТАШАККУЛИ МУСТАҚИЛИЯТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ВА ДОНИШЧҶҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Уроков М.Д., н.и.п., саромӯзгор Бобоев Б.Ҷ., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Методи таълим дар раванди таълими иҷтимоӣ бо як қатор шартҳо эътибор пайдо мекунад. Азбаски ҳаёти шахс дар заминаи муайяни иҷтимоӣ сурат мегирад, муҳим аст, ки манбаъҳои иттилоотро дар хотир дошта гирифт, на танҳо дастрасии онҳоро барои сокинони як минтақаи муайян, маърифатнокии онҳо ҳаёти ташкилотҳои таълимӣ ва дарки робитаҳо ва донишҳои системавӣ мебошанд, ки аз ташкили муносибатҳои ассотсиатсияҳои сатҳҳои гуногун иборатанд; доштани ин мавзӯ, ки дар истифодаи васеи донишҳои ҳосилшуда ҳангоми самт ба як минтақаи муайяни воқеият ифода ёфтааст, дар сурати интиқоли босуръати консепсияҳо ва одатҳои бадастомада барои шарҳ додани зухуроти шабех дар дигар соҳаҳои ҳаёти мебошанд. Истифодаи васеи дониш ва қобилияти интиқол додани он аз як ҳолат ба вазъ на танҳо фаҳмиши возеҳ ва азҳудкунии кавии донишро дар назар дорад, балки мавҷудияти эътиқод ба тағйиротро дар назар дорад; қобилияти ба дониш додани ин арзиши амалӣ; моликияти дониш эҷодӣ мекунад.

Дар дидактика зери мафҳуми методҳои таълим ба тартиб даровардани роҳҳои ба якдигар алоқаманди фаъолияти муаллим ва хонанда барои расидан ба мақсадҳои таълим (таҳсил) фаҳмида мешавад. Г.И. Шукина методҳои таълимро яке аз омилҳои мураккаби раванди таълим медонад. Дар методҳои таълим чор омилҳои асосӣ (дониш, мазмуни мантиқӣ, психология, педагогика) ва чор вазифа (бедоркунонда, омӯзанда, фаъолияткунонда, тарбиякунонда) дар назар дошта мешавад.

Сохтори дарс бояд чунин фаҳмида шавад, нусхаҳои дарс бо пайдарҳамӣ ва вобастагии махсуси онҳо омӯзонида шавад. Аз ҷумла Подласий И.П. чунин қайд менамояд, ки зери сохтори тӯдаи дарс сохтори дохилии онро дарк намуда, диққати хонандагон ва донишҷӯёнро ба худ ҷалб намояд [11, с. 176].

Омӯзиш - ин ҳамкориҳои васеъ байни хонандагон ва донишҷӯён, роҳи татбиқи раванди педагогӣ бо мақсади ташаккули шахсият тавассути ташкили азҳудкунии донишҳои илмӣ ва усулҳои фаъолияти донишҷӯён (В. А. Сластенин ва дигарон) шаклҳо,

муносибатҳои иштирокчиёни раванди таълим. Ҳангоми банақшагирии чараёни таълим, - таъкид кард Х. Ҷ. Лииметс, агар ӯ меҳодад сайр кунад. Иловагӣ оид ба инкишофи шахсияти донишҷӯ набояд маҳдуд карда нашавад. Вазифаҳои, ки танҳо аз мундариҷаи мавзӯ бармеоянд, хонандагон ва донишҷӯён мақсади мавзӯро аз худ намоянд. Хонандагон ва донишҷӯён бояд чараёни идомаро арзёбӣ намуда, пайдарпаии мавзӯро ҳамчун омили ташаккули шахсият қарор диҳанд.

Ба ақидаи Зайцев О.С. тавре ки қайд карда мешавад, проблемаи таълими проблема "таъсис ёфтааст дар бораи фаъолияти донишомӯзон таҳия шудааст ва барои ташаккул додани онҳо таҳия шудааст амалҳо ва мафҳумҳои ақлӣ тавассути шинохти худфаъолияти фаъл» навишта шудааст [4, с. 118].

Методҳои таълим дар ҳаёти ҷомеаҳои шахсони таҳсилкарда метавонад бо назардошти сатҳи огоҳии субъектҳои донишҳо дар соҳаҳои гуногуни дониш муваффақ бошад; манфиатҳои идрокӣ ва ғайра; муносибати онҳо ба дониш ва самти мушаххаси он ба соҳаҳои муайяни дониш; интизориҳои, ки онҳо оид ба дониш дар ягон муассисаи таълимӣ аз бар намудааст.

Дар раванди таълим огоҳӣ ва маҳорати усулҳои шинохти хонандагон ва донишҷӯён, қобилияти санҷиши усулҳои тафаккур, эътимоднокии усулҳои он, қобилияти даст кашидан, ба хоҳири ростӣ, донишҳои ноқофии қаблӣ онҳо. Омӯзиши самаранок иборат аст аз: равшанӣ ва возеҳияти консепсияҳоеро, ки одам фаъолият мекунад; итминон ва мушаххас фикр кардан қобилияти дидани номуайянӣ ва пайдо кардани сабабҳои он; огоҳӣ оид ба робитаи байни объектҳо ва зухурот, инчунин тамоюлҳои воқеии рушди равандҳо; қобилияти пешгӯӣ кардани рушд дар асоси таҳлили тамоюлҳои кунунӣ ҳисобида мешавад.

Аз пешниҳоди Парменов К.Я. таъкид кард: «Аз ин рӯ, барои фаҳмидани баъзеҳо далелҳо ва падидаҳо дар шароити муносири таълими химия дар мактаб, шумо бояд системаи таълими онҳоро пайгирӣ кунед ва решаҳои онро дарёбед гузаштаре нисбатан дур таҳлил намоед» [10, с. 6].

Мубодилаи иттилоот дар муошират сатҳи баланди фаҳмиш тавсиф мешавад, кам будани маълумот, сарфаи вақт шуда метавонад. Дар раванд ва дар натиҷаи дониш бо ин ва дигар роҳҳо, ду қабати дониш ба мисли ҳозира ва ба ном ба вучуд омадаанд криптогноз (аз юнонӣ. *kryptos* - пинҳон, пинҳон ва *гнос* - дониш). Криптогноз аз донишҳои мавҷуда бо он фарқ мекунад ҷамъоварӣ ва истифодабарӣ бо истифодаи хушдор ба амал меоянд ва равандҳои беихтиёрон (В.Р. Ирина, А.А. Новиков) аз бар карда мешаванд.

Маърифат шахсияти воқеиятро на танҳо тавассути омӯзиши мақсаднок, балки тавассути равшании махсус низ меомӯзад, ки манбаъҳои онҳо ҳаёти ташкилотҳои таълимӣ, инчунин муошират бо одамони атрофи онҳо (ҳам дар гурӯҳҳои ғайрирасмӣ ва ҳам расмӣ) мебошанд.

Чӣ тавр бузургвор психологи асри XX-ро мушоҳида кард. Жан Пиажет, "Бо худ мо ба калима боварӣ дорем ва танҳо дар чараёни муошират зарурати тафтиш ва тасдиқи андешаҳо ба вучуд меояд". Корҳои муштараки зехнӣ дар гурӯҳ барои ин имкониятҳо фароҳам меоранд ва қобилияти одамро дар банақшагирии рафти ҳалли мушкилот, қобилияти изҳор ва асоснок кардани андешаҳо, баҳсбарории самаранок инкишоф медиҳанд.

Муаррифӣ кардани моҳияти раванди азхудкунии консепсияҳои донишҷӯён, зарур аст, ки ба таври возеҳ муайян карда мешавад.

Аз нуқтаи назари Кузнецова Н.Е. чунин мешуморад, ки "консепсияҳо умумӣ мебошанд ин гуна дониш ва тарзи фикрронии донишҷӯён дар ин раванд ассимилятсияи химия" мебошад [5, с. 63].

М. М. Бахтин чунин мешуморад, ки маърифат тавассути гурӯҳ барои инсон зарур аст, зеро соҳаи воқеии ҳаёти ҳама гуна ғоя ин тафаккури ҷудогона нест, балки муколама мебошад. Дар тафаккури инфиродӣ боқӣ мондан, идея вайрон мешавад ва мемирад. Идея пайдо мешавад, ташаккул меёбад ифодаи шифоҳиро таҳия ва дарёфт мекунад, яъне он танҳо тавассути ворид шудан ба муносибатҳои назарраси муколама бо

гояхои дигарон зиндагӣ мекунад. Фикру хаёли одамӣ ба фикри воқеӣ мубаддал мешавад, ки бо овози бегона ифода ёфтааст, яъне ба таври ачибе, ки дар як калима шуур ифода ёфтааст, ин тамоси шуури овозҳо идея пайдо мешавад ва зиндагӣ мекунад.

Намояндагӣҳои ҳама чизҳои дар боло овардашуда ба мо имкон медиҳанд, ки методҳои нави технологияро интихоб кунем ва миқдор ва усули пешниҳоди онро фарқ кунем, тавачҷуҳо ба маърифат тавассути усулҳои технологӣ, ки барои одамони мушаххас ва гурӯҳҳо, ки барои онҳо заруранд ва ё вобаста ба синну солашон мумкин аст, ҳавасманд гардонем.

Омӯзгорони фанни химия аз дастурҳои бунёдии таълимиро медонад ва аз методологияи ҳалли мушкилоти муаллифон: Г.Л. Абкин, Я.Л. Голдфарб, Ю.Б. Додонов, Д.П. Еригин, В.С. Полосин, П.Н. Протасов, Ю.В. Ходаков, Г.П. Хомченко, И.К. Цитович, С.Г. Шаповаленко, Е.А. Шишкин, Т.С. Ярославцева ва дигарон истифода менамоянд. Тадқиқотҳои масъалаҳои ҳисоббарорӣ дар химия аз ҷониби муосир таъмин карда мешаванд муаллифони: Л.Ю. Аликберова, А.И. Врублевский, О.С. Габриелян, Н.Н. Гара, В.И. Дайнеко, М.В. Зуева, А.А. Жулин, Н.Е. Кузменко, А.А. Кушнарёв, Р.А. Лидин, Г.Л. Маршанова, М.С. Пак, Г.М. Чернобелская, Л.Л. Чунихина, Г.И. Штремплер ва дигарон истифода кардаанд.

Давра ба давра гузаштани таърихи методикаи таълим химия аз ҷониби Телешов С.В. қомилан ба назар гирифта навишта шудааст [13, с. 170].

Таъсирбахшии таълим дар ташкилоти таълимӣ бояд мушкилот дошта бошад. Ин ба воситаи гузаштани мушкилот барои таҳсилкардагон, ки бо вазифаҳои синнусолӣ, ҳолатҳои кунунӣ ё эҳтимолии онҳо вобастаанд, ба даст меояд. Фаровонии иттилоот ва табиати проблемавии дониш имкон медиҳад, ки на танҳо манфиатҳои донишмандон қонеъ гарданд, балки навигарҳои нав ба вучуд оварда шаванд ва манфиатҳои ислохталабона ба даст оварда шаванд.

Тағйир додани манфиатҳо вақте имконпазир мешавад, ки алтернативаи мувофиқ дар назди шахс ё гурӯҳе гузошта мешавад, ки ба таври зоҳирӣ ба манфиатҳои онҳо мувофиқат мекунад, аммо дар асл онҳо дониш, тавачҷуҳо зоҳир мекунанд, барои онҳо ночиз мебошанд. Ин номувофиқатӣ вақте ошкор мешавад, ки иштирокчиён аллакай дар ҷараёни ҷустуҷӯи алтернатива қарор гирифтаанд. Самаранокии таълим дар ташкилотҳои таълимӣ ба дараҷае аз он вобастааст, ки он шаклҳои гурӯҳии ташкили раванди маърифатро то чӣ андоза ва бомуваффақият истифода мебарад.

Омӯзгорони маъруфи Русия Г.М. Чернобелская, О.С. Зайцев, Е.Е. Минченков, М.С. Пак, В.П. Гаркунов, Н.Е. Кузнецова тақрибан аз солҳои 80-уми асри XX, диққати моро ба методологияи омӯختани химия ҳамчун илм ва ҳамчун фанни таълимӣ, Чернобелская Г.М. бошад ба нақши система ҷалб мекунад. Муносибати сохтара ба омӯзиши курси методологӣ, дар асоси дидактика (тавассути функсияи таълимӣ), педагогика (назарияи таълим) - тавассути функсияи тарбия, психология (тавассути инкишоф) функсияҳо нишон медиҳад. «Ҳамзамон, системаи мураккаби консепсияҳо вучуд дорад ва ҳуди фанни химияро дар бар мегиранд. Дар ҷараёни таълим, ҳамаи ин системаҳо ба ҳам меоянд байни ҳам амал мекунанд» [14, с. 6].

Бо назардошти гузариши таълимоти химияи муосир ба омӯзиши қонунҳои мураккаб, мавқеи пешбарро дар байни усулҳои назариявии химия усули моделсозии математикӣ ишғол менамояд. Тавсифоти ночизи миқдории микробобҳо ва номумкин будани мушоҳидаи онҳо, ҳатто дар маҷмӯъ тавассути донишҷӯи ниҳой тавассути сохторҳои гуногуни химиявӣ зарурат медиҳанд.

Ҳуҷҷатҳои меъёрии муосир системаҳои таълими сохтани курси химияи мактаб мебошад. Қисми муҳимтарини химияи умумӣ мазмуни курси химияи мактаб ба шумор меравад. Усулҳои таълим метавонад аз маводҳои химиявӣ пурра истифода бурда, барои ба даст овардани ақсуламали химиявӣ истифода намоянд. Воҳидҳои асосии дидактикӣ курси химияи мактабӣ амали қоидаҳои таълими химия мебошад.

Ҳамин тавр, Франк чунин меҳисобад, ки озмоиш қобилияти дуруст кардани назарияро надорад. Бо ишора ба он, ки якчанд назарияҳо бо маълумотҳои таҷрибавӣ мувофиқат карда метавонанд, вай нишон медиҳад, ки олим хангоми интихоби

бехтарини онҳо дар ниҳоят на аз рӯи меъёрҳои амалӣ, балки ба дигаре роҳнамоӣ карда мешавад. «Тавре ки мо борҳо зикр кардаем» менависад Франк «пешрафти воқеии илм ҳамеша бо истифода аз меъёрҳои иқтисодиёт ва самимият эҷод шудааст». «Хусусияти назария маҳз он аст, ки моликияти он нисбат ба сабти мушоҳидаҳо соддатар ва мухтасар бошад».

Принсипҳои рушди таҳсилот дар асарҳои Титова И. М. чунин қайд гардидааст. Таъмини ҳавасмандӣ, огоҳӣ, тамомиат воқеият ва самарабахшии донишҳои ташаккулфтаи хонандагон ва донишҷӯён мебошад [12, с. 12].

Бо назардошти системаи муҳтавои мактаби муосир курси химия, аз ҳуҷҷатҳои меъёри бармеояд, дарки дар асоси он давлати федералии таълими стандарти таҳсилоти умумии асосӣ ҷавҳари умумии мундариҷаи таҳсилоти умумӣ омӯхта мешавад.

- Ташаккули манзараи ягонаи илмӣ ҷаҳон;
- Истифодаи усули илмӣ ҳалли масъалаҳои гуногун;
- Маҳорати истифода бурдани формулаи гипотезаҳо, конструкцияҳо;
- Гузаронидан, таҷрибаҳо гузаронидан, баҳо гирифтани, натиҷаҳо;
- Маҳорати муқоисаи таҷрибавӣ ва донишҳои назариявӣ бо воқеиятҳои

объективии ҳаёт;

Бояд қайд кард, ки намуди эҷодкорӣ ин фаъолияти тафаккур аст. Онҳо на танҳо бо мундариҷаи фанни таълими ҳадаф гирифта мешаванд. Метод, тарз, усул, восита ва шаклҳои таълим, вале пеш аз ҳама фаъолияти маърифатии шахсии омӯзгор шуда метавонад.

Раванди дуруст ба тартиб даровардашуда бояд таъмин карда шавад, омӯхтани дониш тавассути истифодаи онҳо ва мустақилона баррасӣ кардани онҳо гирифтани маълумоти нав мебошад. Дар акси ҳол, дониш ба даст оварда мешавад дар сатҳи хотира ва осебпазир ҳастанд. Шартҳои муҳимтарин аз ҳудудҳои пурраи дониш равиши фаъол ба омӯзиш аст. Мувофиқи ин назарияи ташаккули тадриҷии ақл амалҳо метавонанд ҳамчун асос барои систематизатсияи истифода шаванд ва омезиши шаклҳои гуногун омӯзонида мешавад.

Системаи сифатҳои донишро, ки И. Я. Лернер таҳия кардааст, дар асоси рисолае, ки дониши инсонӣ танҳо дар зоҳир мешавад фаъолияти ҳуди ӯ мебошад. Аксари омӯзгорон наметавонанд барои пурра аз бар кардани мавзӯи хонагири хонандагон ва донишҷӯён аз худ намоёнд дар ин ҳолат барои мустақилона кор кардани онҳо саривақт супоришҳои иловагиро иҷро намоёнд.

Таҷрибаи Анофрикова С. В. нишон медиҳад, ки дар ҳар як намуди фаъолият се марҳиларо фарқ кардан мумкин аст: нишондиҳанда, иҷроия ва назорат. Дар айни замон, он бояд амалҳои нишон диҳад, ки барои хонандагон ва донишҷӯён вучуд доранд; ва макон ва вақти ташаккули махсусро муайян мекунад [3, с. 66].

Бо усули проблемавии таълим дар натиҷаи таҷриба вазъияти ба миёномада (хонандагон ва донишҷӯён интизоранд, ки як чизро бубинанд) чизи тамоман дигарро риоя кунед, ки бо роҳи инкишоф натиҷаҳо ниҳоят муҳокима карда мешаванд. Тавассути иловаҳои назариявӣ ва амалӣ аз рӯи супориши хурд омӯзонида шуда, ҳосияти онҳоро хонандагон ва донишҷӯён аз худ намоёнд.

Дар ҷараёни омӯзиши курси химия яке аз шаклҳои таълим, ки доираи дониши хонандагон ва донишҷӯёнро васеъ гардонид, маҳорат ва малакаҳои онҳоро оид ба иҷрои амалии корҳо пайдо мекунад ва барои баланд бардоштани заҳку шавқи хонандагон ва донишҷӯён кӯмак менамояд, ин яке аз методҳои бадастовардаи онҳо аст. Корро чунон ташкил кардан лозим аст, ки хонандагон ва донишҷӯён ҳангоми фаъолият тамоми қувваи ҳудро сафарбар намоёнд, барои ин пеш аз ҳама шавқи ҳаваси маърифатии онҳоро бедор кардан лозим аст. Дар рафти назорат ба ҳар як хонанда ва донишҷӯ оромонаву боэҳтиром муносибат кардани муаллим аҳамияти калон дорад. Дар вақти иҷрои кор саҳт эрод гирифтани барои хатои содиршуда, бо қаҳр гап задан ва ё шитобкорона ҳулоса баровардан мутлақо номумкин аст. Дар ин ҷода, албатта, мувофиқи мақсад аз адабиёти илмӣ педагогии солҳои охир васеъ истифода бурда

мунтазам қорӣ намудани технологиями нави педагогӣи дахлдор ба ҷараёни таълиму тарбия тавсия карда мешавад.

Адабиёт:

1. Ахметов М. А. Стратегии успешного изучения химии в школе / М. А. Ахметов. – М.: Дрофа, 2010.
2. Аршанский Е. Я. Методика обучения химии в классах гуманитарного профиля / Е. Я. Аршанский. – М. : Вентана-Граф, 2003.
3. Анофрикова С. В. Практическая методика преподавания физики / С. В. Анофрикова, Г. П. Стефанова. – Астрахань : АГПИ, 1995. – 232 с.
4. Зайцев О. С. Методика обучения химии: Теоретический и прикладной аспекты: учебник для студентов высших учебных заведений / О. С. Зайцев. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 384 с.
5. Кузнецовой Н. Е. Методика преподавания химии: учебное пособие для студентов пед. Ин-тов по хим. и биол. спец. / под ред. – М. : Просвещение, 1984. – 415 с.
6. Кузнецовой Н. Е. Методика преподавания химии: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по хим. и биол. спец. / под ред. – М. : Просвещение, 1984.
7. Матвеева Э. Ф. Теория и методика обучения химии: учебное пособие / Э. Ф. Матвеева. – Астрахань : Астраханский ун-т, 2007.
8. Матвеева Э. Ф. К методике обучения решению расчетных задач / Э. Ф. Матвеева // Химия в школе. – 2011.
9. Минченков, Е. Е. Корощенко А. С., Зазнобина Л. С., Журин А. А.; Методика обучения химии в 8–9 классах / под ред. Е. Е. Минченкова. – М. : Школьная Пресса, 2000.
10. Парменов К. Я. Химия как учебный предмет в дореволюционной и советской школе / К. Я. Парменов. – М. : АПН РСФСР, 1963. – 359 с.
11. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый – М. : ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 176 с.
12. Титова И. М. Педагогическое общение как основа развивающего обучения / И. М. Титова // Химия в школе – 1996. – № 5. – С. 8–12.
13. Телешов С. В. От истоков до устья... (Материалы для истории методики обучения химии в России (сер. XVIII – сер. XX вв.). / С. В. Телешов – СПб, 2000. – Ч. 1. – 170 с.
14. Чернобельская Г. М. Теория и методика обучения химии : учебник по специальности «Химия» / Г. М. Чернобельская. – М. : Дрофа, 2010. – 318 с.

ТАШАККУЛИ МУСТАҚИЛИЯТ ВА ҒАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ВА ДОНИШҚУЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ

Дар педагогикаи муосир зери мафҳуми методҳои таълим ин усулҳои ғаҳмондадихӣ маводи таълимӣ дар ғаъолияти муаллим ва хонанда барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда ғаҳмида мешавад, аз ин хотир методикаи таълими фанҳои гуногун бештар вазифаҳои бедоркунанда, омӯзанда, ғаъолияткунанда ва тарбиякунандаро иҷро менамоянд. Вобаста ба ин муаллифони мақола кӯшиш намудаанд роҳҳои гуногуни ғаҳмондадихӣ, муаррифӣ, омӯзонидан ва такмили маводҳои таълимиро ба донишқуён дар раванди таълими фанни химия бо таҳлили андешаҳои педагогҳои машҳури замони муосир баррасӣ намоянд. Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи педагогҳо Титов И.М., Анофриков С.В., Лернер И.Я. ва дигарон муаллифон қайд менамоянд, ки дар ҳама намуди ғаъолияти таълимӣ омӯзгорро мебояд маҳорат, малака, сатҳи дониш ва қобилияти иҷрои амалии хонандагонро ба назар гирифта, се марҳилаи раванди таълим: нишондиханда, иҷроӣ ва назоратро ба роҳ монанд.

Ба андешаи муаллифон методҳои таълим бо назардошти хусусиятҳои муҳассилин, сатҳи огоҳии онҳо аз соҳаҳои гуногуни дониш ва фанни таълимӣ, дараҷаи

идрок ва фаҳмиши онҳо, муносибати онҳо ба дониш ва касби интихобшаванда ва ғайра метавонанд гуногун бошанд. Дар маҷмӯъ, омӯзгорро мебояд фаъолияти касбии худро пурра барои бедор намудани шавку завқи хонандагон ва донишҷӯён, ташаккули малака ва маҳорати онҳо равона намуда, барои дарк намудани моҳияти фанни таълимӣ кӯшиш намояд.

Калидвожаҳо: методҳои таълим, фаъолияти таълимӣ, педагогика, методикаи таълими химия, мустақилият, фаъолияти эҷодии хонандагон.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ

В современной педагогике под методами обучения понимается способы объяснения учебного материала в деятельности учителя и учащихся для достижения поставленных целей, поэтому задачи курса методики преподавания в основном выполняют функцию бдительности, обучаемости и воспитательной деятельности учащихся. В связи с этим авторы статьи анализируя взгляды видных современных педагогов, стараются рассматривать различные способы объяснения, ознакомления, обучения и укрепления учебного материала в процессе преподавания предмета химии. В результате изучения опыта педагогов Титова И.М., Анофрикова С.Ф., Лернера И.Я. и других авторы отмечают, что во всех формах учебной деятельности преподавателю необходимо учитывая умения, навыки, уровня знания и способности выполнения практических задач у учащихся, внедрять три этапа учебного процесса: показательность, выполнение и контроль.

По мнению авторов методы обучения в зависимости от особенностей учащихся, уровня их понимания по различным областям знаний и изучаемого предмета, степень восприятия и интеллекта, их отношения к дисциплине и выбранной профессии и т.д. могут быть различными. В целом, преподавателю необходимо направить свою активную деятельность на выявлении интересов учащихся и студентов, развитию их навыков и умений, тем самым необходимо ему стараться объяснить сущность изучаемого предмета учащимися.

Ключевые слова: методы обучения, учебная деятельность, методика преподавания химии, самостоятельность, творческая деятельность учащихся.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY AND INDEPENDENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY

In modern pedagogy of teaching methods are understood as ways of explaining educational material in the activities of teachers and students in order to achieve the set goals, therefore, the tasks of the course of teaching methods mainly perform the function of vigilance, learning and educational activities of students. In this regard, the authors of the article, analyzing the views of prominent modern teachers, try to consider various ways of explaining, familiarizing, teaching and strengthening educational material in the process of teaching the subject of chemistry. As a result of studying the experience of teachers Titov I.M., Anofrikov S.F., Lerner I.Y. and other authors note that in all forms of educational activity, the teacher must, taking into account the abilities, skills, level of knowledge and ability to perform practical tasks among students, introduce three stages of the educational process: demonstration, implementation and control.

According to the authors, teaching methods depend on the characteristics of students, their levels of getting in various areas of knowledge and the subject being studied, the degree of perception and intelligence, their attitude to the discipline and the chosen profession, etc. maybe different. In generally, the teacher needs to direct his active work towards identifying the interests of participates and students, developing their skills and abilities, thereby he needs to try to explain the essence of the subject being studied by students.

Keywords: teaching methods, educational activities, methods of teaching chemistry, independence, creative activity of students.

Маълумот дар бораи муаллифон: Уроков Мирзомурод Давлатмуродович, н.и.п., саромӯзгор, Бобоев Бахтиёр Джангиевич, саромӯзгори кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. (+992) 987909008

Сведения об авторах: Уроков Мирзомурод Давлатмуродович, к.п.н., ст. преподаватель, Бобоев Бахтиёр Джангиевич, – ст. преподаватель кафедры химии и методики ее преподавания, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адресс:** 735360, г. Куляб ул. С.Сафаров 16. **Тел. (+992) 987909008**

Information about the authors: Urokov Mirzomurod Davlatmurodovich, Ph.D., senior teacher, Boboev Bakhtiyor Dzhangievich, - Art. Lecturer in the Department of Chemistry and Methods of its Teaching, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulyab, st. S.Safarov 16. Tel. (+992) 987909008

УДК:37.00 (2-точ)

ББК:70/71 (2-точ)

Ф - 51

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ ИБНИ ТУФАЙЛ ДАР БОРАИ САОДАТ ВА АДОЛАТ

Фарзонаи С., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ибни Туфайл аз ҷумлаи он файласуфонест, ки дар баробари ба миён гузоштани масоили инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, некӣ, илмомӯзӣ, касбомӯзӣ, ростӣ, ҳақиқат, халқпарварӣ ва ғайраҳо ба мавзуи эҳтироми байниҳамдигарии инсоният ва комгории он бар саодат ва дарёфти адолат, хоҳ шахсӣ ва хоҳ иҷтимоӣ, аҳамияти калон дода, ин падидаҳои таълимӣ ва тарбиявиро ҳамчун хусусияти ахлоқии инсонӣ комил бахусус дар «Ҳай ибни Яқзон»-и хеш тавсиф намудааст.

Ӯ низ монанди дигар орифону сӯфиён ва аҳли маърифати замонааш масоили хушбахтиву саодатёр шудани аҳли башариятро дар натиҷаи ноил шудани он ба адолат, ки албатта ба воситаи тарбияи маънавӣ ва ахлоқии инсонҳо ба даст меояд, бештар мавриди назар қарор дода, паҳлӯҳои гуногуни онро ба сифати арзишҳои умумии инсонӣ дар осори хеш ба таҳлил ва таҳқиқ гирифтааст.

Албатта, саодат ба хушбахтии инсон вобастагии амиқ доранд, ки дар натиҷаи саъю талоши ҳуди инсон бо тарбияи хулқи ӯ ба бор меояд ва дар адабиёти ирфонӣ ба гунаи комёбиҳои инсон дар маърифату камолоти ӯ таҷассам мегарданд. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ ба тариқи панду насиҳат ба наврасону ҷавонон дар мавриди саодатмандии инсон чунин гуфтааст:

Насиҳат гӯш кун чоно, ки аз ҷон дӯсттар доранд,
Ҷавонони саодатманд панди пири доноро [5, с. 171].

Саодати инсон метавонад ба муҳити иҷтимоӣ омӯзандаву ибратнамо бошад ва дар тарбияи инсон барои расидан ба камолоти ӯ ва дарёфти ҷойгоҳи ӯ дар ҷомеа мувофиқат намояд, билхосса дар ҳамзистиву ёрии ӯ бо дигарон. Чунон ки Амир Хусравӣ Деҳлавӣ бо тавсиф аз саодати инсонӣ мефармояд:

Касе, ки ёри вафодору меҳрубон дорад,
Саодати абаду умри ҷовидон дорад.

Мавзуи дигар тавсифи адолату адлкорӣ ба шумор меравад, ки метавонад ифшоғари кирдори одилонаву ба назари адолат дидани одамон бошад. Тарбияи инсон доимо мавриди омӯзишу баҳрабардорӣ қарор мегирад, ки ин нукта дар адабиёти маърифатпарваронаи тоҷикӣ форс ба яке аз мавзӯҳои марказии ирфон ва таълим ба қор рафтааст. Дар тавсифи кирдори одилонаи инсон, ки инсонро ба қуллаҳои муроди ӯ метавонад ҳамвору беамониат дошта бошад, Абдулқодири Бедил фармудааст:

Таъбат ояд ба адлқирдорӣ,

То расад оламе ба ҳамворӣ.

Ибни Туфайл ҳам мисли ин орифон, бахусус дар пайгирӣ аз Арасту бахту саодатро мақсади асосии зиндагии инсон мешумурд. Ҳар ду файласуф ақида доранд, ки фақат инсон хушбахт шуда метавонад, зеро саодат, ба фикри Арасту хушахлоқиро тақозо мекунад. Ибни Туфайл ин масъаларо хеле, аниқ баён кардааст [4, с. 135].

Ба фикри мутафаккир саодати ҳақиқӣ аз фаҳмиши моҳияти ашё дар фалсафа иборат аст. Барои ҳамин ҳам мисли мутафаккирони пешқадами Шарқ, Ибни Рушд, дар навбати худ хулоса мекунад, ки омӯзиши илм ва азхудкунии дониши воқеӣ мувофиқи андешаи мутафаккир шартӣ зарурии ба бахту саодат расидани одам аст.

Аз рӯи нишондоди Ибни Сино барои ба саодат расидан инсон бояд ба ақлу таҷриба таъя кунад. Омили муҳими саодатмандӣ омӯхтани илмҳои назариявӣ аст. Илм инсонро аз рафтору кирдори бад нигоҳ дошта, ба хулқ атвори нек ҳидоят мекунад. Ҳар касе, ки хушбахтӣ меҷӯяд, бояд ҳамеша аз паи тақмили худ бошад, фақат илму дониш инсонро ба мартабаҳои баланд мерасонад.

Мутафаккир ба заковати инсон, ба қувваи ақлӣ ва қобилияти вай боварии комил дошт. Ба гуфти Ибни Сино, аз омӯхтани илм муроди инсон фақат ғизои рӯҳӣ набуда, балки дар ҳаёт аз он истифода бурдан аст. Аз ин ҷост, ки мутафаккир илмро бе амал тасаввур намекунад. Аз тарафи дигар, Ибни Сино омӯхтани илмро барои инкишофи тафаккур аҳамиятнок шуморидааст. Одаме, ки илм меомӯзад, аз чизҳои пасту зишт парҳез мекунад. Чуноне, ки Е. Э. Бертельс дар «Таърихи адабиёти форсу тоҷик» менависад, ба ақидаи Ибни Сино, ақли инсон ҳадду қаноат надорад, ба воситаи тафаккури мантиқӣ ҳама чиз ва ҳатто асли моҳияти худро низ шинохтан мумкин аст. Аз тарафи Ибни Сино тарғибу ташвиқ карда шудани илм яке аз паҳлуҳои ахлоқи густурдаи ӯст [1, с. 264].

Илм падидаест, ки ба ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинӣ, инчунин қамоли маънавии инсон созгор мебошад ва ҳамин илм аст, ки дар шинохти маънавии оламу одам қодир аст ва метавонад тамоми диду боздидҳоро ба айни худ баҳогузорӣ кунад. Аз ин ҷост, ки дар фанни педагогика низ ба ин тавсиф овардаанд: «Ҷаҳонбинии илмӣ бо ғурамагии ва аниқии худ аз дигар ҷаҳонбинӣҳо ба қуллӣ фарқ мекунад, зеро он ба диалектикаи илмӣ ва донишҳои дунявӣ таъя намуда, оиди табиат, ҷамъият ва тафаккур дуруст баҳо медиҳад» [6, с. 199].

Чунон ки маълум аст, мафҳуми саодат мазмуни таърихӣ синфӣ дорад. Ҳар синф саодатро аз маъқеи маъфиятҳои ҳаётӣ ва шароити зиндагии худ мефаҳмад. Пас, саодат мафҳуми нисбист. Он ба сохти иҷтимоӣ ва муносибатҳои ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аст. Яке аз қамбудиҳои ҷомеашиносони пешина он буд, ки онҳо дар беҳтарин ҳолат фақат сабабҳои идеявии амалиёти таърихӣ одамонро месанҷиданд ва дар ҷи будани решаи ин сабабҳоро тасдиқ намекарданд, қонуниятҳои объективӣ системаи муносибатҳои ҷамъиятиро пай намебурданд решаҳои ин муносибатҳоро дар тараққиёти истеҳсолоти моддӣ намедиданд.

Ибни Рушд ҳам мисли Арасту ҳаётро сарҷашмаи саодату некӣ медонад. Аз назари ӯ ахлоқи инсон аз бисёр ҷиҳат ба рафтори неку ҳуҷастаи одамон вобаста мебошад. Некӣ аз қонуни адолат, муҳаббат садоқат бармеояд. Агар инсон хулқ одобӣ нек надошта бошад, на сарват ва на мартаба ва на дигар чиз ба ӯ сурату сирати неку ато карда наметавонад [2, с. 294].

Ба ақидаи мутафаккир, саодати инсон фақат ба туфайли аз худ қардани дониш ва омӯхтани сабабу ҳақиқати пайдоиши ашёи табиат муяссар мегардад.

Таълимоти Ибни Туфайл дар бораи бахту саодат бо назарияи хирад алоқаманд аст. Ба ақидаи файласуф, дар сурате одам ҳудро хушбахт ҳис мекунад, ки агар фаъолияти амалиаш бо ақлу хирад мувофиқ ояд ва аз талаботи ботинаш, сар занад. Пас инкишоф додани ақлу заковат вазифаи асосии одам мебошад. Инсон ба воситаи дониш, ақлу заковат моҳият ва сабаби пайдоиши чизҳоро доништа мегирад, ки ин дар ниҳоят қор роҳи дарқи табиат мегардад.

Андешаҳои Форобӣ дар бораи адолат ва саодат, инкишофи ақл ва озодии ирода ба мутафаккирони пешқадами минбаъда: Ибни Сино, Ибни Туфайл, Насриддини Тусӣ

ва дигарон таъсири зиёд расонидааст. Онҳо идеяҳои пешқадами Форобиро қабул карда, ба ақидаҳои догматикии динӣ, ки ҳаёти охират ва саодатмандии пас аз маргро тарғиб мекарданд, муқобил баромаданд. Дар ин хусус Ибни Туфайл чунин менависад «Абунасл ал- Форобӣ дар «Шарҳи ахлоқ» ном китобаш саодати инсониро шарҳ дода, қайд мекунад, ки танҳо дар ҳамин ҷамъият, дар ҳамин ҳаёт саодатманд шудан мумкин аст, боқӣ ҳама афсона, сафсата ҳаёли хом аст».

Форобӣ тасаввур карда наметавонист, ки дар ҷамъияти синфҳои антагонистӣ дошта, саодат характери иҷтимоӣ - синфӣ дорад. Файласуф саодатро дар «неқӯкорӣ» тасвир кардааст, ки ин ақидаи ӯ утопия, яъне ҳаёлист. Ӯ ҳарчанд хуб медонист, ки дар ҷамъияти синфӣ, саодати як синф дар натиҷаи бадбахтии синфи дигар буда, он дар натиҷаи мубориза ба даст меояд.

Форобӣ ба ҳар хел мубориза муқобил буд, аз ин рӯ, саодатро бо мубориза, алалхусус бо муборизаи синфӣ намехост алоқаманд бинад. Ӯ саодатро як мафҳуми абстракт тасаввур менамуд.

Матлаби мо марбут ба тавсифи консепсияи бахту саодат ва қоил шудан ба шинохти адлу адолат аст, ки дар таълимоти ахлоқии Ибни Туфайл мавқеи марказӣ дорад.

Оид ба ин масъала ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Масалан, мутобиқи ақидаи баъзе идеалистони объективӣ, аз он ҷумла Афлотун, дунёи ҳақиқӣ, адолат ва саодати ҳақиқиро дар рӯи замин ҷустуҷӯ намудани одамон маънӣ надорад. Мутобиқи назариёти ин донишмандон инсон ба он танҳо дар он дунё, дар олами ғояҳо ноил шуда метавонад. Аз ин рӯ, саодат на ба ҳама, балки танҳо ба ҳамоноҳое муяссар мегардад, ки ба олами идеяҳо боварӣ дорад.

Чунин идеяҳо ба принсипу категорияҳои ахлоқи умумиинсонӣ мазмунӣ нава дода, меъёрҳои онро ба ифодаи ҳадафҳои эътиқодиву мазҳабӣ ва бовари инсонҳо мутобиқ мегардонанд.

Масъалаи дигар таассубҳои мазҳабӣ ва хурофот мебошанд, ки дар роҳи инкишофи худтакмилдиҳӣ ва худшиносиву ба камол расидани инсон ва умуман оммаи мазлум монеа эҷод намуда, одамро аз ҳар гуна мустақилият маҳрум сохта, садди роҳи фаъолият амали ҳаётии ӯ мегарданд ва адолати иҷтимоиву саодати маънавӣ, инчунин рушду такомули ӯро аз байн бурда, ӯро ноқому хору залил ва рӯҳафтадаву бадбахт мегардонанд.

Адолат, додрасӣ, додгарӣ, неқӯкорӣ, муносибат аз рӯи инсоф аст. Адолатпеша он касест, ки адолатро марому маслак ва меъёри қордорӣ худ қарор дода бошад. Адл ба ҳамаи одамон бо як ҷашм нигоҳ қардан, ҳамаро баробар қардан, инсоф, дод ва додгустарӣ мебошад, ки заминаи саодати инсонро муҳайё мегардонанд.

Адл пеш овардан, бо адолат рафтор қардан, ҳақ пеш гирифтани, ин ҳама аз ҳислатҳои барҷастаи инсон ба шумор мераванд, ки метавонанд ӯро дар қомеъӣ ба саодат муваффақ гардонанд.

Адолат ва ҳақиқатпарварию ҳақшиносиро пеша қардан вазифаи ҳар ҷавонмард аст. Баръакс, бар зидди ҳақиқатношиносию беадолатӣ ва ҳақношиносӣ муборизаи сахту шадид бурдани ҳар шахси бошууру боинсоф ҳатмӣ ва мувофиқи мақсад аст.

Ақсар падарон ва модарони бузургвор атқоли ҳешро ҳанӯз аз рӯзҳои нахустини валодаташ дар рӯҳияи адолатмандӣ ва ҳақгӯию ҳақиқатпарастӣ тарбия менамоянд, то ӯ як умр одил, ҳақгӯӣ бошад ва ҳеҷ гоҳ аз роҳи рост рӯй натобад, чунон ки саодати ҳамашиагӣ ӯ дар ин замина таъмин мегардад. Чунон ки овардаанд: -Адл гули баҳорест, ки танҳо нақҳаторой мекунад ва атрофиён аз ин бўи латиф ҳаловат мебаранд. Адолат писандидаи инсон ва сабаби ободии ҳар мулку макон буда, ҳамаҷун кишоварзи роҳатрасони умр донаи роҳат ва фароғатро дар киштзори зиндагӣ мепошад.

Аз фазилати адолат ибрази ҳамин нуқта бас, ки шахси одил маҳбуби ҳама мардумон аст ва золим душмани ҷамеи ҷаҳонӣ аст. Агарчи аз зулми ӯ заррае ба эшон нарасида бошад ҳам, тасдиқи ин ҳол ва микёси ин маҳол қиссаи Нушарвони Одил ва Ҳаҷҷочи золим аст. Он ки нафаре буд, оташпараст ва Ҳаҷҷоҷ бар қарори ислом саҳобаро ва тобеинро дида. Ҳар гоҳ ки Нушарвонро ёд кунанд, бар ӯ офарин гӯянд ба

сабаби адл аз ӯ ва чун зикри Ҳаҷҷоч гузарад бар ӯ нафрин фиристанд ба воситаи зулми ӯ. Маснавӣ:

Мамлакат аз адл шавад пойдор.
Кори ту аз адли ту гирад қарор.
Ҳар кӣ дар ин хона шабе дод кард.
Хонаи фардои худ обод кард. [7, с. 144].

Аз ин чост, ки фикру ақидаҳои Ибни Туфайл пеш аз ҳама барои пойдориву бақои адолат ва саодатёр гардонидани башарият хидмат мекунад ва инсониятро барои ноил гардидан ба чунин комгорӣ ҳидоят менамоянд. Аз ин лиҳоз, метавон афзуд, ки тамоми андешаҳои маорифпарварона ва тарбиявии Ибни Туфайл дар китоби таълимии педагогикаи башарият бо навоарӣ ва ҳидоятгарӣ метавонад саҳифаҳои тозаву нокушодаеро боз намояд.

Ҳамчунон месазад, ки таълимоти Ибни Туфайлро ҳамчун намунаи барҷастаи улуми тарбиявӣ дар тамоми макотибу мадорис ба тарзи васеъ ба сифати маводҳои корҳои тарбиявӣ истифода намуд.

Адабиёт

1. Абӯалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди 1. Душанбе “Ирфон” 1981.
2. Аристотель. Никомаха этика соч. в 4-х-т. // Москва Мысль 1983 стр. – 294.
3. Бозор Боронов. Баҳриддин Ҳамидов. Фазилати инсон. Душанбе 2007.
4. Содиқов У. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. Ҷилди-1 Душанбе “Ирфон” 1989.
5. Тӯйҷӣ Мирон, Суннатulloҳи Давлатзода. Адабиёти тоҷики синфи 9 Душанбе «Маориф» 2014
6. Ҳайрулло Раҳимов. Абдулбоқӣ Нурув. Педагогика. Душанбе “Ирфон”, 2011.
7. Х. Афзалов. Б. Раҳимов. «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» Душанбе «Маориф» 1994.
8. Ҳусейн Воизи Кошифӣ. Футуватномаи Султонӣ. Ахлоқи Мусинӣ. Рисолаи Ҳотамия. – Душанбе: Адиб, 1991.
9. Ҷалолиддин Давонӣ. Ахлоқи Ҷалолӣ (Матн). Нувал – кишур, 1883.

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ ИБНИ ТУФАЙЛ ДАР БОРАИ САОДАТ ВА АДОЛАТ

Муаллифи мақола, бо овардани назари хеш дар мавриди ақоиди тарбиявии Ибни Туфайл, саъй мекунад, ки пазириши умумии ин таҳқиқотро нишон дода, ҳамзамон, бо истифода аз фурсат андешаи дигар файласуфону шоирони классики моро дар бораи тарбия ба хонандаи худ расонад.

Матлаби мо марбут ба тавсифи концепсияи бахту саодат ва қоиладарӣ ба шинохти адлу адолат аст, ки дар таълимоти ахлоқии Ибни Туфайл мавқеи марказӣ дорад.

Адолат ва ҳақиқатпарварию ҳақшиносиро пеша кардан вазифаи ҳар ҷавонмард аст. Баръакс, бар зидди ҳақиқатношиносию беадолатӣ ва ҳақношиносӣ муборизаи саҳту шадид бурдани ҳар шахси бошууру боинсоф ҳатмӣ ва мувофиқи мақсад аст.

Калидвожаҳо: ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, некӣ, касбомӯзи, ростӣ, саодат, адолат, адлкорӣ, худтакмилдиҳӣ, худшиносии, хушбахт ва хирад.

ЭТИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ ИБН ТУФАЙЛА О СЧАСТЬЕ И СПРАВЕДЛИВОСТИ

Автор статьи, приводя в пример своё точки зрения по воспитательным убеждениям Ибн Туфайла, пытается показать всеобщее признание этих убеждений и пользуясь случаем доносит до своего читателя мнения других наших философов и поэтов-классиков о воспитании.

Наша статья связана с описанием понятия счастья и способности познавать справедливость, занимающего центральное место в нравственном учении Ибн Туфайла.

Долг каждого молодого человека - содействовать справедливости и истине. Наоборот, необходимо и целесообразно каждому сознательному и честному человеку вести ожесточенную борьбу с незнанием истины, несправедливостью и правдивостью.

Ключевые слова: патриотизм, человеколюбие, доброта, профессионализм, правда, счастье, справедливость, честность, самосовершенствование, самосознание, счастье и мудрость.

ETHICAL TEACHINGS OF IBN TUFAIL ON HAPPINESS AND JUSTICE

The author is trying to show the universal recognition of educational beliefs of Ibn Tufail by illustrating the point of view of other scientists on these beliefs and at the same time takes the opportunity to bring to the reader the views of our other philosophers and classic poets in the field of education.

Our article is connected with the description of the concept of happiness and the ability to know justice, which occupies a central place in the moral teachings of Ibn Tufayl.

It is the duty of every young person to promote justice and truth. On the contrary, it is necessary and expedient for every conscious and honest person to wage a fierce struggle against ignorance of the truth, injustice and truthfulness.

Key words: patriotism, philanthropy, kindness, professionalism, truth, happiness, justice, honesty, self-improvement, self-awareness, happiness and wisdom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарзонаи Сайфиддин, докторанти (PhD) –и кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кулоб, кӯч. С. Сафаров-16. Тел.: (+992) 988219555

Сведения об авторе: Фарзона Сайфиддин, докторант (PhD) – и общеуниверситетской кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. Тел: (+992) 988219555

Information about the author: Farzonai Saiffidin, doctoral (PhD) of the Department of General University Pedagogy of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarov 16. Phone: (+992) 988219555

УДК:37.0 (2-точ)

ББК:74.00 (2-точ)

Ш - 26

ТАЪЛИМИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА АЛОҚАИ ОН БО ПАЖӢӢШӢОИ ИЛМӢ АЗ НИГОӢИ НАЗАРИЯВӢ

Шарифова С.С., ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
ба номи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ба номи Абдурахмони Ҷомӣ

Ба таҳсилот ва маориф ҳамчун соҳаи нақши калидидошта дар ҷомеа аз ҷониби давлат аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Ҷиҳати осоиштагию оромӣ ва мустаҳкамгардонии амнияти миллӣ ва боварии одамон ба зиндагии хушбахтонаи оянда соҳаи маориф таълиму тарбияи арзишҳои миллӣ нақши муҳим дорад. Идеали замонавии тарбияи миллӣ – ин шахсест, ки маънавиёти баланд дорад, эҷодкор ва босалоҳият аст, шахсест, ки арзишҳои маънавӣ ва фаҳангии миллиро эҳтиром мекунаду ояндаи Ватанро ояндаи тақдири худ медонад. Дар атрофи ҷаҳонишавӣ, ҳамгиройии зиддияти тамаддунҳо ва худшиносии миллатҳо гуногунанд. Дар ин раванд яке аз масъалаҳои ҳалталаби рӯз дар тӯфони ҷаҳонишавӣ – ин ҳифзи асолати арзишҳо ва фарҳанги миллӣ мебошад. Чунки оянда ва абадияти миллат ба он вобаста аст. Дар бахшҳои илмии муосир масъалаи муҳими ҳалталаб ҷаҳонисозии миллатҳо ва фарҳангҳо аст. Як нуктаи ташвишвар дар ин раванд паҳншавии фарҳанги авомона аст. Хатар

эҷод намудани он ба арзишҳои миллӣ, эстетика ва ахлоқ махсусан, таъсири он ба насли ҷавон зарурат ба миён овардааст, ки ин масъала ҳаматарафа омӯхта, таҳқиқ карда шавад ва ҳалли худро ёбад. Ҳалли ин масъала ба худшиносии миллии ҳар як фарди ҷомеа вобаста буда, таваҷҷуҳи бисёр олимони педагогро низ ба худ ҷалб намудааст. Азбаски дар ҷаҳони муосир тазодҳои бисёр ба назар мерасанд ва ба задухӯрдҳо низ сабаб шуданашон мумкин аст, муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ низ ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон баъд аз ҳалли масъалаи низои тоҷикон ва истиқрори сулҳ дар кишвар ба таҳқиқи бевоситаи проблемаҳои таърихи халқи тоҷик ва дар ҷомеа устувор кардани таҳаммул ва гуфтугӯи фарҳангҳои дунявӣ ва динӣ рӯ овард. Асарҳои ӯ «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар ҷанд ҷилд, «Назаре ба таърих ва фарҳанги ориёӣ», «Муҳити зиндагӣ ва олами андешаҳои Имоми Аъзам» ва ғайра дар байни аҳли илми дохил ва хориҷи кишвар мавриди алоқамандӣ ва арзёбӣ қарор гирифтанд. Ӯ дар ин китобҳо ба баъзе суолҳои муҳимми ҷаҳони муосир ҷавоб дода, аз ҷумла хатарҳои, ки ба амнияти инсоният таҳдид мекунанд, муайян намуд. Аз ҷумла, дар яке аз асарҳои навиштааст: «Воқеан ҳам, таҳқиқи истиқлолияти давлатӣ ва боло рафтани сатҳи ҳудудҳои миллӣ ба таъмини ваҳдати миллӣ ва маърифати солими мардум саҳт вобаста аст. Ноил шудан ба сулҳ ва ваҳдати миллӣ имкон дод, ки кишварӣ мо бӯҳрони амиқи сиёсӣ иҷтимоӣ ва инсонро, ки масъалаи ҳаёти мамоти миллат ва давлат буд, бартараф намояд» [5, с. 23].

Воқеан ҳам, пешрафту муваффақиятҳои ҳар оила, ҳар қавм, ҳар халқ миллат ва ҳар давлат ба муттаҳидӣ ва ягонагии он саҳт марбут аст. Ин як ҳақиқатест имконнопазир. Вале дар марҳилаҳои гуногуни зиндагӣ бинобар сабабҳо ва омилҳои аинӣ, зехнӣ унсурҳои таъминкунандаи ваҳдат ҳалалдор шуда, боиси парокандагӣ ва ҳатто нобудии қавмҳо, миллатҳо ва давлатҳо мешаванд. Дар раванди ҷаҳонишавӣ нигоҳ доштани фарҳангу тамаддун ва ташаккули ҳувияти миллии насли наврас ва ҷавон аҳамияти бениҳоят муҳим дорад. Ҳувияти миллӣ пеш аз ҳама бо донишҳои таърихи гузаштагон, арзишҳои миллӣ ва эҳтироми ғояҳои давлатдорӣ ташаккул меёбад. Дар Осиёи Миёна ягона ҷумҳурие, ки решапайванди миллати он то давраи ориёӣ рафта мерасад, ин Тоҷикистон мебошад. Тоҷикон аз қадимулайём дар ин ҷо сукунат доштанд ва доранд, ки ба ин ёдгориҳои таърихӣ то замони мо маҳфузмонда далолат мекунанд. Дигар халқҳои имрӯзаи Осиёи Миёна дар давраҳои гуногуни асри миёна ҳамчун кӯчманчӣ ин сарзаминро ишғол намудаанд. Ориёӣ аввалин номи этникии гузаштагонӣ мо буд. Асрҳои зиёд онҳо муваффақ гардиданд, ки худро бо ин ном дар байни халқҳои ҷаҳон шиносонанд. «Дар давраҳои минбаъда дар бештари қитъаи Осиё парешон мешаванд ва давлатҳои ҷудогона ба вучуд меоранд. Вақте ки мардуми ориёӣ дар халқа ва гирифтори мардуми ғайриориёӣ шудаанд, номи нави этникии онҳо бо исми тоҷик пайдо гаштааст. Дар яке аз китобҳои авастой Вандидод аз 16 кишвар, ки Худованд - Аҳурамаздо барои ориёӣ офаридааст, ёд мешавад, ки инҳоянд: 1. Ориёӣ Вейҷ бо дашту саҳроҳои паҳновар; 2. Гава Суғда бо алафзору марғзорҳои, ки дар ин ҷо Худованд саравлоди ҳайвонҳо Говмардро офаридааст, яъне гови нарро; 3. Мару бо баҳодуриҳои нотарсаш, ки ба муқобили бадӣ ҷангидаанд. 4. Бакҳадӣ (Бохтар) бо парчамҳои барафроштааш» [1, с. 69].

Муҳаққиқ Шоев Ғ. дуруст қайд намудааст, ки: «Пешрафти минбаъдаи рушди давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз бисёр ҷиҳат ба ҳалли самараноки мушкилоти ҷавонон ва афзоиши саҳми онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар вобаста аст. Ин аст, ки дар шароити нави таърихӣ, дар татбиқи раванди мураккаби ташаккул ва рушди институтҳои демократии Ҷумҳурии Тоҷикистон, он муҳим ва объективӣ гардид» [9, с. 5]. Роҳҳои самараноки ҳалли масъалаи тарбияи насли фаъол, ташаббускор ва ҳудудҳои миллати дӯстро тавсия намуда, муҳаққиқ инчунин, зикр намудааст:

1. Тарбияи насли ташаббускор, ҷавонони боистеъдод, ки аз душворӣ наметарсанд ва ҷӣ гуна амалӣ кардани манфиатҳои худро пурра медонанд, меҳонанд малакаҳои амалии идоракуниро ба даст оранд.

2. Ташаккули элитаи сиёсӣ аз ҳисоби ҷавонписарон ва духтарон, ки қобилияти истифодаи онҳо дар навсозии кишварро доранд.

3. Афзоиши саҳми насли ҷавон дар рушди равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва татбиқи ислоҳот дар ин соҳаҳо; чорум, тақмили сифатҳои маънавӣ ва ахлоқии ҷавонон, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи сиёсати ҷавонони Тоҷикистон мувофиқат мекунанд.

4. Истифодаи самараноки фишанги ВАО дар инъикоси объективӣ ва таблиғи саҳми ҷавонон дар бунёди Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон [9, 5].

Ба миллати тоҷик хатари парокандаию нобудӣ борҳо таҳдид карда, давлатҳои эҷод кардааш ба заволи рӯ ба рӯ шуда, вале дар тӯли бештар аз ҳазор сол худро аз маҳвшавӣ наҷот дода, то ба боргоҳи истиклолияти миллию давлатӣ расид.

Имрӯз Тоҷикистони азизи мо ба муваффақиятҳои назарраси сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ноил шудааст, дар ҷаҳони муосир ҷойгоҳи худро пайдо кардааст. Пояҳои истиклолияти давлатии мо сол то сол қавитар мегардад. Амниятро оромӣ, ки маҳз маҳсули сулҳу ризояти милли мебошанд, имкониятҳои ободию осудагии кишвари ҷаннатсифати моро бештар фароҳам овардаанд.

Барои инсоният муҳим аст, ки танҳо ба таҷрибаи худ эътимод дошта бошад, чунки ба чизи дигаре така карда намешавад. Вале мутаассифона, одамон аз ин таҷриба сабақ гирифта наметавонанд ва бисёр вақт бани одамро ҳолати тотамаддунӣ, ки муаррихон онро «барбарият» номидаанд, пеш рафта намемонад.

Халқи мо таърихи қадимаи давлатдорӣ ва фарҳанги ҷаҳоншумул дошт. Ба ақидаи олимони мо, аз ҷумла академик Бобочон Ғафуров, халқи тоҷик дар замони Сомониён, ки онро давлати миллии тоҷикон номидан мумкин аст, ташаккул ёфтааст.

Дар замони ба сари қудрати сиёсӣ омадани аҷдоди тоҷикон ва эронӣ, ки дар сарғаҳи он мубориза Абумуслим қарор дошт ва баъдан хонадони ҳукумати ғайримаҳаллӣ аз қабиле Бармакиён, Навбахтиён ва давлатҳои мустақили тоҷикон аз қабиле Тоҳириён, Саффорӣён, Сомониён, Бувайҳӣён, Ғуриён ва амсоли эшон дар ҳудуди собиқ давлати Сосониён ба вуҷуд омада, анъанаҳои қабилеи давлатдорӣ ва дигар русуми мардумии худро дар либоси ислом эҳё карда, хеле инкишоф доданд. Аз байни мардуми тоҷик шахсони шӯҷо то ба маснади сарлашқарии Хилофат расида буданд, ки мақсадашон истиклолияти Хуросону Мовароуннаҳр будааст. Ҳайдари Афшин яке аз стратегҳои низомии он вақт будааст. Ин тоҷик аз Истаравшан ба сарлашқарии Хилофат расид, дар ҷангҳо пирӯзҳои бузург ба даст оварда, вале бар асари хиёнати дарбориёни араб қурбон шуда буд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии озмоишии мавриди таҳқиқ фаъолияти эксперименталӣ оид ба болоравии сатҳи сифати худшиносии миллии хонандагон ба анҷом расонида шуд ва динамикаи болоравии он чунин натиҷагирӣ карда шуд:

МТМУ	Синфи 7 А	Синфи 7 Б	Синфи 7 А	Синфи7 Б	Натиҷа бо нишондоди фоида
	озмоишӣ	назоратӣ	озмоишӣ	назоратӣ	
	Давраи аввали озмоиш		Давраи ниҳоии озмоиш		
№57-и шаҳри Душанбе	26	34	33	56	45,2
№77-и шаҳри Душанбе	25	33	35	41	34,1
№1-и шаҳри Ваҳдат	35	39	37	42	36,6

№1-и н. Рӯдакӣ	29	35	35	43	49,1
№23-и н. Восеъ	28	34	33	41	36,3
№50-и н. Восеъ	25	33	34	39	34,3

Дар озмоиш хонандагони синфҳои 5-11 иштирок намуданд. Аз инҳо 276 нафар синфҳои 7-уми озмоишӣ ва 264 нафар синфҳои 7-и назоратӣ буданд. Дар умум аз 8 муассисаи озмоишӣ раванди таълими фанни таърихи 14 нафар омӯзгори фанни таърих ва ҳуқуқ ба назорат ва озмоиш гирифта шуд.

Ба гурӯҳҳои озмоишӣ бо саволҳои зерин муроҷиат карда шуд: «Оё Шумо боварӣ доред, ки зиндагии хуби ояндаи инсон ба худшиносии миллӣ вобаста аст?». Ҷавоб: 32 нафар – ба дараҷаи баланд (47,8 %), 7 нафар – ба дараҷаи миёна (1,4, 5%), 7 нафар – ба дараҷаи паст (19,2%) ва 9 нафар – доштани маълумоти нокифоя (17,2%).

«Оё ба назари Шумо тарбияи худшиносии миллии хонандагон дар фанни таърих ҷой дорад?». Ҷавоб: 14 нафар – ба дараҷаи баланд (35%), 3 нафар – ба дараҷаи миёна (4,5%), 7 нафар – ба дараҷаи паст (17,1%), 8 нафар – доштани маълумоти нокифоя (19,3%).

«Оё Шумо метавонед вазифаҳои хонандаи муосирро дар роҳи тарбияи худшиносии миллӣ номбар кунед?». Ҷавоб: 14 нафар – ба дараҷаи баланд (33%), 5 нафар – ба дараҷаи миёна (10%), 18 нафар – ба дараҷаи паст (43,2%), 4 нафар – доштани маълумоти нокифоя (8%) ва 3 нафар – дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд (4,3%).

«Оё Шумо метавонед вазифаҳои омӯзгори фанни таърихро дар тарбияи худшиносии миллӣ номбар кунед?». Ҷавоб: 16 нафар – ба дараҷаи баланд (36%), 5 нафар – ба дараҷаи миёна (9%), 17 нафар – ба дараҷаи паст (42,1%), 2 нафар – доштани маълумоти нокифоя (6%) ва 5 нафар – дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд (5,1%).

«Оё ҳамаи фанҳо метавонанд дар тарбияи худшиносии миллӣ нақши калон дошта бошанд?». Ҷавоб: 27 нафар – ба дараҷаи баланд (62%), 5 нафар – ба дараҷаи миёна (10,2%), 11 нафар – ба дараҷаи паст (22,1%), 1 нафар – доштани маълумоти нокифоя (2,1%).

«Оё Шумо метавонед вазифаҳои омӯзгори фанни таърихро дар тарбияи худшиносии миллӣ номбар кунед?». Ҷавоб: 16 нафар – ба дараҷаи баланд (36%), 5 нафар – ба дараҷаи миёна (9%), 17 нафар – ба дараҷаи паст (42,1%), 2 нафар – доштани маълумоти нокифоя (6%) ва 5 нафар – дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд (5,1%).

«Оё Шумо оид ба марҳилаҳои таърихи халқи тоҷик ва тақмили худшиносии он маълумоти кофӣ доред?». Ҷавоб: 6 нафар – ба дараҷаи баланд (13,6%), 7 нафар – ба дараҷаи миёна (15,8%), 10 нафар – ба дараҷаи паст (22,1%), 13 нафар – доштани маълумоти нокифоя (28%) ва 17 нафар – дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд (41,1%).

«Оё Шумо омӯхтани ҳаёт ва фаъолияти шахсиятҳои бо аҷнабиён муборизабурдаи халқи тоҷикро зарур мешуморед?». Ҷавоб: 40 нафар – ба дараҷаи баланд (90,9%), 5 нафар – ба дараҷаи миёна (8,8%).

«Оё Шумо сифатҳои аввали мақоми баланди шахсияти худшиносии комилдоштаро доро мебошед?». Ҷавоб: 17 нафар – ба дараҷаи баланд (38%), 6 нафар – ба дараҷаи миёна (10,1%), 13 нафар – ба дараҷаи паст (23,9%), 4 нафар – доштани маълумоти нокифоя (7%) ва 9 нафар – дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд (21,2%).

Умуман, аз теъдоди умумии хонандагони дар пурсиш иштирокдошта 306 ҷавоби «ба дараҷаи баланд» (65%), 85 ҷавоби «ба дараҷаи миёна» (32%), 138 ҷавоби «ба дараҷаи паст» (6%), 219 ҷавоби «доштани маълумоти нокифоя» (7%) ва 67 ҷавоби «дар ҷавоб додан душворӣ кашиданд» (3%) ба ҳисоб гирифта шуд. Ҳамин тариқ, пас аз гузаронидани озмоиши тадқиқотӣ фарқияти ҷавобҳо ба саволҳои пурсишнома байни синфҳои озмоишӣ ва назоратӣ чунин буд: ба дараҷаи баланд – 343 муқобили 306, ба дараҷаи миёна - 101 муқобили 85, ба дараҷаи паст- 133 муқобили 138, доштани маълумоти нокифоя - 60 муқобили 128 ва дар ҷавоб душворӣ кашидан - 18 муқобили 57. Динамикаи болоравии сатҳу сифати худшиносии миллии хонандагон ва ин натиҷаҳо на

танҳо самаранокии гузаронидани озмоишро бо мақсади ошкор кардани дониши хонандагон оид ба тарбияи худшиносии миллӣ дар раванди таълими фанни таърих нишон медиҳад, балки роҳҳои дар оянда бехтару хубтар намудани сифати таълиму тарбияи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, омӯзиши қору пайкори қаҳрамононаи халқи тоҷикро нишон медиҳад.

Пешрафти устувори ҷомеа ва таҳкими асосҳои истиқлолиятӣ аз як тараф тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва дарки амиқи худшиносии миллии мардумро тақозо намояд, аз тарафи дигар ба қордонӣ, масъулиятшиносӣ ва поквичдон будани кормандони масъули давлатӣ вобаста аст. Дар ҳамин масъала робитаи диалектикаи ҷомеа-давлат бештар ва равшантар зоҳир шуда, барои ташаккули дурусти худшиносӣ ва дарки манфиатҳои миллӣ имконияти бештар ба вуҷуд хоҳад омад. Чунки баъзе донишмандону сиёсатшиносони бонуфузи ғарбӣ, масалан, Хабермас, ба ҳулоса омадаанд, ки ҷомеи ҷаҳони имрӯз дорои бозори глобалӣ буда, ҷомеаи ҷаҳонии шаҳрвандӣ дар ҳолати оғози ташаккул мебошад. Вале созмони сиёсии глобалӣ имрӯза ва мутаассири ғавқулдавлатӣ ҳанӯз ба вуҷуд намодааст. Созмони Милали Муттаҳид форуми давлатҳо буда, вазифаи сиёсии ҷиддиро анҷом дода наметавонад. Бинобар ин, тарафдорони сиёсати глобалии муосир ба ин ақида ҳастанд, ки як созмони сиёсии бузурги идоракунандаи давлат зарур аст. Намояндаи шинохта элитаи ИМА Г. Киссенҷер ақида дорад, ки сохтори иқтисоди глобалӣ бо сохтори пурқудрати устувори сиёсии микёси ҷаҳонӣ тақмил дода шавад.

Бинобар он, дуруст ба роҳ мондани омӯзиши фани таърих яке аз омилҳои муфиди тарбияи ватандӯстӣ ва ба қамол расонидани насли наврас ба ҳисоб меравад. Оғай аз таърихи гузашта наслҳои минбаъдaro бо донишҳои нав мусаллаҳ сохта, ба онҳо сабақҳои волою хирадмандона медиҳад. Дар замони муосир ҳар як фарди бедордил бояд барои ғанӣ гардонидани донишу ҷаҳонбинии хеш рӯ ба китобхонӣ оварад. Муносибати хонандагонро бо хондани китобҳои иловагии таърихи халқамон ва аз ёд кардани порчаҳои назмиву насрӣ ҷиддӣ назорат намудан ва барои боло бурдани сатҳи маърифатнокӣ, тавсеаи ҷаҳонбинӣ ва суҳандону суҳангӯ намудани насли ояндаи кишвар тадбирҳои ҷиддӣ ва судмандро андешидан вазифаи муҳими ҳар як омӯзгори фанни таърих аст. Китоб тарбиятгари насли ҷавонони мо аст, бе китоб бунёди ҷомеаи солим имконнопазир аст. Таърихи пурифтиҳори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарии гузаштагонро ҳудро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба ватан ташвиқ намоем. Олимону донишмандони моро зарур аст, ки ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихи миллати тоҷик нақш бастаанд, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. Ҳанӯз аз давраҳои қадим дар китобдорию китобхонӣ дар миёни халқи тоҷик дар сафи пеш қарор дошт. Китоб сармояи ақлу хирад, сарвати бебаҳо, қони ганҷҳо, маърифат ва маҷмуаи ахлоқи нақӯст, ки инсонро ба ростиву росткорӣ ва матонату бузурӣ раҳнамо месозад. Дар қатори таълимоти дигар китоб моро ба ватандӯстӣ ва ҳештаншиносию инсондӯстӣ роҳнамо месозад. Ҳикмати зеринро ҳама борҳо шунидему писандидему тақрор кардем «Аз ҳамаи иртибот муҳимтаринаш иртибот бо Ватан, аст». Дар ҳақиқат, меҳри Ватан, арҷгузорию эҳтироми Ватан барои ҳар инсон, барои фуруғи ҳаёти ӯ, барои хушбахтию саодатмандӣ ва шаъну шарафаш мавқеи аввалдараҷа дорад. Ҳамин аст, ки ин мавзӯ дар маркази таълимоти педагогҳои варзида қарор гирифта, вобаста ба он садҳо мақолаву рисола, дастурҳои методӣ навишта шудааст ва минбаъд ҳам навишта хоҳанд шуд.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров, – Душанбе: «Нашриёти муосир», - 2020. – 976с.
2. Лутфуллозода М. Педагогикаи миллии тоҷик. - Душанбе Сифат.- 2015 703с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе 22.12.2017- 23с.

4. Рахмонов Э. Ш. Молодёж-будущее нации. – Душанбе, - 1993. – 92 с.
5. Рахмонов Э. Ш. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: Эг-граф, - 2016. – 364 с.
6. Туронов С., Аликулова С. Факторы формирующие девиантное поведение подростков / С. Туронов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф – №4 – Душанбе, 2019.
7. Шарифзода Ф., Файзалиев Ч. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон- Душанбе «Ирфон».- 2012, 402 с.
8. Шахлои А. Т. Тарбияи худшиносии миллӣ дар раванди омӯзиши эҷодиёти Бозор Собир / А. Т. Шахлои. Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф 2021, №1(31).
9. Шоев Г. А. Освещение вклада молодежи Таджикистана в общественно-политическую, экономическую и культурную жизнь в средствах массовой информации (1991-2016 гг.) / Г. А. Шоев, дисс. номз.и.л.митаърих,-Душанбе,-2017.-185с.

ТАЪЛИМИ АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ВА АЛОҚАИ ОН БО ПАЖӢҲИШҲОИ ИЛМӢ АЗ НИГОҲИ НАЗАРИЯВӢ

Дар мақола суҳан оид ба яке аз масъалаҳои ҳалталаби рӯз дар тӯфони ҷаҳонишавӣ – ин ҳифзи асолати арзишҳо ва фарҳанги миллӣ меравад. Чунки оянда ва абадияти миллат ба он вобаста аст.

Дар баҳсҳои илмӣ муосир масъалаи муҳими ҳалталаб ҷаҳонисозии миллатҳо ва фарҳангҳо аст. Хатар эҷод намудани он ба арзишҳои миллӣ, эстетикӣ ва ахлоқ махсусан, таъсири он ба насли ҷавон зарурат ба миён овардааст, ки ин масъала ҳаматарафа омӯхта, таҳқиқ намуда шавад ва ҳалли худро ёбад.

Ҳалли ин масъала ба худшиносии миллии ҳар як фарди ҷомеа вобаста буда, таваҷҷуҳи бисёр олимони педагогро низ ба худ ҷалб намудааст. Азбаски дар ҷаҳони муосир тазодҳои бисёр ба назар мерасанд ва ба задухӯрдҳо низ сабаб шуданашон мумкин аст, муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ низ ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд.

Калидвожаҳо: таълим, омӯзгор, фанни таърих, худшиносӣ, хонанда

ПРЕПОДАВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ЕГО СВЯЗЬ С НАУЧНЫМИ ИССЛЕДОВАНИЯМИ

В статье затрагивается один из самых актуальных вопросов современности в буре глобализации - защита подлинности национальных ценностей и культуры. Потому что от этого зависит будущее и вечность нации.

В современных научных дискуссиях важным вопросом является глобализация наций и культур. Его угроза национальным ценностям, эстетике и этике и, в частности, его влияние на молодое поколение требуют тщательного изучения, исследования и решения этого вопроса.

Решение этой проблемы зависит от национального самосознания каждого члена общества и привлекало внимание многих ученых-педагогов. Поскольку в современном мире существует множество противоречий, которые могут привести к конфликтам, необходимо уделить серьезное внимание этому вопросу в образовательных и научных учреждениях.

Ключевые слова: образование, учитель, история, самопознание, читатель.

TEACHING NATIONAL VALUES AND ITS RELATIONSHIP WITH SCIENTIFIC RESEARCH

The article touches upon one of the most pressing issues of our time in the storm of globalization - the protection of the authenticity of national values and culture. Because the future and eternity of the nation depends on it. In modern scientific discussions, an important issue is the globalization of nations and cultures.

Its threat to national values, aesthetics and ethics and, in particular, its impact on the younger generation requires careful study, research and solution of this issue. The solution to this problem depends on the national identity of each member of society and has attracted the attention of many scientists and educators.

Since in the modern world there are many contradictions that can lead to conflicts, it is necessary to pay serious attention to this issue in educational and scientific institutions.

Key words: education, teacher, history, self-knowledge, reader.

Маълумот дар бораи муаълиф: Шарипова Санавбар - ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, адрес: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони С. Айнӣ, 126.

Сведения об авторе: Шарифова Санавбар – научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмона Джомии Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 126.

Information about the author: Sharipova Sanavbar - Researcher, Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi, Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Aini, 126.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

УДК:631 (2-тоҷ)

ББК:4+40 (2-тоҷ)

С-20

ВАЗӢИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ ВА СОҲАӢОИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ КӢЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 50-70 – УМИ АСРИ XX)

Саидзода Қ. Х., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Халқи тоҷик, аз ҷумла сокинони вилояти Кӯлоб аз замонҳои қадим ба кишоварзӣ машғул буданд. Табиати кишвар ва минтақа хусусан обу ҳаво, офтоби пурсаховати он имконият медиҳад, ки деҳқонон ба зироаткорӣ, боғу тоқпарварӣ ва чорводорию кирмакпарварӣ машғул шаванд. Дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба рушди кишоварзӣ диққати ҳосе дода шуда, баҳри босуръат ривочу равнақ ёфтани он тадбирҳои зиёде андешида мешуд. Рушди соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ низ тавассути нақшаҳои ҷомеаи сотсиалистӣ, яъне сохтмони колхозӣ ба роҳ монда мешуд.

Дар оғози баррасии масъалаи мазкур қайд намудан ба маврид аст, ки нисбат ба дигар манотиқи ҷумҳурӣ, таърихи минтақаи Кӯлоб дар ин давра ҷуқур таҳқиқ нашуда, роҷеъ ба масъалаи мазкур тадқиқоти алоҳида мавҷуд набуда, он дар умум бо таърихи ҶШС Тоҷикистон дар асарҳои олимони соҳаи таърих оварда шудааст. Аз ин лиҳоз, зарур шуморидем, ки масъалаи мазкурро дар алоқамандӣ бо дигаргунҳои дар сатҳи умумиҷумҳуриявӣ инъикос намоем.

Вилояти Кӯлоб яке аз чор вилояти аввалини ҶШС Тоҷикистон буд, ки бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 27 октябри соли 1939 ташкил карда шуд. Ба ин вилоят соли 1939 1 шаҳр- Кӯлоб, 12 ноҳия- Балҷувон, Фархор, Данғара, Ховалинг, Кангурт, Муъминобод, Даштиҷум, Шӯрообод, Сарихосор, Колхозобод, Қизилмазор, Кӯлоб ва 89 шӯрои деҳот дохил мешуданд [19, с.9/239]. Дар ин давра қисми зиёди аҳолии вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекард. Шумораи умумии аҳолии вилояти Кӯлоб дар ин сол 210 575 нафар, аз ҷумла дар шаҳр 8 439 нафар, дар деҳот 202 136 нафарро ташкил медод [8, с. 239-244].

Ҳамин тариқ, вилояти Кӯлоб аз солҳои аввали таъсисёбиаш борҳо барҳам хӯрда ва барқарор шудааст, ки сабабҳо номаҳфуманд. Албатта ин аз ба ҳисоб нагифтани мавқеи маҳал ва шароити иқтисодӣ борҳо вилоятҳо ва ноҳияҳои гуногун таъсис ва барҳам дода шуданд, ки ба иқтисодиёти ноҳияҳои тобеи ин вилоят зарари ҷиддие ворид кард. Ин ҳолат то соли 1991 идома ёфт.

Аз он ҷумла, тақсимои ҳудудию маъмурии вилояти Кӯлоб бо назардошти тараққиёти иқтисодӣ ва вазъи сиёсии ҷумҳурӣ низ борҳо тағйир ёфтааст. Ҷунончи, солҳои 1939-1955 дар қаламрави вилояти Кӯлоб 13 ноҳия, 1 шаҳр, 5 шаҳрак, 110 ҷамоати деҳот ва 1675 деҳа мавҷуд буд [3, с.5]. 24 августи соли 1955 вилояти Кӯлоб барҳам дода мешавад. Дар арафаи барҳамхӯрӣ дар вилоят 125 колхоз мавҷуд буд. Баъди солҳои зиёд бо афзудани теъдоди аҳоли, афзудани иқтисодию техникаи ноҳияҳо ва дуруст ба нақша гирифтани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вобаста ба маҳал 29 декабри соли 1973 вилояти Кӯлоб бори дигар таъсис дода шуд [23, с.38]. Соли 1992 вилоятҳои Кӯлоб ва Қӯрғонтеппа барҳам дода шуда, дар заминаи онҳо вилояти Хатлон ташкил карда мешавад [3, с.5].

Ҳоҷагии деҳоти вилояти Кӯлоб серсоҳа буда, ба соҳаҳои асосии он пахтакорӣ, ғаллакорӣ чорводорӣ, боғдорӣ, кирмакдорӣ ва шолікорӣ мансуб буданд. Ғайр аз ин, ҳамзамон дар вилоят гандум, ҷав, офтобпараст, картошка, сабзавот, поліз, зироатҳои хӯроки чорво ва дигар намудҳои зироати кишоварзӣ парвариш карда мешуданд. Боғу тоқпарварӣ низ дар истеҳсолоти хоҷагии деҳоти вилоят нақши муҳим дошт, ки бештари

масоҳати заминҳо барои боғу тоқпарварӣ дар заминҳои обӣ ба роҳ монда шуда буд. Дар заминҳои камоб (лалмӣ), бештар кишти зироатҳои ғаладонагӣ гузаронида мешуд. Ҳамчунин, дар ҳамаи хоҷагиҳои коллективии вилоят чорводорӣ, бузу гӯсфандпарварӣ, аспарварӣ ва дигар намуди чорво барои истеҳсоли гӯшт, шир ва пашм парвариш карда мешуданд.

Баъди пайдор шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ва таъсисёбии ИҶШС дар ҳудуди он, аз ҷумла дар Тоҷикистон, бо қарори Анҷумани XV ҲК (б) Иттиҳоди Шӯравӣ (соли 1927) сиёсати коллективонии хоҷагии қишлоқи давлати Шӯравӣ қарор гирифт. Қарор дар бораи коллективонидани хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ба хоҷагиҳои калони ҷамъиятӣ - колхозҳо дар анҷумани XV ҲК (б) ИҶШС соли 1927 қабул шуда, амалишавии ин сиёсат ба солҳои 1928-1937 рост меояд [11].

Дар оғози соли 1929 шумораи колхозҳо дар ҷумҳурӣ ба 117 адад расид. Дар вилояти Кӯлоб бошад, дар ин сол ҳамагӣ 15 колхоз ғайбӣ мекард [6, с. 119], ки соли 1929 аввалин колхоз дар вилоят дар деҳаи Автолуқ (Офтобӣ)-и ноҳияи Кӯлоб ташкил ёфт [21, с.208]. Инчунин дар баробари ташкили колхозҳо дар вилоят таъсиси аввалин совхозӣ ғаллакорӣ «Данғара» ба ибтидои соли 1929 рост омадааст, ки директори нахустини он Павел Максимович Макеев ба ҳисоб мерафт [1, с.70].

Колхозҳои нахустине, ки дар ҳудуди Кӯлоб ташкил ёфта буданд, ниҳоят хурд буданд ва аксари онҳо 35-40 гектар замин дошта, 14-15 хоҷагии деҳқониро дар якҷоягӣ ташкил мекарданд. Бар замми ин раванди таъсиси колхозҳо дар ноҳияҳои вилоят бо як суръати баланд ҷараён дошт, масалан соли 1939 дар ноҳияи Балҷувон (то январ) 43 колхоз, ноҳияи Кангурт 30 колхоз, ноҳияи Сарихосор 43 колхоз, ноҳияи Данғара 66 колхоз, соли 1940 дар ноҳияи Ховалинг 57 колхоз, ноҳияи Шӯрообод 75 колхоз, ноҳияи Колхозобод 47 колхоз, ноҳияи Фархор 38 колхоз ноҳияи Мӯминобод 75 колхоз ташкил карда шуд [7, с. 213]. Мувофиқи гузориши рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» дар соли 1940 дар вилоят 739 колхоз мавҷуд будааст, ки онҳо, 10 255 гектар замини пахта ва 50 965 гектар замини кишти ғалла дар ихтиёр доштанд [12]. Ба колхозҳо 7 ПМТ, 412 трактор, 28 комбайн ва 25 мотосикл ёри мерасониданд [9, с. 565].

Чуноне ки маълум аст 22 июни соли 1941 Германияи фашистӣ паймоншиканона ба сарзамини Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуҷум намуд. Бо ҳамин меҳнати озоиштаи халқҳои бародари Шӯравӣ қатъ гардида, дар таърихи он Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба муқобили фашистон сар шуд. Хоҷагии қишлоқи вилояти Кӯлоб аз рӯзҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба бисёр проблемаҳо, бо сабаби сафарбар гардидани мардони қобили меҳнат ба фронт дучор омад.

Масалан дар соли 1940 дар вилоят 739 колхоз мавҷуд буд [12], аммо дар солҳои ҷанг шумораи онҳо кам шуд. Умуман, то 20 январи соли 1945 дар вилояти Кӯлоб 569 колхоз боқӣ монда буд [8, с. 239-244].

Баъд аз ҷанг Ҳукумати Шӯравӣ барномаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ИҶШС-ро муайян намуда, он дар «Нақшаи панҷсолаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ИҶШС барои солҳои 1946-1950» дарҷ гашта буд. Дар ин аснод ИҶШС Тоҷикистон барномаи минбаъдаи азнавбарқароркунӣ ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ҷумҳуриро муайян намуд. Тибқи нақшаи мазкур дар Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ба 195 ҳазор гектар расонидани майдонҳои кишти пахтаю дигар зироатҳо муқаррар карда шуд. Майдони кишти пахта бояд то ба 107 ҳазор гектар расонида мешуд. Дар давоми панҷсола майдони заминҳои обёришаванда мебоист дар вилоят то ба 17,8 ҳазор гектар расонида мешуд. Бо ҳамин мақсад зеро роҳбарии ташкилоти хизбии вилоят дар солҳои панҷсолаи баъдичангӣ аз худ намудани заминҳои бекорхобида оғоз гирифт. Танҳо дар соли 1948-ум дар вилоят 2 ҳазор гектар замини нав ба истифода дода шуд, ки аз ин ҳисоб 900 га дар ноҳияи Фархор, 463 га дар ноҳияи Колхозобод ва 248 га дар ноҳияи Кӯлоб буда, барои обёрӣ пешбинӣ шуда буданд [2, с.98].

Дар солҳои 60-70-ум барои инкишофи хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити хуб муҳайё гирифт. Пленуми мартии (соли 1965) КМ ҲК(б) Иттиҳоди Шӯравӣ роҳҳои асосии сиёсати минбаъдаи аграриро чунин муайян кард [25]:

- ба вучуд овардан ва такмил додани системаи муносибатҳои иқтисодие, ки манфиати пурзӯри колхозу совхозҳо, тамоми хоҷагии қишлоқро таъмин мекунад:

- меҳнаткашон дар бобати зиёд кардани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, беҳтар намудани сифати он ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат;

- баланд бардоштани маданияти зироаткорӣ, чорводорӣ ва ғайра;

- ба амал баровардани системаи тадбирҳои сотсиалистӣ, ки ба тадриҷан ба ҳам наздик шудани шароити зиндагонии аҳолии шаҳру деҳот нигаронда шудаанд.

Барномаи афзоиши босуръати хоҷагии қишлоқ, ки Пленуми мартӣ муайян кардааст, дар қарорҳои пленумҳои минбаъдаи КМ ҲКИШ, съездҳои 23 (соли 1966), 24 (1971) ва 25-уми (1976) ҳизб тартиб дода шуда буд.

Бинобар ин, дар ҷумҳурӣ истеҳсоли пахта ва дигар намуди маҳсулоти кишоварзӣ дар он давр бо ду роҳ афзун мегардид. Якум, бо роҳи васеъ намудани майдонҳои кишт, дар натиҷаи аз худ намудани заминҳои наво, ва дуюм, дар натиҷаи истифодаи босамари техника ва нуриҳои минералӣ баланд бардоштани ҳосилнокии майдонҳои кишт. Маҳз дар ҳамин давр дар ҷумҳурии камзамини мо қариб 600 ҳазор га заминҳои обёришаванда, аз ҳисоби ботлоқзорҳою дашту теппахо зиёд шуданд [13, с. 478].

Солҳои 1960 - 1961 дар майдонҳои пахтазори ҷумҳурӣ 400 адад мошинҳои пахтачин кор мекарданд. Танҳо солҳои 1962-1963 кишоварзони ҷумҳурӣ 5367 адад трактор, 1087 адад комбайнҳои ғалладарав, 8794 адад мошинҳои боркашӣ пахтачин ва ғайраҳоро гирифтанд. Аввали солҳои 70-ум бошад, кишоварзони ҷумҳурӣ, ба тарзи умумӣ, соҳиби 15213 адад трактор, 8084 адад мошинҳои боркаш, 8280 адад плуг, 845 адад комбайнҳои ғалладарав, 1281 адад мошинҳои пахтачин ва ғайраҳо буданд [13, с. 480-481]. Дар натиҷа истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ низ афзуд.

Чунончи, агар соли 1950 - 288,7 ҳазор тонна пахта истеҳсол шуда бошад, пас соли 1961 - 483,6 ҳазор тонна, соли 1970 - 726,6 ҳазор тонна ва ниҳоят соли 1980 - аз 1 миллион тонна ҳам гузашт. Аммо соли 1981 - 929,4 ҳазор тонна ва соли 1985 - 935,0 ҳазор тонна пахта истеҳсол карда шуд [13, с. 481].

Аз ҳамаи муваффақиятҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ дар соҳаи кишоварзӣ бадастомада, саҳми меҳнаткашони вилояти Кӯлоб низ кам набуд.

Яке аз соҳаҳои тараққикардаи хоҷагии қишлоқи вилоят пахтакорӣ буд. Колхозчиён ва механизаторон дар роҳи баланд бардоштани ҳосилнокии пахта дар охири солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-уми асри XX ба муваффақиятҳои калон ноил гардиданд. Масалан, колхозии ба номи Шаталови ноҳияи Кӯлоб соли 1966 аз ҳар гектар 37,5 сентнерӣ ҳосили пахта гирифтанд, ки ин дар сатҳи вилоят нисбат ба дигар хоҷагиҳои пахтакор ҳосили рекордӣ буд. Ҳамчунин, дар панҷсолаи ҳаштум (солҳои 1966-1970) даҳҳо бригадаҳои пахтакор аз ҳар гектар то 40 сентнерӣ ҳосили пахта ба даст оварданд [4, с. 22-23]. Лозим ба зикр аст, дар охири солҳои 50-ум низ дар байни хоҷагиҳои пахтакори ҷумҳурӣ, ҳосили хоҷагиҳои пахтакори вилояти Кӯлоб низ назаррас буд, зеро яке аз колхозҳои калонтарини ҷумҳурӣ ба номи Ленини ноҳияи Арал (ҳоло н. Восеъ), ки дар ин давр ба он Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Маҳмадалиев Миралӣ сардори мекард, ба ҳисоби миёна аз ҳар гектари майдони 2,5 ҳазор гектар 40-сентнерӣ ҳосили пахтаи навъи советӣ мерӯёниданд [22, с.98].

Мунтазам, барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои ба давлат фурухта мешудагӣ муваффақиятҳои калон ба даст оварда шуд. Чунончи, дар колхозҳои пахтакори ноҳияи Кӯлоб дар солҳои 1966-1970 истеҳсоли умумии пахта 88,165 тоннаро ташкил кард, ки нисбат ба нақшаи пешбинишуда зиёд буд. Бо шарофати меҳнати шучоатмандонаи колхозчиёни ноҳияи Кӯлоб соли 1970 ноҳия нақшаи ба давлат фурухтани пахтаро пеш аз муҳлат иҷро намуда, дар сатҳи ҷумҳурӣ дар ҷойи дуюм қарор гирифт. Ноҳия дар ин сол ба давлат 19,251 тонна пахта ба давлат фурухт, ки ин назар ба нақша 4 251 тонна зиёд буд [4, с.24].

Дар колхозии ба номи Ленини ноҳияи Данғара истеҳсоли пахта низ беҳтар ба роҳ монда шуда, аз 261 тоннаи соли 1966 дар соли 1970 ба 200 тонна расид [1, с.73].

Дар ин баробар, муваффақиятҳои пай дар пай дар соҳаи пахтакорӣ дар солҳои 1973-1974 низ назаррас буд. Чунончӣ, соли 1973 пахтакорони колхози «Ленинград» ба давлат 6157 тонна пахта супориданд, ки ин нисбат ба нақшаи пешбинишуда 617 тонна пахта зиёд буд. Ин муваффақиятҳои колхозчиёро давлат ва ҳукумат ба назар гирифта, як қатор роҳбарони колхозро ба мукофотҳои давлатӣ кадрдонӣ намуданд. Аз ҷумла, сардори бригадаи пахтакорӣ Куганов Ҷаббор ба ордени «Ленин», сардори бригадаи пахтакорӣ Мустонов Сафар ба ордени «Револютсияи Октябр», саринженери колхоз Блажнов Семён ба ордени «Байраки Сурхи Меҳнат» мукофотонида шуданд [18].

Дар маҷмӯъ, соли 1973 меҳнаткашони ноҳияи Кӯлоб уҳдадорихои худро барзиёд иҷро карда, ба давлат зиёда аз 20270 тонна пахта фурӯхтанд. Дар ноҳия аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 37,2 сентнерӣ ҳосили пахта ғундоштанд. Дар умум пахтакорони 33 бригада аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 37,6 - 46,9 сентнерӣ пахта ҷамъоварӣ намуда, нақшаи ба зиммашон бударо барзиёд иҷро намуданд [17]. Аммо дар соли 1973 новобаста аз он, ки нақшаи пахтасупорӣ аз тарафи колхозҳои Данғара иҷро нагардид, аммо колхозии ба номи Ленини ноҳияи мазкур 210 тонна пахта истеҳсол намуд, ки нисбати нақша 10 тонна зиёд пахта истеҳсол намуданд [1, с.73].

Меҳнаткашони вилоят дар давраи кори байни қаторҳои пахта ба масъалаи обу ғизодиҳӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, дар мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон аз ҷама воситаҳо самаранок истифода мебарданд. Маъракаи ҷидану ба давлат супоридани пахта дар соли 1974 яке аз қорҳои асосӣ ва муҳими хоҷагидорони вилоят буд. Дар ин вақт пахтакорони вилоят дар иҷрои вазифаи худ масъулияти зиёд ҳис карда, ба талаф додани ҳосил роҳ наметоданд. Масалан, пахтакорони колхозии ба номи Шаталови ноҳияи Кӯлоб то 5-уми январӣ соли 1974 ба давлат ба ҷойи 3340 тонна, зиёда аз 4127 тонна пахта супоридаанд, ки ин аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 42,6 сентнерро ташкил меод [16].

Дар баробари инкишофи соҳаи пахтакорӣ дар вилоят ба инкишофи қорводорӣ низ диққати ҷиддӣ дода мешуд. Масалан, соли 1973 барои қорводорони совхозии «Муъминобод-1»-и вилоят соли қомебиҳои бузург гардид. Қорводорони боғайрати совхозии мазкур баҳри иҷрои қарорҳои съезди XXIV ҲК(б) Иттиҳоди Шӯравӣ ва съезди XVII ҲК(б) Тоҷикистон устуворона мубориза бурда, дар қори баланд бардоштани маҳсулнокии қорво ва аз ҳисоби наслгирӣ зиёд намудани саршумори он муваффақиятҳои қолиби диққат, ба даст оварданд. Ба нуқтаҳои маҳсулотқабулкунӣ ба ҷои 5552 сентнер, 0930 сентнер шир супурданд, ки иҷрои нақшаи солони ширсупориро 125 % таъмин намуданд. Қорводорони ин совхоз аз ҳар сад сар модагов 78 сарӣ насл (гӯсола) гирифтанд, ки ин нисбат ба соли 1972 аз ҳар сад сар модагов 11 сарӣ зиёд мебошад [5]. Инчунин қорводорони колхозии ба номи Жданови н. Кӯлоб ба давлат ба ҷойи 420 сентнер 546 сентнер гӯшт, ба ҷои 2400 сентнер, 2535 сентнер шир супурда, соли 1973-ро бомуваффақият ҷамъбаст карданд. Говҷӯшҳо Улхон Каримова, Қарасоч Гулмадова, Сангимоҳ Нурмадова ва бисёр дигарон дар қори раванқ додани соҳаи қорводорони колхоз саҳми боризи худро гузоштаанд [20]. Дар натиҷаи меҳнати софдилони қорводорони колхозии ба номи Жданов дар мусобиқаи ҷумҳуриявии қорводорон ғолиб омада, бо Байраки Сурхи КМ ҲК Тоҷикистон, Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, Шӯрои ҷумҳуриявии иттифокҳои қасабаи Тоҷикистон ва мукофоти пулӣ ба маблағи 1,5 ҳазор сӯм сазовор гардид [15].

Гӯсфандпарварӣ яке аз соҳаҳои асосии хоҷагиҳои қорвопарварии вилоят дар ин давра ба ҳисоб мерафт. Роҳбарон ва мутахассисони ба тараққӣ додани ин соҳаи муҳим диққати қалон дода, онро ба яке аз соҳаҳои сердаромад табдил дода буданд. Соли 1973 гӯсфандпарварони совхозии «Муъминобод-2» нақшаи паҳмтарошии гӯсфандонро 100,6% иҷро карда, вазни зиндаи қорвои ба гӯшт супоридашударо нисбат ба соли 1972, 6 қиллограм зиёд намуданд. Ҷӯпонҳои ботаҷриба Зубайд Каримов, Хол Назаров ва Қурбонназар Ғоибов бошанд, аз ҳар сад сар гӯсфанди наслдеҳ 95-99 сари насл (барра) гирифтанд [14].

Умуман, дар вилоят то январи соли 1978 - 34 колхози пахтакорӣ ва 31 совхоз (3 совхози пахтакорӣ) мавҷуд буд. Вилояти Кӯлоб соли 1979 ба давлат 30679,4 тонна ғалла, 141189 тонна пахта (аз ҷумла 3428 тонна пахтаи маҳиннах), 4669 тонна картошка, 11144 тонна сабзавот, 4568 тонна зироати полизӣ, 8370 тонна мева, 16606,5 тонна ғӯшти гову парранда, 35893 тонна шир, 10760 ҳазор дона тухм, 1015,3 сентнер пашм, 39059 дона пӯсти қароқули фӯрӯхт. Дар колхозу совхозҳои вилоят то 1 январи соли 1978 - 5647 трактор, 410 комбайн, 2856 мошини боркаш ва 526 мошини пахтачин буд. Вилояти Кӯлоб яке аз вилоятҳои калони ҷорводории ҷумҳурӣ буд. Хоҷагҳои вилоят то 1 январи 1980 - 149138 сар гов (аз ҷумла 36257 сар модагов), 9933 сар ҳук, 324,04 сар бузу ғӯсфанд доштанд. Кирмакпарварӣ дар тамоми ноҳияҳои вилоят таракқӣ карда буд, ки дар натиҷа, вилоят соли 1980 ба давлат 481 тонна пилла фӯрӯхт [24].

Хулоса, дар натиҷаи таҳқиқи масъала муайян гардид, ки таърихи давраи мазкури минтақаи Кӯлоб ҳоло низ ба қадри зарурӣ омӯхта нашуда, ба таҳқиқоти мақсаднок ниёз дорад. Дар рафти таҳқиқи вазъи соҳаи кишоварзии вилоят дар солҳои 1950-1970 маълум гардид, ки ҳолати коркарди саҳро-замини кишт дар ибтидои солҳои 50-70-ум дар ҳолати қаноатбахш қарор дошт: технологияи кишоварзӣ такмил ёфт, ҳосили умумӣ боло рафт. Дар натиҷа деҳқонони колхозҳои вилояти Кӯлоб дар ташкили базаи пурқуввати истеҳсоли кишоварзӣ, ки дар давраи мазкур аҳамияти бузург дошт, саҳми назаррас гузоштанд. Зеро, дар ҳар марҳила рушди кишвар ва қудрати иқтисодии он асосан аз амнияти озукаворӣ муайян карда мешавад. ҶШС Тоҷикистон, ки чунин таҷрибаи таърихӣ дошт, дар давраи мазкур қорнамоии бузурге ба амал оварданд. Аз ин рӯ, имрӯз, барои пешбурди сиёсати созандаи аграрии ба манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ, дарки амиқи таърихӣ ва дарсҳои ибратомӯзи гузашта муҳим аст.

Адабиёт:

1. Абдулҳақов О.Ш. Рушди кишоварзӣ ва соҳаҳои он дар солҳои 50 – ум ва 80 – уми асри XX// Паёми ДМТ, -2021, № 5, с.73.
2. Бадалов И. Хоҷагии кишлоқи вилояти Кӯлоб баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1946-1950) // Паёми ДМТ, 2019. №10, қисми II. с.98.
3. Баротов Ҷ. Географияи минтақаи Кӯлоб. Душанбе, 2015.с.5.
4. Бекматов М. Роҳи пуршарафи мубориза барои ғалабаҳои беназир.-Душанбе,-1973, -с.22-23.
5. Бобоев Х. Ҷорводорӣ-фронти зарбдор // Ҳақиқати Кӯлоб, №1, (5398) 1 январи соли 1974.-с.3.
6. Из истории коллективизации сельского хозяйства и колхозного строительства в Таджикской ССР, 1926 - 1937 гг. Сб. док.и м-лов. Т. 1. Душанбе, 1973. с. 119.
7. Исуфов Ш. Вазъи кишт ва истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ дар хоҷагҳои коллективи вилояти Кӯлоб дар арафаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, маҷаллаи илмӣ Институти илмҳои гуманитарии АМИТ, №2, 2020. с.213.
8. Исуфов Ш. В. Проблема и состояние сельских кадров в Кулябской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны// The 5th International scientific and practical conference “ International scientific innovations in human life” (November 17-19, 2021) Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2021. p.621.
9. Исуфов Ш.В. Машинно-тракторные станции Кулябской области в годы Великой Отечественной войны//Урал индустриальный. Бакунинские чтения : материалы XIV Всероссийской научной конференции. Екатеринбург, 16–17 ноября 2020 г. ; в 2 т. Т. 1.– Екатеринбург: ООО Изд-во УМЦ УПИ, 2020. с.565.
10. Исуфов Ш.В. Трудовая деятельность Кулябской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны // I Международная научно-практическая конференция “Science, innovations and education: problems and prospects ” 18-20 августа 2021 года г. Токио, Япония.с.239-244.

11. Коллективизация_в_СССР: «О темпе коллективизации и мерах помощи государства колхозному строительству». Постановление ЦК ВКП (б), 5 января 1930 г. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (санаи ворид: 8.10 2020).
12. Ҳақиқати Кӯлоб. №1 (402), 6 феввали соли 1940. с.1.
13. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе: «ЭР- граф», 2011. – с. 481.
14. Орзуев М. Мақсаду мароми ҷӯпонҳо // Ҳақиқати Кӯлоб, №1, (5398) 1 январи соли 1974.-с.4.
15. Рӯзиев Қ. Соли нақӯтар шавӣ // Ҳақиқати Кӯлоб, №1, (5398) 1 январи соли 1974.-с.1-3.
16. Сафаров М. Бе ранҷ ганҷ ба даст намеояд// Ҳақиқати Кӯлоб, 5 январи соли 1974.-с.2.
17. Соли муайянкунандаи панҷсоларо ба соли фаровони неъматҳои моддӣ табдил медиҳем! Ҳақиқати Кӯлоб.-№9 (5406), 19 январи соли 1974.-с.1.
18. Холов Қ. Фаъолияти коммунистони колхоз// Ҳақиқати Кӯлоб.-№4, (5401), 8-уми январи соли 1974, -с.4.
19. Численность населения СССР на 17 января 1939 г. Москва 1941, с. 9, 239.
20. Шамсиддинов И. Барои комёбиҳои нав // Ҳақиқати Кӯлоб, №1, (5398) 1 январи соли 1974.-с.3.
21. Шарифов Д. Маҷмуаи рисолаҳои таърихӣ ва адабӣ,-Душанбе, 2013.с.208.
22. Эркаев М., Николаев Ю., Шарофов Я. Очерки таърихи Тоҷикистони Советӣ.- Сталинобод,-1960.с.598
23. Юнусӣ С. Асрориён Ҷ. Авроқи рангини Кӯлоб. Кӯлоб,-1992. с.38.
24. http://tojiston.ucoz.ru/index/kuljabskaja_oblast_uprazdnena/0-1171 (санаи муроҷиат 14.09.2022)
25. [https://www. booksite.ru/fulltext/1/001/008/106/986. htm](https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/106/986.htm) (санаи муроҷиат: 09.09.2022)

ВАЗЪИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ ВА СОҲАҲОИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ КӢЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 50-70 – УМИ АСРИ XX)

Муаллиф дар мақола ба таҳқиқи яке аз саҳифаҳои таърихӣ кам омӯхташудаи вазъи рушди кишоварзӣ ва соҳаҳои он дар вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон (солҳои 50-70 – уми асри XX) даст зада, дар натиҷаи таҳқиқот вазъи рушди кишоварзӣ ва соҳаҳои он дар вилояти Кӯлобро дар солҳои 50-70 – уми асри XX муайян намудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки халқи тоҷик, аз ҷумла сокинони вилояти Кӯлоб аз замонҳои қадим ба кишоварзӣ машғул буданд. Табиати кишвар ва минтақа хусусан обу ҳаво, офтоби пурсаховати он имконият медиҳад, ки деҳқонон ба зироаткорӣ, боғу тоқпарварӣ ва чорводорию кирмакпарварӣ машғул шаванд. Дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба рушди кишоварзӣ диққати ҳосе дода шуда, баҳри босуръат ривочу равнақ ёфтани он тадбирҳои зиёде андешида мешуд. Рушди соҳаи кишоварзии ҷумҳури низ тавассути нақшаҳои ҷомеаи сотсиалистӣ, яъне сохтмони колхозӣ ба роҳ монда мешуд.

Дар натиҷаи таҳқиқи масъала муаллиф муайян кардааст, ки таърихи давраи мазкури минтақаи Кӯлоб ҳоло низ ба қадри зарурӣ омӯхта нашуда, ба таҳқиқоти мақсаднок ниёз дорад. Дар рафти таҳқиқи вазъи соҳаи кишоварзии вилоят дар солҳои 1950-1970 маълум гардид, ки ҳолати коркарди саҳро-замини кишт дар ибтидои солҳои 50-70-ум дар ҳолати қаноатбахш қарор дошт: технологияи кишоварзӣ такмил ёфт, ҳосили умумӣ боло рафт. Дар натиҷа деҳқонони колхозҳои вилояти Кӯлоб дар ташкили базаи пуркуvvати истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар давраи мазкур аҳамияти бузург дошт, саҳми назаррас гузоштанд.

Калидвожаҳо: ҶШС Тоҷикистон, вилояти Кӯлоб, хоҷагии деҳот, пахта, чорво, деҳқон, истеҳсол, замин, вазъ, коркард.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ЕГО ОТРАСЛЕЙ В КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКСКОЙ ССР (50-Х И 70-Х ГГ. XX ВЕКА)

В статье автор приступил к исследованию одной из малоизученных исторических страниц развития сельского хозяйства и его отраслей в Кулябской области Таджикской ССР (50-70-е годы XX века).

Автор отмечает, что таджикский народ, в том числе жители Кулябской области, издревле занимались земледелием. Природа страны и края, особенно погода, ее щедрое солнце, позволяют земледельцам заниматься земледелием, садоводством, виноградарством, животноводством и черноводством. Во времена бывшего Советского Союза особое внимание уделялось развитию сельского хозяйства, и было принято много мер для его быстрого развития. Развитие аграрного сектора республики также осуществлялось за счет планов социалистического общества, т. е. строительства колхозов.

В результате изучения вопроса автор определил, что история этого периода Кулябского области до сих пор не изучена в необходимой степени и нуждается в целенаправленном изучении. При обследовании агропромышленного комплекса области в 1950-1970-е годы было установлено, что состояние возделывания посевных площадей в начале 50-70-х годов находилось в удовлетворительном состоянии: улучшалась агротехника, валовая урожайность вырос. В результате колхозники Кулябского области внесли весомый вклад в создание мощной базы сельскохозяйственного производства, что имело большое значение в этот период.

Ключевые слова: Таджикская ССР, Кулябский област, сельское хозяйство, хлопок, животноводство, фермер, производство, земля, ситуация, переработка.

THE STATE OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND ITS SECTORS IN THE KULOB REGION OF THE TAJIK SSR (50'S AND 70'S OF THE XX CENTURY)

In the article, the author began to study one of the little-studied historical pages of the development of agriculture and its industries in the Kulyab region of the Tajik SSR (50-70s of the XX century).

The author notes that the Tajik people, including the inhabitants of the Kulyab region, have been engaged in agriculture since ancient times. The nature of the country and the region, especially the weather, its generous sun, allow farmers to engage in agriculture, horticulture, viticulture, animal husbandry and worm breeding. During the former Soviet Union, special attention was paid to the development of agriculture, and many measures were taken for its rapid development. The development of the agrarian sector of the republic was also carried out at the expense of the plans of a socialist society, i.e., the construction of collective farms.

As a result of studying the issue, the author determined that the history of this period of the Kulyab region has not yet been studied to the required extent and needs to be purposefully studied. When examining the agro-industrial complex of the region in the 1950-1970s, it was found that the state of cultivation of sown areas in the early 50-70s was in a satisfactory condition: agricultural technology improved, gross productivity increased. As a result, the collective farmers of the Kulyab region made a significant contribution to the creation of a powerful base for agricultural production, which was of great importance during this period.

Key words: Tajik SSR, Kulyab region, agriculture, cotton, animal husbandry, farmer, production, land, situation, processing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Кувватали Хуршед - унвонҷӯи кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Телефон: (+992985979985)

Сведение об авторе: Саидзода Кувватали Хуршед - соискатель кафедры истории и методика преподавания истории Кулябского государственного университета имени А.

Рудаки,. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Телефон: (+992985979985)

Information about the author: Saidzoda Kuvvatali Khurshed - pplicant for the Department of History and Methods of Teaching History Kulyab State University named after A. Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Phone: (+992985979985)

УДК:630 (2-точ)

ББК:4+42 (2-точ)

Ф - 36

ОМОДАСОЗИИ ДУХТАРОН ДАР ҲУНАРҲОИ АНЪАНАВИИ ТОҶИКИИ ЗАНОНА ҲАМЧУН ПАДИДАИ МЕТОДОЛОГИЯИ МУОСИР

Фаризаи Д., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Анъанаҳо – ин падидаи ҳаёти маънавии ҷомеа, унсуре муҳимтарини шуури ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, ки ҳикмати наслҳо дар онҳо мутамарказ шудааст.

Дар луғати тафсирии С.И. Ожегов меҳонем: «Анъана чизест, ки аз як насл ба насли дигар мегузарад ва он аз наслҳои гузашта ба мерос мондааст» [7, с. 807]. Дар луғати зери таҳрири С.Я. Левита анъанаҳо ҳамчун «мероси иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки аз насл ба насл интиқол ёфта, ҷомеаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоии муайян дар муддати тӯлонӣ боз тавлид мешавад. Анъанаҳо объектҳои мероси иҷтимоӣ фарҳангӣ (арзишҳои моддӣ ва маънавӣ); равандҳои мероси иҷтимоӣ фарҳангӣ ва усулҳои ин меросгирӣ дар бар мегиранд» [8, с. 180].

Анъанаҳо дар соҳаи санъати халқӣ ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги умумии инсонӣ маҳсуб ёфта, бо тақозои замон тағйир меёбанд. Ба насли баъдӣ танҳо он анъанасҳое интиқол дода мешаванд, ки ҳаётӣ, пешрафта буда, ба рушди минбаъдаи ҷомеа мусоидат менамоянд. «Анъанаҳо як навъи муҳаррики пешрафти фарҳанг, он хусусиятҳои органикии ҷанбаҳои мухталифи ғайриҷамъиятӣ мебошанд, ки аз ҷониби наслҳо ҳамчун беҳтарин, маъмултарин, одитарин интихоб, ҳифз ва инкишоф дода мешаванд» [9, с. 98]. Ба ақидаи М.А. Некрасова, асоси анъана «муносибати дуруст ба мероси миллии мебошад. Мерос - ин тамоми санъати гузашта аст. Ба анъана ҳамаи он чизҳое интиқол меёбанд, ки арзиши пойдор доранд. Ин таҷрибаи мардум аст, чизест, ки дар замони муосир кодир аст ба тарзи нав дар давраи муосир зиндагӣ кунад» [10, с. 36].

Анъана мафҳуми хеле мураккаб аст. Анъанаҳо ҳамаи падидаҳои ҳаёт, маишат, истеҳсолот, иқтисодиёт, фарҳанг, санъатро фаро гирифта, дар ҳар як соҳа дорои хусусиятҳои хоси худ дар мазмун ва зухурот мебошанд.

Аз ҷумлаи ҳама анъанаҳо, ки аз насл ба насл интиқол меёбанд, муҳимтаринашон педагогӣ мебошанд, зеро вазифаи асосии шахс, халқ интиқоли таҷрибаи ҳаёт ба насли наврас, таҷрибаи таълиму тарбия маҳсуб меёбад. К. Д. Ушинский мегӯяд: «Таълим ва тарбия дар байни мардум дар тӯли ҳамин қадар асрҳо вучуд доранд, ки ҳуди халқ бо он таваллуд шуда, бо он ба воя расида, дар худ тамоми таърих, ҳамаи ҳислатҳои беҳтарини педагогӣ бузурги халқро инъикос кардаанд» [11, с. 167] мебошад. Ў ғояи халқиятро дар тарбия, ки наслҳои гузашта ва ояндаро бо ҳам мепайвандад, пешниҳод кард. К. Д. Ушинский чунин мешуморад, ки ҳар як халқ «низоми махсуси миллии тарбияи худ, мақсади махсуси худ ва воситаҳои махсуси худро барои ноил шудан ба ин мақсад дорад» [11, с. 168]. Ҳар як халқ мекӯшад, ки ба оянда боигарии арзишмандтарини маънавӣ – ҳикмати тӯли садсолаҳо андӯхташударо расонад.

Маълум аст, ки рисолати таҳсилот ташаккули шахрванди хушхлоқ, бозеҳн, аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ рушдёфта, меҳнатдӯст, қобили худрушддиҳӣ ва эҷодкорӣ, ки сарзамин ва Ватани худро дӯст медорад, маҳсуб меёбад. Таърихи халқ, ки

муносибатҳои одамон, рӯйдодҳои муҳимтарин дар ҳаёти наслҳои том, арзишҳои маънавию, ки дар байни онҳо арзишҳои тарбия асосӣ мебошанд, фаро гирифтааст, бояд ба мавзӯи таваҷҷуҳи дақиқи таҳсилоти муосир табдил ёбад. Дар ин бобат суҳанони академик Г.Н. Волков махсусан аҳамият пайдо мекунанд, ки гуфтааст: «Бе хотира (таърихӣ) анъанаҳо вучуд надоранд, бе анъанаҳо фарҳанг вучуд надорад, бе фарҳанг тарбия вучуд надорад, бе тарбия маънавиёт вучуд надорад, бе маънавиёт шахсият вучуд надорад, бе шахсият халқ (шахсияти таърихӣ) вучуд надорад» [3, с. 30], ки формулаи тиллоии педагогикаи халқӣ мебошанд.

Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати яке аз самтҳои калидии рушд нав кардани таҳсилоти касбӣ дарҷ гардидааст. Талаботи тағйирёфтаи иқтисодӣ ва соҳаи иҷтимоӣ, бозори меҳнат ва инчунин эҳтиёҷоти ояндаи рушди онҳо тағйироти сифатиро дар таҳсилоти касбӣ тақозо мекунанд. Мавқеи махсусро дар чунин оморасозӣ муассисаи таҳсилоти умумӣ ишғол мекунанд. Аз ин ҷо талаботҳои дахлдор ба оморасозии духтарон низ афзоиш меёбанд.

Фанни «Технология» дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии тоҷикӣ соли 1993 пайдо шудааст. Пайдоиши он бо зарурати баланд бардоштани самаранокии тарбия ва таълими меҳнат вобаста буд. Ба гузарондани оморасозии умумӣ - меҳнатии хонандагон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», дар банди 2-юми моддаи 9-и он гуфта шудааст «... барномаҳои таҳсилотӣ ба ҳалли вазифаҳои ташаккули фарҳанги умумии шахсият, мутобиқ кардани он ба ҳаёт, дар ҷомеа фароҳам овардани замина барои интихоби бошуурона ва аз худ кардани касб нигаронида шудаанд» [15, с. 11]. Воридкунии соҳаи нави таҳсилотии «Технология», ки таълими меҳнатро иваз мекард, ба нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳам дар Тоҷикистон, ҳам дар хориҷи кишвар ба яке аз падидаҳои назаррас табдил ёфт. «Технология» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Британияи Кабир, Фаронса, Олмон, ИМА, Исроил ва дигар кишварҳо, ки технологияҳои баландро эҷод ва истифода мекунанд, бо тартиби ҳатмӣ омӯзонида мешавад. Дар Британияи Кабир фанни «Дизайн ва технология» ба шумули яке аз панҷ фанҳои ҳатмӣ дохил шуда, аз ҷониби ҳамаи хонандагони синнашон аз 5 то 6 сола дарс дода мешавад. Мавҷудияти фанни «Технология» дар барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби саноат ва тижорати кишварҳо ғайрибадаст карда мешавад, зеро ин фан ба кӯдакон таълим медиҳад, ки вазифаҳои ҳаётан муҳимро дар раванди таҳияи лоиҳаҳо ҳал кунанд ва ба ин васила онҳоро ба ғайрияти эҷодии меҳнатӣ омода месозанд.

Соҳаи таҳсилотии «Технология» ҷузъи ҳатмии таҳсилоти миёнаи умумӣ махсус ёфта, хонандагонро бо маҷмуи зарурии мафҳумҳо, донишу малакаҳои техникӣ ва технологӣ, ки бе онҳо ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият, иҷтимоишавии он, ҳифз ва эҳёи анъанаҳои беҳтарини фарҳанги халқӣ, пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ имконнопазиранд, таъмин менамояд.

Истилоҳи «технология» - ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Калимаи «технология» аз ду калимаи юнонӣ иборат аст: *techné*- «қобилият», «санъат», «маҳорат» ва *logos* - «таълимот», «илм»; тахтуллафзӣ-илм дар бораи ҳунармандӣ мебошад.

Дар луғатномаи С.И. Ожегова ва Н.Ю. Шведова технология ҳамчун «маҷмуи методҳо ва равандҳои истеҳсолӣ дар соҳаи муайяни истеҳсолот, инчунин тавсифи илмӣ тарзҳои истеҳсолот» таъриф шудааст [7, с. 797]. Дар дигар луғатномаи тафсирии «технология» ҳамчун «маҷмуи илмҳо, маълумот дар бораи усулҳои коркарди ин ё он ашёи хом ва фабрика ба маҳсулоти тайёр; маҷмуи равандҳои чунин коркард» шарҳ дода мешавад [11, с. 703].

В.Д. Симоненко ба ташкил ва гузаронидани таҳқиқот оид ба масъалаҳои таҳсилоти технологияи ҷавонони донишҷӯ барои оморасозии омӯзгорони технология диққати зиёд медиҳад. Олим қайд мекунанд, ки дар марҳилаи ҳозира «на танҳо соҳибкасб, балки субъекти ғайрияти ҳаётии шахсии ҳудро тарбия кардан лозим аст. Тағйироти босуръати технологияҳо ва касбҳо ба он оварда мерасонанд, ки шахс бояд

якчанд маротиба касбро иваз кунад, бинобар ин ӯ бояд заминаи васеи технологӣ дошта, шиори «Дониш барои ҳаёт» бо насби «Дониш дар тамоми ҳаёт» иваз карда шавад. [13, с. 30].

Ба муҳимияти тавсеаи доираи назари умумифарҳангӣ дар таҳсилоти технологӣ дар қорҳои: П.Р. Атутов, И.Я. Лернер, Р.В. Матяш, М.Б. Павлова, Ҷ. Питт, В.Д. Симоненко, Ю.Л. Хотунтсев ва дигарон таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Дар онҳо нақши бунёдии принципҳои тамомият ва ҳамбастагӣ, тамоюл ва иттилоотнокии арзишӣ, мувофиқати фарҳангӣ ва мувофиқати табиатӣ, тамоюли амалӣ таъкид карда мешавад. Мувофиқи ин принципҳо, дар омодаسازی омӯзгори технология ҳунароҳои мардумии анъанавӣ бояд мавқеи бартариро ишғол кунанд, зеро маҳз онҳо вижагиҳои фанни «Технология»-ро муайян карда, ба онҳо дар ҳифз, барқарорсозӣ ва интиқоли анъанаҳои фарҳангии мардумӣ тавассути дарки пояҳои санъати халқӣ, ба хонандагон додани донишҳои назариявӣ ва маҳорату малакаҳои амалӣ дар соҳаи ҳунароҳои халқӣ нақши махсус ҷудо карда мешавад.

Барои омӯзгорони фанни технология «Технология» - ин фанни асосии таълимии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ махсус меёбад, ки ба омодаسازی хонандагон ба ҳаёти мустақилона дар шароити иқтисоди бозорӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити муосир равона шудааст. Дар фаъолияти амалӣ омӯзгори технологӣ раванди таълими технологияро мувофиқи нақшаи таълимӣ, барномаи таҳсилотӣ (бахшҳо, мавзӯҳо) амалӣ менамояд. Дар баробари вазифаҳои, ки дар барномаи таълимии фанни «Технология» муайян карда шудааст, омӯзгор ба хонандагон дар бораи арзишҳои маънавӣ, ахлоқии таҳиякардаи инсоният ва анъанаҳои халқи худ таълим дода, фаъолияти мустақилона ва беруназсинфӣи хонандагонро ташкил карда, роҳнамоии касбро мегузаронад. Муваффақияти таҳсилоти технологияи хонандагон аз сатҳи омодагии омӯзгор ба татбиқи усулҳои нави таълим вобаста мебошад.

Тавре Л.В. Кузнецова қайд мекунад, моҳияти таҳсилот–ин интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ба насли наврас мебошад. «... Тавассути механизми психологӣ одамон эътиқод, донишҳо, рамзҳо, инчунин меъёрҳо, арзишҳо ва қоидаҳои гузаштaro, ки дар оила, ҷомеа ва дигар шаклҳои гурӯҳӣ ҳифз, тафсир, истифода ва интиқол дода мешаванд, ба мерос мегиранд. Ҳар он чизе, ки аз гузашта ба мо расида, дар раванди бо ҳам робитадоштаи афзояндаи таърихӣ интиқол меёбад, мероси гузаштaro ташкил медиҳад» [6, с. 63].

Фарҳанги миллӣ, анъанаҳои халқӣ воситаи муҳими педагогӣ мебошанд, ки истифодаи онҳо дар фаъолияти педагогӣ раванди таълиму тарбияро мақсадноктар мегардонад. Таҳсилот бояд ба он мусоидат кунад, то ки, аз як тараф шогирд аз решаҳои худ возеҳ, огоҳ бошад ва ба ин васила тавонад ҷои ҳудро дар олами атрофаш муайян кунад ва аз тарафи дигар, ба ӯ эътиром ба фарҳанги халқҳои дигар омӯзонида шавад. Тарбияи эътиром ба фарҳанги худ бояд аз кӯдакӣ сар шавад. Дар ин бора суҳанони Б.М. Неменский аз китоби «Ҳикмати зебӣ», ки кӯдак бояд «... бо тамоми ҳиссиёташ ба дарахти фарҳанги халқаш пайванд карда шавад» [4, с. 198] бамаврид аст. Санъати сарзамини ватанӣ он хонаест, ки аз он кӯдак ба роҳҳои санъати ҷаҳонӣ мебарояд, бинобар ин санъати ватан аз ҷониби ӯ бояд шадидан эҳсос карда шавад. Бидуни дарк кардани санъати ватанӣ, шахс гумон аст, ки фарҳанги мардуми дигарро эҳсос карда, психологияи шахсии миллати дигарро фаҳмида тавонад.

Ба ҳама маълум аст, ки ҳунароҳои мардумӣ як ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги мардум мебошанд. Дар миёни бисёре аз ҳунароҳо ҳунароҳои анъанавӣ, яъне аз қадимулайём мувофиқи анъанаҳои мавҷудаи ҳам мардона, ҳам занона маҳфузмонда фарқгuzорӣ кардан мумкин аст. Ба намудҳои ҳунароҳои анъанавии занона бофандагӣ, гулдӯзӣ, тӯрбофӣ, ҷӯроббофӣ ва ғайра мансубанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати зан, бо табиати атроф ва шароити иқтисодӣ алоқамандии зич доранд. Дар онҳо хувияти миллӣ, завқ ва тасаввуроти бадеии мардумро дар бораи зебӣ ва неки инъикос ёфта, маҳорати иҷрои онҳо зоҳир мешавад.

Дар заминаи таҳқиқоти мо ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занонаро аз нуқтаи назари таърихи фарҳангӣ ва педагогӣ баррасӣ кардан зарур аст.

Асоси санъати халқии занони тоҷикро гулдӯзӣ, бофандагии нақшдор, дӯзандагӣ бо резамуҳра ва тангаҳо, ки ҳатто дар сурати мавҷуд набудани марказҳои ҳунармандӣ ба сатҳи баланди рушд расидаанд. Дар Тоҷикистон гулдӯзӣ аз ҳама васеътар паҳн шудааст. Бесабаб нест, ки тоҷикон ватани худро на танҳо «сарзамини сад ҳазор суҳан, сад ҳазор суруд, балки сад ҳазор гулдӯзӣ» меноманд. Ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона дорои хувияти милли мебошанд, ки бо таърих ва фарҳанги халқ муайян гардида, вижагиҳои аврупоӣ-осиёиро аз худ кардаанд.

Хусусиятҳои хоси ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона (гулдӯзӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ (аз резамуҳра ва тангаҳо (ороишоти занона)) аз инҳо иборатанд:

– аввалан, ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона бо ҳунарҳои занонаи Осиёи Миёна бисёр чизҳои умумӣ доранд, аз ҷумла: дар истифодаи мавод ва асбобҳо, нақшу ниғори ороишӣ ва гаммаи рангӣ, дар технологияи истеҳсол ва таъйиноти функционалии маҳсулот, ки бо умумияти таърих ва муҳити табиӣ, наздикии ҷаҳонбинии кишоварзӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ тавзеҳ меёбад;

– дувум, сарфи назар аз робитаҳои наздики мутақобилаи халқи тоҷик бо ўзбекҳо, қирғизҳо, туркманҳо ва дигар халқҳо, фарҳангҳои ҳунарии онҳо, зери таъсири муайяни мутақобила қарор гирифта, бо вучуди ин, хусусиятҳои хоси худро ниғоҳ медоранд. Таҷрибаи бузурги занони ҳунарманди халқӣ, ки аз насл ба насл мегузарад, техникаи хеле баланди иҷрои гулдӯзии тоҷикиро эҷод кардааст. Бо вучуди иртиботи наздик ва таъсири мутақобилаи мардумони минтақа, инчунин шабоҳати гулдӯзӣ дар техникаи дӯхт ва нақшҳои ороишӣ, гулдӯзии тоҷикони қадим аз дигарон фарқ мекунад, алахусус:

– гуногунии дарзҳо. «Фаровонии нақшҳои асли, ки ба таври гуногун сохта шудаанд, истифодаи маводи гуногун барои гулдӯзӣ, боигарии усулҳои техникӣ, ки дар он зиёда аз 30 дарсҳо шуморида шуда, баъзеи онҳо аз замонҳои қадим боқӣ мондаанд, иҷрои як қатор маҳсулоти гулдӯзишуда бо усулҳои техникӣ муайяни танҳо ба онҳо хос – ҳамаи ин аз мураккабии ҷавҳуллодаи фарҳанг, ки ин санъатро ба вучуд овардааст, ғувоҳи медиҳад» [5, с. 42];

– истифодаи қариб ҳама намудҳои ороишҳо: геометрӣ, растанӣ. антропоморфӣ (тасвири ҷисмҳои одамӣ), зооморфӣ (тасвири ҳайвонот), орнитоморфӣ (бо паррандагон). Дар гулдӯзиҳо танҳо нақшҳои «моҳӣ» мавҷуд набуданд. Аз ҷумлаи шаклҳои геометрӣ одатан вариатсияҳои салиб (салиби уреб) ва ромб (мураббаъ) ҷой доштанд. Нақшҳои ороиши геометрӣ ба алоқамандӣ бо ҳақиқати воқеӣ нишон медиҳанд, ки бо номҳои намунаҳо: *кавакал* (мурғобӣ), *яёнеш* (шапалак), *дирла* (гули марҷон), *нуҳрат* (пул), *аяка* (ғўшвораҳо) ва ғайра тасдиқ мешавад;

– *омезиши* хоси рангҳои «гарм» ва «сард»;

– Хусусияти хоси гулдӯзиҳои тоҷикӣ аз он иборат аст, ки тамоми дарзҳо ба истиснои дарзи «*тамбур*» дар сурпанҳо, куртаҳо ва пешдоманҳо ба усули ҳисобкунии дӯзандагӣ дахл дорад. Ин ба сохтори ҳуди матоъ алоқаманд аст, зеро андозаи дӯхт ба таври қатъӣ мувофиқи ҳисоби риштаҳои пуд ва асос сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, дар тӯли таърихи садсола халқи тоҷик дар санъати ороишӣ-амалӣ услуби равшан ва фарқкунандаи худро таҳия кардааст. Ғояҳои зебоишиносии халқ, муносибати он ба табиат ва ҳаёти ҷомеа, расму анъанаҳои инъикоси худро дар ҳунарҳои анъанавии занона (гулдӯзӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ бо резамуҳраҳо ва тангаҳо) ёфтаанд, ки бо костюми халқӣ, маҳсулоти гуногуни нассочӣ ва армуғонҳои милли муаррифӣ шудаанд.

Имрӯзҳо ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона давраи навро аз сар гузаронида, дар низомии таҳсилоти умумӣ, қор бо кӯдакони синну соли томақтабӣ ва мактабӣ, таҳсилоти касбии технологӣ дар омодагории омӯзгорони технологӣ мавриди бозҳаст қарор гирифтаанд. Қудрати ҷалбкунандаи онҳо аз зебоӣ, мақсаднокӣ, дар ягонагии

принсипҳои ахлоқӣ ва зебоишиносӣ ташкил ёфтааст. Воридкунии онҳо ба раванди таҳсилоти пайванди ҷудонашавандаи анъанаҳоро бо шаклҳои муносири мавҷудияти онҳо, болоравии маънавии шахсият ба идеалҳои халқии зебоишиносӣ таъмин менамояд.

Дар заминаи таҳқиқоти худ нуктаҳои асосии таълим ва тарбияи кӯдакони тоҷикро тавассути ҳунариҳои анъанавии тоҷикии занона мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Таълими меҳнатӣ таҷрибаи аз ҳама муҳимми тарбияи мардумӣ мебошад, ки бо мурури замон озмуда шудааст. Барои ҳар як миллат он беҳамтост, барои баъзеҳо воситаҳои он тарбияи меҳнатӣ метавонист кишоварзӣ, барои дигарон - чорводорӣ, барои сеюмиҳо - коркарди маводҳои гуногун бошад, аммо ҳадафи ҳама яксон-ба ҳаёт омода кардани кӯдакон мебошад, ба шумор мерафт. Ташаккули насли ҷавон, оморасозии онҳо ба зиндагӣ дар байни мардум дар раванди фаъолияти меҳнатӣ амалӣ карда шуд. Дар миёни мардум ҳамеша шуморида мешуд, ки меҳнат – ин асоси мавҷудияти шахс ва ҷомеа буда, меҳнатдӯстӣ – меъёри камолоти маънавӣ ва шаъну шарафи ҳар як шахс ба шумор мерафт.

Муҳаққиқи этнопедагогикаи рус, академик Г.Н. Волков чунин мешуморад: «Тарбия дар меҳнат масъалаи асосии педагогикаи ҳама халқҳо, ватандӯстӣ бошад-ғамхории асосии тарбия мебошад. Тарбияи меҳнатӣ тоҷи тамоми низомии тарбияи халқӣ маҳсуб меёбад. Берун аз қор тарбияи зебоишиносӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқӣ вучуд надорад, бе меҳнат тарбияи пураарзиш низ вучуд надорад. Меҳнат ибтидои таълимот дар маънои ҳақиқии ин калима буда, меҳнатдӯстӣ натиҷаи ниҳии тарбия ва натиҷаи ташаккули насли наврас мебошад» [3, с. 26].

Дар бисёр вазиятҳои ҳаёти нақши зан нисбат ба нақши мардон масъулиятноктар ба шумор мерафт. Ба ин духтаронро пешакӣ омода мекарданд. Ресидан ва бофтани аз айёми кӯдакӣ, дӯхтан ва гулдӯзӣ қарданро бошад, - ҳангоми воридшавӣ ба марҳилаи «духтари бавоярасида» ёд меоданд. Духтарон гулдӯзии аз ҳама мураккабро аз худ карда, барои маҳр чизҳои зиёдеро бо нақшҳо омода карда, «байни худ» маслиҳат мекарданд, ки чӣ тавр пироханро барои тӯй ҳамчун тӯхфа барои домод ё пирохани болоии худро барои зерӣ ҷодар гулдӯзӣ кунанд. Ҳама шоҳасарҳои гулдӯзии тоҷикӣ бо истеъдод ва дастони ҳунаромандони ҷавон сохта шудаанд.

Раванди гулдӯзӣ, коркарди матоъ ё бофтани он, инчунин дӯзандагӣ бо резамухраҳо ва тангаҳо, ҳамзамон раванди меҳнатӣ ва тарбиявӣ шуморида мешавад. Тартиби мураккабкозии тадриҷии қор принсипи педагогикаи халқиро инъикос менамояд, ки дар тарбияи фарзанд қарор дорад: «аз содда ба мураккаб». Пайдарпай (ё тадриҷ) яке аз шартҳои роҳнамои тарбияи меҳнатӣ маҳсуб меёфт.

Ҳамин тариқ, таълими меҳнатӣ - ин ҷавҳари низомии халқии педагогӣ мебошад, ки мазмун ва усулҳои фаъолияти тарбиявиро муайян мекунад. Анъанаҳои меҳнатӣ бо роҳи тарзи ҳаёти бисёрасринаи мардум муайян шуда, ба ҳифз ва афзоиш додани ниёзҳои моддӣ ва маънавӣ ҳамчун асоси мавҷудияти инсон нигаронида шуда буданд. Маҳз дар анъанаҳо таҷриба ва ҳиради бисёрасринаи мардум дар тарбияи насли наврас, омода кардани онҳо ба ҳаёт ва меҳнат таҷассум ёфтааст.

Ҳунариҳои анъанавии тоҷикии занона, ки дар тӯли чандин асрҳо ташаккул ёфтаанд, ҳифзкунандаи он анъанаҳои меҳнатие буданд ва ҳастанд, ки тамоюли муайяни педагогӣ доштанд. Дар ин ҷо бемаҷбуркунӣ тарбияи сабру таҳаммул, зиракӣ ва ҳирад, ҳисси зебӣ ва ҳадафмандӣ сурат гирифт. Ин сифатҳо, ки дар оила (анъанаҳои меҳнатии оилавӣ) ва ҷомеаи деҳот (анъанаҳои маъмулии деҳот) ташаккул меёбанд, дар оянда ба зиндагии хуб барои ҳар як нафар ва оилаи худ нигаронида шуда буданд.

Таҷрибаи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи вилояти Хатлон дар оморасозии духтарон ба ҳунариҳои анъанавии занона дар таҳқиқотиҳои Мухторова У., Мирзоева Б., мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд.

Тавре маълум аст, таҷрибаи омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи вилояти Хатлон барои ҳифзи фарҳанги хос ва забони модарии худ нигаронида шудааст. Омӯзиши амиқи таърихи халқи худ ва мероси маънавии он ба М.Лутфуллозода имкон дод, ки нақш ва аҳамияти зани таҳсилкардари дар шароити онвақтинӣ деҳаи тоҷик дуруст арзёбӣ кунад. Дар зан ӯ як нерӯи тавоноро барои эҳёи фарҳанги мардум дида, барои таълиму оморасозии омӯзгорзанону модарони оянда вақт, қувва ва воситаҳои худро дарёф надошт. Ӯ чунин мешуморид, ки ҳар гуна таҳсилоте, ки зан нагирифта бошад, касе ки ӯ нашуда бошад, тарбияи духтарон, рӯзгордории моҳирона ғайрифаъолияти асосии ӯро дар ҷомеа ташкил меод ва ташаккул хоҳад дод. Дар шаҳри Кӯлоб, аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти умумӣ оид ба ташаккули оморасозии духтарон ҳам ба ғайрифаъолияти ояндаи педагогӣ, ҳам ба ҳаёти оилавӣ корҳои зиёд анҷом дода шуданд. Барои одат қунондани тарбиягирандагон ба тартиби дунявӣ ҳаёт, тибқи нақшаи муайян корҳои зиёд анҷом дода мешавад.

Дар мактабҳо инчунин маҳфилҳои махсуси назди мактабӣ амал мекунанд, ки дар як моҳ ду маротиба гузаронида мешаванд ва духтарон ба ин маҳфилҳои ҷалб карда шуда савияи касбомӯзии худро баланд мебардоранд. Маҳфилҳои дорои нақша ва мавзӯҳои махсус мебошанд, ки аз ҷониби ҳуди омӯзгорон вобаста ба шароити мактаб ва шавқу рағбати духтарон нисбат ба касбу ҳунари миллии тартиб дода шуда, бо тасдиқи директори мактаб дар журналҳои алоҳида қайд карда шуда мегузаранд.

Ному насаби омӯзгорон ва муассисаҳое, ки дорои маҳфилҳои фанни «Касбу ҳунар», «Чакандузи бехтарин», «Қурқӯдӯзӣ» ва ғайраҳо мебошанд:

1. МТМУ №1 шаҳри Кӯлоб: Бозорова Гавҳарбӣ.
2. МТМУ №50 Ш.Кӯлоб: Ризоева Ҷавҳарбӣ.
3. МТМУ №52 ш.Кӯлоб: Хазараева Ойҷонбӣ.
4. МТМУ №53 ш.Кӯлоб: Раҳмонкулова Зебуниссо
5. МТМУ №10 ш Ҷамоати Кӯлоб: Холиқова Нуриноссо.
6. МТМУ №22 Ҷамоати Зарбдор: Назарова Бибисоро.
7. МТМУ №27 Ҷамоати Зарбдор: Мирзокаримова Нилуфар.

Банда ҳамчун унвонҷӯ, дар таърихи 28 уми октябри соли 2019 ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №41 ба номи Одил Комилови шаҳри Кӯлоб, ки дар маҳаллаи Абӯалӣ ибни Сино ҷойгир шудааст, барои шинос шудан ба ғайрифаъолияти иттиҳодияи методии технологияи меҳнат (касбу ҳунари)-и мактаби мазкур бо ҳамроҳии методисти касбу ҳунари мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб Ҳамоилов А. омадем. Директори ин муассиса Ғаниев У. дар суҳбат бо мо иброз намуд, ки имрӯзҳо бо шарофати истиқлолият ва оромию сулҳу субот диққати ҳукумату давлат нисбат ба рушду эҳё намудани ҳунари миллии даҳчанд зиёд гардида истодааст ва фанни касбу ҳунар ғайрифаъолияти меҳнат дар муассисаҳои шаҳру деҳоти Кӯлобшаҳри бостонӣ соҳибони худро пайдо намуда, мутахассисони самти ҳунари миллии мо барои кор кардан ба мактаб даъват карда бо хонандагон дарс бурда истодаем. Якчанд сол пеш фанни мазкурро муаллимаҳои ғайриихтисос ғайрифаъолияти директори мактабҳо ба уҳда гирифта, бо духтарон дарс мегузаштанд, ки ин ба талаботи барномаи давлатии Стандарти сифати таҳсилот ҷавобгӯ набуд, чунки дар ҷумҳурии мо донишгоҳ ғайрифаъолияти факултаи касбу ҳунар ғайрифаъолияти меҳнат вучуд надорад, ки мутахассис тайёр карда ба мактабҳо равона намояд. Аз ин сабаб мо муаллимаҳои ғайриихтисосро, ки дар таълими ин фан соҳибони кории панҷсолаю даҳсола доранд, ба курсҳои махсуси таълими ихтисос раван карда маҳорати касбии онҳоро ба ин тарз баланд мебардорем.

Роҳбари иттиҳодияи методии мактаби зикршуда Пиров Шодӣ мебошад. Омӯзгори касбу ҳунар дар байни гурӯҳи духтарон муаллима Азорова Гулсунбӣ буда, ихтисоси забон ва адабиёти тоҷикро хатм намудааст, аммо аз сабаби дӯзанда ва ҳунардори моҳир буданаш, аз фанни касбу ҳунар дар байни гурӯҳҳои духтарон дарс мегузарад. Пиров Шодӣ дар суҳбат бо мо қайд намуд, ки дар муассисаи мо бо сабаби набудани синфхонаи алоҳида (синф-кабинет) мо гурӯҳи хонандагонро якҷо (писару

духтар) дар як синфхонаи алоҳида дарс мегузарем. Дар наздикии мактаб иншооти нав таъмир гардида истодааст. Ба наздики муассисаи мо соҳиби синфхонаҳои тозаву барҳаво мегарданд ва мо хонандагонро ба гурӯҳи алоҳида тақсим намуда, (писарон, духтарон) машғулиятҳои дарсии худро мегузаронем, иброз дошт роҳбари иттиҳодияи методӣ Пиров Ш.

Муаллима Азораева Г. ёдовар шуд, ки дар дарсҳои технологияи меҳнат шавку завқи духтарон нисбат ба писарон дар омӯзиши ҳунароҳои миллии хеле зиёд аст. Духтарони сустиродае, ки ба дарс на онқадар диққат медиҳанд, дар раванди таълим ман мекӯшам то ин ки дар қатори духтарони дигар супоришero ба ихтиёрашон вогузор намуда, онҳоро машғули ҳунаре намоям ва шавку завқи ин духтаронро нисбат ба касбу ҳунароҳои миллии зиёд намоям. Инчунин муаллима афзуданд, ки дар байни духтарони як синф (худи ба худи) мусобиқаҳои “кӣ тез кук мезанад”, “кӣ тез мепазад”, “кӣ тез медӯзад”, “хӯроки кӣ болаззаттар” мезузаронем ва хонандагони (духтарони) фаъолу боистеъдод нисбат ба касбу ҳунароҳои мардумии занона аз ҷониби роҳбарияти мактаб ҳавасманд гардонида мешаванд.

Дар таърихи 9-уми декабри соли 2019 ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 ба номи Комилҷон Файзуллоевӣ шаҳри Кӯлоб, ки дар маҳаллаи Ш. Шоҳин ҷойгир шудааст, барои шинос шудан ба вазъияти тадрис ва фаъолияти муаллимони технологияи меҳнати (касбу ҳунари) мактаби мазкур рафтам. Омӯзгорони касбу ҳунаро дар ин муассиса Давлатова Бибисоро, Ҳафизова Сулҳия ва роҳбари иттиҳодияи методии фанни мазкур Наботов Маҳмуд мебошанд.

Дар дарси омӯзгор Давлатова Б. шомил шудам ва бо муаллима ва духтарон суҳбат гузаронида, вазъи таълими касбу ҳунаро ва шавку рағбати онҳоро нисбати касбомӯзӣ дар муассиса пурсон шудам. Давлатова Бибисоро иброз дошт, ки барномаи таълимии солҳои пешин (Шӯравӣ) нисбат ба барномаи таълимии соли 2003-юм хело хубтар буданд, чунки мувофиқи ин барномаҳо дар як ҳафта ду маротиба (ду соат) дарс мегузаштем ва инчунин роҷеъ ба ҳунароҳои мардумӣ маълумотҳо зиёд буданд. Ҳоло бошад, дар як ҳафта як соати дарсӣ мувофиқи барномаи таълимӣ мегузарем, ки ин барои мо басандагӣ намекунад, хело кам аст ва инчунин дар бораи ҳунароҳои мардумии миллати мо маълумоти кам ҷой доранд. Аз соли 2017 **Барнома ва модули таълимии омӯзишӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни технологияи меҳнат (оид ба муносибати босалоҳият дар таълим) ҷорӣ карда шуд ва каме ҳам бошад, фаъолияти моро бо духтарон дар раванди омӯзиши ҳунароҳои миллии хубтар гардонид.** Бо гурӯҳи хонандагони синфи 9 «Б» и муассиса Нигораи Бахтиёр, Назарова Нозанин, Бобоева Сумая, Ҳалимова Бунафша, Қурбонова Дилноза, Ақобирова Мадина оид ба шавку завқи онҳо нисбат ба касбу ҳунароҳои миллии суҳбатҳо гузаронида шуд, саволу ҷавобҳо ба миён омаданд. Гурӯҳи духтарон гуфтанд, ки мехоҳем дар барномаи таълимии касбу ҳунаро бисёртар дар бораи нақшу нигораҳои миллии, хӯрокҳои миллии ва ҳунароҳои мардумӣ маълумот ворид карда шаванд.

Қурбонова Дилноза нисбат ба касбу ҳунароҳои миллии шавку рағбати зиёд дошта, қайд намуд, ки бинобар сабаби набудани шароити мусоид барои мо духтарон имконият маҳдуд аст. Мактаби мазкур бо синфхона – кабинет таъмин буда, дорони гӯшаи «Дастони моҳир» мебошад, ки аз ҷониби худи духтарони муассиса бо либосҳои миллии занона аз қабилӣ (кешбофӣ, ҷомачаҳо, пешдоманҳо, нақшу нигор, қуроқӣ, рӯпушҳо барои ҷойник, тоқиҳои занонаю мардона, чешкичаҳо, зардӯзиҳо, Парчами ҚТ ва Нишони ҚТ), ки бо дастони худи духтарон тайёр карда шудааст, мучахҳаз гардонида шуда буд. Синф – кабинет бо қоидаҳои техникаи бехатарӣ ва санитарӣ ҷавобгӯ мебошад.

Хуллас, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ занҷири появӣ дар низоми маориф маҳсуб меёбанд. Ва онҳо бояд ба хонандагон на танҳо донишҳо, маҳоратҳо ва малақаҳои заруриро диҳанд, балки инчунин кӯдакон, ҷавононро ҳаматарафа инкишоф

дода, қобилият ва майлу рағбатҳои онҳоро ошкор карда, такмил дода, арзишҳо ва нигаришҳои ҳаётиро ташаккул диҳанд.

Адабиёт:

1. Лутфуллоев М. Ҳунар-мактаби тарбия. Душанбе 2018, С. 34.
2. Мирзоева Б. Традиционные таджикские женские ремесла в подготовке будущих учителей технологии. Куляб 2017, 87 стр.
3. Волков Г.Н. Трудовое воспитание в народной педагогике // Школа и производство. 2000. - № 3. - С. 26-31.
4. Неменский Б.М. Премудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания: кн. для педагога Б.М. Неменский М.: Просвещение, 1987. - 255 с.
5. Яковлева Н.М. Подготовка студентов к творческой воспитательной деятельности. Челябинск: Книга, 1991. - 123 с.
6. Кузнецова Л.В. Воспитательные возможности художественной культуры чувашского народа // Сборник научных трудов студентов, аспирантов и докторантов. Чебоксары: ЧГПУ им. И.Я. Яковлева, 1999. С. 232 -233.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: Русский язык, 1993. - 955 с.
8. Левита С.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981. 186 с.
9. Валеев Ф.Х. Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Татарское кн. изд-во, 1984. - 188 с.
10. Некрасова М.А. Народное искусство России: народное творчество как мир целостности. М.: Совет. Россия, 1983. - 219 с.
11. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М.: Педагогика, 1974. - Т. 1. - 548 с.
12. Волков Г.Н. Трудовое воспитание в народной педагогике // Школа и производство. 2000. - № 3. - С. 26-99.
13. Симоненко В.Д. Технологическая культура в содержании образования школьников // Педагогика. 1998. - №8. - С. 40-44.
14. Павлов И.В. Воспитание на традициях. Чебоксары: Чуваш, кн. изд-во, 1988. - 95 с.
15. Шабакан интернетӣ: Maorif.tj/storage/Dokuments/pdf.

ОМОДАСОЗИИ ДУХТАРОН ДАР ҲУНАРҲОИ АНЪАНАВИИ ТОЧИКИИ ЗАНОНА ҲАМЧУН ПАДИДАИ МЕТОДОЛОГИЯИ МУОСИР

Мақола атрофи масъалаҳои ҳунарҳои мардумии тоҷикӣ ва омода намудани духтарон ба аз худ намудани ин ҳунарҳо, ҳамзамон рушд додани ин ҳунарҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ бахс мекунад.

Муаллифи мақола дар тадқиқоти худ мисолҳои гуногунро бобати ба ҳунаромӯзӣ ҷалб намудани духтарон, зиёд намудани соатҳои дарсӣ аз фанни технология ва мучахҳаз намудани кабинетҳои фаннӣ бо таҷҳизоти заруриро, ки ба ҳуфтаи гардидани вазъи таълим оварда мерасонад овардааст.

Муаллифи мақола бо мақсади гирд овардани маълумоти зарурӣ ба мактабҳои гуногун сафар намуда, бо мутахассисон ва омӯзгороне, ки аз фанни технология дарс мегиранд суҳбати рӯбарӯ анҷом додааст.

Хулоса, мақолаи мазкур ба масоили ҳунарҳои тоҷикии дастӣ ва аз ҷониби бонувон тарзи иҷро гардидани он бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: ҳунар, духтар, таълим, тарбия, зарур, омӯзгор, анҷом, майл, рағбат, арзиш, ҳаёт, шароит, мактаб, синф, маълумот, миёна.

ОБУЧЕНИЕ ДЕВУШЕК ТРАДИЦИОННЫМ ТАДЖИКСКИМ ЖЕНСКИМ РЕМЕСЛАМ КАК ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДОЛОГИИ

В статье рассматриваются вопросы таджикского народного творчества и подготовки девушек к овладению этими искусствами, а также развитие этих искусств в общеобразовательных учреждениях республики.

В своем исследовании автор статьи привел различные примеры привлечения девочек к художественному образованию, увеличения количества уроков техники и оснащения кабинетов необходимым оборудованием, что приводит к улучшению образовательной ситуации.

С целью сбора необходимой информации автор статьи посетил различные школы и провел личные беседы со специалистами и учителями, преподающими технологии. Если кратко, то эта статья посвящена вопросам таджикских рукоделий и тому, как они изготавливаются женщинами.

Ключевые слова: искусство, девочка, образование, обучение, необходимое, учитель, достижение, желание, интерес, ценность, жизнь, условия, школа, класс, образование, среднее.

TEACHING GIRLS TRADITIONAL TAJIK WOMEN'S CRAFTS AS A PHENOMENON OF MODERN METHODOLOGY

The article discusses the issues of Tajik folk art and the preparation of girls to master these arts, as well as the development of these arts in the educational institutions of the republic.

In his study, the author of the article gave various examples of involving girls in art education, increasing the number of technical lessons and equipping classrooms with the necessary equipment, which leads to an improvement in the educational situation.

In order to collect the necessary information, the author of the article visited various schools and held personal conversations with specialists and teachers who teach technology. In short, this article is devoted to the issues of Tajik needlework and how they are made by women.

Key words: art, girl, education, learning, necessary, teacher, achievement, desire, interest, value, life, conditions, school, class, education, secondary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фаризаи Давлатмурод – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. ҚТ, ш.Қӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16, Тел.: (+992) 985344678.

Сведения об авторе: Фариза Давлатмурод - ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. РТ, г.Куляб, ул. С. Сафарова 16, тел.: (+992) 985344678.

Information about the author: Fariza Davlatmurad is an assistant at the Department of the History of the Tajik people, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. RT, Kulyab, st. S. Safarov 16, tel.: (+992) 985344678;

УДК: 930 (2-тадж)

ББК: 63.3 (2-тадж)

Т-65

ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ КУЛЯБА В ИССЛЕДОВАНИЯХ А.К.ПИСАРЧИК И З.А.ШИРОКОВОЙ

Боқиев Р.У. к.и.н., доцент Шамсияи Т. ассистент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Становление и развитие исторической науки в Таджикистане, неразрывно связано с деятельностью русских ученых. Этнографические экспедиции, проведенные в Таджикистане в первой половине XX в. способствовали формированию нового типа

знаний о таджиках и других народах, проживающих на территории республики. Особое значение имеют материалы первой экспедиции Института истории, языка и литературы Таджикского филиала Академии наук СССР в Кулябскую область в 1948-49 гг. под руководством русского исследователя, основателя плеяды этнографической школы Таджикистана А.К. Писарчик.

Полевые исследования были предприняты в соответствии с основной задачей этнографии 40-50-х гг. прошлого столетия для подготовки многотомного труда «Народы мира». В соответствии с этим Кабинет этнографии ИИЯЛ приступил к разработке большой темы «Сплошное этнографическое обследование Таджикистана», материалы которой должны были помочь уточнить границы историко-культурных районов и микрорайонов, послужить основанием для составления подробной этнографической карты, а в будущем - и историко-этнографического атласа[2.,с.35].

Кулябская область, расположенная в южных отрогах Гиссаро - Алая, представляла собой крупный историко-культурный регион советского Таджикистана. Область была образована Указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 октября 1939 г. В ее состав были включены Куляб, который в 1934 году получил статус города и такие районы как Бальджуанский, Дангаринский, Дашти-Джумский, Кангуртский, Колхозабадский, Кулябский, Муминабадский, Пархарский, Сари-Хосорский, Ховалингский и Шуроабадский. Кулябская область (12,0 тыс. км², население — 570 тыс. чел. в 1987 г.) - административная единица на территории Таджикистана существовала в 1939-1955 и 1973-1988 годах, а Хатлонская область образовалась в сентябре 1988 года в результате объединения бывших Кулябской и Курган-Тюбинской областей. В 1991 году Хатлонская область подверглась расформированию, были вновь восстановлены Кулябская и Курган-Тюбинская области. В декабре 1992 года обе области объединились во вторично образованную Хатлонскую область, которая в отличие от своей предшественницы, не включала в свои границы Нурека и Яванского района (эти районы отошли к районам республиканского подчинения).

Этнографические исследования в южные регионы Таджикистана были начаты по инициативе ученых М.С. Андреева, Е.М. Пешеревой (в 1924-1925гг.), а экспедиция под руководством Н.А. Кислякова в конце 1939 года [5.,с.34]. Эти экспедиции собрали ценные сведения о расселении таджиков и других этнических меньшинств и групп в Кулябском регионе. По данным 1924 года, которые собрала А.К. Писарчик, опираясь на данные И.П.Магидовича, коренными жителями южных районов Таджикистана были таджики (57%) и узбеки(39,9%). Очевидно, что к узбекам были отнесены разные этнические группы (локайцы, катаганы и др.), говорящие на узбекском языке [7.,с.42].

Все указанные А.К. Писарчик народы были связаны общностью исторических судеб, экономическими, этническими и культурными взаимовлияниями между ними и таджиками. В результате длительных контактов в материальной, духовной культуре, ремесленной и трудовой практике, быту наряду со специфическими для отдельных этнических групп особенностями сложилось и немало «близко-сходных черт» (например, в лексиконе, обрядах, пище, костюме и т.п..

Наряду со сбором материалов о национальном составе того или иного региона экспедицией фиксировался и этнографический материал, касающийся особенностей жилища около 200 жилищ было обследовано только в первый сезон 1948г., религии, костюма, верований, обрядов и ритуалов[9.,с.21].

А.К. Писарчик пишет, что в Кулябской области в прошлом было много городов, среди которых встречались и очень большие с многочисленными монументальными постройками, например, большое городище около к. Курбан-шахид Восейского района, мечети в к. Лангар Муминабада и Куляба. Местами сохранились и следы ирригационных сооружений в прошлом [9.,с.58]. Действительно, в Кулябской области широкий размах получило добровольное переселение в 40-х годов XX в. Только в 1946 г. из числа переселенческих хозяйств внутри области было создано 25 хлопководческих колхозов из переселенцев, что способствовало дальнейшему развитию сельского хозяйства и укреплению экономики этого региона и в целом республики. Как

свидетельствуют факты, в 1946 г. внутри Кулябской области было переселено 1070 хозяйств, в Вахшскую – 760, а в Сталинабадскую область – 665 хозяйств. Более того, практиковалось переселение даже целыми колхозами [1.,с.40].

Этнографической экспедицией был зарегистрирован и ряд нарушений в процессе переселения. Так, среди переселявшихся из Хаитского и Гармского районов в колхозы районов Сталинабадской области, а также колхозов, переселявшихся внутри Сталинабадской и Кулябской областей, на местах вселения своевременно не оприходовалось имущество и были факты потерь, разбазаривания, хищения скота и имущества переселившихся колхозов. В связи с этим Совет Министров Таджикской ССР в своем распоряжении от 27 октября 1949 г. строго обязал Министерство сельского хозяйства республики, Сталинабадский и Кулябский облисполкомы в 20-дневный срок обеспечить прием и оприходование колхозами вселения всего общественного скота и имущества переселившихся в хлопкосеющие районы и колхозов. [1.,с.18]

Решение гендерных проблем, связанных с эмансипацией женщины в тот период, также можно проследить по названиям. Так, например, в кишлачном совете «Сатальмуш» существовал колхоз « Овози занон» (« Голос женщин»), который, судя по названию, возник именно в советское время в период культурной революции. Как форма семейных отношений левират и сорорат до революции(1917г.) были в обычае, причем у кулябских таджиков и у всех других обследованных этнических меньшинств, соблюдающих этот обычай, вдова могла, вернее должна была выйти замуж только за младшего брата своего покойного мужа, а вдовец жениться только на младшей сестре своей покойной жены. Так, левират и сорорат у локайцев, катаганов, миришкоров, карлуков практиковались, но строго обязательны не были, у кунгратов, чинаков напротив - соблюдались очень строго, а у утабулоков вообще не были в обычае. Левират и сорорат в старину были обязательны. Однако, сорорат утратил свою обязательность, по-видимому, уже давно, левират же начал терять обязательность лишь в предреволюционные годы. Что касается калыма, то, по заявлению представителей различных тюркских племен, живущих в Кулябской области, ни у кого больше не было такого высокого калыма как у локайцев[4.,с.35].

Как отмечает А.К.Писарчик, среди мугулов, хазора, лярхоби, локайцев, белуджей, каучинов, арабов были распространены кузенные браки [9, с.37]. Характерными чертами быта того или иного этнического меньшинства являлось преобладание калыма над приданым или же наоборот. Например, у хазора при женитьбе калым за девушку не давали, но только сторона жениха должна была устроить свадебное торжество туй для всех своих сородичей кишлака, у балуджей которые, как правило, женились на двоюродных сестрах, калым был невысоким. У арабов, по свидетельству информантов , был самый большой калым. Как правило, девушек сватали, когда ей исполнялось 20 лет, после чего она готовила себе приданое и нередко выходила замуж в 25 лет. У локайцев приданое невесты было небольшим и даже бывали случаи, когда она его вообще не имела. В связи с этим большое количество мужчин оставалось бобылями, не имея возможности выплатить калым за невесту [5.,с.48].

У семизов свадьба так же требовала больших расходов, так как среди мужчин широко было развито отходничество «женихов» на заработки. Поэтому встречались случаи, когда невесты ожидали своих суженных до 30-35 лет, а последние имели возможность жениться только в пятидесятилетнем возрасте[5, с.34]. Экспедицией были также зафиксированы особенности употребления пищи. В частности, особым сакральным значением у таджиков обладали такие продукты как хлеб, молоко, тыква и фрукты, тогда как локайцы не столь почитали тыкву, но, как и таджики, с уважением относились к посоху и огню. [9., с.56.]

Экспедиция так же изучила различные предания и поверья, связанные с магико-анималистическими представлениями населения, обычаями и обрядами, проводившимися в связи с рождением ребенка, свадьбой, народными праздниками. Тюркские народы и этнические группы не имели традиций танцевального искусства вплоть до XX в., о чем свидетельствуют памятники искусства, в которых согдийцы предстают замечательными танцорами и музыкантами, тогда как тюрки только слушателями и зрителями. В работе

А.К. Писарчик можно найти немало подтверждений этому. Например, она указывает, что танцы у локайцев и кунгратов отсутствуют, тогда как среди катаган и мугулов были распространены как мужские, так и женские представления [9, с.43].

Особый интерес вызывают зафиксированные экспедицией виды ремесел и промыслов населения Кулябской области. Так, в Муминабаде при посвящении ученика шогирда в мастера обряд опоясывания «камар-бастан» производил исключительно кузнец, которого и называли усто (мастер). Вероятно, это происходило в соответствии с древними представлениями о кузнице и наковальне, которые считались сакральными, а сам кузнец весьма значимой фигурой в хозяйственной жизни [9, с. 47].

В своих исследованиях о туникообразных платьях таджиков Куляба отмечает З.А.Широкова. Таджички Куляба после присоединения Куляба к Бухарскому ханству, с конца XIX – начало XX вв. уже находились под влиянием Бухарской моды [11, с.93]. Далее З.А.Широкова отмечает, что платья туникообразного покроя отличаются друг от друга главным образом покроем ворота или его отделкой. Название платья может определяться материалом, из которого оно сшито (куртаи шоҳӣ — шелковое платье, куртаи алвон — платье из кумача) или какой-нибудь характерной деталью, например, вышивкой — куртаи гулдузи (гулдузи — вышивка), но чаще всего название определяется все же по типу ворота [11, с.95]. Согласно, материалов собранных А.К.Писарчик, в Кулябской области сузани отсутствовала и в конце 40-х годов XX в. Практика изготовления больших вышитых покрывал сузани, типичных для южных районов Таджикистана возникла только после революции 1917 года. Особый интерес представляют сведения о характере ремесленной практики различных этнических меньшинств. Среди них было немало групп, такие как белуджи, арабы, хазора, каучины, баташи, кунграты, утабулоки, которые, например, вообще не имели склонности к вышиванию, тогда как «вышиванием карлукские женщины раньше не занимались совсем» и обучились этому искусству у локайских женщин [9, с.41].

А.К. Писарчик отмечает, что на юге, в к. Тагнуу, встречаются группы таджиков, переселившихся сюда из Афганистана, так называемые "роги", выходцы из афганской волости Рог и другие группы. Необходимо отметить, что рогцы возможно выходцы из Ишкашимского района Бадахшана. По данным приведенные Н.А.Кисляковым рогцы считают себя выходцами из к. Дахбед Самаркандской области. Однако, сами рогцы возможно ранее проживали в Кулябе и в период монгольского нашествия в XIII-XIV вв. опасаясь монголов возможно мигрировали вверх по Аму-дарье в Афганистан, где по сей день имеется поселение «Рог». Однако из Ишкашима перейдя Аму-дарьи можно попасть и в афганский Рог, а ниже спустя можно спуститься к Шураабаду, где многие считают себя «роги». Согласно проведенным исследованиям по данным языка, который провел автор, многие слова и выражения согласно семантике и фонетике соответствуют и у ишкашимцев и у рогцев, например: ғылбық (ворона белобока), нықроз (ножницы) и т.д.

Рогцы вышивали тюбетейки, рукава, платья, вязали чулки. Катаганы, таджикоязычные лярхоби также вышивали, что, возможно, происходило под воздействием соседнего таджикского населения, у которого они заимствовали не только язык, но и это ремесло. Среди локайцев получили большое развитие различные промыслы: валяние и изготовление узорных кошм техникой аппликации, орнаментальных паласов и ворсовых (ковровых) изделий, а также вышивание. Часто локайские женщины превосходили других мастериц, которые учились у них этому искусству. В то же время, как отмечает А.К. Писарчик, вышивка рукавов и подолов узбекских платьев носили чисто таджикский характер [5, с.81].

В к. Гарабдара колхоза им. Чапаева Чаганского кишлачного совета жили хазора - племя монгольского происхождения, давно уже утратившие свой родной язык и говорящие на территории Кулябской области на таджикском и на узбекском языке.

Наконец, следует упомянуть еще о двух группах, говорящих на таджикском языке и занимавшихся до революции скотоводством, ведя кочевой образ жизни. Это «шомари» и «суджони». По имеющимся сведениям, «шомари» проживали в к. Вори колхоза "Рохи мадани" Кодаринского кишлачного совета. Из-за отсутствия автомобильной дороги экспедиция в этот кишлачный совет не попала и видеть

«шомари» нам не удалось. Раньше они жили еще в к. Джилга колхоза "Пограничник", но теперь их там не осталось.

«Суджони» встречались раньше в кишлаке «Сари-чашма», но теперь их там тоже нет. Прилегающий с запада к Шуроабадскому району Пархарский район, также являлся пограничным, вытянутой своей южной частью граничит с Афганистаном. Из групп тюркского происхождения, живущих в рассматриваемых двух кишлачных советах (Джилга и Сари-Чашма) А.К.Писарчик отмечает узбеков миршикор, живущих в к. Миршикорон колхоза "Октябрь" кишлачного совета Джилга и в к. Мирзоали колхоза им. Жукова кишлачного совета Саричашма, карлуков, живущих в к.Писта-Мазор колхоза им. Жданова кишлачного совета Сари-Чашма, к.Сари-чашма колхоза «Кызыл Узбекистан» Сари-Чашминского кишлачного совета и к. «Гарабдара» колхоза "18 лет Октября" Чаганского кишлачного совета, Джилгинского кишлачного совета, катаганов кагни, живущих в к.Гарабдара колхоза "18 лет Октября" Чаганского кишлачного совета и катаганов бурка, катаганов - джангатаган, живущих в к.Сари-Чашма и подразделение джанкатаганов - хира, живущих в к. Джилга колхоза "Пограничник» живущих в к.Гарабдараи колхоза "Большевик" Чаганского кишлачного совета, и наконец, тюрков, проживающих в небольшом количестве в к. Девдори боло колхоза "Тожикистони сурх" Девдорского кишлачного совета, а также переселившихся в середине 30-х годов прошлого столетия в Чаганский кишлачный совет узбеков каучин, живущих в к.Гарабдара колхоза "18 лет Октября" Чаганского кишлачного совета[10, с. 61].

Кроме перечисленных выше групп, в Шуроабадском (ныне Ш.Шохин) районе живут еще арабы «давно уже утеравшие свой родной язык и говорящие в настоящее время по-узбекски. Они считают себя выходцами из Сарай-камара, пришедшими сюда во время своих кочеваний и после революции оставшимися здесь. Арабы зарегистрированы в к. Сари-чашма колхоза «Узбекистан» и в к. «Араб» колхоза "Коммуна" Сари-Чашминского кишлачного совета, а также в к. Наубулак колхоза им. Димитрова Чаганского кишлачного Совета [9, с. 54]. В Дашти-Джумском районе имеются многочисленные группы выходцев из разных мест, как например ёхсучи, переселившиеся сюда в разное время задолго до Революции с верховьев реки Ях-су (север Ховалингского района), дарвозй – дарвазцы, среди которых имеются группы, выселившиеся из Дарваза очень давно, задолго до Революции, и одиночные недавние переселенцы самых последних лет. Имеются здесь и выселенцы из Дагбида (кишлак под Самаркандом), вышедшие оттуда около 100 - 150 лет тому назад и поселившиеся первоначально в Муминабаде, а затем переехавшие в Дашти-Джумский район. Прилегающий с запада к Дашти-Джумскому району горный Муминабадский район также населен почти целиком таджиками. Сохранились предания об очень густом заселении этой местности в древности. На месте нынешнего Муминабада находился огромный пруд, а на окружающих Муминабадскую котловину возвышенностях располагался многолюдный город "Шахри Бар-Бар", непрерывно тянувшийся до современного селения Эскулоб. На этом пространстве определяемом местными жителями как равное около 21 км. застройка, по преданию, была настолько густа, что "козленок мог пройти по его плоским земляным крышам (бонг), не спускаясь на землю"[3.,с.14].

Только в юго-западной части Муминабадского района, в кишлачных советах Сарсы-Булак и Туту, проживают узбеки родов касамир и семиз, несколько семей последних раньше жили и в к. Кипчак Деи-баляндского(Дехи-Баландского) к/с, в к. «Чашмаи-Джушон» Лянгарского кишлачного совета имеется немного карлуков и в к. Кипчак и Рыскидара, Деи-Баляндского кишлачного совета живут тюрки, задолго до революции 1917 года уже совершенно отаджичившиеся. Наличие кишлака Кипчак ни в прошлом, ни в настоящем не определено ни к одной из этнической группе, хотя можно предполагать, что в прошлом возможно проживали тюркские кипчакские племена, мигрировавшие в XIV в. Кое-где в топонимике Муминабадского района среди массы чисто таджикских названий попадаются тюркские элементы (Ок-Чашма, Уч-куль Гофилободского кишлачного совета, к. Олича-булок Муминабадского кишлачного совета), но они немногочисленны. На территории Муминабадского района в 50-е годы

прошлого столетия проживали различные группы скотоводов-кочевников. Отправив свои стада с пастухами на высокогорные пастбища, они с семьями и с небольшим количеством дойного скота проводили лето в здешних предгорьях. Так, среди карлуков из к. Мараз-тепа Колхозабадского района сохранились воспоминания о том, что до революции 1917 г. их летовки находились в нынешнем Муминабадском районе. Здесь же проводили лето со своими семьями шомари и некоторые другие кочевники.

Таким образом, необходимо отметить, что Кулябская область действительно представляла историческую ценность для исследователей. На территории области проживали такие этнические группы как: карлуки, кунграты, казахи, хазора, мугулы, каучины, сараи, баташи, белуджи, узбеки, арабы, лархоби, чинаки, обсарина, кунграты, чинаки, уртабулаки, татары и многие др. А.К.Писарчик после обследования проживающих на территории Кулябской области многих этнических групп, отметила следующее: «Кулябская область представляет сплошной таджикский массив при наличии разнообразных этнических групп» [9, с. 24].

Литература:

1. Абдурашитов Ф.М. Из истории внутреннего переселения в Таджикистане. Душанбе. - 2013. -168 с.
2. Андреев М.С. По этнографии таджиков. Некоторые сведения. Таджикистан. - Ташкент, 1925. -123с.
3. Додхудоева Л.Д. Хатлонская область Таджикистана в этнографическом материале XX в. Книга первая. Кулябская этнографическая экспедиция 1948 - 1949 гг. под руководством А. К. Писарчик. –Душанбе.2018, -254 с.
4. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. Отв. ред. О.А. Сухарева. -М. 1976. – 273с.
5. Кисляков Н.А. Кулябские таджики. Сообщения ТФАН СССР.- Вып. XI .- 1949. –С.34-36.
6. Маев Н. Географический очерк Гиссарского края и Кулябского бекства. Известия Императорского Русского географического общества.- Т. 12. Вып. 4 .- СПб. 1876. -157 с.
7. Магидович И.П. Население ТССР в 1920 г. Статистический ежегодник 1917-1923 гг. - Т. 1.- Ташкент, 1924. -162с.
8. Неменова Р.Л. Предварительные итоги экспедиции 1949 года в Куляб. Ховалингский говор. Отчет. (Рукопись). Этнографический архив Академии Наук Таджикистана. Папка №10. - 37с.
9. Писарчик А.К. Кулябская этнографическая экспедиция.1948. Изв. ТФАН. - №15.История и этнография. – Сталинабад.1949. -186с.
10. Писарчик А.К. Этнографическая наука в Таджикистане(1920-1990гг.). Подготовка текста к печати Н. Бабаева. – Душанбе. 2002.
11. Широкова З.А. Туникообразные платья таджичек горного Таджикистана. Советская Этнография.1973.№5. - С.88 - 98.

ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ КУЛЯБА В ИССЛЕДОВАНИЯХ А.К.ПИСАРЧИК И Р.Л. НЕМЕНОВОЙ

В статье автор отмечает особенности исследования русскими учеными, которые вложили свой вклад в изучение и освещение истории и этнографии Куляба в первой половине XX столетия. Особенно автор уделяет внимание на комплексную историко-этнографическую экспедицию организованной сотрудниками Академии наук Таджикистана в период 1947-1949 гг. во главе с знаменитым русским исследователем А.К.Писарчик в ходе которой были исследованы исторически важные объекты районов Кулябской зоны. Особый интерес вызывают зафиксированные экспедицией виды ремесел и промыслов населения Кулябской области.

Среди них автор уделяет внимание на исследование проведенное А.З.Широковой, характере ремесленной практики различных этнических меньшинств и групп как белуджи,

арабы, хазора, каучины, баташи, кунграты, утабулоки, которые, вообще не имели склонности к вышиванию, тогда как вышиванием карлукские женщины раньше не занимались совсем и обучались этому искусству у локайских женщин.

Ключевые слова: исследователь, регион, основание, свидетельство, учреждение, история, значение, автор, архив, профессия, ремесло, группа, статья.

ТАҲҚИҚОТҲОИ ТАЪРИХӢ -ЭТНОГРАФИИ КӢЛОБ ДАР ОСОРҲОИ МУҲАҚҚИҚОН А.К.ПИСАРЧИК ВА З.А.ШИРОКОВА

Муаллиф, оиди саҳми тадқиқотчиёни рус дар омӯзиши таърих ва этнографияи мардуми қисмати ҷануби Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб дар асоси далелҳои зиёди ҷамъовардаи экспедицсияи таъсисёфтаи филиали АИ Тоҷикистон дар солҳои 1947-1949, ки хусусан ёдгориҳои таърихӣ музофотҳо ва ноҳияҳои Кӯлобро зери тадқиқот қарор дода буданд, ёдовар шуда, аҳамияти таърихӣ онро инъикос гардонидаст. Дар мақола таҳқиқотҳои бурдаи этнографҳо(мардумшиносон) оиди урфу одатҳои қадимаи мардуми Кӯлоб, касбу ҳунароҳои кӯҳани онҳо аз тарафи этнографи машҳур А.К.Писарчик муаллиф маълумотҳои дар бойгонии АИ ҚТ ҳобидаро истифода бурдааст.

Хусусан, дар мақола таҳқиқотҳои мардумшинос А.З.Широкова доир ба касбу ҳунароҳои гурӯҳҳои алоҳидаи хурди этникӣ, аз қабилӣ балучҳо, арабҳо, хазораҳо, баташҳо, кунгуротҳо, утабулоқҳо, ки касби сӯзанидӯзиро надоштанд ва ин ҳунаро аз занҳои лакайҳо омӯхтаанд, аҳамият додааст.

Калидвожаҳо: тадқиқотчи, минтақа, асос, далел, таъсис, таърих, аҳамият, муаллиф, бойгонӣ, касб, ҳунар, гурӯҳ, мақола.

HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDY OF KULYAB IN THE STUDIES OF A.K. PISARCHIK AND R.L. NEMENOVA

In the article, the author notes the features of the study by Russian scientists who contributed to the study and coverage of the history and ethnography of Kulyab in the first half of the 20th century. The author especially pays attention to the complex historical and ethnographic expedition organized by the staff of the Academy of Sciences of Tajikistan in the period 1947-1949. led by the famous Russian explorer A.K. Pisarchik and R.L. Nemenova during which historically important objects of the regions of the Kulyab zone were investigated. Of particular interest are the types of crafts and crafts of the population of the Kulyab region recorded by the expedition.

Among them, the author pays attention to the study conducted by A.Z. Shirokova, the nature of the handicraft practice of various ethnic minorities and groups such as the Balochi, Arabs, Khazors, Cauchins, Batashis, Kungrats, Utabuloks, who generally did not have a penchant for embroidery, while the Karluk women did not practice at all before and learned this art from the Lokai women.

Key words: researcher, region, foundation, evidence, institution, history, meaning, author, archive, profession, craft, group, article.

Маълумот дар бораи муаллифон: Боқиев Рӯзибек Усмонович номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға 735360 ҚТ. ш.Кӯлоб кӯчаи С.Сафаров 16.

Шамсияи Тоирхон ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға 735360 ҚТ. ш.Кӯлоб кӯчаи С.Сафаров 16. тел: 988858540.

Сведения об авторах: Бакиев Рузибек Усманович, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес 735360 РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова 16,.

Шамсия Тоирхан ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес 735360 РТ. г. Куляб ул. С. Сафарова 16, тел.: 988858540

Information about the authors: Bakiev Ruzibek Usmanovich, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of the Tajik people, Kulyab State University named after. A. Rudaki. Address 735360 RT. Kulyab, st. S. Safarova 16,.

Shamsia Toirkhan Assistant of the Department of History of the Tajik people, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address 735360 RT. Kulyab st. S. Safarova 16, tel.: 988858540

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. Гулов С.Н., Сафарзода М.Н. Общественная и интегративная сущность телевидения.....5-10
2. Гулов А.А., Курбонмамадов С.Х., Кучакшоева М.С., Рачабова Г.Қ. Салом – Алифбон одоб.....10-15
3. Алишери А. Нақши очерк дар баррасии проблемаҳои муҳими ҳаёти халқ (дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф).....16-21
4. Алишери А. Шодон Ҳаниф ва тасвири зиндагии воқеии мардум.....22-26
5. Фатоев А.Т. Шарҳи ибораҳои феълии навъи **find out, take in** дар сарчашмаҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....26-36
6. Ибодова С. Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....36-44
7. Нодирова С.С. Роль заимствования пищевой лексики в таджикском и английском языках.....45-50
8. Чалилов Ғ.Д. Худшиносӣ ва хувияти миллии дар осори Муҳаммад Ғоиб.....50-58
9. Робиан А., Каримов Ш.Б. Зухуроти сермаъноӣ дар мисоли истилоҳоти «китобдорӣ»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....58-64

ПЕДАГОГИКА

1. Ашуров С. Меъёрҳои ташаккули сифатҳои ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ.....65-69
2. Бажова М.А. Ҷустуҷӯи қиматҳои калонтарин ва хурдтарини функсия дар порча бар асоси методи таълими тафриқавӣ.....70-75
3. Лоиқов П.Ҷ. Муносибати педагогӣ-психологӣ муаллим ва раванди ташаккулдиҳии муносибати байнишахсӣ дар коллективи хонандагон.....76-81
4. Мавлонзода Н.М. Асосҳои методи корҳои беруназарсӣ аз математика дар раванди омӯзиши методикаи таълими математика.....82-88
5. Лоиқов П.Ҷ. Тараққиёти муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ ҳамчун проблемаи иҷтимоӣ-педагогӣ.....88-94
6. Мавлонзода Н.М. Методикаи фикрронии мантикии хонандагон дар дарсҳои математика.....94-99
7. Нурматов Ҳ.Т. Тарбия ва ташаккули тарбияи ҷисмонии кӯдакону наврасон дар муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ.....99-104
8. Раҳимова С.Н., Мирзоев А. Амсилаи тақмили истифодаи ТИИ дар низомии таҳсилоти олии педагогӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....104-114
9. Сатторов Қ.А. Тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ.....115-121
10. Сафарзода М.В. Заминаҳои рушд ва ташаккули таълими калонсолон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....121-126
11. Сирочиддини Д. Масъалаҳои психологию педагогӣи таълими геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир.....126-133
12. Уроқов М.Д., Бобоев Б.Ҷ. Ташаккули мустақилият ва ғайрияти эҳодии хонандагон ва донишҷӯён дар раванди таълими химия.....133-139
13. Фарзонаи С. Таълимоти ахлоқии Ибни Туфайл дар бораи саодат ва адолат.....139-143
14. Шарифова С.С. Таълими арзишҳои миллии ва алоқии он бо пажӯишҳои илмӣ аз нигоҳи назариявӣ.....143-149

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. Саидзода Қ.Х. Вазъи рушди кишоварзӣ ва соҳаҳои он дар вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон (солҳои 50-70-уми асри XX).....150-156
2. Фаризаи Д. Омодасозии духтарон дар ҳунарҳои анъанавии тоҷикии замон ҳамчун падидаи методологияи муосир.....157-165
3. Боқиев Р.У., Шамсияи Т. Историко – этнографическое изучение Куляба в исследованиях А.К. Писарчик и З.А. Широковой.....165-172

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмӣ, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳо китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамояд (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матн асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумани номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумани номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмӣ, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матнҳои мақолаҳо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методданных. Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
3 (28) 2022**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Ба матбаа 15.12.2022 супорида шуд.
Ба чопаш 16.12.2022 имзо шуд.
Қоғазӣ офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 10,93.
Супориши №59. Адади нашр 50 нусха.
Дар матбааи ЧДММ «Истиклол-2019» ба чоп расидааст.